

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Ignatianum University in Cracow
The Institute of Political and Administrative Science

HORYZONTY POLITYKI HORIZONS OF POLITICS

DOBRE RZĄDY, DOBRE PRAWO
GOOD GOVERNANCE, GOOD LAW

e-ISSN 2353-950X
ISSN 2082-5897

2026, Vol. 17, N° 58

WYDAWCA / PUBLISHER

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie / Ignatianum University in Cracow

Zespół redakcyjny / Editorial Board

Anna Krzynówek-Arndt (redaktor naczelny / Editor-in-Chief)
Łukasz Burkiewicz (zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)
Monika Grodecka (sekretarz redakcji / Secretary)
Wojciech Arndt, Matthew Carnes (USA), Rocco D'Ambrosio (Italy),
Anna Budzanowska, Patrick J. Deneen (USA), Tomasz Grabowski,
Krzysztof C. Matuszek, Mateusz Pękała

Rada naukowa / International Advisory Council

prof. dr hab. Włodzimierz Bernacki (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Poland)
prof. dr Stephen Hicks (Rockford University, United States of America), prof. dr Abel
Filomeno Jacob (Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr Marek Inglot
(Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr David B. Ingram (Loyola University
Chicago, United States of America), prof. dr Alvydas Jokubaitis (Vilniaus Universitetas,
Lithuania), prof. dr hab. Zdzisław Krasnodebski (Universität Bremen, Germany,
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Faustino José Martínez Martínez
(Universidad Complutense de Madrid, Spain), prof. dr Ulrich Riegel (Universität
Siegen, Germany), prof. dr Stuart Shields (University of Manchester, United Kingdom),
prof. dr hab. Bogdan Szlachta (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet
Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr hab. Ryszard Terlecki (Uniwersytet
Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Ben Tonra (University College Dublin,
Ireland), prof. dr hab. Krzysztof Wach (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie,
Poland), prof. dr Howard Williams (Aberystwyth University, United Kingdom),
prof. dr Hans-Georg Ziebertz (Universität Würzburg, Germany)

Redaktor tematyczny / Theme issue editor: Mateusz Pękała

Redaktor statystyczny / Statistics Editor: Katarzyna Frodyma

Redakcja tekstów / Copy Editor: Klaudia Bień

Proofread by: Michael Timberlake

Projekt graficzny i opracowanie techniczne / DTP: Jacek Zaryczny

Wszystkie artykuły są recenzowane, a ich streszczenia indeksowane w międzynarodowych
bazach danych / All articles are peer-reviewed, and their summaries are abstracting in inter-
national databases, including: ProQuest, EBSCO, CEEOL, CEJSH, RePEc – EconPapers, BazEkon,
Index Copernicus, Google Scholar, ERIH Plus

Wersja elektroniczna jest wersją pierwotną i oryginalną

e-ISSN 2353-950X ISSN 2082-5897

Adres redakcji / Publisher Address

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 651

dyżur redakcji / office hours: pn.-pt. / Mo.-Fr. 10.00-14.00

e-mail: horyzonty.polityki@ignatianum.edu.pl

<https://horyzontypolityki.ignatianum.edu.pl>

Informacje dla autorów są dostępne na stronie internetowej czasopisma Horyzonty Polityki.
Guidelines for authors are available on the website of Horizons of Politics.

Table of Content / Spis treści

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Edytorial: Dobre rządy, dobre prawo	7
Editorial: Good governance, good law	9

ARTYKUŁY TEMATYCZNE / THEMATIC ARTICLES

Magdalena Dobrowolska-Opala, Andrzej Misiuk	13
Filozofia <i>community policing</i> w Polsce: w poszukiwaniu bezpieczeństwa jako dobra wspólnego	
Dawid Szombierski	31
Spółeczeństwo otwarte a wielka strategia	
Tomasz Grzegorz Grosse	49
Crisis management in the European Union on the example of the Covid-19 pandemic	
Mateusz Zeifert, Sławomir Piekarczyk	67
O celowości (instrumentalności) specustaw*	
Bogusław Uljasz	87
Informacja publiczna jako źródło pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej	
Arkadiusz Adamczyk	105
<i>Homo politicus et res publica</i> . Autorytet Jánosa Esterházyego jako przywódcy słowackich Węgrów w latach 1935–1944	
Andrzej Marian Świątkowski	123
Praca dzieci w świetle polskiego prawa pracy i standardów MOP	
Meltem Ince Yenilmez	141
Poland's Agri-Food Sector within EU: Economic Integration, Harmonisation, and Trade Dynamics	

ARTYKUŁY VARIA/ VARIA ARTICLES

Dariusz Kubok	163
Filozofia polityki, zetetycyzm i głos poezji*	
Piotr Andryszczak	187
Podstawowa słabość współczesnego liberalizmu	
Ewa Maj	201
Mistrzowie drugiego planu: o intelektualnym zapleczu myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939	
Sławomir Jankiewicz	219
Koncepcja globalnego ładu w ujęciu Klausa Schwaba jako wizja funkcjonowania świata w XXI wieku	
Ryszard Terlecki	241
Nauki polityczne na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie (1960–1989)	
Agnieszka Pawłowska, Anna Kołomycew, Bogusław Kotarba	261
Przystępność informacji w procesie rozliczalności władz publicznych: wyniki badań politologiczno-lingwistycznych	
Agnieszka Knap-Stefaniuk	283
Understanding Success and Failure of Multicultural Teams: A Qualitative Study on Managerial Perspectives	
Szymon Piontek, Dominika Wojtyła	301
Wykorzystanie sztucznej inteligencji na poszczególnych etapach cyklu życia produktu. Analiza zagadnienia w perspektywie współczesnego zarządzania przedsiębiorstwem	
Katarzyna Bałandynowicz-Panfil, Małgorzata Łosiewicz, Ana Slavec, Janez Štebe, Șerban Olah, Győző Pék, Adrienn Kaszás-Nagy, Mojca Šoštarič Zvonare,	
Magdalena Iwanowska	323
Conspiracy Beliefs in Post-Communist Europe: The Role Of Religiosity, Political Ideology, and Media Trust Among Unvaccinated Individuals	
Malwina Szarek, Hubert Pachciarek, Bartosz Mazurkiewicz	345
Shaping the images of local politicians in social media using patriotic themes; with examples from towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania	

Barbara Cyrek	367

Israeli-Palestinian conflict according to Polish YouTube
comments: first month since the 7th October 2023

Adriana Zabłocka-Abi Yaghi	385

Public Support, Innovation and Productivity in Polish
Manufacturing: Evidence from an Extended CDM Model

RECENZJE / REVIEWS

Rafał Szałacki	405

Goldsworthy, A. (2023). *Filip i Aleksander.*
Królowie i zdobywcy. J. Szczepański (Tłum.).
Poznań: Dom Wydawniczy Rebis [recenzja]

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Edytorial: Dobre rządy, dobre prawo

Dynamika oraz skala przeobrażeń współczesnych społeczeństw wymuszają systematyczną ewolucję instrumentarium regulacyjnego. W tym procesie kluczową rolę odgrywają nauki społeczne, które dostarczają nie tylko pogłębionej refleksji teoretycznej, ale także konkretnych wytycznych dla sfery *praxis*. W związku z tym, że mechanizmy ciągłego uczenia się powinny być na stałe wpisane w procesy decyzyjne w instytucjach publicznych każdego społeczeństwa, nauka wciąż staje przed koniecznością odpowiadania na nowe problemy badawcze. Jednocześnie obecna sytuacja stanowi impuls do reinterpretacji klasycznych zagadnień myśli społecznej, w tym do nowego spojrzenia na klasyczne pytania o cechy dobrych rządów czy dobrego prawa.

Artykuły zebrane w prezentowanym tomie „Horyzontów Polityki” dotyczą, co prawda, różnych obszarów tematycznych, jednak łączy je jeden wspólny mianownik. Jest nim poszukiwanie najlepszych reakcji władz publicznych na wielowymiarowe procesy zmian: ustrojowych, prawnych, politycznych, ekonomicznych czy społeczno-kulturowych; o charakterze wewnętrznym lub zewnętrznym; o zasięgu globalnym, międzynarodowym, krajowym lub lokalnym. Wspólnym zaś wnioskiem płynącym z prezentowanych badań jest przekonanie, że w dobie kryzysów i niepewności niezbędny jest powrót do wartości leżących u podstaw najważniejszych instytucji społecznych. W tekstach wybrzmiewa postulat oparcia działań publicznych na takich filarach jak: bezpieczeństwo, interes publiczny, dobro wspólne, praworządność, odpowiedzialność, transparentność, solidarność, wolność, zaufanie oraz współpraca.

Mateusz Pękala
redaktor tematyczny numeru

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Editorial: Good governance, good law

The dynamics and scale of transformations in contemporary societies necessitate the continual evolution of regulatory instruments. In this process, the social sciences play a pivotal role, providing not only in-depth theoretical reflection but also concrete guidance for practice. Given that mechanisms of continuous learning should be firmly embedded in decision-making processes at all levels of public institutions, science is repeatedly confronted with the need to address emerging research problems. At the same time, the present situation provides an impetus to revisit and reinterpret classical issues in social thought, including a renewed examination of enduring questions concerning the nature of good governance and good law.

The articles collected in this volume of *Horizons of Politics* address a range of thematic areas; nevertheless, they are united by a common concern: the search for appropriate responses by public authorities to multidimensional processes of change: constitutional, legal, political, economic, and socio-cultural; internal as well as external; and unfolding at global, international, national, and local levels. A shared conclusion emerging from these studies is the conviction that, in an era marked by crises and uncertainty, a return to the values underpinning key social institutions is essential. The contributions collectively emphasize the need to ground public action in such principles as security, the public interest, the common good, the rule of law, accountability, transparency, solidarity, freedom, trust, and cooperation.

Mateusz Pękala
theme issue editor

ARTYKUŁY TEMATYCZNE

THEMATIC ARTICLES

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

MAGDALENA DOBROWOLSKA-OPAŁA

<http://orcid.org/0000-0002-3498-4525>
Uniwersytet Warszawski
m.dobrowolska-opala@uw.edu.pl

ANDRZEJ MISIUK

<http://orcid.org/0000-0003-1371-6270>
Uniwersytet Warszawski
a.misiuk@uw.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2713

Filozofia *community policing* w Polsce: w poszukiwaniu bezpieczeństwa jako dobra wspólnego

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Głównym celem artykułu jest ukazanie form wdrażania filozofii *community policing* z uwzględnieniem specyfiki polskich rozwiązań w tym zakresie na tle propozycji formułowanych w dyskursie międzynarodowym.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym artykułu jest doprecyzowanie uniwersalnych cech i zasad *community policing*, powiązanie ich z bezpieczeństwem jako dobrem wspólnym oraz wskazanie możliwości i ograniczeń implementacji filozofii do polskiej sytuacji prawno-organizacyjnej. W pracy skorzystano z analizy materiałów źródłowych, literatury przedmiotu oraz regulacji prawnych, a w ograniczonym zakresie z analizy porównawczej.

PROCES WYWODU: We wstępnych rozważaniach sprecyzowano, czym jest *community policing*, oraz odniesiono je do bezpieczeństwa traktowanego w kategoriach dobra wspólnego. W kolejnej części skupiono się na uniwersalnych cechach i zasadach filozofii *community policing*, przedstawiono jej przejawy oraz krótko je scharakteryzowano. Następnie szczegółowej analizie poddano wdrażanie filozofii *community policing* w polskich warunkach, którą zakończono wnioskami i rekomendacjami.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Filozofia *community policing* proponuje bogaty wachlarz form i możliwości poprawy bezpieczeństwa poprzez współpracę sił policyjnych z szeroko zdefiniowaną społecznością lokalną. Uniwersalny wymiar nie gwarantuje jednakże efektywnego jej wdrażania, czego przykładem są problemy z implementowaniem filozofii w polskich warunkach.

Sugerowane cytowanie: Dobrowolska-Opala, M., & Misiuk A. (2026). Filozofia *community policing* w Polsce: w poszukiwaniu bezpieczeństwa jako dobra wspólnego. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 13–30. DOI: 10.35765/HP.2713.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Szerokie rozpropagowanie idei *community policing* niesie ze sobą potencjał, którego właściwe spożytkowanie musi wynikać ze zmian w mentalności i sposobie organizacji tak sił policyjnych, jak i lokalnych społeczności. Ten fakt dobrze obrazuje sytuacja w Polsce, gdzie sposobem na efektywne wdrażanie *community policing* może być odejście od centralizacji działania Policji na rzecz częściowego oddania inicjatywy obywatelom. Istotne jest także inspirowanie społeczności lokalnych, szczególnie przez samorząd gminny.

SŁOWA KLUCZOWE:

community policing, siły policyjne, społeczność lokalna, dzielnicowy, bezpieczeństwo lokalne

Abstract

THE PHILOSOPHY OF COMMUNITY POLICING
IN POLAND: IN SEARCH OF SECURITY
AS A COMMON GOOD

RESEARCH OBJECTIVE: The main research objective is to present forms of implementation of the community policing philosophy, with a focus on Polish solutions in comparison to international discourse.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem addressed in the article focuses on the universal features and principles of community policing, linking them to security as a common good, and examining how selected aspects of this philosophy apply to the Polish legal and organisational context. The paper draws on an analysis of source materials, relevant literature, and legal regulations, and to a limited extent of comparative analysis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introductory discussion clarifies the concept of community policing and links it to security as a common good. The next section focuses on the universal features and principles of the community policing philosophy, outlining its key manifestations. This is followed by a comprehensive analysis of how community policing is implemented in Poland, culminating in conclusions and recommendations.

RESEARCH RESULTS: The philosophy of community policing offers a wide range of strategies to enhance security through cooperation between the police and the local community. However, its universal principles do not guarantee effective implementation, as shown by the challenges faced in Poland.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The widespread adoption of community policing holds significant potential,

but its success depends on changes in the mindset and organization of both the police and local communities. This is evident in Poland, where effective implementation may require decentralizing police operations and shifting some initiative to citizens. It is also crucial to engage local communities, particularly through support from municipal governments.

KEYWORDS:

community policing, police forces, local community,
community police officer, local security

WPROWADZENIE

Community policing jako określenie sposobu współpracy sił policyjnych ze społecznościami nie jest nowym pomysłem, charakterystycznym wyłącznie dla wybranej grupy państw. Co więcej, jego definicja jest różnorodnie rozumiana w zależności od regionu świata, organizacji struktur policyjnych czy specyfiki grup społecznych, którym mają one służyć. W literaturze przedmiotu *community policing* najczęściej ujmowane jest jako koncepcja, filozofia funkcjonowania oraz strategia organizacyjna pracy funkcjonariuszy policji. W pierwszym przypadku akcentuje się wymiar koncepcyjny, czyli pomysł na takie kształtowanie relacji na linii siły policyjne – społeczność lokalna, w którym zintensyfikowane interakcje pomiędzy obiema stronami uznawane są za kluczowe do osiągnięcia sukcesu w zakresie realizacji podstawowych zadań formacji. W ujęciu filozoficznym – najszerszym – wiele miejsca poświęca się ewolucji mentalności, postawy i podejścia do realizacji zadań. Taka modyfikacja wiąże się z dążeniem do zmiany wizerunku policji w kierunku jej uspołecznienia. Warto tutaj podkreślić, iż w literaturze anglojęzycznej obok *community policing* synonimicznie używa się pojęcia *community-oriented policing*, akcentując wymiar takiej działalności, która nastawia się na społeczność i jej problemy. W ostatnim ujęciu *community policing* traktuje się jako strategię przyjmowaną wewnątrz samej formacji, gdzie tworzy się komórki odpowiedzialne za kontakt z otoczeniem społecznym, poprawę komunikacji społecznej czy wreszcie za bieżącą współpracę z członkami społeczności lokalnych za pośrednictwem m.in. dzielnicowego. Na skutek rozwoju samego *community policing* obecnie

wskazuje się nie tylko na zmiany organizacyjne w samej policji, ale także na pozyskiwanie partnerów do realizacji zadań o charakterze policyjnym takich jak m.in. straże gminne (miejskie) (Korta, 2023, s. 1). Wspólnym mianownikiem dla wspomnianych podejść jest takie zdefiniowanie aktywności policyjnej, aby w jej ramach jak najpełniej realizować uspołecznioną policję nastawioną na rozwiązywanie lokalnych problemów bezpieczeństwa w długotrwałej współpracy ze społecznością lokalną i jej przedstawicielami (Dobrowolska-Opała, 2021, s. 63–64).

W niniejszym artykule autorzy zdecydowali się na ujęcie *community policing* w jego filozoficznej, szerokiej odśrodku, aby w ten sposób objąć analizą różnorodne modele policji uspołecznionej, w tym kładąc nacisk na próby wdrożenia tej koncepcji w polskiej Policji. Nie bez znaczenia jest potraktowanie bezpieczeństwa jako dobra wspólnego, istotnego dla funkcjonowania państwa, społeczeństwa oraz jednostek. Bezpieczeństwo, także w wymiarze lokalnym, stanowi bowiem przedmiot szczególnej troski państwa. Znajduje to odzwierciedlenie zarówno w obowiązkach administracji publicznej, jak i w regulacjach prawnych uzasadniających ograniczanie praw i wolności człowieka i obywatela, zwłaszcza w sytuacjach wystąpienia stanów nadzwyczajnych (Czuryk, 2018, s. 15 i 19). Poziom lokalny, najbardziej podstawowy, stanowi punkt wyjścia i główną przestrzeń dla wdrażania idei *community policing*. W tym obszarze funkcjonariusze mają sposobność, aby dokładniej poznać mieszkańców swojego rejonu, a mieszkańcy lepiej identyfikują lokalnych policjantów i, przynajmniej w założeniach, łatwiej im zgłosić problematyczne dla nich sprawy.

Przedmiotem artykułu jest analiza wybranych form wdrażania założeń *community policing* z uwzględnieniem specyfiki polskich rozwiązań na tle propozycji formułowanych w dyskursie międzynarodowym. Autorzy postarają się ocenić stan oraz sposoby wdrażania filozofii w odniesieniu do kształtowania się polskiej Policji od lat 90. XX w. oraz wizji policji środowiskowej formułowanej przez wybranych komendantów głównych Policji. W polskiej literaturze przedmiotu pojawiają się prace konfrontujące uniwersalne założenia *community policing* z tymi, jakie udało się wdrożyć w Polsce (Ostrzycka, 2015; Korta, 2023; Michułka, 2024); brakuje jednak krytycznej refleksji nad tym, czy koncepcja nie funkcjonuje bardziej jako warstwa

retoryczna, a nie realna zmiana paradygmatu. Stąd za celowe uznano wskazanie we wnioskach proponowanych zmian oraz wzorców działania sprzyjających efektywnemu i rzeczywistemu wdrażaniu *community policing*. Głównymi metodami badawczymi przyjętymi w pracy są: analiza materiałów źródłowych, literatury przedmiotu oraz regulacji prawnych.

PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA I PRZEJAWY WDRAŻANIA FILOZOFII *COMMUNITY POLICING*

Filozofia *community policing*, aby była efektywna, powinna zostać dostosowana do specyfiki środowiska, w którym ma być wdrażana. Istotne są przestrzeń, sama społeczność lokalna oraz siły policyjne operujące na jej rzecz. Znaczące są także wpływ polityki lokalnej i krajowej, system polityczny, stosunek ludności do formacji państwowych, wzorce kulturowe i struktura społeczna. Stąd tak duże zróżnicowanie form wdrażania, a nawet rozumienia *community policing* w państwach, które zdecydowały się na ten kierunek funkcjonowania swoich sił policyjnych. Obok wskazanej różnorodności występują jednakże elementy określane mianem uniwersalnych, na stałe utożsamiane z *community policing*. Według źródeł należą do nich: aktywne zaangażowanie w relacje z obywatelami, widoczna obecność funkcjonariuszy, zorientowanie na prewencję oraz tworzenie strategii działania na podstawie lokalnego kontekstu (Signori i in., 2023, s. 2). Dwa pierwsze punkty mogą przynieść korzyści w postaci dodatkowych źródeł informacji oraz rozeznania w problemach danej społeczności. Ponadto można dostrzec potencjał w budowaniu zaufania społecznego do formacji, a w konsekwencji – większą wolę współpracy. Zorientowanie na prewencję to odpowiedź na represyjne podejście do działań struktur o charakterze policyjnym. *Community policing* było jednym z wielu ujęć, w których zaczęto formułować wyraźną potrzebę odejścia od silnie represyjnego modelu działania na rzecz działań profilaktycznych. Ostatnim wskazanym wyżej elementem jest uwzględnianie lokalnego kontekstu, co powinno przyjmować formę realnego włączania priorytetów społeczności lokalnych do strategii oraz polityk bezpieczeństwa. Stąd konieczność przeprowadzania konsultacji oraz zdobywania informacji na drodze

pieszych patroli i spotkań z mieszkańcami. Funkcjonariusze powinni być więc na tyle blisko obywateli, aby sprawnie rozpoznawać problemy pojawiające się w ich rejonie.

Przedmiotem zainteresowania *community policing* są w pierwszej kolejności przestępczość i nieporządek społeczny, które dotyczą społeczności lokalnych. Praca w porozumieniu z mieszkańcami ma stwarzać atmosferę zaufania, zrozumienia i otwartości struktur policyjnych na wspólne budowanie bezpiecznego otoczenia. Działalność policyjna jest traktowana jako usługa publiczna skoncentrowana na: 1) regularnym egzekwowaniu prawa, w tym w wymiarze nawet najdrobniejszych przejawów nieporządku, 2) wspominatej wyżej prewencji, 3) rozwiązywaniu lokalnych problemów związanych z bezpieczeństwem, 4) zaangażowaniu społecznemu i partnerstwu. Istotne jest znalezienie równowagi pomiędzy wskazanymi czynnikami a podstawowymi funkcjami policyjnymi (Yero i in., 2012, s. 51). Umiejętne wdrażanie *community policing* będzie więc polegało na efektywnym i stabilnym budowaniu relacji ze społecznościami, tak aby obie strony stanowiły dla siebie wsparcie w procesach zapewniania bezpieczeństwa.

Podsumowując podstawowe założenia *community policing*, warto wyróżnić najbardziej rozpowszechnione przejawy jego stosowania. Pierwszym z nich jest próba zrozumienia szerszego kontekstu w odniesieniu do walki z przestępczością. Wykrywanie sprawców przestępstw i wykroczeń stanowi jedną z istotnych funkcji policji; jednak kluczowe znaczenie ma prewencja, w tym przeciwdziałanie przyczynom przestępczości, takim jak: nieład przestrzenny i społeczny, problemy socjalne czy demoralizacja dzieci i młodzieży. Dobre rozeznanie w sytuacji poszczególnych rodzin, dzielnic czy rejonów daje szansę na podjęcie działań zapobiegawczych, zanim dojdzie do poważnego złamania prawa. Kolejnym przejawem *community policing* jest budowanie zaufania społeczności lokalnej poprzez patrole policyjne – najlepiej piesze, ewentualnie rowerowe lub konne – realizowane na małym terytorium, umożliwiające wnikliwe rozpoznanie terenu (de Maillard i in., 2020, s. 295). Wyrażnie dostrzegalnym przykładem wdrażania *community policing* są także konsultacje społeczne oraz rozwój programów edukacyjnych i uświadamiających. Pierwsze z wymienionych pozwalają poznać sprawy społeczności lokalnej bezpośrednio od jej członków, drugie stanowią odpowiedź

na intensyfikację danego problemu. Na koniec warto zwrócić uwagę na stanowisko służbowe w strukturach policyjnych, jakim jest dzielnicowy. Funkcjonariusz współpracujący ze społecznością lokalną jest bowiem najbardziej widocznym przejawem *community policing*.

Rola dzielnicowego w filozofii *community policing* zależy w dużej mierze od kręgu kulturowego i struktury organizacyjnej sił policyjnych. Co do zasady dzielnicowym jest funkcjonariusz jednostki organizacyjnej umiejscowionej najbliżej obywateli oraz na tyle licznej, przygotowanej merytorycznie i finansowo, aby wydzielić odrębne stanowisko służbowe poświęcone sprawom lokalnej społeczności. W państwach anglosaskich zadania dzielnicowego już od samego początku postrzegano jako samonapędzający się mechanizm, w którym *community policing officer* skupia się na systematycznym budowaniu dobrych relacji ze społecznościami lokalnymi. W odpowiedzi siły policyjne uzyskują lepsze wyniki swoich działań, co jest zasługą m.in. poszerzonych źródeł zdobywania informacji, rozeznania w lokalnych sprawach i sieciach powiązań. Poprawa efektywności może skutkować wzrostem poparcia społecznego, a to z kolei lepszą współpracą i – ponownie – sukcesami w wypełnianiu codziennych zadań. W ujęciu skandynawskim dzielnicowy odgrywa kluczową rolę w dążeniu do wzmacniania pozytywnego wizerunku formacji i wzbudzania zaufania społecznego. Przykładowo w Finlandii czyni to poprzez intensywną pracę z obywatelami i społeczeństwem jako całością (*citizen-oriented approach*), a w Danii – poprzez nastawienie na systematyczne rozwiązywanie lokalnych problemów bezpieczeństwa (*problem-oriented policing*). W obu przypadkach *community policing* znajduje swoje rozwinięcie w podejściu do obywatela jako klienta oraz w nastawieniu na twórcze rozwiązywanie problemów – przede wszystkim w wymiarze prewencyjnym (Lasocik, 2011, s. 335).

ZNACZENIE WSPÓŁPRACY WE WDRAŻANIU COMMUNITY POLICING

Ważną częścią filozofii *community policing* jest kwestia współpracy w jej efektywnym wdrażaniu. Implementowanie jej do codziennej służby funkcjonariuszy zakłada bowiem konieczność przeniesienia części odpowiedzialności na inne podmioty. Aby realnie zapobiegać

przestępczości, oddziaływać na pojawiające się zagrożenia oraz zajmować się wyzwaniami o charakterze socjalnym czy wychowawczym, formacja potrzebuje silnego wsparcia z zewnątrz – szczególnie przy eliminowaniu przyczyn patologii społecznych i zachowań przestępczych. W literaturze przedmiotu wskazuje się na trzy grupy podmiotów, tj. na lokalną społeczność, lokalne władze administracyjne oraz organizacje pozarządowe i inne podobne im jednostki organizacyjne (Lasocik, 2011, s. 336). Pierwsza z grup, tj. lokalna społeczność, stanowi warunek niezbędny dla wdrożenia i rozwoju *community policing*. Bez otwartej na współpracę i życzliwie nastawionej lokalnej wspólnoty nie ma bowiem szans na podjęcie kontaktu. Zainteresowanie sprawami publicznymi jest nieodzowne: świadome i otwarte na dialog społeczności są cennym sprzymierzeńcem. Pojęcie lokalnej społeczności nie jest jednolicie zdefiniowane – najbardziej rozpowszechnione ujęcie odnosi się do cech socjologicznych. Wśród nich dominuje założenie, iż jest to zbiorowość zamieszkująca wspólne terytorium, oparta na trwałym systemie więzi i interakcji społecznych, mająca mocne poczucie przynależności i tożsamości lokalnej, uznająca się za odrębną od mieszkańców innych terenów (Gierszewski, 2021, s. 31). W kontekście podmiotów współpracujących w ramach *community policing* tak określona społeczność lokalna może obejmować szeroko zarysowaną grupę partnerów do współpracy. Wśród nich można wskazać organizacje o charakterze religijnym, rady wspólnot mieszkaniowych, grupy biznesowe, lokalne agencje rządowe i samorządowe, dostawców usług socjalnych, szkoły i lokalny biznes. Według niektórych autorów mogą być one cenniejszym współpracownikiem niż inicjatywy skupione wyłącznie na sprawach bezpieczeństwa i porządku publicznego, takie jak grupy sąsiedzkiej czujności czy patrole obywatelskie (Modise, 2023, s. 3460). Pierwsze z wymienionych są bowiem przedsięwzięciami zakorzenionymi historycznie i kulturowo w społecznościach, trwają w sposób ciągły i cieszą się dużym zaufaniem mieszkańców. Grupy skupione wyłącznie na bezpieczeństwie nie mają często takiego zaplecza, spotykają się sporadycznie i intensyfikują swoją działalność w obliczu wystąpienia zagrożenia. Wiele zależy oczywiście od zwyczaju i możliwości samych wspólnot – nie ma tutaj uniwersalnych i trwałych zasad.

Dru ga z wymienionych wyżej grup to lokalne władze administracyjne. Należy je postrzegać w kategoriach zarówno władz

samorządowych, jak i władz szczebla rządowego, których decyzje oddziałują na poziom lokalny. Lokalne polityki bezpieczeństwa często uwzględniają współpracę wielu interesariuszy, w tym sił policyjnych oraz obywateli. Obok tworzenia polityk czy strategii władze lokalne mogą pełnić mniej oczywiste funkcje wspierające wdrażanie *community policing*. Należy do nich m.in. rola forum wymiany informacji pomiędzy społeczeństwem a policjantami. W ten sposób władze mogą stać się efektywnym kanałem informującym mieszkańców o działaniach funkcjonariuszy, a w drugą stronę – są w stanie zwracać uwagę na problemy mieszkańców oraz wskazywać, jakie obszary wymagają pilnej interwencji. Fora funkcjonują w postaci sformalizowanej, jak ma to miejsce w Irlandii, oraz w mniej formalnej poprzez spotkania robocze – tak jak rozwiązano to w Danii (Lasocik, 2011, s. 338). Ostatnia duża grupa potencjalnych partnerów w ramach *community policing* obejmuje najszerszy katalog możliwości. Oprócz organizacji pozarządowych znajdują się tutaj m.in. liderzy społeczni, lokalne grupy interesu czy przedsiębiorcy. Przy tych ostatnich warto wyróżnić podgrupę, jaką tworzą podmioty z obszaru prywatyzacji bezpieczeństwa. Po stronie komercyjnej zaliczymy do nich agencje ochrony osób i mienia, a po stronie aktywności społecznej ochotnicze straże pożarne, straże obywatelskie czy grupy sąsiedzkiej czujności.

GENEZA IMPLEMENTACJI FILOZOFII COMMUNITY POLICING W POLSKICH REALIACH ZAPEWNIANIA BEZPIECZEŃSTWA OBYWATEŁOM

Zasadniczym warunkiem realizacji zasad policji środowiskowej jest demokratyczny system ustrojowy, rzeczywiste przestrzeganie praw człowieka i obywatela oraz zdecentralizowany system zarządzania państwem. W Polsce zmiany ustrojowe i polityczne rozpoczęły się w 1989 r., a ich pokłosiem było stworzenie systemu prawnego zapewniającego podstawy demokratycznego państwa i obywatelskiego społeczeństwa. Po uchwaleniu nowelizacji Konstytucji w grudniu 1989 r. przystąpiono do reaktywacji samorządu lokalnego na poziomie gminy w postaci ustawy z 8 marca 1990 r. (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95). Jednak dopiero przyjęcie nowej filozofii zapewniania bezpieczeństwa obywatelom mogło świadczyć w praktyce o stopniu realizacji

postulatu uspołecznienia służb policyjnych. Należy sądzić, że brutalność okazywana przez wiele lat w kontaktach milicjant – obywatel brała się nie tylko z wyobcowania społecznego, lecz także z poczucia słabości funkcjonariusza w obliczu powszednich zagrożeń.

Uchwalona 6 kwietnia 1990 r. ustawa o Policji, w zmienionej formie obowiązująca do dzisiaj, wprowadziła rozwiązania prawne i organizacyjne, które postulat uspołecznienia służb policyjnych w jakimś zakresie urzeczywistniały (Dz.U., 1990, nr 30, poz. 179). W związku z niechlebnymi doświadczeniami z przeszłości autorzy ustawy spowodowali poważne ograniczenie uprawnień policjanta. Szczególnie akcentowano funkcję policji jako instytucji „użyteczności publicznej”, a policjanta – jako społecznego opiekuna. Oczekiwania idące w tym kierunku wiązały się z podkreśleniem konieczności mocnego „osadzenia” i związania policji ze środowiskiem na najniższym poziomie – z rejonem zamieszkania. W związku z tym zdecydowano się na powołanie do życia policji lokalnej (Misiuk, 2013, s. 120). Ideą tego pomysłu było tworzenie posterunków policji lokalnej w każdej gminie w celu prowadzenia aktywnej działalności prewencyjnej. Policjanci mieli zajmować się jedynie współpracą ze społecznościami lokalnymi i być wyłączani z prowadzenia czynności dochodzeniowo-sledczych i operacyjnych. Jednak postępująca brutalizacja życia społecznego i gwałtowny wzrost przestępczości, zwłaszcza zorganizowanej, wymusił na kierownictwie polskiej Policji rezygnację z tej formuły działania na poziomie lokalnym na rzecz wzmocnienia potencjału kadrowego zajmującego się zwalczaniem przestępczości pospolitej.

W reformowanej Policji próbowano też korzystać z doświadczeń milicyjnych w zakresie komunikacji z członkami społeczności lokalnych. Takim przykładem była funkcja policjanta-dzielnicowego. Abstrahując od uwarunkowań politycznych, posiadał on bardzo dobre rozpoznanie środowiska, w którym realizował swoje zadania służbowe. Dlatego też próbowano, z miernym skutkiem, przenieść go do nowych realiów społeczno-gospodarczych. Zgodnie ze stanowiskiem prezentowanym od lat przez kierownictwo Policji funkcja dzielnicowego ma być jedną z kluczowych dla skutecznej realizacji zadań całej formacji. Z przedstawianych opinii wynika, że dzielnicowy powinien stanowić „łącznik” między Policją a społeczeństwem, być gospodarzem i animatorem przedsięwzięć mających na celu zapobieganie przestępczości w przydzielonym mu rejonie oraz

długofalowo oddziaływać na podnoszenie poziomu bezpieczeństwa i ładu publicznego. Wskazywane jest również, że ze względu na szeroki zakres zadań dzielnicowi powinni posiadać szczególne kwalifikacje i doświadczenie, a stanowisko to powinno być ukoronowaniem służby w terenowych jednostkach Policji (NIK, 2015, s. 6). Według wewnętrznych przepisów policyjnych do zadań dzielnicowego należy m.in. prowadzenie rozpoznania, realizowanie zadań z zakresu profilaktyki społecznej, ściganie sprawców przestępstw i wykroczeń, kontrolowanie przestrzegania prawa (Dz. Urz. KGP 2016 poz. 26).

Dzielnicowy miał odgrywać na wzór angielski rolę policjanta kontaktowego. Jednak w polskich realiach po zmianach ustrojowych nie udało się osiągnąć zamierzonych celów. Dla mieszkańców był postacią nieznaną, z którą nie było naturalnego kontaktu. W polskiej Policji pełni obecnie służbę 7,7 tys. dzielnicowych, co stanowi około 8% stanu osobowego tej formacji oraz ponad 12% łącznej liczby funkcjonariuszy prewencji. W każdej miejscowości, na obszarze całego kraju, wyodrębnione zostały rejony dzielnicowych, przypisane indywidualnie funkcjonariuszom, w związku z czym każdy z nas ma „swojego dzielnicowego”. Według badań społecznych ok. 60% mieszkańców rewirów nie znało swojego dzielnicowego (Cielecki, 2004, s. 254). Dlatego też ze względu na niską aktywność i rozpoznawalność wśród mieszkańców dzielnicowi porównywani są do legendarnego stwora Yeti, o którego istnieniu wszyscy mówią, a nikt go nigdy nie widział na oczy. Pojawiają się również liczne opinie, prezentowane m.in. przez samych policjantów na różnych forach internetowych, o niskiej pozycji dzielnicowych w hierarchii policyjnej oraz o ich nadmiernym eksploatowaniu do różnych zadań niezwiązanych bezpośrednio z obowiązkami. Krytyczną ocenę wzmacniają ustalenia Najwyższej Izby Kontroli z 2015 r., w których stwierdzono brak spójnej koncepcji wykorzystania dzielnicowych oraz częste nakładanie na nich dodatkowych obowiązków, co w konsekwencji utrudnia realizowanie podstawowych zadań i wpływa na niską rozpoznawalność samych dzielnicowych (83% badanych nie zna osobiście swojego dzielnicowego, a ponad 55% w ogóle nie wie, kto nim jest) (NIK, 2015, s. 10 i 19). Z kolei A. Misiuk, analizując wypowiedzi komendantów głównych Policji, zwraca uwagę, że w ich narracji problemy kadrowe i stabilizacja służby były postrzegane jako istotne wyzwania dla służby dzielnicowych (Misiuk, 2018, s. 132–150).

Wskazane wyżej inicjatywy nie były w stanie zmienić relacji pomiędzy Policją a społeczeństwem, gdyż Policja nadal funkcjonowała jako formacja scentralizowana, z ograniczonym wpływem samorządu gminnego na jej działanie.

ROZWÓJ IDEI WSPÓŁPRACY POLSKIEJ POLICJI ZE SPOŁECZNOŚCIAMI LOKALNYMI

W drugiej połowie lat 90. zaczęła się zmieniać filozofia działania Policji. W tym okresie były już widoczne symptomy poprawy nastrojów społecznych oraz efekty korzystania, w ramach współpracy z policjami krajów Europy Zachodniej i USA, z najlepszych doświadczeń i wzorów w obszarze współpracy policji ze społeczeństwem. Był to okres, gdy zaczęto w kierowaniu Policją używać może trochę prymitywnych, ale na ówczesne czasy skutecznych narzędzi *public relations*. Próbowano też zmienić wizerunek szefa Policji oraz szeregowych policjantów w relacjach ze społeczeństwem. Komendant Główny Policji nadinsp. Jerzy Stańczyk w jednej z wypowiedzi konstatował:

Jest kilkanaście równorzędnych problemów, ale najbardziej leży mi na sercu zmiana jakości policyjnej służby. Zastanawiam się, jak dotrzeć do ponad 57 tysięcy policjantów, którzy pełnią służbę na ulicy i przekonać ich, że muszą inaczej spojrzeć na swoje obowiązki, przyjąć inny styl pracy. Policjant ma chronić obywatela i służyć mu pomocą. Ma wykazać zainteresowanie sytuacją, w jakiej znalazł się potrzebujący pomocy człowiek, ma okazać mu troskę i zrozumienie (...). Ten zawód od pierwszego dnia służby wymaga od człowieka społecznej dojrzałości i wrażliwości na to co dzieje się wokół, ludzkiego podejścia do sprawy i żelaznej stanowczości. Zbyt mocno utrwalił się w pamięci nas wszystkich obraz policjanta siedzącego lub drzemiącego w radiowozie, zaczajonego gdzieś przy drodze, by wlepić mandat, niechętnego, gdy zawiadamiamy o przestępstwie i prosimy o pomoc; aroganckiego, gdy jesteśmy nawet przypadkowo sprawcami wykroczeń.

Przedstawiając te fakty, chcę, by do świadomości policjantów dotarło, że musimy zmienić styl pracy. We wszystkich krajach policjantrzymywany z pieniędzy podatnika służy temu podatnikowi. Nie wystarczy fizyczna obecność policjanta na ulicy, czy patrolu, trzeba jeszcze z siebie coś dać. Trzeba troszczyć się o zupełnie nieznanysobie ludzi, pracować tak, by widać było zaangażowanie (Cierlica, 1995, s. 2–3).

Nową propozycją na poprawę stanu bezpieczeństwa publicznego miała być prewencja kryminalna, której kwintesencją był program „Bezpieczne miasto”.

Sukces ten jest wprost proporcjonalny do zaangażowania policji. Są jednostki, w których policjanci doskonale współpracują z mieszkańcami i tam program zupełnie przyzwoicie pomaga w zmniejszaniu przestępczości. Dotyczy to głównie miast średnich i małych. Natomiast w dużych miastach wprowadzenie tego programu wymaga dłuższego czasu, tym niemniej już te pierwsze pozytywne doświadczenia wskazują, że trzeba ten program realizować. To komendanci jednostek terenowych odpowiadają za współdziałanie ze społeczeństwem, bez tego nie ma szansy na osiąganie znaczących sukcesów (Miśkiewicz, 1996, s. 2).

Wskazany projekt był wzorowany na angielskich doświadczeniach z lat 80. W jego realizacji widoczne było mechaniczne powielanie schematów, natomiast brakowało dostosowania pomysłów do lokalnych potrzeb. Jednak stanowił pewien symptom zachodzących zmian w funkcjonowaniu Policji. Polegało ono na powolnym odchodzeniu od tradycyjnego, represyjnego charakteru działania, mającego korzenie jeszcze w poprzednim okresie polityczno-społecznym (Polska Rzeczpospolita Ludowa). Coraz większą uwagę zwracano na potrzebę tworzenia właściwych relacji ze społeczeństwem, przygotowywano kadrę policyjną wyposażoną w umiejętności komunikacji społecznej, a przede wszystkim posiadającą coraz większą akceptację społeczną.

W STRONĘ DECENTRALIZACJI

Truizmem jest stwierdzenie, iż model państwa zdecentralizowanego, opartego na dużym udziale samorządu terytorialnego w realizacji spraw publicznych, pozwala skuteczniej realizować inicjatywy prewencji kryminalnej przy aktywnym udziale społeczności lokalnych. W Polsce w 1990 r. zapoczątkowano odbudowę samorządu gminnego. Jednak dopiero pod koniec lat 90. przeprowadzono głębokie reformy ustrojowe państwa, które zmieniały rolę Policji w systemie administracji publicznej. „Rewolucyjność” tych zmian m.in. polegała na włączeniu na poziomie terenowym Policji do administracji

zespolonej. W związku z tym należało podjąć przedsięwzięcia dostosowujące służby policyjne do działania w nowym prawnym-organizacyjnym otoczeniu.

Mimo wszystko okres 1998–2001 należy uznać za najbardziej twórczy i owocny dla Policji. To wówczas stworzono instytucję nowoczesną, działającą w demokratycznym społeczeństwie na miarę XXI w.

Przed wszystkim dostosowaliśmy nasze struktury i organizację do nowego ustroju administracji publicznej państwa. Ponadto zmieniliśmy, a właściwie zmieniamy, całą filozofię funkcjonowania Policji względem społeczności lokalnych. W sferze prewencji stajemy się narzędziem w ich rękach, mogą nam określać cele, żądać określonych działań natury prewencyjnej. Odpowiedzialność za ogólny stan bezpieczeństwa przeszła na wojewodów – przedstawicieli rządu w terenie. Natomiast w sferze ścigania najgroźniejszej przestępczości scentralizowaliśmy pionierzy zwalczające przestępczość zorganizowaną i narkotykową, aby wyłączyć je spod lokalnych uwarunkowań i ewentualnych wpływów. Taki model policji sprawdził się w wielu demokratycznych państwach. Jestem pewien, że reforma powiedzie się również w Polsce... Cały czas podkreślałem i podkreślam, że istotą tej reformy jest odchodzenie od wszechwładzy centrali. Wielokrotnie w przeszłości przekonaliśmy się, że Komenda Główna Policji nie jest w stanie ogarnąć całości zagadnień dotyczących grupy zawodowej liczącej 100 tys. ludzi. Reforma policji jest przede wszystkim efektem tych doświadczeń. Na ich podstawie wypracowaliśmy mechanizmy koniecznych zmian. Oddaliśmy wiele uprawnień i dużą władzę komendantom wojewódzkim i powiatowym. Dziś określenie – decentralizacja uprawnień kadrowych i finansowych przestała być frazeosem (Miśkiewicz, 1999, s. 2).

Te zmiany ustrojowe pozwoliły zapewnić społecznościom lokalnym wpływ przez samorząd gminny na obsadę stanowisk kierowniczych w komisariatach i posterunkach, czyli podstawowych jednostkach organizacyjnych Policji. Stworzono możliwość finansowania etatów policyjnych w pionie prewencji przez samorządy gminne. Jednakże najistotniejszy był wpływ mieszkańców na politykę bezpieczeństwa lokalnego. Opracowywano wspólnie z Policją plany zapobiegania przestępczości i patologii społecznych, tworzone platformy współpracy w postaci powiatowych komisji bezpieczeństwa i porządku, czy też tworzone miejskie mapy bezpieczeństwa po przeprowadzonych konsultacjach społecznych, np. w 2003 r. w Warszawie.

Wreszcie w 2007 r. zainicjowano trwający do dziś program działań profilaktyczno-prewencyjnych, „Razem Bezpieczniej”, którego celem jest przyczynianie się do realizacji ustawowych działań organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego. Program stanowił pierwsze tego typu przedsięwzięcie o charakterze ogólnopaństwowym, wspierające lokalne inicjatywy. Jego trwałość i kontynuacja ponad podziałami partyjnymi świadczy o uniwersalnym charakterze i potrzebie budowania partnerstwa między społecznościami, służbami i administracją (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, b.d.). Policja od początku udziela merytorycznej pomocy w zakresie realizowanych projektów, współpracując m.in. z organizacjami pozarządowymi i lokalnymi społecznościami.

ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Analiza krajowej oraz zagranicznej literatury przedmiotu jasno wskazuje na uniwersalne cechy, które konstytuują efektywne wdrażanie filozofii *community policing*. Porównując je z polskimi realiami, autorzy wyróżnili cztery wiodące obszary, w których działalność Policji oraz postawy społeczne wymagają dalszego rozwoju. Są nimi: 1) zwiększone zaangażowanie w relacje Policja – obywatel, 2) lokalny kontekst formułowania priorytetów dla bezpieczeństwa uwzględniający szeroki zakres spraw, 3) postrzeganie działalności policyjnej jako usługi publicznej oraz 4) kształt organizacyjny służby dzielnicowych adekwatny do lokalnych potrzeb. W polskich warunkach pojawiają się inicjatywy świadczące o realizacji idei *community policing*, do których należą m.in. program profilaktyczny „Razem Bezpieczniej” czy Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa. Nadal jednak dominuje „wszechobecny duch” centralizacji działania Policji, który odbiera podmiotowość inicjatywom obywatelskim. Co więcej, brakuje inspiracji ze strony samorządu gminnego w zakresie aktywizowania społeczności lokalnych w postaci konsultacji społecznych i wspierania inicjatyw tworzenia straży obywatelskich. Według opinii autorów powodzenie idei policji środowiskowej w polskich warunkach zależy od zmiany filozofii działania Policji. Dobrym pomysłem byłoby zbudowanie sieci jednostek na poziomie lokalnym skupionych na

działaniach prewencyjnych i ściśle powiązanych z potrzebami społeczności lokalnych (dzielnic, osiedli, sołectw). W pewnym stopniu byłby to powrót do zaniechanej koncepcji posterunków policji lokalnej z pierwszej połowy lat 90. XX w., jednak w całkowicie innej rzeczywistości społecznej i kryminalnej. Co istotne, pomimo zmian prawnych, które miały zapewnić duży stopień decentralizacji realizacji zadań publicznych, praktyka wskazuje, iż stopień legitymizacji struktur policyjnych (objawiający się chęcią współpracy obywateli z funkcjonariuszami oraz gotowością przestrzegania prawa) jest nadal adekwatny dla państw o nieustabilizowanym systemie społeczno-prawnym. Taki wniosek wynika zarówno z badań przeprowadzonych przez autorów artykułu, jak i innych badaczy, w tym Janinę Czapską (Czapska i in., 2018, s. 47–54).

Reasumując: zasadniczą ideą filozofii *community policing* jest wspólnotowy wymiar działań. Nie tylko siły policyjne, ale i władze lokalne wraz z członkami społeczności lokalnej powinny dbać o bezpieczeństwo i porządek publiczny swojej małej ojczyzny. Ważna jest więc kultura współpracy, zaufania i poczucia odpowiedzialności za stan bezpieczeństwa i działania prewencyjne – jest ona trudna do wypracowania, wymaga czasu i często pracy u podstaw, przynosi jednak efekty korzystne dla wszystkich stron. I stanowi w praktyce najlepiej spożytkowany potencjał, jaki niesie ze sobą *community policing*.

BIBLIOGRAFIA

- Akinyemi, O. (2021). Community policing in Nigeria: implications for national peace and security. *International Journal of Management, Social Sciences, Peace and Conflict Studies*, 4(1), 469–488.
- Cielecki, T. (2004). *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Cierlica, E. (1995). „Życzliwość nie kosztuje”. Rozmowa z KGP nadinsp. Jerzym Stańczykiem, rozmawia E. Cierlica. *Magazyn Kryminalny* 997, 9, 2–3.
- Czapska J., & Struzińska K. (2018). Social Media and Community Policing Implementation in South Eastern Europe: A Question of Trust. W G. Leventakis, M.R. Haberfeld (Red.), *Societal Implications of Community-Oriented Policing and Technology* (s. 47–54). Cham: Springer Open.

- Czuryk, M. (2018). Bezpieczeństwo jako dobro wspólne. *Zeszyty Naukowe KUL*, 61, 3(243), 15–24.
- de Maillard, J., & Zagrodzki, M. (2020). Community Policing Initiatives in France. W de Maillard, J., & Skogan, W. (Red.), *Policing in France* (s. 294–309). New York: Routledge.
- de Maillard, J., & Terpstra, J. (2021). Community Policing in Comparative Perspective. W H.L. Pontell (Red.), *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (s. 23–25). Oxford University Press.
- Dobrowolska-Opała, M. (2021). *Community policing*. W A. Misiuk, J. Itrich-Drabarek, & M. Dobrowolska-Opała (Red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa wewnętrznego* (s. 63–64). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Dz. Urz. KGP, poz. 26 (2016). Zarządzenie Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, § 29 ust. 2.
- Gierszewski, J. (2021). *Bezpieczeństwo lokalne*. W A. Misiuk, J. Itrich-Drabarek, & M. Dobrowolska-Opała (Red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa wewnętrznego* (s. 30–31). Dom Wydawniczy Elipsa.
- Korta, M. (2023). Wpływ Community Policing na bezpieczeństwo obywateli na przykładzie policji i straży gminnych. *Biuletyn Kryminologiczny*, 30, 159–182.
- Lasocik, Z. (2011). *Dzielnicowy w nowoczesnej formacji policyjnej*. Warszawa: Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Michułka, T. (2023). Wdrożenie strategii community policing przez policję a poziom zaufania społecznego. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Kadr Menedżerskich*, 12, 135–155.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (b.d.). O programie „Razem bezpieczniej”. <https://www.gov.pl/web/mswia/o-programie5> (dostęp: 28.01.2026).
- Misiuk, A. (2013). *Instytucjonalny system bezpieczeństwa wewnętrznego*. Warszawa: Difin.
- Misiuk, A. (2018). The Polish Police in the Light of the Statements of the Police Chief Commanders in 1990–2018. *Securitologia*, 1(27), 132–151.
- Miśkiewicz, R. (1996). Bezpieczeństwa nie można kupić. Rozmowa z KGP nadinsp. Jerzym Stańczykiem rozmawia Roman Miśkiewicz. *Magazyn Kryminalny* 997, 7, 2–3.
- Miśkiewicz, R. (1999). Na reformie skorzystają wszyscy. Rozmowa z KGP insp. Janem Michną. *Gazeta Policyjna*, 1, 3–10.
- Modise, J.M. (2023). Community Policing Strategies Include Community Patrols, Neighborhood Watch and Community Policing. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 8(7), 3458–3476.

- NIK (2015). *Wykonywanie zadań przez dzielnicowych. Informacja o wynikach kontroli*. Warszawa.
- Ostrzycka, M. (2015). Idea community policing jako źródło innowacyjnych metod współpracy społeczności lokalnych z policją w Polsce. *Adam Mickiewicz University Law Review*, 5, 111–129.
- Signori, R., Heinrich, D.P., Wootton A.B., & Davey, C.L. (2023). Relational continuity in community policing: Insights from a human-centred design perspective. *Policing*, 17.
- Yero, A., Othman, J., Abu Samah, B., D'Silva, J.D., & Sulaiman, A.H. (2012). Re-visiting concept and theories of community policing. *International Journal of Academic Research*, 4(4), 51–55.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

DAWID SZOMBIERSKI

<http://orcid.org/0000-0003-3869-272X>
Uniwersytet Śląski w Katowicach
dawid.szombierski@o2.pl

DOI: 10.35765/HP.2705

Spółeczeństwo otwarte a wielka strategia

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Podstawowym celem tego artykułu jest ocena zgodności koncepcji wielkiej strategii (*grand strategy*) z ideą społeczeństwa otwartego. Wnioski z rozważań zostaną odniesione do sporów w debacie publicznej na temat wielkiej strategii Polski.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Metodą pracy jest analiza problemu zakorzeniona w metafizycznym oraz metodologicznym podejściu implikowanym przez krytyczny racjonalizm Poppera. Zostanie również użyta metoda komparatystyczna do porównania częściowego podejścia do reformy społecznej z ideą wielkiej strategii.

PROCES WYWODU: Na początku zostaną pokrótce przywołane cechy charakterystyczne społeczeństw otwartych w ujęciu Karla R. Poppera. Następnie rozważania przybliżą wieloznaczny termin „wielka strategia”. Te dociekania umożliwią porównanie tych dwóch koncepcji i wypełnienie celu pracy. Wnioski z rozważań zostaną odniesione do sporów dotyczących wielkiej strategii Polski.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wielka strategia zasadniczo nie przeczy częściowemu podejściu do reformy społecznej, a tym samym kluczowym ideom społeczeństwa otwartego, jednak w gruncie rzeczy są to kategorie różne, ponieważ pierwsza może ograniczać się do pragmatycznego planu polityki zagranicznej, podczas gdy druga jest ugruntowana aksjologicznie, gdyż drogą prób i błędów dąży do reformy społecznej mającej na celu minimalizację cierpień jednostek.

WNIOSKI, INNOWACJE I REKOMENDACJE: Termin „wielka strategia” jest wieloznaczny, a przez to jego wartość wydaje się wątpliwa. Ponadto stwarza pewne zagrożenia, ponieważ może legitymizować utopijne projekty

Sugerowane cytowanie: Szombierski, D. (2026). Społeczeństwo otwarte a wielka strategia. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 31–47. DOI: 10.35765/HP.2705.

społeczne. W związku z tym zaproponowano alternatywne podejście do reformy społecznej – inżynierię częściową.

SŁOWA KLUCZOWE:

społeczeństwo otwarte, inżynieria częściowa, wielka strategia,
Karl R. Popper, Jacek Bartosiak

Abstract

OPEN SOCIETY AND GRAND STRATEGY

RESEARCH OBJECTIVE: The primary scientific goal of this article is to assess the compatibility of the concept of grand strategy with the idea of open society. The conclusions of the considerations will be related to disputes in the public debate on Poland's grand strategy.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The method of this paper is the analysis of the problem rooted in the metaphilosophical and methodological approach implied by Popper's critical rationalism. The comparative method will also be used to compare a piecemeal approach to social reform with the idea of a grand strategy.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article first briefly outlines the characteristic features of open societies according to Karl R. Popper. Next, the considerations will introduce the unclear term "grand strategy." These considerations will make it possible to compare these two concepts and fulfill the purpose of the work. The conclusions of the considerations will be related to disputes regarding Poland's grand strategy.

RESEARCH RESULTS: Grand strategy does not fundamentally contradict a piecemeal approach to social reform and, therefore, the fundamental ideas of an open society, but these categories are different because the grand strategy may be limited to a pragmatic foreign policy plan, while piecemeal engineering is axiologically grounded because it seeks social reform through trial and error aimed at minimizing individual suffering.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The term "grand strategy" is unclear; therefore, its value seems questionable, and it also poses specific threats because it may legitimize utopian social projects. Thus, a piecemeal engineering approach to social reform is proposed.

KEYWORDS:

open society, piecemeal engineering, grand strategy,
Karl R. Popper, Jacek Bartosiak

Polsce trzeba na gwałt wielkiej idei! Niech to będzie reforma rolna, stworzenie nowych przemysłów, jakkolwiek czyn wielki, którym ludzie mogliby oddychać jak powietrzem. Tu jest zaduch. Był tego wielkiego państwa, tej złotej ojczyzny, tego świętego słowa, za które umierali męczennicy, był Polski — za ideę! Waszą ideą jest stare hasło niedołęgów, którzy Polskę przełajdaczili: „jakoś to będzie”!

Stefan Żeromski, *Przedwiośnie* (2024, s. 146)

Do obywateli zatroskanych o los swojej ojczyzny mogą przemówić zapalczywe słowa Cezarego Baryki z ostatnich stron *Przedwiośnia*, wyrażające pragnienie wielkiej idei dla Polski. Wydać się to może tym bardziej uzasadnione, że krótka analiza współczesnych sporów za oceanem prowadzi do wniosku, wedle którego w Stanach Zjednoczonych badacze, publicyści i politycy nieustannie dyskutują o wielkiej strategii swojego kraju. Jednak należy mieć na uwadze, że Karl R. Popper w *Spółeczeństwie otwartym i jego wrogach* twierdzi, że społeczeństwa otwarte charakteryzuje stopniowa reforma społeczna dokonywana metodą inżynierii cząstkowej, czyli drogą drobnych ulepszeń. Terminy „wielki” i „cząstkowy” można potraktować jako przeciwstawne, co prowadzi do następującego pytania. Czy myślenie w kategoriach wielkiej strategii wiedzy do inżynierii utopijnej, którą filozof zwalczał jako charakterystyczną dla społeczeństw zamkniętych?

Podstawowym celem tego artykułu jest ocena zgodności koncepcji wielkiej strategii z ideą społeczeństwa otwartego. Zostanie to zrealizowane poprzez uzasadnienie następującej tezy. Wielka strategia zasadniczo nie przeczy cząstkowemu podejściu do reformy społecznej, a tym samym kluczowym ideom społeczeństwa otwartego, jednak w gruncie rzeczy są to kategorie różne, ponieważ pierwsza może ograniczać się do pragmatycznego planu polityki zagranicznej, podczas gdy druga jest ugruntowana aksjologicznie, jako że drogą prób i błędów dąży do reformy społecznej mającej na celu minimalizację cierpień jednostek. Wnioski z tych rozważań komparatystycznych dadzą pretekst, aby odnieść się do sporów w debacie publicznej dotyczących problemu wielkiej strategii Polski.

W literaturze przedmiotu brakuje pracy rozpatrującej relację między zagadnieniem wielkiej strategii oraz podstawowymi założeniami społeczeństwa otwartego. Niniejszy tekst ma za zadanie wypełnić ten brak. Należy uwzględnić, że dotąd nie porównano tych dwóch idei odnoszących się do różnych i obszernych tradycji intelektualnych. Zatem niniejsze rozważania zostaną ograniczone do pism Poppera oraz wybranych prac. Takie podejście uzasadniają wymogi formalne artykułu naukowego. Jednakże za przypomnieniem idei społeczeństwa otwartego przemawia coś jeszcze. Wielokrotnie mówi się o kryzysie demokracji liberalnej, a także kryzysie myśli politycznej w ogóle. W obliczu kryzysu warto sięgnąć do źródeł, aby przemyśleć na nowo podstawowe założenia. W tym sensie warto przywołać klasyczne stanowisko Poppera.

Plan niniejszej pracy jest następujący. Na początku zostaną pokrótce przywołane zasadnicze idee społeczeństwa otwartego ze szczególnym uwzględnieniem metody inżynierii cząstkowej. Następnie analizy przybliżą pojęcie „wielkiej strategii” poprzez zarysowanie sporów powodowanych między innymi wieloznacznością tego terminu. Tak wypracowany grunt umożliwi porównanie tych dwóch koncepcji oraz uzasadnienie tezy artykułu. Wnioski z rozważań zostaną odniesione do sporów, które toczą się w debacie publicznej na temat wielkiej strategii Polski. Metodą pracy jest analiza problemu zakotwiczona w metafilozoficznym oraz metodologicznym podejściu implikowanym przez krytyczny racjonalizm Poppera. Zostanie również wykorzystana metoda komparatystyczna. Jeżeli chodzi o cytaty, to w przypadku braku polskich edycji danych prac tłumaczenia są autorskie.

INŻYNIERIA CZĄSTKOWA I SPOŁECZEŃSTWO OTWARTE

W 1945 roku ukazało się dwutomowe *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, które jest dziełem wielowymiarowym, a przez to można je interpretować na wiele sposobów. Jednak Popper po ponad czterdziestu latach od pierwszego wydania tej pracy zwrócił uwagę, że najważniejsze przesłanie wynikające z niej często było niedostrzegane. Choć w swej książce ani razu nie wspomniał nazistów czy samego Adolfa Hitlera, to interpretował pisanie tej pozycji jako swój

udział w wojnie przeciwko III Rzeszy. Ponadto postrzegał również swą działalność jako intelektualną obronę świata zachodniego przed jego obecnymi i starymi wrogami, którzy współcześnie oraz dawniej podnosili swe argumenty przeciwko rozumowi i wolności obywatelskiej (Popper, 1987, s. 207).

Filozof zwykle w swoich rozważaniach nie mówi o „demokracji”, tylko o „społeczeństwie otwartym”. Następującymi słowami tłumaczy swoje podejście:

Termin ten wprowadziłem jako synonim dla niezbyt szczęśliwej nazwy „demokracja”. Nazwa ta jest w tym sensie chybiona, że należałoby ją tłumaczyć jako „rządy ludu”. Ale Ateńczycy, którzy tę nazwę wprowadzili, mieli na myśli coś innego: przez demokrację rozumieli takie państwo, w którym ludzie NIE są rządzeni w despotyczny sposób. Jest to idea, która inspirowała wszystkie późniejsze demokracje. Jest to idea niezwykle ważna, albowiem jest ideą wolności politycznej. Pod rządami despotycznymi bowiem, które uciskają swych obywateli, jesteśmy zastraszeni, i nie mamy prawa do odpowiedzialności za nasze własne czyny. To oznacza, że jesteśmy odarci z naszego człowieczeństwa. Częścią naszego człowieczeństwa bowiem jest moralna odpowiedzialność. Wolność polityczna – nie tyrania, dyktatura ani despotyczna władza – jest społecznym warunkiem życia ludzi moralnie odpowiedzialnych. Demokracja taka musi być i zawsze taka była. „Rządy ludu” mogą okazać się tyranią większości, a jako tyrania wcale nie byłyby lepsze od każdej innej tyranii. Zasada, że większość wybiera, jest tylko środkiem do określonego celu politycznego. Celem politycznym demokracji jest wolność i rządy prawa – czyli rządy sprawiedliwości sięgającej możliwie najdalej bez ograniczenia wolności. [...] Naszym ideałem nie jest więc ani rząd większości, ani „absolutna wolność”, lecz samorząd (Popper, 2006, s. XII–XIII).

Współcześnie podstawowe znaczenie terminu „demokracja” w większości kontekstów odnosi się do wyrażenia „demokracja liberalna”. W latach 40. XX wieku sytuacja wyglądała zgoła odmiennie. Dlatego też Popper, aby uniknąć nieporozumień, mówił o „społeczeństwie otwartym”. W powyższym cytacie zauważa, iż demokracja nie polega na „rządach ludu” czy „rządzie większości”, tylko istnieniu władzy szanującej wolność obywatelską i prawa człowieka, bo tyrania większości nie ma nic wspólnego z zasadniczymi ideami społeczeństwa otwartego. W przywołanym fragmencie pada bardzo ważne

słowo – „samorząd”. Istotny problem z zakresu filozofii polityki, prowadzący do licznych sporów, kryje się w następującym pytaniu. Kto powinien rządzić? Perspektywa Poppera przewartościowuje klasyczne podejście (Platon, 2020, 540 d-e), bo przenosi punkt ciężkości z jednostki na zorganizowane wedle praw wspólnoty. Innymi słowy, jednym z fundamentów społeczeństwa otwartego czy demokracji liberalnej są instytucje, które respektują wolność obywatelską, co umożliwia sprawne funkcjonowanie społeczeństwa, a także zmianę władzy bez przemocy fizycznej lub rozlewu krwi.

Zdaniem filozofa bardzo istotną cechą charakteryzującą społeczeństwa otwarte jest specyficzna metoda reformy społecznej umożliwiana przez instytucje – inżynieria cząstkowa, która zostaje przeciwstawiona inżynierii utopijnej. Podejście utopijne polega na tym, że władza dążąca do bardzo odległych celów nie waha się, aby urzeczywistnieniu tych zadań podporządkować interesy jednostek, a nawet ich życie. Modelowym przykładem jest zapowiadane przez nazistów powstanie 1000-letniej Rzeszy czy przewidywane przez marksistów nastąpienie komunizmu – realizacja tych utopijnych projektów miała uzasadniać ucisk i śmierć pojedynczych ludzi. Z kolei inżynieria cząstkowa odrzuca poszukiwanie idealnego, słusznego, dobrego i w pełni sprawiedliwego systemu społecznego, tylko skupia się na rozwiązywaniu pojawiających się problemów oraz minimalizacji cierpienia za pomocą drobnych modyfikacji zastanej sytuacji, metodą prób i błędów, a także systematycznie wprowadzanych ulepszeń. W tym kontekście bardzo istotna jest odpowiednia diagnoza za sprawą trafnego zrekonstruowania sytuacji problemowej (Szombierski, 2022, s. 104–105). Ponadto myśliciel zauważa, że z pozoru krótkowzroczne podejście cząstkowe przynosi lepszy skutek niż próba stworzenia świata doskonałego:

Nie jest [...] rzeczą rozsądną zakładać, że całkowita przebudowa świata społecznego doprowadzi natychmiast do dobrze funkcjonującego systemu. Należy raczej przypuszczać, że z braku doświadczenia popełni się wiele błędów, których można uniknąć tylko na drodze powolnego i mozolnego wprowadzania drobnych ulepszeń, to znaczy metodą inżynierii cząstkowej, którą poleca. Ale ci, którzy odrzucają tę metodę jako mało radykalną, będą musieli zniszczyć znowu swoje społeczeństwo, by na nowo zacząć od czystego płótna. A ponieważ nowy świat dla wyżej wymienionych powodów nie

może doprowadzić do doskonałości, będą musieli stale powtarzać ten proces bez rezultatu (Popper, 2006, s. 213–214).

Należy doprecyzować, że mylące może być wyrażenie „inżynieria cząstkowa”. Z pozoru wydaje się, iż takie podejście grozi działaniom doraźnym czy też pewnemu pozorowaniu rozwiązań. Należy mieć na uwadze, że Popper przeciwstawia podejście cząstkowe inżynierii utopijnej. Warto dodać, że wieloletnie projekty realizowane w Polsce, takie jak modernizacja armii czy budowa Tarczy Wschód oraz elektrowni jądrowych itp., nie muszą przeczy cząstkowemu podejściu do reformy społecznej. Jeżeli pewien wieloletni projekt stanowi odpowiedź na potrzeby kraju rozwijającego się oraz zagrożonego wojną, a także jest realizowany zgodnie z procedurami i poszanowaniem opinii ekspertów, to nie zachodzi sprzeczność między jego realizacją oraz inżynierią cząstkową.

Warto też dodać, że należy interpretować inżynierię cząstkową w świetle kluczowych założeń *Spółeczeństwa otwartego*, szczególnie humanitaryzmu, a nie tylko jako metodę postępowania, której celem jest rozwiązywanie bieżących problemów społecznych drogą drobnych zmian, minimalnych ulepszeń, gdyż zbyt wąskie ujęcie tej metody może prowadzić do błędnych interpretacji. Aksjologiczne zakotwiczenie podejścia cząstkowego – zbieżne z ideą miłosierdzia – ukazuje następujący fragment: „Na rzecz metody inżynierii cząstkowej przemawia jeszcze i to, że systematyczna walka z cierpieniem, niesprawiedliwością i wojną ma większe szanse spotkania się z uznaniem i poparciem znacznej liczby ludzi niż walka o realizację jakiegoś ideału” (Popper, 2006, s. 202). W przytoczonym fragmencie bardzo ważna jest wspomniana uwaga o wojnie, ponieważ łączy się ona z rozważaniami filozofa o pokoju. Choć pobożnym życzeniem wydaje się świat bez wojen, to filozof zwracał uwagę na potrzebę wyciągnięcia lekcji z niepowodzeń Ligi Narodów. Popper twierdził też, że międzynarodowa wspólnota powinna być gotowa do prowadzenia wojen o pokój. Wyrażają to następujące słowa: „Musimy położyć kres międzynarodowej anarchii i być gotowi do wojny przeciw każdej międzynarodowej zbrodni” (Popper, 2006, s. 370).

Uzasadnione wydaje się w tym miejscu przywołanie klasycznej pracy z zakresu stosunków międzynarodowych, *Człowiek, państwo, wojna*, w której Kenneth N. Waltz stanowiska myślicieli

rozpatrujących źródła wojen klasyfikuje w trzech kategoriach, nazywa je „obrazami”. Wedle pierwszego źródłem wojen jest natura człowieka lub predyspozycje psychologiczne człowieka. Drugi obraz za konflikty zbrojne obwinia strukturę organizacji poszczególnych państw. Trzeci postrzega politykę zagraniczną państw amoralnie, gdyż wedle tego ujęcia wojny powoduje brak prawa międzynarodowego, a w obliczu tejże anarchii nie ma „złych” czy „dobrych” państw, bo jest tylko „konflikt interesów” (Waltz, 2023, s. 280–281). Można by powiedzieć, że stanowisko Poppera wpisuje się w drugi obraz, bo filozof odrzuca pierwszy za redukcjonizm implikowany przez psychologizm, a trzeci za cynizm usprawiedliwiający istnienie anarchizmu panującego w stosunkach międzynarodowych.

Powyższe uwagi pokazują, jak śmiało idee kryją się u podłoża społeczeństwa, którego cechą charakterystyczną jest reforma społeczna za sprawą inżynierii cząstkowej – drobnej czy fragmentarycznej tylko z nazwy. Ten problem powróci w dalszej części rozważań.

O NIEJEDNOZNACZNOŚCI TERMINU „WIELKA STRATEGIA”

Popularny w anglosaskich sporach dotyczących polityki zagranicznej termin „wielka strategia” (*grand strategy*) charakteryzuje się filozoficzną niejednoznacznością. Nie ma ścisłej definicji i nie może zostać zredukowany do jednego pojęcia. Część uczestników sporów woli mówić o „strategii narodowej” niż „wielkiej strategii”, ponieważ w całej sprawie chodzi bardziej o strategię, a nie o jej wielkość. Sprawa się bardziej komplikuje, gdy uwzględni się fakt, że nie jest jasna nawet relacja między strategią militarną i wielką strategią – jedni twierdzą, że należy je jednoznacznie odróżnić, a inni temu przeczą (Balzacq & Krebs, 2021, s. 3–5).

Nieraz badacze posługują się kategorią „wielkiej strategii” do analizy klasycznych dzieł takich jak *Wojna peloponeska* Tukidydesa (Platias & Koliopoulos, 2010, s. 2) czy *Sztuka wojenna* autorstwa Sun Zi (Fierke, 2021, s. 93), a także konkretnych zjawisk historycznych – na przykład potęgi Cesarstwa Rzymskiego (Luttwak, 1976, s. XI) czy Imperium Habsburskiego (Mitchell, 2018, s. 16). Jednak z perspektywy historycznej termin „wielka strategia” pojawia się dopiero

w XX wieku, a z tego powodu wspomnianym powyżej podejściom zarzuca się pewną formę nadinterpretacji, polegającej na narzuceniu współczesnej perspektywy zjawiskom historycznym, ale też jednocześnie podkreśla się oryginalność takich ujęć oraz ich potencjał do tego, aby na nowo odczytać klasyczne dzieła czy też wybrane okresy dziejów ludzkich (Morley, 2021, s. 52). Warto odnotować, że Carl von Clausewitz, XIX-wieczny autor, w swoich rozważaniach nie mówi o wielkiej strategii, ale jego klasyczne dzieło *O wojnie* miało znaczący wpływ na rozwój tego pojęcia, szczególnie za sprawą namysłu nad zagadnieniem strategii wojskowej oraz jej związków z polityką państwa (Heuser, 2021, s. 69–70).

We współczesnych sporach możemy spotkać się z różnymi i wzajemnie wykluczającymi się ujęciami zagadnienia. Na przykład Richard K. Betts twierdzi, że wielka strategia „to realny plan użycia militarnych środków, służący osiągnięciu celów politycznych z możliwie najmniejszym nakładem krwi i zasobów finansowych” (2021, s. 591). Jest to dość redukcyjne podejście, ponieważ w zasadzie ogranicza się ono do osiągania celów państwa przez użycie sił zbrojnych. Inaczej, znacznie szerzej, do zagadnienia podchodzą Thierry Balzacq i Ronald R. Krebs:

Wielka strategia jest prawdopodobnie najdoskonalszą formą sztuki rządzenia państwem. Zwykle definiuje się ją jako państwową „teorię zwycięstwa”, wyjaśniającą to, jak państwo będzie wykorzystywać swoje różnorodne środki, aby osiągać i realizować cele narodowe. Jasno wyłożona, dobrze zdefiniowana i względnie stabilna wielka strategia powinna umożliwić, aby statek państwa mógł utrzymać stabilny kurs poprzez wzburzone morze globalnej polityki. Kiedy polityka zagraniczna jest zgodna z wielką strategią, ograniczone zasoby państwa są wydawane efektywniej, państwo swoje interesy i priorytety jaśniej komunikuje sojusznikom oraz oponentom, a także różne części ciała organizmu państwowego mogą sprawniej działać (2021, s. 1).

Jeżeli powyższe słowa są prawdziwe, to wydaje się, że każdy rząd powinien dbać o namysł nad swoją strategią narodową. Warto też uwzględnić fakt, iż małe państwa również mogą ją posiadać – wtedy jest ona przede wszystkim strategią bezpieczeństwa narodowego (Wivel, 2021, s. 501). Jednak potrzeba istnienia wielkiej strategii wcale nie jest taka oczywista, bo zwraca się uwagę na to, że myślenie w ten sposób ma charakter bardziej normatywny niż empiryczny, a przez to pojawiają się liczne zagrożenia, takie jak odrealnienie czy

niekorzystanie z pojawiających się okazji w dynamicznie zmieniającym się świecie społecznym (Edelstein, 2021, s. 615). Ponadto często marginalizuje się rolę wielkiej strategii, co między innymi podkreślają następujące słowa: „Wielka strategia nie zawsze jest iluzją, ale zwykle pretensjonalnym i majestatycznym opisem tego, co faktycznie kieruje działaniami rządów” (Betts, 2021, s. 590).

Ogólnie rzecz ujmując, wielka strategia określa wieloletni oraz realistyczny plan polityki, który przedstawia cele państwa i metody ich realizacji (w tym powinna się zawierać między innymi strategia użycia sił zbrojnych). Jednak należy mieć na uwadze, że sposoby posługiwania się tym terminem są nieredukowalne do jednego pojęcia. Spór dotyczy nie tylko znaczenia, co objawia się w braku powszechnie przyjętej definicji, ale również nie istnieje zgoda w następującej sprawie – część uczonych twierdzi, że dla każdego państwa jasno wyrażona strategia narodowa jest sprawą najwyższej wagi, gdy inni argumentują za tym, iż to tylko retoryczna i niekonieczna ozdoba polityki. W terminie „wielka strategia” błędne wyobrażenia może powodować przymiotnik „wielki”, w licznych przypadkach zdaje się on być nieadekwatny – jeśli chodzi o mniejsze państwa, to raczej lepiej mówić po prostu o „strategii narodowej”.

Należy też dodać, że choć zagadnienie wielkiej strategii dotyczy wielu aspektów funkcjonowania państwa, to w niniejszej pracy rozważania skupiają się przede wszystkim na wymiarze polityczno-międzynarodowym, gdyż ramy artykułu naukowego wymagają zawężenia rozważań. Co więcej, w obszarze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa łatwiej zilustrować relację między ideą społeczeństwa otwartego oraz koncepcją wielkiej strategii.

INŻYNIERIA CZĄSTKOWA A WIELKA STRATEGIA

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że nie zachodzi jednoznaczna sprzeczność między ideą wielkiej strategii oraz metodą inżynierii cząstkowej, ponieważ obie te koncepcje w swej istocie mają na celu w sposób realistyczny odpowiadać na problemy i wyzwania, które pojawiają się przed polityką państwa. Należy mieć na uwadze, iż do znaczących trudności wiodą liczne spory interpretacyjne. Podstawowa trudność wiąże się z wieloznacznością terminu

„wielka strategia”, a przez to można argumentować nawet za tym, iż jego wartość poznawcza jest wątpliwa. Zatem istnieje możliwość sformułowania wielkiej strategii tak, aby była ona w pełni zgodna z zasadniczymi ideami społeczeństwa otwartego, jednak w kontekście niniejszych rozważań kluczowa jest następująca sprawa. Mimo pewnych podobieństw między podejściem cząstkowym i wielką strategią należy wskazać dwie fundamentalne różnice.

Po pierwsze, wedle zaprezentowanej wykładni cząstkowe podejście do reformy społecznej jest ugruntowane aksjologicznie – innymi słowy, celem inżynierii cząstkowej jest minimalizowanie cierpień jednostek, gdy wielka strategia może ograniczać się do polityki pragmatycznej, a nawet cynicznej. Postrzeganie stosunków międzynarodowych w sposób wolny od wartościowania – implikowany między innymi przez wspomniany trzeci „obraz” w ujęciu Waltza – nie przeczy wielkiej strategii, ponieważ wielka strategia pyta o to, jak w amoralnych okolicznościach uzyskać jak najwięcej korzyści i zrealizować swoje cele. Z kolei dla zwolenników społeczeństwa otwartego anarchiczny obraz polityki międzynarodowej nie jest możliwy do zaakceptowania, ponieważ żadne fakty społeczne czy ekonomiczne nie usprawiedliwiają akceptowania nędzy, wojen lub braku poszanowania praw człowieka. Choć w kontekście namysłu nad problemami społecznymi oczywiście należy odróżniać perspektywę normatywną od deskryptywnej, to istotny problem z wielką strategią również jest taki, że udaje ona deskryptywny czy nawet naukowy plan działania, gdy faktycznie nie jest wolna od poważnych założeń i rozstrzygnięć normatywnych.

Po drugie, podejście cząstkowe unika zagrożeń inżynierii utopijnej, ponieważ nie dąży do odległych celów, tylko skupia się na tym, aby w danym momencie rozwiązywać bieżące problemy i korzystać z pojawiających się szans. Z kolei wielka strategia nie musi jednoznacznie prowadzić inżynierii utopijnej, ale może, ponieważ brak jej teoretycznych ram, które by ją przed tym chroniły. Warto dodać, że zbyt wąsko pojęta inżynieria cząstkowa mogłaby być potraktowana jako narzędzie realizacji wielkiej strategii, ale niniejsza wykładnia przeczy takiemu podejściu, ponieważ uniemożliwiłoby to odróżnienie dwóch typów społecznej inżynierii: cząstkowej oraz utopijnej, co równocześnie wypaczyłoby zasadniczy sens jednej z kluczowych idei społeczeństwa otwartego. Można powiedzieć, że inżynieria cząstkowa prezentuje podejście oddolne, a przez to nie grozi jej idealistyczne

czy utopijne myślenie o społeczeństwie implikowane przez centralne lub odgórne planowanie, prowadzące do ignorowania jednostek i humanitaryzmu.

PROBLEM WIELKIEJ STRATEGII POLSKI

Jak już wspomniano, wielka strategia nie jest zarezerwowana wyłącznie dla mocarstw. Można powiedzieć, że w tradycji politycznej III Rzeczypospolitej wyrazem wielkiej strategii jest systematycznie wygłaszana informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej, określana zwykle po prostu jako *exposé*. Zatem Polska bez wątpienia dysponuje pewną strategią narodową, a jej obecne założenia są następujące. Po pierwsze, podstawowym zagrożeniem jest Federacja Rosyjska, która kwestionuje ład międzynarodowy ukształtowany w 1989 roku, prowadząc wojnę przeciwko Ukrainie, a także podejmując wrogie działania takie jak cyberataki, instrumentalizacja presji migracyjnej czy dezinformacja. Po drugie, dyplomacja to rudymen tarne narzędzie mające zapewnić bezpieczeństwo kraju. Po trzecie, polityka zagraniczna będzie dbać o jak najlepsze stosunki z sojusznikami z Unii Europejskiej i NATO, poprzez realizację zobowiązań sojusznicznych, a także – w miarę możliwości – wspieranie walczącej Ukrainy (Sikorski, 2024, s. 1–2).

Mimo to o potrzebie dyskusji nad wielką strategią Polski mówią popularni autorzy Jacek Bartosiak i Marek Budzisz, przedstawiciele niezależnego ośrodka publicystycznego Strategy&Future. Warto zwrócić uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze, ci twórcy nie posiadają stopni naukowych. W przypadku Bartosiaka Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk podjął decyzję o unieważnieniu nadania tego stopnia znanemu geopolitykowi (2024), postępowanie dotyczyło podejrzenia o popełnieniu plagiatu (2023). Po drugie, prace Budzisha i Bartosiaka ukazują się w wydawnictwach komercyjnych, prasie i blogach, a przez to nie są poddawane naukowej procedurze recenzyjnej. Po trzecie, rozważania tych autorów kierowane są do laików, choć sformułowane one są w sposób dość hermetyczny, przypominający terminologię naukową. Biorąc pod uwagę te trzy fakty, to można powiedzieć, że działania tych publicystów przypominają praktyki pseudonaukowe. Pseudonaukowców przecież

charakteryzuje między innymi funkcjonowanie poza środowiskiem akademickim, niepublikowanie swoich rozważań w czasopiśmie naukowych i kierowanie swoich komunikatów do laików, a także posługiwanie się specjalistycznym językiem (Szymanek, 2021, s. 475–477). Biorąc pod uwagę popularność idei głoszonych przez wspomnianych autorów, warto poddać je krótkiej analizie.

Budzisz na początku swojej książki *Samotność strategiczna Polski* stwierdza, że: „musimy zacząć dyskusję na temat wielkiej strategii Polski: czego chcemy i do czego dążymy” (2022, s. 7). Następnie w kolejnych rozdziałach prowadzi wywód podważający wiarygodność sojuszniczą Unii Europejskiej i NATO – na tym zdaniem Autora polega sugerowana przez tytuł „samotność strategiczna” – co prowadzi go do zarysowania bardzo oryginalnego projektu: federacji polsko-ukraińskiej. Unia tych dwóch państw miałaby tworzyć na kontynencie pewien ośrodek siły, który byłby zdolny „rozwiązać kwestię białoruską”, a także wyznaczałby politykę innym państwom w Europie (Budzisz, 2022, s. 376–377). Czyli, zdaniem publicysty, należałoby nadszarpnąć wiarygodność sojuszniczą Polski w NATO i Unii Europejskiej na rzecz budowania silnej współpracy z Ukrainą – państwem zniszczonym wojną i borykającym się z licznymi problemami. Docelowo ten model współpracy za ponad dziesięć lat miałby stworzyć nowych liderów w Europie, którzy mogliby stabilizować sytuację na Białorusi, czyli proponowana federacja polsko-ukraińska byłaby zdolna swoimi siłami zbrojnymi zaprowadzić demokrację w państwie białoruskim. Należy pamiętać, że jeżeli takie działania doprowadziłyby do wybuchu wojny z Federacją Rosyjską, to członkowie Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego nie byłoby automatycznie zobowiązani zaangażować się w ten konflikt, ponieważ NATO to sojusz obronny. Oto przykład, jak wysoce spekulatywne mogą być rozważania w ramach myślenia o wielkiej strategii.

Z pozoru pomysły proponowane przez Budzisz budzą skojarzenia z doktryną Giedroycia-Mieroszewskiego. W polskiej myśli politycznej idea współpracy ze wschodnimi krajami ma długą tradycję. Na przykład Józef Piłsudski był zwolennikiem istnienia niepodległego państwa ukraińskiego, a także popierał ruch prometejski, który w czasach międzywojennych dążył do przemian niepodległościowych narodów podbitych przez ZSRR. Na łamach paryskiej „Kultury” Jerzy Giedroyc i Juliusz Mieroszewski rozwijali

takie idee z różnych perspektyw. Określenie „doktryna Giedroycia-Mieroszewskiego” jest w tym sensie problematyczne, że w zasadzie trudno z tych debat wydobyć spójny system teoretyczny, nie licząc twierdzenia, według którego rosyjskie zniewolenie Ukrainy, Litwy i Białorusi stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa Polski, a tym samym wspieranie niepodległości tych narodów oraz współpraca z nimi stanowi fundament strategiczny Rzeczypospolitej. W kontekście niniejszych dociekań należy podkreślić jedną sprawę. Giedroyc i Mieroszewski w swoich rozważaniach opierali się na antyimperializmie oraz wierzyli w możliwość demokratyzacji Rosji (Legucka, 2021, s. 82–83). Dość problematyczne jest pogodzenie dziedzictwa „Kultury” z pomysłami Budzisa, który dopuszcza możliwość, aby siły zbrojne federacji polsko-ukraińskiej samodzielnie stabilizowały sytuację na Białorusi oraz zaprowadzały tam demokrację.

Pojęcie wielkiej strategii jest również obecne w *Armii Nowego Wzoru*, publikacji przygotowanej przez członków Strategy&Future. Bartosiak w swojej części książki wyklada najważniejsze założenia propozycji wielkiej strategii Polski (2022, s. 23). Jednym z jej fundamentów jest reforma organizacji sił zbrojnych, która:

Oznaczać będzie rewolucję w logistyce i służbach tytułowych poprzez odchudzenie nadmiernie rozbudowanych struktur wojska. [...] To ludzie będą punktem ciężkości reformy i będą w centrum systemu Armii Nowego Wzoru (Bartosiak, 2022, s. 49).

Zaproponowana rewolucja polegająca na moralnej reformie organizacji wojska, nie zawiera praktycznie żadnych konkretnych wytycznych, co więcej – nie przeprowadzono rzetelnych analiz obecnego stanu rzeczy. To znakomity przykład zagrożenia powodowanego inżynierią utopijną, przed którą przestrzegał Popper: jeżeli ktoś odrzuci podejście cząstkowe, czyli rozwiązywanie bieżących problemów drogą prób i błędów, poprzez analizę zastanych realiów oraz wprowadzanie drobnych ulepszeń, to jest zagrożony skutkami każdej rewolucji – wspomnianym wcześniej przez filozofa „przebudowywaniem świata społecznego wciąż od początku”, czyli mówiąc metaforycznie, nieustannym wracaniem do „czystego płótna”.

Szczegółowa analiza rozważań Bartosiaka i Budzisa przekracza ramy niniejszego artykułu, ale powyższe rozważania umożliwiają zasygnalizowanie kilku istotnych problemów, a także ukazują, że

mówienie o wielkiej strategii może być narzędziem propagowania idei odrealnionych, szkodliwych, a nawet utopijnych. Oczywiście, nie oznacza to, że termin „wielka strategia” nie ma pozytywnych zastosowań, ale biorąc pod uwagę jego wieloznaczność, posługującym się nim należy zalecić ostrożność. Ponadto przesadne skupienie się na wielkiej strategii może prowadzić do budowania zamków na lodzie, gdy tym, co faktycznie jest odpowiedzią na wyzwania stojące przed Polską, są działania cząstkowe, czyli rozwijanie obecnych projektów zgodnie z poszanowaniem opinii ekspertów drogą prób i błędów.

PODSUMOWANIE

Podstawowym celem niniejszego artykułu była próba oceny zgodności koncepcji wielkiej strategii z ideą społeczeństwa otwartego. Na początku pokrótce została omówiona metoda inżynierii cząstkowej oraz jej związek z kluczowymi aspektami społeczeństwa otwartego w ujęciu Poppera. Następnie zwięźle przybliżono wieloznaczny termin „wielka strategia”, a także podstawowe problemy z jego interpretacją. Wstępne analizy umożliwiły przeprowadzenie rozważań komparatystycznych, które doprowadziły do wniosków uzasadniających następującą tezę. Wielka strategia zasadniczo nie przeczy cząstkowemu podejściu do reformy społecznej, a tym samym kluczowym ideom społeczeństwa otwartego, jednak w gruncie rzeczy są to kategorie różne, ponieważ pierwsza może ograniczać się do pragmatycznego planu polityki zagranicznej, podczas gdy druga jest ugruntowana aksjologicznie, jako że drogą prób i błędów dąży do reformy społecznej mającej na celu minimalizację cierpień jednostek. Wypracowana perspektywa została odniesiona do sporów, które w debacie publicznej toczą się na temat wielkiej strategii Polski.

Jako motto niniejszego artykułu został wybrany fragment powieści Stefana Żeromskiego. Cezary Baryka pod koniec *Przedwiośnia* domaga się wielkiej idei Polski, która by przewyższała moskiewski komunizm zagrażający II Rzeczypospolitej. Miałoby to zapewnić bezpieczeństwo ojczyźnie oraz stabilny rozwój. Można potraktować

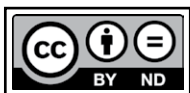
omawianą powyżej „wielką strategię” jako odpowiednik tej „wielkiej idei”. Uznając wnioski z rozważań zawartych w tym artykule, należy stwierdzić, że takie postrzeganie reformy społecznej niesie ze sobą utopijne zagrożenia i zdaje się błędne. Od zarysowanych trudności wolna jest przedstawiona inżynieria częściowa, którą można uznać za odpowiedź na wyzwania stojące dziś przed III Rzeczpospolitą i wspólnotą państw demokratycznych. Warto dodać, że implikowane przez krytyczny racjonalizm i zawarte w podstawowych ideach społeczeństwa otwartego częściowe podejście do reformy społecznej, czyli humanitarne postrzeganie jednostki, państwa i pokoju, to być może ta wielka idea, o której marzył Żeromski.

BIBLIOGRAFIA

- Balzacq, T., & Krebs R.R. (2021). The Enduring Appeal of Grand Strategy. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 1–21). Oxford: Oxford University Press.
- Bartosiak, J. (2022). Część ogólna. W *Strategy&Future, Armia Nowego Wzoru*. Warszawa: Zona Zero.
- Betts, R.K. (2021). Is Grand Strategy an Illusion? Or, the Grandiosity of Grand Strategy. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 590–603). Oxford: Oxford University Press.
- Budzisz, M. (2022). *Samotność strategiczna Polski*. Warszawa: Zona Zero.
- Edelstein, D.M. (2021). The Limits of Grand Strategy. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 604–619). Oxford: Oxford University Press.
- Fierke, K.M. (2021). Grand Strategy beyond the West. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 89–103). Oxford: Oxford University Press.
- Heuser, B. (2021). Clausewitz, *Die Politik*, and the Political Purpose of Strategy. W: T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 57–72). Oxford: Oxford University Press.
- ISP PAN (2023). *Komunikat z dnia 13.10.2023 r.* <https://isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2023/10/komunikat-ISP-PAN.pdf> (dostęp: 24.08.2024).
- ISP PAN (2024). *Komunikat z dnia 20.06.2024 r.* <https://isppan.waw.pl/komunikaty-2/> (dostęp: 24.08.2024).
- Legucka, A. (2021). Polska polityka wschodnia a Unia Europejska. W S. Domaradzki (Red.), *Racja stanu Polski w Unii Europejskiej* (s. 77–92). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Finansów i Biznesu Vistula.

- Luttwak, E.N. (1976). *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mitchell, A.W. (2018). *The Grand Strategy of the Habsburg Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Morley, N. (2021). Thucydides' Legacy in Grand Strategy. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 41–56). Oxford: Oxford University Press.
- Platias, A.G., & Koliopoulos, C. (2010). *Thucydides on Strategy: Grand Strategies in the Peloponnesian War and Their Relevance Today*. New York: Columbia University Press.
- Platon. (2020). *Państwo*. Przeł. W. Witwicki. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Popper, K.R. (1987). Zur Theorie der Demokratie. W K.R. Popper, *Alles Leben ist Problemlösen. Über Erkenntnis, Geschichte und Politik* (s. 207–214). München: Piper Verlag.
- Popper, K.R. (2006). *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie. T. 1: Urok Platona*. Przeł. H. Krahelska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sikorski, R. (2024). *Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2024 r.* <https://www.gov.pl/web/libia/informacja-ministra-spraw-zagranicznych-o-zadaniach-polskiej-polityki-zagranicznej-w-2024-r> (dostęp: 24.08.2024).
- Szombierski, D. (2022). Rola krytycyzmu w bezpieczeństwie demokracji. Karla Poppera idea inżynierii częściowej. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 57(4), 97–108.
- Szymanek, K. (2021). Pseudonauka. W K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Nowy słownik terminologiczny* (s. 475–479). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Waltz, K.N. (2023). *Człowiek, państwo, wojna. Analiza teoretyczna*. Przeł. J. Sadkiewicz. Kraków: Universitas.
- Wivel, A. (2021). The Grand Strategies of Small States. W T. Balzacq & R.R. Krebs (Red.), *The Oxford Handbook of Grand Strategy* (s. 490–505). Oxford: Oxford University Press.
- Żeromski, S. (2024). *Przedwiośnie*. Fundacja Nowoczesna Polska. <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/przedwiosnie.pdf> (dostęp: 24.08.2024).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

TOMASZ GRZEGORZ GROSSE

<http://orcid.org/0000-0002-7270-8900>

The University of Warsaw

tggrosse@op.pl

DOI: 10.35765/HP.2747

Crisis management in the European Union on the example of the Covid-19 pandemic

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The Eurozone crisis revealed specific methods of crisis management which were largely inspired by German politicians. They preferred austerity policy, introducing strong financial conditionality, centralizing management, and finally, a narrative that was supposed to legitimize the introduced changes and stigmatize opponents. The aim of the article is to verify those methods in relation to the pandemic crisis in the EU.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The issuance of common debt during the pandemic was contrary to the preferred line of management used during the Eurozone crisis. However, the methods of implementing the debt fund during the pandemic resembled the methods used during the common currency crisis. The described inconsistencies resulted from disputes between the Member States. The research methodology is based on the analysis of sources and scientific literature.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part of the article presents the main features of the management of the Eurozone crisis. Then they are confronted with management during the pandemic.

RESEARCH RESULTS: At the beginning of the pandemic crisis, decision-makers partially departed from the methods used during the common currency crisis, especially in fiscal policy. In the next phase, there was a return to the methods known from the Eurozone crisis.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The continuation of crisis management in the EU shows a low ability to correct mistakes or to learn from crisis to crisis among European decision-makers. The continuation of methods indicates also protection of national interests. It

Suggested citation: Grosse, T.G. (2026). Crisis management in the European Union on the example of the Covid-19 pandemic. *Horizons of Politics*, 17(58), 49–65. DOI: 10.35765/HP.2747.

also shows a stronger influence of German decision-makers in negotiations in relation to France and its allies from Southern Europe. This is a hint for the study of subsequent crises in the EU in terms of power relations in the EU.

KEYWORDS:

austerity policy, financial conditionality, centralization,
emergency policy

INTRODUCTION

The policy of saving the Eurozone in the crisis of 2009–2012 was largely proposed by German politicians (Art, 2015). It had several features that are important for the development of European integration during this crisis. Firstly, it aimed to introduce systemic changes, which, however, did not solve the structural problems of the monetary union in the long term. Instead, they were intended to shift the costs of macroeconomic adjustments to the weakest countries while maintaining Germany's asymmetric economic benefits. An element of these activities was the application of austerity policies, i.e. forcing socially painful adjustments on the part of countries receiving financial support. Secondly, the mechanism for implementing the anti-crisis policy was financial coercion, specifically numerous conditions imposed on indebted countries that were offered financial support from the EU and other international organizations (Fabbrini, 2022). Thirdly, the element neutralizing political tensions between the rich and the most indebted countries was the EU technocracy. Therefore, it was strengthened. Then centralized management was aimed at increasing the effectiveness of the implementation of anti-crisis measures. At the same time, technocracy gained a wide scope of discretion in relation to countries subjected to the pressure of "forced Europeanization". Fourthly, the anti-crisis policy was complemented by a rhetorical campaign that was intended to discredit opponents of emergency policy and legitimize forced restructuring measures. These four elements observed during the eurozone crisis can be described as the "German method" of managing European affairs.

The pandemic crisis took place in the shadow of the Eurozone's previous problems, and the concerns of many decision-makers

focused on the financial and economic stability of the south of the monetary union (Krotz & Schramm, 2022; Quaglia & Verdun, 2023; Citi & de la Porte, 2022, 101–113; Wolff & Ladi, 2020, p. 1031; Fabbrini, 2022, p. 187; Freudlsperger & Schimmelfennig, 2022, p. 1877). That is why it is so important to recall emergency politics during the destabilization of the European currency system. Therefore, when considering anti-crisis policy as a method of developing integration during the Covid-19 pandemic, we should ask about the four basic principles in the Eurozone crisis: austerity, conditionality, centralization, and stigmatization of opponents. It can be assumed that if they have been maintained to a large extent, this proves the continuation of the same methods of developing integration during crises.

GERMANY TOWARDS THE EXPANSION OF MONETARY POLICY

During the Eurozone crisis the ECB took on the main role in overcoming economic problems. To a large extent, this situation repeated itself during the pandemic. The above-mentioned institution started anti-crisis activities using the experience gained from previous disturbances in the monetary union. As a result, the scale of the ECB's monetary policy was significant almost from the very beginning, as was the progressive expansion of the competences of this institution. The pandemic resulted in ECB interest rates being set at historically low levels, some of which were negative. At the same time, the bank launched a new anti-crisis instrument, the Pandemic emergency purchase program (PEPP), for the amount of EUR 1,850 billion. It purchased debt securities of companies and state authorities, including directly from financial institutions and banks. Then, in 2021, the ECB launched pandemic emergency longer-term refinancing operations, which provided liquidity in the euro area banking sector. The main aid instrument of this program was a 25 basis point reduction in the interest rate compared to the average rate applied in the Eurosystem's main refinancing operations (Tesche, 2022, p. 486).

According to economists, the above-mentioned actions temporarily stabilized the financial sector and reduced the costs of debt for states and borrowers, and therefore for the real economy. However,

after 2022 – in a situation of rapidly rising inflation – this could lead to another crisis. This was primarily due to the fact that with increases in interest rates, the value of bonds constituting the reserves of financial institutions dropped rapidly, and therefore, when it was necessary to release these reserves, they had to be sold with serious losses. This could have triggered another crisis (Roubini, 2023).

Despite this, the ECB continued its policy from the times of the euro area crisis, thus saving it from collapse by relaxing its monetary policy. In fact, it increasingly went beyond the EU treaties. The bank's policy was most controversial in the case of purchasing sovereign bonds, i.e. bonds issued by Member States. This lowered the costs of government debt, and thus the interest rates on government bonds. It thus favored the growth of debt, especially in the south of the monetary union and in France. This was already problematic, i.e. during the Eurozone crisis, in the light of Art. 125 TFEU. Formally, it prohibited the ECB from acting as a lender of last resort or from bearing the EU and its Member States liable for the obligations of other states (the so-called no bailout clause) (Ruffert, 2011; Sester, 2012, pp. 174–175; Scicluna, 2014).

Because the scale of quantitative easing under PEPP was huge, the bank abandoned previous restrictions on the purchase of debt securities from countries in the southern part of the monetary union, primarily Greece, Italy and Spain (Tesche, 2022, p. 486). This was very beneficial for the largest euro area debtors, although it violated the ECB's internal regulations. It could also violate Art. 123 TFEU, which prohibited the purchase of sovereign bonds on the primary market (Mooij, 2023, p. 656). This action meant that the ECB abandoned almost all constraints on its own monetary policy from the period of the Eurozone crisis after 2010. Therefore, it was difficult to consider this bank as a law-abiding institution, or at least properly legitimized by law (Mooij, 2023, pp. 657–658).

The ECB's policy caused great consternation among German politicians. Although they approved the centralization of power in the EU in subsequent crises, and therefore the strengthening of the powers of EU institutions, they nevertheless had reservations about the expansion of the ECB's monetary policy and its growing interference in the fiscal policy of the members of the monetary union. In this case, centralization of management conflicted with the demand for fiscal

discipline of national governments, which was even more important to the Germans. That is why subsequent German representatives in the ECB authorities resigned from their posts as a sign of protest against the bank's monetary policy (Quaglia & Verdun, 2023, p. 646). The attitude of German economists is hardly surprising – the ECB's actions contributed to the increase in inflation (Dimitrakopoulos & Lalis, 2022, p. 1402). Already in 2021, this brought its first negative economic and social consequences.

The bank's reaction proves that the pandemic was treated in Western Europe to a large extent as another stage of the Eurozone's problems, or even as an after-effect of the great existential crisis of this system after 2010. As was the case before, the ECB used the pandemic to strengthen its power in the actual suspension of many regulations or creative circumvention of treaty provisions. Therefore, it was a centralization of competences at the EU level, although it was carried out against the position of German politicians and officials. Under the leadership of the Italian Mario Draghi and the French Christine Lagarde, the bank's actions in Frankfurt can be considered an exception to the German crisis management model. Both politicians used the centralization process to actively support the indebted south of the euro area – contrary to the policy of austerity and the strong currency preferred by the German authorities. Another example was the approach of the European Commission, which, striving to expand its own competences and discretion, tried to use them for the benefit of the most indebted countries in Southern Europe, and thus against the intentions of the so-called “frugal” countries, led by Germany.

GERMAN COUNTEROFFENSIVE

During the pandemic, France, and its allies from the southern part of the monetary union launched a real political offensive aimed, in fact, at solving the systemic dysfunctions of the Eurozone. A contributing element to this attack was the rhetorical change that took place in Europe, which lifted the odor of negligence or erroneous policy from the most indebted states of the monetary union, which at the same time – through no fault of their own – were the most affected by the health crisis (Ferrara & Kriesi, 2022, p. 1367). The primary goal of

these countries was to increase financial redistribution from the rich north to the indebted and less competitive south of the Eurozone. The debt problem was not solved in accordance with German preferences, i.e. by increasing budget savings, but by an attempt to transfer the debt to the EU level. For this purpose, the so-called Corona bonds were proposed, which were not only supposed to be a common European debt, but what is more, they were to be partly intended to repay the debts of the states of the monetary union (implicitly mainly those from Southern Europe). This form of redistribution was, of course, opposed by the “frugal” states, i.e. coming mainly from the northern part of the monetary union, led by Germany and the Netherlands. While they had difficulty tolerating the expansion of the ECB’s monetary policy to finance the debt of the countries in the southern part of the euro area, they did not want to accept the communitarisation of debt through the issuance of Corona bonds (Krotz & Schramm, 2022, p. 532).

As I have already mentioned, the European Commission expressed solidarity with the demands of the south. An example were the proposals put forward by this institution regarding a significant increase in European funds and their basing on common debt to a greater extent than before. In April 2020, the leaders of France, Germany, Italy, Spain and the Netherlands met with the participation of the President of the Commission to discuss the Commission’s proposals. The dominant at this meeting supporters of EU redistribution forced concessions from Berlin and The Hague. A breakthrough occurred during bilateral talks between Emmanuel Macron and Angela Merkel in May 2020. The German Chancellor gave in on the establishment of a new European fund, which was to come from a jointly incurred debt by the European Commission, guaranteed by all EU Member States and the multiannual financial framework (MFF, i.e. the EU budget). This meant that all EU members would provide support to the southern euro area countries weakened by the pandemic. This was a success for Chancellor Merkel, who wanted not to deepen the division between the members of the monetary union and the rest, and, moreover, for the entire EU to take responsibility for stabilizing the south of the Eurozone. Another success of Merkel was the abandonment of the idea of Corona bonds, especially the so-called perpetual loans, i.e. those that would have no time limit and only the interest

on the loan was to be repaid. The new debt instrument called the European Recovery Fund (and later Next Generation EU, NGEU) did not lead to a sudden increase in the main EU budget (i.e. MFF). Moreover, it was to operate only for a few years, formally until the end of 2023 (actually until 2026), although its repayment could be extended until 2058. It was to be distributed not only in the form of grants, but also loans, which was another success for Merkel and her allies.

Details of the functioning of NGEU were developed at the subsequent summits of the European Council in 2020 (2020ab). There was then a kind of confrontation between two political camps, i.e. between Northern Europe led by Berlin and Southern Europe led by Paris (Krotz & Schramm, 2022, pp. 528, 532). Central Europe was only the background for this dispute, although in a sense it also allowed for its resolution. Criticism regarding the rule of law, the object of which was primarily Warsaw and Budapest, facilitated the final compromise between Paris and Berlin, or more precisely, the German side's pursuit of its own goals.

It is therefore not surprising that the greatest negotiating role at these summits was played by leaders from France and Germany (Kasim, 2023, p. 626; Ferrara & Kriesi, 2022, p. 1368). Although both countries have often argued about the future of integration, including how to overcome subsequent crises, they nevertheless had a dominant influence on EU decisions, especially after Brexit (Krotz & Schramm, 2021). Ultimately, it was agreed that the recovery fund would amount to EUR 750 billion, including EUR 390 billion in the form of grants and EUR 360 billion as loans to Member States. The largest beneficiaries of the grants were Spain, Italy, France and Germany (RRF, 2022). The lending part was much less popular among EU members, especially from the south of the monetary union. In 2022, only 7 countries intended to use this form of support (Schramm et al., 2022, p. 116). This was due to the fact that this form of support had to increase the state debt and, moreover, it was considered a relatively unattractive form of taking out a loan.

The success of supporters of EU federalization and centralization was the readiness to introduce European taxes, which were to repay NGEU, although later they would remain permanently the EU's own revenues. Initially, only a plastic fee was introduced, followed by the

Carbon Border Adjustment Mechanism, but it was announced to be put in place in the future, among others, the Union's share in the ETS para-tax, on the largest and most profitable multinational enterprises, digital tax and financial transaction tax. It was also possible to introduce further EU fees and taxes down the road. For example, new forms of corporate taxation were planned (*The next generation...*, 2021, p. 6). The basis for these activities was to be the introduction of a common tax base in the EU and a minimum level of corporate taxation. Other tax proposals considered included the introduction of wealth taxation (*ETUC Position...*, 2022).

This deepened fiscal federalism in the EU, but potentially also opened the way to increasing the power of EU institutions, primarily the competences of the Commission (Fabbrini, 2022, p. 194). Another manifestation of centralization was the increased discretion of the European Commission over the management and distribution of NGEU. At the request of the "frugal" countries, a mechanism of control by intergovernmental institutions over the Commission's conduct was introduced. However, practice showed that while the Commission's power increased significantly, the system of control exercised by national governments was relatively superficial.

The Commission gained the opportunity to negotiate with the Member States the so-called milestones, i.e. conditions set in exchange for receiving NGEU funds. In practice, this gave it enormous power over individual governments to force structural reforms, including those related to reducing budget spending. Ultimately, it was a manifestation of the German method in anti-crisis policy. The issue of savings has returned, but also of centralization of management and extensive conditionality. The Commission placed a total of over 3.5 thousand conditions to all Member States. In the case of Poland, the milestones included: obligation to introduce a new tax on car owners, changes in the rules of procedure of the Sejm (the lower house of Parliament), the need to impose a ZUS (The Social Insurance Institution) contribution in all types of contracts, as well as the introduction of more toll roads throughout the country. In turn, political elites in Belgium opposed the pension reform imposed by Brussels, which caused huge social uproar and protests from trade unions. Even this random review shows that Brussels officials were encroaching on a number of public matters that were not essentially EU competences

and were therefore never transferred to the EU by Member States. The Commission did not have the appropriate democratic mandate to force such far-reaching changes, the possible political consequences of which had to be borne by those in power at the national level.

The justification for the increase in Brussels' discretion and centralization of management was primarily the pandemic crisis and the desire to reform individual states, especially the largest beneficiaries of EU funds from the south of the euro area. Additionally, there was a reasoning aimed at legitimizing the policy of conditionality, i.e. the possibility of imposing financial sanctions by EU officials. This narrative concerned respect for the European values and the rule of law in the EU. Considering Berlin's previous reservations about the Commission that it was too open to French demands and lenient towards the debt of the states in the southern part of the monetary union, European officials ultimately also considered the expectations of German decision-makers. According to scientists, informal relations between President von der Leyen and German politicians were of great importance here (Kassim, 2023, p. 626).

Until now, the basic procedure for initiating financial sanctions by the European Commission was Art. 258–260 TFEU, i.e. concerning a violation of EU law. Each time it referred to (two consecutive) judgments of the Court of Justice of the EU, and any penalties imposed on a Member State had a specific financial and time dimension, and also related to a specific case of violation of EU law. After 2020, the Commission began to block the entire allocation granted to a Member State (i.e. all EU funds granted), indefinitely, without initiating the appropriate legal procedure and without due control by the EU courts. This was obviously an expansion of the Commission's competences as well as its decision-making discretion – unprecedented in the history of integration. Interestingly, this was done under the banner of defending the rule of law in the EU. This expansion of the Commission's power is explained by the politicization of its actions, and especially the support for such behavior from influential political actors. I mean the largest countries in Western Europe, including net contributors to the EU budget, as well as the majority of MPs in the European Parliament (Grosse, 2023, p. 80).

The Commission withheld all NGEU funds for Poland while conducting negotiations with the government in Warsaw on the conditions

for unblocking them, primarily in relation to the reform of the justice system. A feature of these talks was the discretion and variability of decisions made by Brussels officials regarding the milestones set for Warsaw. Even if the Polish government concluded an agreement and tried to adapt to Brussels' expectations, it later turned out to be insufficient or the Commission increased its requirements. For example, it expected the liquidation of the Disciplinary Chamber of the Supreme Court, and when the government fulfilled this requirement and new rules of judges' responsibility were introduced, combined with the creation of the Chamber of Professional Responsibility of the Supreme Court, Commission officials again questioned these solutions. This was primarily due to the political pressure exerted on von der Leyen by the European Parliament and some Western European Member States. Similar pressures were exerted on Hungary.

The paradox was that Poland was not the largest beneficiary of NGEU funds. It rather acted as a net payer, considering the specific course of the pandemic (taken into account in the calculation of financial allocations) and the time horizon for repayment of the joint loan by the Member States (i.e. 2058) (Heinemann, 2020; Darvas, 2020). Moreover, despite the lack of any transfers from the EU, Poland began to repay the loan taken out by the Commission (i.e. NGEU) already in 2022, and also agreed to further taxes to repay this debt. The new taxes were unfavorable for Poles, who paid a disproportionate amount compared to the richer Western European countries. This was the case with the fee on unprocessed plastic packaging and was highly likely in relation to the EU's share of the EU Emissions Trading System fees. The biggest winner in the dispute with Poland was the Commission itself, which effectively claimed the right to extensive interference in the internal system of the Polish state.

Moreover, in the fall of 2022, the Commission blocked funds allocated to Poland under the Multiannual Financial Framework for 2021–2027. As in the case of NGEU, it did so due to Polish judicial reforms. In this way, it froze all EU funds allocated to Warsaw after 2020 (EUR 110 billion at the end of 2022), interestingly, without formally initiating the conditionality procedure specified in the regulation of December 2020 (Regulation 2020/2092). The conditionality procedure was introduced on the initiative of Germany (Chazan & Robinson, 2017; Eder, 2017). It was intended to increase the possibility

of imposing financial sanctions on non-law-abiding states. The European Commission found that the “horizontal principle” of “effective application and implementation of the Charter of Fundamental Rights” had not been met by the Polish authorities. The legal basis for these actions was quite flimsy. The Commission referred, on the one hand, to the regulation establishing common provisions for the MFF (Article 73) (Regulation 2021/1060) and the technical document, i.e. the Partnership Agreement for the implementation of cohesion policy 2021–2027 in Poland adopted by the Polish government (*Umowa Partnerstwa...*, 2021). It is worth noting that in the above-mentioned document the “horizontal principles” relating to the Charter of Fundamental Rights were understood as respect for gender equality and persons with disabilities, thus without reference to the issue of the independence of the judiciary, which was the main milestone set by the Commission for the government in Warsaw (Scheppele & Morijn, 2023). At the same time, the Commission withheld funds for Hungary, considering that the Charter of Fundamental Rights forces this state to abandon the protection of children from LGBT+ ideas in the education system, restore academic freedoms and respect the rights of refugees (Scheppele & Morijn, 2023).

Evidence of discretion and, at the same time, politicization of the Commission was that part of the funds for Hungary was unblocked by Brussels in December 2023 as a result of informal political pressure from Member States. At that time, Budapest blocked decisions regarding the amendment of the EU’s multiannual financial perspective. Therefore, the European Parliament decided to sue the European Commission over the release of €10.2bn in frozen funds to Hungary. Parliament considered that the Commission’s decision was taken on the eve of an EU summit and therefore taken for political reasons despite Budapest failing to address EU concerns about judicial independence (Onyango, 2024). In turn, funds for Warsaw were suspended until 2024, until the government changed to a liberal-left one declaring its pro-European position. The Commission then released most of the funds (€137 billion) for Poland – only based on the political declarations of the new cabinet, i.e. without formally meeting any milestones (Camut, 2024).

An expression of the centralization of anti-crisis management was not only the transfer to Brussels of enormous control over the

way in which EU funds were spent (Kreuder-Sonnen & White, 2022, p. 959), but also – on this occasion – on many other activities of national authorities which, due to the division of competences in the EU treaties, should not be the subject of interest of European officials. In this way, the EU technocracy – and not voters in Member States – could decide on many aspects of public policies. In addition, officials expanded their power regardless of the constitutional order prevailing in individual countries, as well as the treaty principle of conferral of powers (i.e. the possibility of EU institutions acting only on the basis of the powers transferred by states). Such a far-reaching expansion of Brussels' power and arbitrariness would not be possible without the support of influential patrons, including Berlin, but also the compromise regarding NGEU that was concluded among a wider group of Western European states.

CONCLUSIONS

The Covid-19 crisis was too good an opportunity not to raise voices demanding “more Europe”, which meant the transfer of competences to the EU level (Goetz & Martinsen, 2021; Ladi & Tsarouhas, 2020). On this occasion, the technology of responding to crises, which I called the German method, faltered. It concerned in particular the austerity policy preferred by Berlin, as well as the reluctance to make too large fiscal transfers and to take out a common debt in the EU. Under the influence of France and its allies from Southern Europe, German politicians gave way to their anti-crisis policy in these areas, but this did not mean their complete retreat. During the compromise on the establishment of NGEU, Germany managed to stop further-reaching ideas regarding debt mutualization, i.e. using the Corona bond instrument. Moreover, in exchange for consent to NGEU, financial conditionality was introduced on a large scale in the EU. It had, among other things, aimed at a number of changes relating to budget policy in individual countries, in line with Germany's traditional demand for increasing savings.

The scale of conditions imposed on Member States in exchange for access to European funds has increased the intensity of the competence creep phenomenon, especially by the European Commission (Grosse, 2023). Therefore, the centralization in the Union has

deepened. Its manifestation was the enormous scale of discretion in the actions of EU officials. Centralization was enhanced by the openness of the conditionality process, i.e. the possibility of optionally increasing the expectations placed on states, depending on the political situation in the EU. In this way, the politicization of European officials also increased, as they gave in to pressure from the European Parliament and the most influential Western European Member States. Another manifestation of anti-crisis measures was the failure to complete the repayment process of the debt incurred on NGEU, i.e. leaving the decision regarding the allocation of further EU own revenues open. This could have further strengthened centralization and fiscal federalization in the Union.

The transfer of further powers to the European Commission or EU agencies took place as a result of negotiations between two coalitions of countries originating primarily from Western Europe – one led by Paris and the other led by Berlin. During the pandemic, both groups of countries have increased their political pressure on EU officials. As a result, the Commission's behavior at that time was characterized by far-reaching tolerance towards the debt of Southern European countries, which was a success for France, but was disliked by German politicians and their allies. A manifestation of these controversies was the revision of the rules in the Stability and Growth Pact, in particular regarding the level of debt and budget deficit. The French camp sought to make these rules more flexible, while the German coalition wanted to leave the basic criteria unchanged, with only periodic exceptions. At the same time, Berlin was afraid to leave too much room for discretion to the Commission, fearing that it might serve as leniency for the largest debtors in the euro area (van Gaal, 2023). German politicians and diplomats wanted to increase the importance of procedures and numerical benchmarks, as well as the automaticity of financial sanctions imposed on debtors. They also intended to accelerate the pace of debt reduction, by at least 1% in relation to GDP per year. The Commission saw such demands as a return to austerity.

While the Commission's discretion regarding fiscal savings was controversial among Western European states, it did not raise any objections with regard to the conditionality relating to the European values and the rule of law. Here, the two above-mentioned groups of countries (i.e. allies of Paris and Berlin) adopted a common line of

conduct, which largely facilitated the compromise regarding NGEU, as well as the implementation of German demands to end the pandemic crisis. According to scientists, the powers of the EU technocracy were increasing, but the instruments of control over the Commission were retained by intergovernmental institutions (Schramm & Wessels, 2023). In my opinion, the instruments mentioned did not have such a significant political influence on the Commission's behavior in practice.

To sum up, the pandemic period was an example of the application of anti-crisis policy consisting in increasing the centralization of management and financial conditionality, including those relating to fiscal savings. It was also based on a narrative intended to legitimize anti-crisis activities and weaken opponents of these actions. This proves the continuation of the methodology of dealing with the crisis, which is largely preferred by German decision-makers.

REFERENCES

- Barry, A., & Janda, M. (2023, 2nd March). *Nouriel Roubini warns of stagflation crisis as interest rate surge sinks economy, not inflation*. ABC NEWS. <https://www.abc.net.au/news/2023-03-03/nouriel-roubini-warns-of-stagflation-crisis/102045718> (accessed on: 27.03.2024).
- Camut, N. (2024, 23th February). *Commission to unblock over €100B in EU funds for Poland*. Politico. <https://www.politico.eu/article/commission-to-unblock-over-e100-billion-in-eu-funds-for-poland/> (accessed on: 27.02.2024).
- Citi, M., & de la Porte, C. (2022). NGEU and Vaccines Strategy in the Wake of the COVID-19 Pandemic: Outgrowing the Regulatory State. *Journal of Common Market Studies*, 60(S1), 101–113. DOI: 10.1111/jcms.13414
- Darvas, Z. (2020, 12th November). *Next Generation EU payments across countries and years*. Bruegel. <https://www.bruegel.org/blog-post/next-generation-eu-payments-across-countries-and-years> (accessed on: 27.02.2024).
- Dimitrakopoulos, D.G., & Lalis, G. (2022). The EU's initial response to the COVID-19 pandemic: disintegration or 'failing forward'? *Journal of European Public Policy*, 29(9), 1395–1413. DOI: 10.1080/13501763.2021.1966078
- ETUC (2022). *ETUC Position on the next generation of own resources for the EU Budget*. <https://www.etuc.org/en/document/>

- etuc-position-next-generation-own-resources-eu-budget (accessed on: 27.11.2022).
- European Commission (2021). *The next generation of own resources for the EU Budget*. COM(2021) 566 final, Brussels, 22.12.2021, COM(2021) 566 final, Brussels, December, 22.
- European Commission, Directorate-General for Taxation and Customs Union (2021, 18th May). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Business Taxation for the 21st Century. COM(2021) 251 final, Brussels, May, 18.
- European Council (2020a). Conclusions, EUCO 10/20, 17–18–19–20–21 July, <https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf> (accessed on: 29.04.2024).
- European Council (2020b). Conclusions, EUCO 22/20, 10–11 December, <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf> (accessed on: 29.04.2024).
- Fabbrini, F. (2022). The Legal Architecture of the Economic Responses to COVID-19: EMU beyond the Pandemic. *Journal of Common Market Studies*, 60(1), 186–203. DOI: 10.1111/jcms.13271
- Ferrara, F.M., & Kriesi, H. (2022). Crisis pressures and European integration. *Journal of European Public Policy*, 29(9), 1351–1373. DOI: 10.1080/13501763.2021.1966079
- Freudlsperger, Ch., & Schimmelfennig, F. (2022). Transboundary crises and political development: why war is not necessary for European state-building. *Journal of European Public Policy*, 29(12), 1871–1884. DOI: 10.1080/13501763.2022.2141822
- Goetz, K.H., & Martinsen, D.S. (2021). COVID-19: A dual challenge to European liberal democracy. *West European Politics*, 44(5-6), 1003–1024. DOI: 10.1080/01402382.2021.1930463
- Grosse, T.G. (2023). Ekspansywny oportunista. Polityka Komisji Europejskiej wobec praworządności [Expansive opportunist. European Commission policy towards the rule of law]. *Kwartalnik Prawa Międzynarodowego*, 1(1), 79–106. DOI: 10.5604/01.3001.0016.3281
- Heinemann, F. (2020, 26th May). *Simulating the distributive effects of the Macron-Merkel-Recovery Fund*. ZEW expert brief. https://www.zew.de/fileadmin/FTP/ZEWKurzexpertisen/EN/ZEW_Shortreport2007.pdf (accessed on: 29.04.2024).
- Jones, E., Kelemen, R.D., & Meunier, S. (2021). Failing forward? Crises and patterns of European integration. *Journal of European Public Policy*, 28(10), 1519–1536. DOI: 10.1080/13501763.2021.1954068
- Kassim, H. (2023). The European commission and the COVID-19 pandemic. *Journal of European Public Policy*, 30(4), 612–634. DOI: 10.1080/13501763.2022.2140821

- Kreuder-Sonnen, Ch., & White, J. (2022). Europe and the transnational politics of emergency. *Journal of European Public Policy*, 29(6), 953–965. DOI: 10.1080/13501763.2021.1916059
- Krotz, U., & Schramm, L. (2021). An Old Couple in a New Setting: Franco-German Leadership in the post-Brexit EU. *Politics and Governance*, 9(1), 48–58. DOI: 10.17645/pag.v9i1.3645
- Krotz, U., & Schramm, L. (2022). Embedded Bilateralism, Integration Theory, and European Crisis Politics: France, Germany, and the Birth of the EU Corona Recovery Fund. *Journal of Common Market Studies*, 60(3), 526–544. DOI: 10.1111/jcms.13251
- Ladi, S., & Tsarouhas, D. (2020). EU economic governance and COVID-19: Policy learning and windows of opportunity. *Journal of European Integration*, 42(8), 1041–1056. DOI: 10.1080/07036337.2020.1852231
- Mooij, A.M. (2023). The role of the European Central Bank in response to COVID19. An evaluation of its mandate. *Journal of European Integration*, 45(4), 649–663. DOI: 10.1080/07036337.2022.2120479
- Onyango, G. (2024, 14th March). *MEPs confirm decision to sue EU Commission over Hungary funds*. EUobserver.com. <https://euobserver.com/eu-political/158225> (accessed on: 27.02.2024).
- Quaglia, L., & Verdun, A. (2023). Explaining the response of the ECB to the COVID-19 related economic crisis: inter-crisis and intra-crisis learning. *Journal of European Public Policy*, 30(4), 635–654. DOI: 10.1080/13501763.2022.2141300
- Regulation (EU) 2021/1060 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, the Just Transition Fund and the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund and financial rules for those and for the Asylum, Migration and Integration Fund, the Internal Security Fund and the Instrument for Financial Support for Border Management and Visa Policy, PE/47/2021/INIT, OJ L 231, 30.6.2021, pp. 159–706.
- Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget, OJ L 433I, 22.12.2020, pp. 1–10.
- RRF (2022, 30th June). Update of the maximum financial contribution. Commission note to the Council and European Parliament. https://commission.europa.eu/system/files/2022-06/2022_06_30_update_maximum_financial_contribution_rrf_grants.pdf (accessed on: 29.04.2024).
- Ruffert, M. (2011). The European Debt Crisis and European Union Law. *Common Market Law Review*, 48(6), 1777–1806. DOI: 10.54648/cola2011070

- Scheppele, K.L., & Morijn, J. (2023, 4th April). *Frozen. How the EU is Blocking Funds to Hungary and Poland Using a Multitude of Conditionalities*. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/frozen/> (accessed on: 29.04.2024).
- Schramm, L., & Wessels, W. (2023). The European Council as a crisis manager and fusion driver: assessing the EU's fiscal response to the COVID-19 pandemic. *Journal of European Integration*, 45(2), 257–273. DOI: 10.1080/07036337.2022.2111418
- Schramm, L., Krotz, U., & De Witte, B. (2022). Building 'Next Generation' after the pandemic: The implementation and implications of the EU Covid Recovery Plan. *Journal of Common Market Studies*, 60, Annual Review, 114–124. DOI: 10.1111/jcms.13375
- Scicluna, N. (2014). Politicization without Democratization: How the Eurozone Crisis is Transforming EU Law and Politics. *International Journal of Constitutional Law*, 12(3), 545–571. DOI: 10.1093/icon/mou043
- Sester, P. (2012). The EBC's Controversial Securities Market Programme (SMP) and Its Role in Relation to the Modified EFSF and the Future ESM. *European Company and Financial Law Review*, 9(2), 156–178. DOI: 10.1515/ecfr-2012-0156
- Tesche, T. (2022). Pandemic Politics: The European Union in Times of the Coronavirus Emergency. *Journal of Common Market Studies*, 60(2), 480–496. DOI: 10.1111/jcms.13303
- Umowa Partnerstwa Polski i Unii Europejskiej 2021–2027 [Partnership Agreement of Poland and the European Union 2021–2027], 6.12.2021. Warszawa: Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej.
- van Gaal, W. (2023, 6th April). *Germany pushes 'one-size-fits-all' EU spending rules*. EUobserver.com. <https://euobserver.com/green-economy/156903> (accessed on: 29.04.2024).
- Wolff, S., & Ladi, S. (2020). European Union Responses to the Covid-19 Pandemic: adaptability in times of Permanent Emergency. *Journal of European Integration*, 42(8), 1025–1040. DOI: 10.1080/07036337.2020.1853120

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

MATEUSZ ZEIFERT

<http://orcid.org/0000-0003-3266-3397>
Uniwersytet Śląski w Katowicach
mateusz.zeifert@us.edu.pl

SŁAWOMIR PIEKARCZYK

<http://orcid.org/0000-0002-9478-4904>
Uniwersytet Śląski w Katowicach
slawomir.piekarczyk@us.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2750

O celowości (instrumentalności) specustaw*

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem naukowym artykułu jest zbadanie przejawów instrumentalności w polskich specustawach.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Instrumentalność prawa jest nietatwa do operacjonalizacji. W tekście przyjęto tezę o związku instrumentalności aktu prawnego z indywidualnością i konkretnością jego przepisów. Przedmiotem badania jest zbiór 68 ustaw określanych w dyskursie prawniczym jako „specustawy”, które zostały wyselekcjonowane za pomocą przeszukiwania elektronicznej prawniczej bazy danych, a następnie poddane analizie dogmatycznej.

PROCES WYWODU: Omówiono niektóre z przyjmowanych w nauce prawa definicji instrumentalności i instrumentalizacji prawa, w szczególności te, które instrumentalność wiązą z odejściem od generalności i abstrakcyjności przepisów ustawy. Przedstawiono przejawy indywidualności i konkretności przepisów zidentyfikowane w próbie badawczej 68 specustaw. Dokonano typologii tych przepisów.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W polskich specustawach występują przejawy indywidualności przepisów, tj. przepisy adresowane do indywidualnie oznaczonych osób prawnych i instytucji publicznych. Brak natomiast przepisów adresowanych do indywidualnie oznaczonych osób fizycznych, choć z materiałów legislacyjnych wynika, że niektóre specustawy były projektowane

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego „Specustawy z perspektywy teorii i filozofii prawa”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2022/45/B/HS5/00919).

i uchwalane w odniesieniu do przypadków określonych osób. Jeżeli chodzi o konkretność przepisów specustaw, to można wyróżnić konkretność zachowań i konkretność celów. Konkretność zachowań polega na wyznaczeniu adresatom obowiązku dokonania jednorazowych (niepowtarzalnych) zachowań. Konkretność celów polega na powiązaniu uchwalenia ustawy z realizacją określonego celu. Znajduje ona wyraz w tytułach, przepisach merytorycznych, a także materiałach legislacyjnych. Kryterium celu pozwala wyróżnić specustawy inwestycyjne, „eventowe”, interwencyjne i pozostałe.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Przejawy indywidualności i konkretności zidentyfikowane w specustawach nie różnią się jakościowo od tych, które spotykane są w ustawach „zwykłych”. Wyjątkiem wydaje się zjawisko określone jako „konkretność celów” – znaczna część specustaw została uchwalona w ścisłym związku z konkretnym wydarzeniem przeszłym lub przyszłym. Określenie celu ustawy jest jednak często zadaniem skomplikowanym. Dalsze analizy prowadzone w tym zakresie wymagają szerszego uwzględnienia historii legislacyjnej (w szczególności dyskusji w komisjach sejmowych) oraz społeczno-politycznego kontekstu uchwalania ustawy.

SŁOWA KLUCZOWE:

specustawy, analiza empiryczna, legislacja, instrumentalność prawa, instrumentalizacja prawa

Abstract

ON THE INSTRUMENTAL CHARACTER
OF SPECIAL LEGISLATION

RESEARCH OBJECTIVE: The scientific goal of the article is to examine the manifestations of instrumentality in Polish special acts.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The text adopts the thesis about the relationship between the instrumentality of a legal act and the individuality and specificity of its provisions. The subject of the study is a set of 68 acts referred to in legal discourse as “special acts”, which were selected by searching an electronic legal database.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Some definitions of instrumentality and instrumentalization of law accepted in legal science were discussed. Manifestations of individuality and specificity of provisions identified in the research sample are presented. A typology of these provisions is made.

RESEARCH RESULTS: Polish special acts contain individual provisions, i.e. provisions addressed to individually designated legal persons and public institutions, but not natural persons, although legislative materials show that

some special acts were designed in relation to the cases of specific persons. As for specificity, a distinction can be made between specificity of behavior and specificity of goals. The former involves assigning the recipients the obligation to perform one-off (unique) behaviors. The latter involves linking the adoption of an act with the implementation of a specific goal. It is expressed in titles, substantive provisions, as well as legislative materials. This criterion allows to distinguish investment, event, intervention, and other types of special legislation.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The manifestations of individuality and specificity identified in special acts do not differ from those found in "ordinary" acts. However, significant number of special acts were adopted in close connection with a specific past or future event. However, determining the purpose of a law is often a complicated task. Further analyzes in this area require a broader consideration of legislative history and the socio-political context of the adoption of the act.

SŁOWA KLUCZOWE:

special legislation, empirical analysis, legislation,
instrumentality of law, instrumentalization of law

WSTĘP

Instrumentalność prawa jest zagadnieniem szeroko dyskutowanym w teorii prawa (spośród najnowszych prac zob. np. Kotowski, 2016; Wronkowska, 2017; Gromski, 2018; Bator, 2022). S. Wronkowska definiuje ją jako zdolność prawa do bycia środkiem osiągnięcia określonych stanów rzeczy uważanych za cenne przez tego, kto się nim posługuje (Wronkowska, 2017, s. 107). Zdolność ta nie ma, rzecz jasna, sama w sobie charakteru negatywnego. Wręcz przeciwnie – stanowi ona jeden z zasadniczych elementów samej idei prawa, przez G. Radbrucha określany jako celowość lub dobro powszechne (Radbruch, 1937). Problem pojawia się dopiero, gdy prawo zaczyna być wykorzystywane do osiągnięcia wartości obcych danemu systemowi prawnemu lub z pogwałceniem przyjętych w nim reguł tworzenia i stosowania prawa. Wronkowska zjawisko to nazywa instrumentalizacją „naganną” lub „polityczną” i wskazuje kilka mechanizmów obrony przed nią, zawartych w samym pojęciu prawa. Jednym z nich jest wymóg generalności i abstrakcyjności norm prawnych, tj. zakaz adresowania ich do indywidualnie wskazanego adresata oraz normowania przez nie niepowtarzalnych, jednorazowych zachowań

(Wronkowska, 2017, s. 108–110). Innymi słowy, adresat norm prawnych powinien być oznaczony nazwą generalną, a samo prawo powinno w sposób abstrakcyjny wyznaczać powinności jego adresatom – tj. generalnie i w sposób powtarzalny (por. m.in. Zieliński, 2012, s. 38 i n.). Wymóg ten jest uniwersalny w tym sensie, że nie odnosi się wyłącznie do polskiej kultury prawnej (por. m.in. Austin, 1885, s. 94 i n.). U jego podstaw stoją przede wszystkim zasada równości oraz zasada podziału władz (Wronkowska, 2017, s. 110; Ziemiński, 1980, s. 152 i n.; wyrok TK z 14 grudnia 2009 r. K 55/07).

W niniejszym artykule przyjrzymy się przejawom instrumentalności w polskich specustawach. Specustawy często wiązane są przez piśmiennictwo z cechą, jaką ma być ich instrumentalność wobec celów (potrzeb) prawodawcy. Cele takie mogą mieć charakter inwestycyjny, gospodarczy, fiskalny, organizacyjny czy nawet polityczny. Stanowienie specustaw wiązane jest ze słabością (brakiem efektywności) „zwykłego” (ogólnego) ustawodawstwa. Tego typu akty prawne podporządkowywać mają prawo celom ustawodawcy, a nie cele prawu (Bielecki, 2011). Co szczególnie istotne z perspektywy wymogu ogólności, w piśmiennictwie wskazuje się, że specustawy pisane są pod konkretne stany faktyczne (brak abstrakcyjności), a ich adresaci czasami oznaczani są nazwą indywidualną, co powoduje wątpliwości co do ich normatywności i zbliża je do aktów stosowania prawa (Gołaszewski & Jagielski, 2020). Instrumentalny charakter manifestować się w nich ma w taki sposób, że ich stanowienie i przewidziane w nich środki prawnego oddziaływania są traktowane wprost jako środki służące do osiągnięcia założonego konkretnego celu – wyraźnie określonego i niepowtarzalnego w zamyśle prawodawcy (Wronkowska, 2013, s. 83).

Instrumentalność nie jest cechą formalną aktu prawnego, odnosi się bowiem do motywacji i celów prawodawcy. Elementy te są najczęściej trudne do odtworzenia i obarczone zarzutem subiektywizmu. Powoduje to, że trudno jest badać je w sposób empiryczny. Inaczej sprawa ma się z generalnością i abstrakcyjnością (i *vice versa* – indywidualnością i konkretnością) aktów prawnych. Mogą być one przedmiotem *par excellence* empirycznej weryfikacji. Stąd też w dalszych rozważaniach przedstawione zostaną wyniki analiz ilościowo-jakościowych aktów określanych jako „specustawy” pod kątem ich konkretności i indywidualności, co – zgodnie z przytoczonymi powyżej ustaleniami – traktujemy jako oznaki instrumentalizacji.

METODY I NARZĘDZIA BADAWCZE

Artykuł niniejszy powstał w ramach realizacji projektu badawczego „Specustawy z perspektywy teorii i filozofii prawa”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2022/45/B/HS5/00919). Analizy dotyczące instrumentalności specustaw są zatem elementem szerszych wieloetapowych badań według przyjętej w projekcie metodologii. W tym miejscu opisana zostanie ona tylko w relewantnym dla przedmiotu analiz zakresie.

Kryteria wyróżniania aktów określanych nazwą „specustawy” są niejednorodne. Brakuje jednej, ogólnie aprobowanej definicji tego pojęcia (zob. Wronkowska, 2013). Nie ma także żadnego powszechnie przyjmowanego katalogu takich aktów. Podejmując dotyczące ich badania, w pierwszej kolejności należało odtworzyć zatem znaczenie przedmiotowego wyrażenia w dyskursie prawniczym (języku prawniczym rozumianym jako wypowiedzi przedstawicieli nauki prawa i praktyki prawniczej) oraz określić przedmiot empirycznych analiz, a więc ustalić, jakie konkretne akty prawne określane są przez piśmiennictwo jako specustawy.

W tym celu przeprowadzono zakrojoną na szeroką skalę analizę przy użyciu jednej z dostępnych elektronicznych prawniczych bazy danych (tj. Bazy informacji prawnej LEX prowadzonej przez wydawnictwo Wolters Kluwer) za pomocą oferowanego przez wydawcę interfejsu. Badania przeprowadzone zostały w okresie od czerwca do września 2023 r. i polegały na przeszukaniu zawartości bazy pod kątem występowania słowa kluczowego, tj. terminu „specustawa”. Wyniki zawężono do kategorii „orzeczenia i pisma urzędowe” oraz „komentarze i publikacje”. Wpisanie słowa kluczowego „specustawa” dało 5993 wyników w kategorii „orzeczenia i pisma urzędowe” oraz 503 wyniki w kategorii „komentarze i publikacje”. Wyniki te zostały poddane szczegółowej analizie jakościowo-ilościowej. Analiza ta – z jednej strony – umożliwiła identyfikację zbioru aktów prawnych określanych w dyskursie jako „specustawy”, który na dzień zamknięcia tego etapu badań objął 78 ustaw (ich katalog udostępniliśmy w otwartym repozytorium danych – Piekarczyk & Zeifert, 2024; zawiera on także przykładowe źródła, w których dana ustawa określana jest jako „specustawa”). Z drugiej strony pozwoliła również pozyskać wypowiedzi przedstawicieli praktyki prawniczej i nauki prawa poświęcone specustawom,

które posłużyły do rekonstrukcji prawniczych intuicji dotyczących przedmiotowego pojęcia. Dzięki temu udało się zidentyfikować najczęściej kojarzone z nimi cechy, do których należą: doraźność (tymczasowość), rozumiana jako z góry ograniczony czas obowiązywania, wyjątkowość (szczegółność), rozumiana jako zawieranie wyjątków od regulacji „zwykłych”, a także instrumentalność (celowość), która stanowi przedmiot niniejszego opracowania (Zaliwski, 2012; Wronkowska, 2013; Bałaban, 2013; Gajewski, 2018).

Przyjęta metodologia ma oczywiście swoje mankamenty. Po pierwsze, nie uwzględnia liczby wypowiedzi, w których dany akt prawny określano jako specustawę. Nie różnicuje zatem utrwalonych użyc tego terminu od użyc jednostkowych. Oznacza to, że w uzyskanych wynikach występują również i takie wypowiedzi, w których dany akt prawny został określony jako specustawa wyłącznie przez jednego autora czy jeden sąd. Po drugie, pomimo swej znacznej objętości wykorzystana baza danych nie zawiera wszystkich orzeczeń sądowych ani tym bardziej wszystkich prawniczych publikacji naukowych. Oznacza to ograniczoną reprezentatywność wyników; w szczególności dotyczy to kategorii „komentarze i publikacje”. Innymi słowy, z dużym prawdopodobieństwem można sądzić, że istnieją w polskiej literaturze prawniczej takie wypowiedzi zawierające termin „specustawa”, które nie zostały objęte badaniem. Wskazane mankamenty są konsekwencją przyjętej metodologii badawczej, swego rodzaju „kosztem” przeprowadzenia badań o charakterze empirycznym (a dokładniej quasiempirycznym, z uwagi na wskazane ograniczenia próby badawczej). W naszym przekonaniu korzyści płynące z tego podejścia wyraźnie przewyższają związane z nim mankamenty, tym bardziej że jak dotąd żadne empiryczne analizy problematyki specustaw nie były podejmowane (wyjątek stanowi praca doktorska M. Gajewskiego, która została opublikowana po ukończeniu niniejszego tekstu, Gajewski, 2025; w rozprawie tej przyjęto jednak całkowicie odmienną procedurę badawczą).

Kolejnym etapem po wyodrębnieniu katalogu specustaw oraz zebraniu ogólnych wypowiedzi na ich temat była analiza dogmatyczna polegająca na zapoznaniu się z treścią 68 z 78 wyodrębnionych aktów określanych jako specustawy (z badań wykluczone zostały te akty prawne, z którymi poszczególni autorzy wiązali przedmiotową nazwę wyłącznie na zasadzie wskazania katalogów ustaw odrębnych,

do których odsyła prawodawca w określonych przepisach, tj. art. 545 ust. 3 Ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne, Dz.U. 2025, poz. 960, j.t. ze zm., oraz art. 2 Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz.U. 2024, poz. 1145, j.t. ze zm.; w katalogu są one zaznaczone kolorem czerwonym). Relevantnym z perspektywy niniejszego opracowania celem tej analizy było ustalenie, czy w aktach określanych jako specustawy występują unormowania konkretne i indywidualne – a jeśli tak, to w jakim zakresie.

CZĘŚĆ ZASADNICZA

Konkretność

Konkretność przepisów (norm prawnych) najczęściej ujmowana jest jako przeciwieństwo abstrakcyjności. Chodzi tu o sposób wyznaczenia powinienego zachowania, które ma charakter jednorazowych (niepowtarzalnych) czynności, a nie czynności co do zasady powtarzalnych (Ziemiński, 1980, s. 129–134; Zieliński, 2012, s. 38 i n.). Przeprowadzona analiza treści specustaw pozwoliła odnotować zaledwie kilka unormowań w takim znaczeniu konkretnych. Są to przede wszystkim przepisy dostosowujące, które często, wyznaczając określony termin ich wykonania, nakazują określonemu podmiotowi przedłożenie danej informacji, powołania komisji, przekazania kwoty pieniężnej na rachunek innego podmiotu etc. Wykonanie nakazu w tych sytuacjach z natury rzeczy jest jednorazowe – przepis po jego zastosowaniu ulega „skonsumowaniu”. Ponadto w przebadanych specustawach występują przepisy o charakterze sprawczym (performatywnym), np. dostosowujące, kreujące jakąś instytucję, czy drugiego stopnia, jak choćby przepisy o wejściu w życie czy utracie mocy obowiązującej. Również tego typu przepisy – mimo pewnych sporów co ich teoretycznego opisu (por. np. Wronkowska, 2013, s. 79) – nie stanowią żadnej *differentia specifica* specustaw, gdyż występują powszechnie także w ustawach „zwykłych”.

O ile pierwsze z ujęć konkretności określić można mianem konkretności zachowań, o tyle drugiemu przypiszemy nazwę konkretności celów. Regulacja konkretnych stanów faktycznych, dziedziny, inwestycji etc. wiąże się bowiem z określonym stopniem skonkretyzowania

celów prawodawcy. Cele aktów, których z pewnością specustawami określić się nie da, takich jak na przykład kodeksy, *a contrario* charakteryzować miałyby się wyższym stopniem abstrakcyjności (ukształtowanie postępowania karnego tak, by sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności; uregulowanie stosunków między osobami fizycznymi i osobami prawnymi etc.). Choć badania ograniczyliśmy do samej treści ustaw, stoimy na stanowisku, że cele takie nie muszą być w nich wprost ujęte, można by je bowiem odtworzyć z kontekstu społeczno-politycznego czy z materiałów legislacyjnych. Warto przy tym zauważyć, że konkretyzacja celów prawodawcy nie podlega dychotomii „cel konkretny – cel ogólny”, lecz jest raczej kwestią stopnia. Jak wskazujemy poniżej, poszczególne specustawy (tak samo zresztą jak i ustawy „zwykłe”) różnią się poziomem konkretyzacji celów. Naszą hipotezą jest, że właśnie duży stopień skonkretyzowania celów stanowi cechę wyróżniającą specustawy od ustaw zwykłych (być może niejedyną).

Analiza treści aktów określanych jako specustawy pozwala przeprowadzić pewną typologię z uwagi na ich cele wiodące. Mamy mianowicie do czynienia z ustawami inwestycyjnymi, ustawami związanymi z organizacją wydarzeń (ustawy „eventowe”), ustawami interwencyjnymi oraz takimi, co do których trudno określić, wyłącznie na podstawie ich treści, cel świadczący o przynależności do któregoś z wyżej wyodrębnionych typów („pozostałe”). Oczywiście wyróżnione typy nie są „typami idealnymi” w rozumieniu weberowskim. Dana ustawa może bowiem zostać zakwalifikowana jako określony typ, mimo że zawiera również regulacje, które mogą przynależeć do innych typów, bądź też spoza przyjętej typologii. Czynienie powyższego rozróżnienia służyć ma jednak ukazaniu pewnych przedmiotowo istotnych prawidłowości, a docelowo pomóc w sformułowaniu adekwatnych wniosków końcowych.

Gdy chodzi o specustawy inwestycyjne, niektóre z nich dotyczą konkretnie określonych inwestycji (jednej lub większej ich liczby). Są nimi budowa portu w Gdyni (Dz.U. 1922, Nr 90, poz. 824); przygotowanie i realizacja skonkretyzowanych załącznikiem do ustawy strategicznych inwestycji w zakresie sieci przesyłowych oraz inwestycji towarzyszących (Dz.U. 2024, poz. 1199, j.t.); przygotowanie i realizacja skonkretyzowanych załącznikiem do ustawy strategicznych

inwestycji w sektorze naftowym (Dz.U. 2024, poz. 1839, j.t.); budowa lub przebudowa drogi wodnej łączącej Zalew Wiślany z Zatoką Gdańską (Dz.U. 2024, poz. 285, j.t.); budowa lub przebudowa toru wodnego Świnoujście – Szczecin do głębokości 12,5 metra (Dz.U. 2017, poz. 990); przygotowanie i realizacja Centralnego Portu Komunikacyjnego (Dz.U. 2024, poz. 1747, j.t. ze zm.) oraz skonkretyzowanych rozporządzeniem inwestycji towarzyszących (Dz.U. 2025, poz. 1320); przygotowanie i realizacja inwestycji w zakresie terminalu regazyfikacyjnego skroplonego gazu ziemnego w Świnoujściu oraz określonych katalogiem ustawowym inwestycji towarzyszących (Dz.U. 2025, poz. 1222, j.t.); budowa Muzeum Westerplatte i Wojny 1939 – Oddziału Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku (Dz.U. 2024, poz. 100, j.t.); odbudowa Pałacu Saskiego, Pałacu Brühla oraz kamienic przy ulicy Królewskiej w Warszawie (Dz.U. 2024, poz. 578, j.t.). Zwrócić należy uwagę na różną technikę legislacyjną, przy pomocy której prawodawca konkretyzuje inwestycje – w tytule, w zasadniczej treści ustawy, w załączniku do niej czy nawet delegując kompetencję do ich konkretyzacji określönemu organowi w drodze rozporządzenia.

Jest jednak część specustaw inwestycyjnych, które określają inwestycje danego rodzaju, a więc ich cele charakteryzują się mniejszym stopniem konkretności. Ustawy te dotyczą budowy autostrad płatnych (Dz.U. 2025, poz. 561, j.t. ze zm.); przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie lotnisk użytku publicznego (Dz.U. 2024, poz. 1464, j.t.); realizacji inwestycji w zakresie budowli przeciwpowodziowych (Dz.U. 2024, poz. 274, j.t. ze zm.); budowy i przebudowy elektrowni wiatrowych (Dz.U. 2024, poz. 317, j.t.); budowy portów zewnętrznych (Dz.U. 2024, poz. 1852, j.t. ze zm.); budowy zabezpieczenia granicy państwowej (Dz.U. 2023, poz. 1390, j.t.); udzielania przedsiębiorcom wsparcia na realizację nowych inwestycji (Dz.U. 2025, poz. 469, j.t.); procedury przygotowania i realizacji inwestycji mieszkaniowych oraz inwestycji towarzyszących (Dz.U. 2025, poz. 1754, j.t.) etc. Pewnym paradoksem jest, że Ustawa z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych (Dz.U. 2024, poz. 311, j.t.), która jest chyba najczęściej przywoływanym przykładem specustawy (swoistym prototypem tego pojęcia), pod względem konkretyzacji celów plasuje się znacznie „powyżej” średniej dla specustaw inwestycyjnych (tzn. ma relatywnie ogólny charakter). Szczęólnego odnotowania wymaga

również ustawa, która dotyczy danego rodzaju inwestycji, jakimi są obiekty energetyki jądrowej i inwestycje towarzyszące, a tylko jej wyodrębniony rozdział reguluje materię dotyczącą bardziej skonkretyzowanej inwestycji – obiektu energetyki jądrowej na obszarze gmin Choczewo lub Gniewino i Krokowa (Dz.U. 2025, poz. 1156, j.t.).

Inaczej rzecz się ma w przypadku specustaw „eventowych”. Ich cele dotyczą organizacji precyzyjnie określonego (konkretnego) wydarzenia. Nie odnotowano natomiast specustaw, które określają te wydarzenia w sposób rodzajowy. Specustawy „eventowe” regulują organizację takich wydarzeń jak finałowy turniej Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej UEFA EURO 2012 (Dz.U. 2020, poz. 2008, j.t.); Szczyt Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie w 2016 roku (Dz.U. 2016, poz. 379 ze zm.); wizyta Jego Świątobliwości Papieża Franciszka w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Światowe Dni Młodzieży – Kraków 2016 (Dz.U. 2017, poz. 685, j.t.); sesja Konferencji Stron Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (Dz.U. 2018, poz. 2223, j.t. ze zm.); XI sesja Światowego Forum Miejskiego w Katowicach w roku 2022 (Dz.U. 2021, poz. 1460 ze zm.); III Igrzyska Europejskie w 2023 roku (Dz.U. 2024, poz. 75, j.t.) czy nawet wybory powszechne na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzane w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego (Dz.U. 2020, poz. 979).

Zarówno specustawy inwestycyjne, jak i „eventowe” niejako z definicji wiążą się z celami, których realizacja ma dopiero nastąpić. W ustawach interwencyjnych natomiast cele prawodawcy wiążą się z reakcją na konkretne sytuacje (często o charakterze kryzysowym), które zaistniały w przeszłości. Bez znaczenia jest przy tym, czy mają one charakter ciągły (w tym sensie, że trwają one również w czasie obowiązywania ustawy), czy są to zdarzenia wprawdzie zakończone, a prawodawca obejmuje regulacją jedynie ich skutki (na przykład kompensując szkody). Dotyczą one przywrócenia praw pracowników osobom pozbawionym zatrudnienia za działalność związkową, samorządową, przekonania polityczne i religijne w okresie od sierpnia 1980 r. (Dz.U. 1989, Nr 32, poz. 172 ze zm.); ingerencji w stosunki prawne, gdzie jedną stroną są osoby, które w 1981 r. wniosły przedpłaty na zakup samochodów osobowych marki Fiat 126p lub FSO 1500 i dotychczas samochodu nie odebrały (Dz.U. 1990, Nr 54, poz. 311); zwrotu majątku utraconego przez związki zawodowe i organizacje

społeczne w wyniku wprowadzenia stanu wojennego (Dz.U. 1996, Nr 143, poz. 661 ze zm.); zasad i trybu postępowania z nieruchomościami przejętymi od wojsk Federacji Rosyjskiej (Dz.U. 2024, poz. 1180, j.t.); usuwania skutków powodzi, które miały miejsce w konkretnych miesiącach i latach (Dz.U. 1997, Nr 80, poz. 491 ze zm.; Dz.U. 1997, Nr 80, poz. 494 ze zm.; Dz.U. 1997, Nr 113, poz. 736 ze zm.; Dz.U. 2001, Nr 84, poz. 907 ze zm.; Dz.U. 2010, Nr 123, poz. 835 ze zm.); określenia zasad, warunków oraz trybu sprzedaży składników majątku spółek: Stocznia Gdynia S.A. z siedzibą w Gdyni i Stocznia Szczecińska Nowa Sp. z o.o. z siedzibą w Szczecinie, zaspokojenia roszczeń wierzycieli stoczni i ochrony praw pracowników stoczni (Dz.U. 2025, poz. 1776, j.t.); łagodzenia skutków kryzysu ekonomicznego (Dz.U. 2009, Nr 125, poz. 1035 ze zm.); określenia zasad spłaty przez Generalnego Dyrektora Dróg Krajowych i Autostrad niezaspokojonych przez wykonawcę należności głównych przedsiębiorcy, który zawarł umowę z wykonawcą w związku z realizacją zamówienia publicznego na roboty budowlane udzielonego przez Generalnego Dyrektora Dróg Krajowych i Autostrad, wyłącznie za zrealizowane i odebrane prace (Dz.U. 2020, poz. 227, j.t. ze zm.); określenia trybu postępowania w przedmiocie usuwania skutków prawnych decyzji reparywizacyjnych dotyczących nieruchomości warszawskich, wydanych z naruszeniem prawa (Dz.U. 2021, poz. 795, j.t.); odnoszące się do kryzysu spowodowanego stanem epidemii COVID-19 (Dz.U. 2025, poz. 764, j.t. ze zm.; Dz.U. 2025, poz. 517, j.t.; Dz.U. 2025, poz. 1738, j.t.; Dz.U. 2022, poz. 1758, j.t.); odnoszące się do konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy i związaną z tym sytuacją na rynku gazu i na rynku paliw stałych (Dz.U. 2025, poz. 337, j.t. ze zm.; Dz.U. 2022, poz. 202 ze zm.; Dz.U. 2025, poz. 514, j.t.; Dz.U. 2022, poz. 684 ze zm.; Dz.U. 2022, poz. 1477 ze zm.).

Ostatnim typem specustaw są te, co do których trudno określić na podstawie ich treści cel świadczący o przynależności do któregoś z wyodrębnionych typów. Ich treść wskazuje często wyłącznie na ogólniejsze cele. Tylko tytułem przykładu wskazać tu można na ustawę określającą położenie prawne obszarów morskich Rzeczypospolitej Polskiej, pasa nadbrzeżnego, portów i przystani morskich oraz zasady korzystania z tych obszarów, a także organy administracji morskiej i ich kompetencje oraz zadania Państwowej Morskiej Służby Hydrograficznej (Dz.U. 2024, poz. 1125, j.t. ze zm.); zmieniającą działania niektórych miast oraz o miejskich strefach usług publicznych

(Dz.U. 1997, Nr 36, poz. 224 ze zm.); określającą zasady wspierania restrukturyzacji przemysłowego potencjału obronnego i modernizacji technicznej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2020, poz. 1663, j.t. ze zm.); wspierającą rozwój usług i sieci telekomunikacyjnych (Dz.U. 2025, poz. 311 ze zm.); dotyczącą rodzinnych ogrodów działkowych (Dz.U. 2005, Nr 169, poz. 1419 ze zm.) etc.

Oczywiście są wśród tego typu specustaw takie, których fragmenty dotyczą inwestycji określonego rodzaju. Przykładem może tu być Prawo atomowe (Dz.U. 2026, poz. 1, j.t.) czy ustawa o transporcie kolejowym (Dz.U. 2025, poz. 1234, j.t.), które mimo ogólniejszych celów zawierają odpowiednio fragmenty poświęcone budowie obiektów jądrowych oraz zasady i warunki przygotowania inwestycji dotyczących linii kolejowych.

Może być również tak, że konkretne cele specustaw nie zostały sklasyfikowane na podstawie treści ich przepisów. Jak zostało już wskazane, można je bowiem odtworzyć z kontekstu społeczno-politycznego czy materiałów legislacyjnych. Takie specustawy – dla zachowania poprawności i jednolitości metodologicznej – kwalifikowaliśmy do omawianego w tym miejscu typu mimo posiadania wiedzy o konkretnych celach, jakie przyświecały prawodawcy w momencie ich stanowienia. Dokładna klasyfikacja tego typu aktów wymagać będzie znacznego poszerzenia narzędzi badawczych.

Dobrym przykładem jest tu ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. 2022, poz. 1689, j.t.). Ustawa ta wprowadzona została w związku z tym, że w 1989 r. na mocy amnestii kary śmierci orzeczone wobec sprawców ciężkich przestępstw, wobec braku kary dożywotniego pozbawienia wolności w ówczesnie obowiązującym kodeksie karnym, zamieniono na karę 25 lat pozbawienia wolności, a po upływie tego okresu sprawcy ci mieli opuścić zakłady karne, co prowadziło do mniej lub bardziej uzasadnionych obaw, że wrócą oni do zabijania i innych ciężkich przestępstw (zob. np. Piekarczyk, 2016, s. 51–52). Gdyby ten cel wynikał z treści ustawy, zaliczylibyśmy ją do ustaw interwencyjnych. Skądinąd, ustawa ta ukazuje osobny problem dotyczący aktów, które mimo generalności przepisów uchwalane były głównie z myślą o indywidualnie oznaczonej osobie – kwestię tę poruszamy w dalszej części artykułu.

Inny przykład stanowi ustawa o szczególnych zasadach rozliczeń podatku od towarów i usług oraz dokonywania zwrotu środków publicznych przeznaczonych na realizację projektów finansowanych z udziałem środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej lub od państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu przez jednostki samorządu terytorialnego (Dz.U. 2018, poz. 280, j.t.). Choć z jej treści wywnioskować można, że stosowne regulacje (zawarte w jej rozdziale 4) w jakimś zakresie wykonują wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 29 września 2015 r. w sprawie C-276/14 Gmina Wrocław przeciwko Ministrowi Finansów, nie wiadomo, czy ma ona na celu wyłącznie uregulowanie skutków tego wyroku, czy ma również inne – bardziej ogólne – cele. Wątpliwości rozwiązuje dopiero sięgnięcie do uzasadnienia jej projektu. Wynika z niego, że ustawa realizuje nie tylko przywołany prejudycjalny wyrok, ale ma także na względzie uchwałę NSA(7w) z 26.10.2015 r., I FPS 4/15.

Odnosić można również w tym zakresie przykład odnoszący się do zdarzenia konkretnego, ale przyszłego i niepewnego – ustawę regulującą zasady ustalenia kolejności obsadzania mandatów posłów do Parlamentu Europejskiego wybieranych w Rzeczypospolitej Polskiej na kadencję 2019–2024 (Dz.U. 2019, poz. 708), w celu wskazania posła do Parlamentu Europejskiego, który nie obejmie mandatu na początku kadencji, w przypadku gdyby w związku z przepisami prawa Unii Europejskiej określającymi liczbę mandatów posłów do Parlamentu Europejskiego w tej kadencji liczba posłów do Parlamentu Europejskiego wybieranych w Rzeczypospolitej Polskiej, obejmujących swoje funkcje na początku kadencji, wynosiła 51. Z uzasadnienia projektu ustawy wynika, że przypadek ten miał odnosić się do sytuacji, w której Zjednoczone Królestwo nadal byłoby państwem członkowskim Unii na początku kadencji parlamentarnej 2019–2024.

W ramach aktów tego typu na szczególne zwrócenie uwagi zasługują ustawy, które mogłyby być zaliczone do interwencyjnych, gdyby nie przyjęte dla nich kryterium regulowania skonkretyzowanych stanów rzeczy (wydarzeń, kryzysów), które zaistniały w przeszłości. Chodzi tu o ustawę regulującą sprawy związane z usuwaniem skutków powodzi (Dz.U. 2025, poz. 1402, j.t. ze zm.) oraz ustawę dotyczącą odbudowy, remontów i rozbiórek obiektów budowlanych zniszczonych lub uszkodzonych w wyniku powodzi, wiatru, osunięcia ziemi lub działania innego żywiołu, zagospodarowania

terenów oraz zasady i trybu nabywania nieruchomości w celu realizacji miejscowych planów odbudowy w związku z osunięciem ziemi (Dz.U. 2024, poz. 1190, j.t. ze zm.). Ustawy te same w sobie nie precyzują stanu rzeczy, do którego się odnoszą, i dotyczą zdarzeń przyszłych i niepewnych. Mają zatem charakter blankietowy, upoważniają bowiem Radę Ministrów do wydawania rozporządzeń konkretyzujących je poprzez określenie wykazu gmin lub miejscowości poszkodowanych na podstawie danych przekazanych Prezesowi Rady Ministrów przez właściwych wojewodów. W przypadku pierwszej z rzeczonych specustaw przesłanką umożliwiającą taką konkretyzację jest wystąpienie powodzi o rozmiarach powodujących konieczność zastosowania szczególnych rozwiązań określonych w ustawie, gdy środki zastosowane przez właściwe organy administracji rządowej i organy jednostek samorządu terytorialnego okazały się niewystarczające; druga natomiast nakazuje uwzględnić rodzaj żywołu oraz skutki przez niego wyrządzone i wprowadza tymczasowość takich rozporządzeń (mogą być wprowadzone na czas „nie dłuższy niż 24 miesiące”).

Ostatnia warta odnotowania ustawa, którą zaliczyliśmy do omawianego typu, reguluje szczególne rozwiązania związane ze specjalnym przeznaczeniem gruntów leśnych (Dz.U. 2021, poz. 1623). Przepisy w niej zawarte mają charakter generalny i abstrakcyjny. Jednak w istocie dotyczy ona indywidualnie oznaczonych nieruchomości, które zostały wskazane w bardzo precyzyjny sposób (numery działek ewidencyjnych i ksiąg wieczystych prowadzonych przez oznaczony sąd) w załączniku do ustawy.

Indywidualność

W przeciwieństwie do konkretności celów indywidualność oznaczeń adresatów specustaw jest cechą, która w piśmiennictwie przywoływana jest rzadziej. Nim zostaną ukazane ustalenia wynikające z przeprowadzonych analiz empirycznych, przedstawić należy kilka uwag ogólniejszej natury (omówionych już szeroko w innym opracowaniu, zob. Piekarczyk, 2021).

Przede wszystkim warto wskazać, że nie wszystkie przepisy źródeł powszechnie obowiązującego prawa odnoszą się do generalnie

oznaczonego adresata i nie dotyczy to wyłącznie specustaw. O ile zgodzić się należy m.in. z M. Zielińskim, iż na przykład „nazwa «Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej» jest nazwą generalną, ponieważ jej desygnatem jest osoba, która na gruncie Konstytucji spełniła określone cechy, i przestanie nim być, gdy którąś z nich utraci (Zieliński, 2012, s. 38)”, tak w aktach prawnych zdarzają się przepisy, które odnoszą się do indywidualnie oznaczonych osób fizycznych (adresatów). Jako przykład wskazać można niektóre rozporządzenia wydawane na podstawie art. 33 ust. 1 Ustawy z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz.U. 2025, poz. 780, j.t.), określające zadania (kompetencje) zindywidualizowanych imieniem i nazwiskiem osób.

Ponadto adresatami przepisów mogą być również osoby prawne i różnego rodzaju instytucje publiczne. Nietrudno wskazać na przepisy, których adresatami są Bank Gospodarki Żywnościowej, Narodowy Bank Polski, Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa, etc. Dostrzegając tego rodzaju prawne byty, M. Zieliński pisze, że

Nawet (...) gdyby trafiła się w tekście prawnym indywidualna nazwa adresata normy, np. Bank Gospodarki Żywnościowej, to i tak nie jest to nazwa człowieka, lecz instytucji, a tymczasem generalność wiązana jest z przypadkami, gdy norma odnosi się do człowieka. Adresatem normy zawartej w przepisie dotyczącym Banku Gospodarki Żywnościowej będzie zatem w ostateczności człowiek (oznaczony generalnie), który reprezentuje tę instytucję (Zieliński, 2012, s. 39).

Stanowisko to budzi wątpliwości. Gdyby przyjąć je za zasadne, należałoby bowiem również uznać postanowienia umów, w których stronami są określone jednostki organizacyjne, jak też orzeczenia sądowe i decyzje administracyjne, których dyspozycje skierowane są do tych jednostek, za akty wyrażające normy generalne. Gdyby natomiast uznać, że norma, której adresatem jest np. Bank Gospodarki Żywnościowej, dotyczy indywidualnie określonego adresata, oznaczałoby to, iż nierzadko normy prawne mają *de facto* charakter indywidualny. Temu drugiemu stanowisku dał wyraz Trybunał Konstytucyjny w jednym z orzeczeń (K 55/07), w którym dostrzegł konstytucyjne upoważnienia do stanowienia w formie ustawy norm niebędących generalnymi lub abstrakcyjnymi (na zasadzie wyjątku), a także konstytucyjną praktykę tworzenia takich norm bez

upoważnienia konstytucyjnego, nie oceniając jednak dopuszczalności takiej praktyki z perspektywy ustawy zasadniczej.

Jeśli chodzi o „normatywność” takich aktów, nie powinno ulegać wątpliwości, że jako akty stanowienia (a nie stosowania) prawa są one aktami normatywnymi. Oczywiście można by uznać je albo za pewien wyjątek (zwłaszcza gdy chodzi o oznaczenia indywidualizujące osoby fizyczne), albo wręcz za akty prawnie wadliwe. W tym drugim przypadku należałoby oczywiście zadać pytanie o skutki owej wadliwości i celowość jej stwierdzania. Niezależnie od powyższego wniosek, jaki płynie z powyższych ustaleń, brzmi następująco: indywidualne oznaczanie adresatów przepisów nie jest wyłączną właściwością specustaw.

Analiza treściowa aktów stanowiących przedmiot badań pozwala wyciągnąć wniosek, że indywidualne odnaczenia adresatów (czy nawet szerzej – podmiotów niebędących adresatami, dla których ustawy określają skutki prawne) pojawiają się w nich sporadycznie. Podzielić je można na dwie grupy: osoby prawne niebędące jednostkami samorządu terytorialnego (np. Bank Gospodarstwa Krajowego, Zakład Unieszkodliwiania Odpadów Promieniotwórczych, Stocznia Gdynia S.A. z siedzibą w Gdyni i Stocznia Szczecińska Nowa Sp. z o.o. z siedzibą w Szczecinie) oraz jednostki samorządu terytorialnego (np. miasto stołeczne Warszawa czy województwo śląskie; mogą one być również określane w załącznikach do ustaw, oraz – o czym była mowa – w rozporządzeniach wykonujących ustawy; *nota bene* jedna z ustaw (Dz.U. 2018, poz. 1432) zobowiązuje wręcz Radę Ministrów do zniesienia w tej formie gminy Ostrowiec w województwie zachodniopomorskim). Obie te kategorie, jak zostało już wskazane, odpowiadają praktyce, która często występuje również w przypadku ustaw „zwykłych” (i sama w sobie nie wydaje się kontrowersyjna).

Nie odnotowano natomiast przepisów adresowanych do zindywidualizowanych osób fizycznych. Wprowadzie zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 13 kwietnia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach w zakresie przeciwdziałania wspieraniu agresji na Ukrainę oraz służących ochronie bezpieczeństwa narodowego (Dz.U. 2025, poz. 514, j.t.) w celu przeciwdziałania wspieraniu agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę rozpoczętej w dniu 24 lutego 2022 r., wobec osób i podmiotów wpisanych na listę, o której mowa w art. 2, stosuje się określone

środki, jednak sam wpis na listę czyniony jest decyzją administracyjną, a więc aktem stosowania prawa.

Warto wszelako odnotować, dość rozpowszechnione w światowej teorii prawa, stanowisko duńskiego uczonego A. Rossa. W jego ujęciu adresat normy wskazany jest indywidualnie, jeżeli został określony jako zbiór zamknięty, do którego przynależność nie może podlegać zmianom w czasie. Można tego dokonać poprzez użycie nazwy własnej, ale także przez wzbogacenie deskrypcji specyfikacją czasową (Ross, 1968, s. 108–110). Przykładowo wyrażenie „osoby czytające ten artykuł w dniu 19 stycznia 2026 r.” denotuje zamknięty zbiór osób, bowiem odnosi się do określonego momentu w przeszłości. Takie ujęcie problemu indywidualności przepisów (norm) prawnych – zasadniczo obce polskiej teorii prawa – stawia w nowym świetle szereg analizowanych specustaw. Wiele specustaw interwencyjnych obejmuje swoim zakresem zastosowania zamknięty (przez specyfikację czasową) krąg podmiotów. Przykładowo jedna z ustaw „reguluje udzielanie pomocy przedsiębiorcom, którzy ponieśli szkodę w wyniku powodzi z 2010 r.” (Dz. U. 2025, poz. 453 j.t. z późn. zm.), inna zaś obejmuje swoim zakresem „osoby, które w 1981 r. wniosły przedpłaty na zakup samochodów osobowych marki Fiat 126p lub FSO 1500 i dotychczas samochodu nie odebrały” (Dz. U. 1990, Nr 54, poz. 311). Zgodnie ze stanowiskiem A. Rossa przepisy (normy) tych ustaw należałoby zatem uznać za mające charakter indywidualny, a nie generalny.

Ponadto ponownie wspomnieć warto ustawę o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Ustawa ta w swojej treści nie wskazuje żadnej indywidualnie oznaczonej osoby fizycznej. Jednak analiza debaty politycznej wokół jej powstania – zarówno medialnej, jak i parlamentarnej (np. stenogramy z posiedzeń komisji sejmowych) – pokazuje, że uchwalana była ona w ścisłym związku z osobą słynnego seryjnego mordercy Mariusza Trynkiewicza, a w obiegu medialnym określana była nawet jako „lex Trynkiewicz”. W światowej literaturze akty prawne, które – mimo generalnych sformułowań – „celowane” są w osoby znane z imienia i nazwiska, nazywane są *special legislation* (Zoldan, 2019), jak również *ad hoc legislation* (Jasiak, 2011). Inna sprawa, że „ustawa o bestiach” od początku stosowana była również wobec innych skazanych, a osoba Trynkiewicza posłużyła raczej za „modelowego”, a nie wyłącznego adresata (czy recypienta).

Konkludując tę część rozważań, stwierdzić należy, że pod względem indywidualności oznaczenia adresatów przepisów – tak jak indywidualność ta rozumiana jest w polskim piśmiennictwie – nie sposób wyróżnić specustaw na tle ustaw „zwykłych”.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza 68 aktów prawnych określanych w dyskursie jako „specustawy” wykazała, że pod względem instrumentalności – rozumianej jako naruszenie zasady generalności i abstrakcyjności przepisów – specustawy nie zawierają żadnych cech formalnych nieznanymi ustawom „zwykłym”. Występują w nich przepisy konkretne (a także przepisy „sprawcze”) oraz indywidualne, odnoszące się do określonych nazwami osób prawnych. Jedyną cechą, która potencjalnie wyróżnia specustawy od ustaw „zwykłych”, jest stosunkowo duży stopień skonkretyzowania celów sporej części z nich. Zdaje się, że tak też należy rozumieć instrumentalność podnoszoną w literaturze jako jedną z cech rozpoznawczych specustaw. Trzeba przy tym pamiętać, że określenie celów prawodawcy nie zawsze jest zadaniem łatwym i docelowo powinno, poza analizą treści aktu prawnego, uwzględniać również co najmniej materiały z procesu legislacyjnego. Warto podkreślić, że przeprowadzone badania pozwoliły dokonać typologii specustaw pod kątem zamierzonych celów prawodawcy (ustawy inwestycyjne, „eventowe”, interwencyjne i pozostałe). Ponadto wykazano, że konkretność celów jest kwestią stopnia, a nie jedynie prostej dychotomii „cele ogólne – cele konkretne”. W tym stanie rzeczy należy zgodzić się z twierdzeniami o braku ostrej granicy pojęcia specustawy (Wronkowska, 2013). Jest to raczej kategoria nieostra, a przynależność poszczególnych aktów ma charakter stopniowalny – istnieją „gorsze” i „lepsze” przykłady specustaw.

BIBLIOGRAFIA

- Austin, J. (1885). *The Province of Jurisprudence Determined*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Bałaaban, A. (2013). Ustawa incydentalna a pewność prawa. W M. Granat (Red.), *Ustawy incydentalne w polskim porządku prawnym* (s. 7–18). Warszawa: Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego.
- Bator, A. (2022). Prawo wobec polityki i polityczności. Czy instrumentalizacja prawa ma szansę odzyskać dobre imię? *Historia i Polityka*, 41, 53–67. DOI: 10.12775/HiP.2022.022
- Bielecki, L. (2011). Glosa do wyroku NSA z dnia 22 grudnia 2010 r., II OSK 2272/10. *LEX/el*.
- Gajewski, M.J. (2018). Legislacja incydentalna. *Przegląd Legislacyjny*, 3, 59–75.
- Gajewski, M.J. (2025). *Specustawy – między teorią a praktyką tworzenia prawa*. <https://repozytorium.uw.edu.pl/entities/publication/2133d-990-a9e3-47ab-95a4-fe3bd3259055> (dostęp: 20.01.2026).
- Gromski, W. (2018). Akty instrumentalizacji prawa i ich granice. *Przegląd Prawa i Administracji*, 114, 95–106. DOI: 10.19195/0137-1134.114.5
- Jagielski J., & Gołaszewski, P. (2022). Prawo administracyjne „specjalne”, czyli rzecz o tak zwanych specustawach. W K. Rączka, B. Godlewska-Bujok, E. Maniewska, W. Ostaszewski, M. Raczkowski, & A. Ziętek-Capiga (Red.), *Między ideowością a pragmatyzmem – tworzenie, wykładnia i stosowanie prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Gersdorf* (s. 1282–1304). Warszawa: Wolters Kluwer.
- Jasiak, A. (2011). *Constitutional Constraints on Ad Hoc Legislation. A Comparative Study of the United States, Germany and the Netherlands*. Cambridge–Antwerp–Portland: Intersentia.
- Kotowski, A. (2016). Instrumentalizacja prawa i instrumentalne użycie prawa a jego wykładnia. *Studia Prawnicze*, 4, 39–67.
- Piekarczyk, S. (2016). Wpływ redukcji dysonansu poznawczego na treść prawa pozytywnego. Eufemizmy. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, 1, 44–54.
- Piekarczyk, S. (2021). *Układy zbiorowe pracy. Od charakteru prawnego do wykładni*. Warszawa: Difin.
- Piekarczyk, S., & Zeifert, M. (2024). Katalog ustaw określanych jako specustawy. DOI: 10.18150/LSODYZ
- Radbruch, G. (1937). O celu prawa. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3, 325–336.
- Ross, A. (1968). *Directives and Norms*. London–New York: Routledge & Kegan Paul.

- Wronkowska, S. (2013). Ustawy incydentalne w systemie źródeł prawa. W M. Granat (Red.), *Ustawy incydentalne w polskim porządku prawnym* (s. 75–88). Warszawa: Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego.
- Wronkowska, S. (2017). Kilka tez o instrumentalizacji prawa i ochronie przed nią. *Przegląd Prawa i Administracji*, 110, 107–112. DOI: 10.19195/0137-1134.110.8
- Zaliwski, Ł. (2018). „Specustawy” w prawodawstwie polskim – zjawisko incydentalne czy stałe? *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*, 27, 133–151.
- Zieliński, M. (2012). *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*. Warszawa: Lexis Nexis.
- Ziemiński, Z. (1980). *Problemy podstawowe prawoznawstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zoldan, E.C. (2019). Legislative design and the controllable costs of special legislation. *Maryland Law Review*, 78(3). DOI: 10.2139/ssrn.3259678

Akty prawne

- Ustawa z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych (Dz.U. 2024 poz. 311, j.t. ze zm.).
- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach w zakresie przeciwdziałania wspieraniu agresji na Ukrainę oraz służących ochronie bezpieczeństwa narodowego (Dz.U. 2025 poz. 514, j.t.).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne (Dz.U. 2025 poz. 960, j.t. ze zm.).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2024 poz. 1145, j.t. ze zm.).
- Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz.U. 2025 poz. 780, j.t.).

Orzecznictwo

- Uchwała NSA(7w) z 26 października 2015 r., I FPS 4/15, LEX nr 1816107.
- Wyrok TK z 14 grudnia 2009 r. K 55/07, LEX nr 531412.
- Wyrok TSUE z 29 września 2015 r., C-276/14, Gmina Wrocław przeciwko Ministrowi Finansów, LEX nr 1797948.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

BOGUSŁAW ULIJASZ

<http://orcid.org/0000-0002-5380-9749>

Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego
b.ulijasz@uthrad.pl

DOI: 10.35765/HP.2745

Informacja publiczna jako źródło pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej

Streszczenie

CEL NAUKOWY: W artykule ukazano, jak działa informacja publiczna w kontekście pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej we współczesnym świecie, ale także kształtowanie się praw do informacji publicznej przez pryzmat współczesnych potrzeb, w tym naukowych czy gospodarczych. Celem artykułu jest wskazanie potrzeby zmian w przedmiotowej regulacji, jak również pokazanie, że pozostawianie ustawy w obecnym kształcie nie tylko powoduje chaos interpretacyjny, funkcjonalny, ale też często skutkuje brakiem możliwości wykonywania ustawowych zadań przez podmioty publiczne w związku z nadużywaniem prawa do informacji publicznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Obecny kształt ustawy o dostępie do informacji publicznej prowadzi do niejasności oraz utrudnia wykonywanie zadań przez podmioty publiczne. Niewątpliwie prawo do informacji publicznej jest z jednej strony podstawowym prawem człowieka we współczesnym demokratycznym świecie, a z drugiej strony jego nadużywanie prowadzi niejednokrotnie do wydatkowania środków publicznych w sposób nieracjonalny i niecelowy. W artykule wykorzystano metody instytucjonalno-prawne i empiryczne.

PROCES WYWODU: W toku rozważań wykazano, że informacja publiczna odgrywa istotną rolę jako źródło wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej oraz jako element realizacji prawa obywateli do kontroli działań władzy publicznej. Następnie przedstawiono problematykę związaną z funkcjonowaniem tego prawa we współczesnych realiach, zwracając szczególną uwagę na jego nadużywanie oraz trudności wynikające z braku precyzyjnych regulacji prawnych. W dalszej części artykułu zdiagnozowano, że konsekwencją tych

Sugerowane cytowanie: Uljasz, B. (2026). Informacja publiczna jako źródło pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 87–104. DOI: 10.35765/HP.2745.

problemów jest konieczność nowelizacji obowiązujących przepisów w celu ich dostosowania do współczesnych potrzeb społecznych i organizacyjnych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule starano się wykazać, że informacja publiczna jest źródłem pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej. Ponadto opisano problematykę samej informacji publicznej we współczesnym świecie i sposobie realizacji podmiotowego prawa.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W przedmiotowej publikacji wskazano na potrzeby zmiany, doprecyzowania ustawy o dostępie do informacji publicznej do współczesnych potrzeb społecznych, a z drugiej strony do realizacji tego prawa przez podmioty zobowiązane.

SŁOWA KLUCZOWE:

informacja publiczna, informacja przetworzona, szczególnie interes publiczny

Abstract

PUBLIC INFORMATION AS A SOURCE
OF KNOWLEDGE ABOUT THE FUNCTIONING
OF PUBLIC ADMINISTRATION

RESEARCH OBJECTIVE: The article shows how public information functions in the context of gaining knowledge about the functioning of public administration in the modern world. The aim of the article is to indicate the need for changes to the regulation in question.

RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The current framework of the Act on Access to Public Information results in ambiguity and impedes the operational efficiency of public entities. The article uses institutional and legal as well as empirical methods.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In the course of the deliberations, it has been shown that public information plays an important role as a source of knowledge about the functioning of public administration and as an element of the realisation of the citizens' right to control the actions of public authorities. This is followed by a presentation of the problems associated with the operation of this right in the modern reality, paying particular attention to its abuse and the difficulties arising from the lack of precise legal regulations. The article goes on to point out that a consequence of these problems is the need to amend the existing legislation to adapt it to contemporary social and organisational needs.

RESEARCH RESULTS: The article seeks to demonstrate that public information is a source of knowledge about the functioning of public administration, however, it also points to the issue of public information itself in the modern world and the way, in which the subjective right is exercised.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The publication indicates the necessity to amend and clarify the Act on Access to Public Information in order to meet contemporary social needs, and on the other hand, to exercise this right by obligated entities.

KEYWORDS:

public information, processed information, special public interest

WSTĘP

Prawo do informacji publicznej ma charakter fundamentalny, jest jednym z podstawowych wartości demokratycznych systemów prawnych. To jedno z ważniejszych praw człowieka uregulowanych w aktach prawa międzynarodowego, unijnego oraz krajowego. Prawo do informacji kształtowało się przez wiele lat, a jego rozwój na arenie międzynarodowej przypada na XX w.

Pierwszym najstarszym dokumentem Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ), odnoszącym się do zagadnienia dostępu do informacji publicznej, była rezolucja nr 59/I uchwalona na pierwszej sesji ONZ 14 grudnia 1948 r. Powszechna deklaracja praw człowieka (dalej: PDPC) uchwalona na sesji ogólnej ONZ 10 grudnia 1948 r. uznana została za fundament prawa do informacji. Czytamy w niej, iż:

każdy człowiek ma prawo do wolności opinii i wyrażania jej; poglądów i wypowiedzi; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice (art. 19 PDPC).

Należy także wskazać, że Rada Europy (dalej: RE) jako jedna z pierwszych organizacji międzynarodowych podjęła działania związane z zagadnieniem prawa do informacji rozumianego jako dostęp do informacji, które posiadają organy i urzędy publiczne.

Podstawowym dokumentem regulującym zagadnienie prawa do informacji w systemie źródeł prawa RE jest uchwalona w 1950 r. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Polska przystąpiła do niej 15 grudnia 1992 r. Konwencja uznaje prawo każdego do wyrażania opinii, posiadania poglądów, otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe (art. 10 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284 z dnia 10 lipca 1993 r.). Uprawnionym jest „każdy” – każdy człowiek bez względu na granice, w omawianym akcie prawa nie ma określonych w zasadzie żadnych kryteriów w odniesieniu do uprawnionego podmiotu. Dalej określono, że:

korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej (art. 10 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności).

Niezwykle ważnym elementem realizacji prawa dostępu do informacji publicznej w systemie Rady Europy były dokumenty o charakterze *soft law* w postaci zaleceń kierowanych do państw członkowskich, m.in. rekomendacja 854 z 1979 r. Zgromadzenie Parlamentarne RE przyjęło je w sprawie dostępu opinii publicznej do akt rządowych oraz wolności informacji. Z kolei rekomendacją z 1981 r. Komitetu Ministrów RE sformułowano zalecenia w sprawie dostępu do informacji, posiadanego przez władze publiczne (Bloch & Opaliński, 2016). W dokumencie została zawarta zasada, zgodnie z którą każda osoba podlegała jurysdykcji państwa członkowskiego ma prawo do uzyskania informacji znajdujących się w posiadaniu władz publicznych, organów ustawodawczych i sądowniczych.

Aktem prawnym mającym znaczenie w kształtowaniu się prawa do informacji jest także traktat amsterdamski. Regulacja ta, uznawana

za jedną z podstawowych dla dostępu do informacji w prawie Unii Europejskiej, wskazuje, iż

każdy obywatel Unii i każda osoba fizyczna lub prawna mająca miejsce zamieszkania lub siedzibę w Państwie Członkowskim ma prawo dostępu do dokumentów Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji (art. 255).

Niewątpliwie prawo do informacji jest jednym z fundamentalnych praw, jakie przysługują każdemu w demokratycznym systemie. Jest nie tylko prawem człowieka, ale także instrumentem prawnym, na który składają się liczne regulacje prawne. W polskim systemie prawnym prawo do informacji publicznej zostało uregulowane w art. 61 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483; dalej: Konstytucja RP), a doprecyzowane w Ustawie z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 902; dalej: ustawa o dostępie do informacji publicznej). Konstytucyjne prawo do informacji w obecnym kształcie zostało wprowadzone do naszego systemu prawnego w 1997 r. Przepis Konstytucji RP stanowi niejako wzorzec dostępu obywateli do informacji publicznej poprzez przyznanie prawa do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne, a także działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa (art. 61 Konstytucji RP). Prawo obywateli do uzyskania informacji umieszczono w katalogu wolności i praw politycznych i jest to prawo warunkujące udział społeczeństwa w życiu publicznym. Zwróćmy uwagę, że zgodnie z art. 61 Konstytucji RP uprawnionym do uzyskania informacji jest obywatel, co – jak się wydaje – zawęży krąg uprawnionych, natomiast współczesne orzecznictwo oraz doktryna otwały możliwości interpretacyjne zgodne z tendencjami międzynarodowymi. Po wstępnym przedstawieniu rysu historycznego należy odnieść się do samej definicji informacji publicznej, a także do kwestii pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej za pomocą tego instrumentu prawnego.

DEFINICJA I CHARAKTER PRAWNY INFORMACJI PUBLICZNEJ

Samo pojęcie informacji publicznej, które wynika niejako z ustawy o dostępie do informacji publicznej, jest krytykowane przez środowisko prawników zajmujących się tą tematyką. Zgodnie z art. 1 tej ustawy: „Każda informacja o sprawach publicznych stanowi informację publiczną w rozumieniu ustawy i podlega udostępnieniu na zasadach i w trybie określonych w niniejszej ustawie”.

Zakres przedmiotowy informacji publicznej został określony w art. 6 ustawy o dostępie do informacji publicznej i ma charakter katalogu otwartego, o czym świadczy użyte w przepisie sformułowanie „w szczególności”. Oznacza to, że katalog wskazanych w nim kategorii informacji stanowi jedynie podstawowe wyliczenie najistotniejszych obszarów działalności władzy publicznej, które podlegają transparentności. Przepis obejmuje przede wszystkim informacje dotyczące polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, w tym zamierzeń organów władzy ustawodawczej i wykonawczej, procesu projektowania aktów normatywnych oraz programów realizacji zadań publicznych. Ponadto informacją publiczną są dane odnoszące się do podmiotów wykonujących zadania publiczne, w szczególności dotyczące ich statusu prawnego, organizacji, kompetencji, struktury własnościowej czy majątku. Ustawodawca zalicza do tej kategorii także informacje o zasadach funkcjonowania organów władzy publicznej, obejmujące m.in. tryb działania instytucji publicznych, procedury stanowienia aktów publicznoprawnych, sposób przyjmowania i rozpatrywania spraw czy prowadzone rejestry i ewidencje. Istotną część informacji publicznej stanowią również dane publiczne, takie jak treść dokumentów urzędowych, aktów administracyjnych, orzeczeń sądowych, dokumentacji pokontrolnej czy stanowisk zajmowanych przez organy władzy publicznej. Wreszcie, art. 6 obejmuje także informacje o majątku publicznym, w tym o majątku Skarbu Państwa i jednostek samorządu terytorialnego, długu publicznym, pomocy publicznej oraz gospodarowaniu środkami publicznymi. Tak szerokie ujęcie zakresu informacji publicznej sprawia, że stanowi ona istotne źródło wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej, umożliwiając obywatelom kontrolę działalności organów władzy oraz ocenę sposobu realizacji zadań publicznych.

Pojęcie informacji publicznej należy rozpatrywać w kontekście praw człowieka i obywatela. W tym kontekście informacja służy do uzyskiwania wiedzy o sprawach publicznych, jest ona konsekwencją ewolucyjnych zmian, jakie zachodziły na trzech płaszczyznach prawa: prawa międzynarodowego, prawa unijnego oraz w systemach prawnych poszczególnych państw. Niestety sama treść prawa do informacji nie ma jednolitego charakteru. Modyfikacje dotyczą zakresu podmiotowego i przedmiotowego, trybu uzyskiwania dostępu do informacji, a także środków ochrony. Pojawiające się w systemach prawa krajowego państw europejskich różnice, chociaż wpływają na sposób wykonywania prawa do informacji, zawsze służą ochronie i gwarantują poszanowanie aktywności człowieka polegającej na poszukiwaniu informacji, pozyskiwaniu danych i poszerzaniu wiedzy (Taczowska-Olszewska, 2014).

Zgodnie z brzmieniem przepisów informacja publiczna to każda informacja o sprawach publicznych. Dokonując analizy definicji zawartej w polskiej ustawie, przypisuje się jej możliwość błędu logicznego zwanego *ingotum per ignotus*, gdyż za pomocą określenia nieznanego próbuje się wytłumaczyć pojęcie nieznane (Kędzierska & Szustakiewicz, 2016, s. 35.).

W praktyce stosowania ustawy o dostępie do informacji publicznej interpretacja wniosku, którego przedmiotem jest zapytanie w trybie informacji publicznej, stanowi jedno z najtrudniejszych zadań współczesnej administracji, nie tylko z uwagi na przepisy dotyczące ochrony danych osobowych, tajemnicy przedsiębiorcy, ale także z uwagi na to, że współcześnie przedmiotowy instrument prawa do informacji publicznej jest nadużywany.

Wracając do analizy pojęcia informacji publicznej, należy wskazać, że po pierwsze, idąc za licznym orzecnictwem, powinno się odnosić ją na do faktów istniejących i rzeczywistych. I tak, wskazując orzecznictwo, należy stwierdzić, że: „wnioskiem o udzielenie informacji publicznej może być objęte pytanie o określony stan istniejący na dzień udzielenia informacji publicznej, odpowiedzi” (NSA sygn. akt. I OSK 1177/12). „Wnioskiem w świetle ustawy może być pytanie o określone fakty, wniosek nie może być postulatem wszczęcia postępowania w jakiejś innej sprawie. Informacje publiczne odnoszą się do pewnych danych, a nie są postulatem ich kwestionowania” (WSA I sygn. akt. I SA/Wa 1595/06). „Nie jest informacją publiczną wniosek,

który obejmuje pytanie o zdarzenie przyszłe lub takie, które jeszcze nie nastąpiło” (WSA sygn. akt. II SAB/Wa219/10). Po drugie przedmiotem wniosku w trybie informacji publicznej nie może być interpretacja przepisów prawa (zob. WSA sygn. akt. II SAB/Go 121/22). Po trzecie informacja publiczna to taka, która została wytworzona w związku z wykonywaniem ustawowych zadań przez administrację publiczną, ale publiczna będzie także informacja, która nie została wytworzona przez organy administracji publicznej, jednak dotyczy ich działań. Jak podkreślił Naczelny Sąd Administracyjny w swoim orzeczeniu:

przy kwalifikacji danej informacji jako informacji publicznej nie wystarczy kierować się jedynie tym, kto wytworzył daną informację i jaką ma formę czy postać. Istotne jest przede wszystkim to, co dana informacja zawiera, a więc czy dotyczy sprawy publicznej (NSA sygn. akt I OSK 2888/12).

W kolejnym orzeczeniu podkreślono, że informacją publiczną jest każda wiadomość wytworzona lub odnoszona do władz publicznych, a także wytworzona lub odnoszona do innych podmiotów wykonujących funkcje publiczne w zakresie wykonywania przez nie zadań władzy publicznej i gospodarowania mieniem komunalnym lub mieniem Skarbu Państwa. W szczególności jest nią treść dokumentów wytworzonych przez organy władzy publicznej i podmioty niebędące organami administracji publicznej, w tym treść dokumentów używanych przy realizacji przewidzianych prawem zadań niezależnie od tego, od kogo pochodzą (art. 6 ustawy o dostępie do informacji publicznej).

KONSTYTUCYJNE I USTAWOWE PODSTAWY PRAWA DO INFORMACJI PUBLICZNEJ

W państwie demokratycznym prawo do informacji ma być traktowane szeroko, a każde działanie władzy publicznej w zakresie zadań stawianych państwu dotyczących lub służących ogółowi albo mających na celu dysponowanie majątkiem publicznym jest rozumiane jako sprawa publiczna i jest informacją publiczną. Desygnatem jest więc publicznoprawny charakter aktywności danego podmiotu.

H. Izdebski za sprawę publiczną w rozumieniu informacji publicznej uznaje zaś każdy przejaw aktywności władzy publicznej (jej organów), osób pełniących funkcje publiczne i samorządów oraz już tylko niektóre z działań innych osób, jednostek organizacyjnych, a to tylko takie, które wiążą się z wykonywaniem zadań publicznych przy jednoczesnym dysponowaniu majątkiem publicznym. W przypadku innych osób i jednostek organizacyjnych (Izdebski, 2002, s. 26.). M. Chmaj oddzielenie spraw publicznych od spraw prywatnych opiera na teorii interesu Ulpiana, zgodnie z którą prawo publiczne (*ius publicum*) odróżnia od prawa prywatnego (*ius privatum*) na podstawie kryterium interesu. Prawo prywatne służy ochronie interesów indywidualnych, a prawo publiczne – interesu ogólnego. Można w ten sposób przyjąć podział na sprawy prywatne (w znaczeniu niepubliczne) oraz sprawy publiczne (Bidziński, Chmaj, & Szustakiewicz, 2018, komentarz do art. 1, pkt 4). W kontekście definicji informacji publicznej należy omówić także definicję informacji przetworzonej. Choć nie jest ona wskazana wprost w ustawodawstwie, to jej zakres należy wywieść z orzecznictwa. Jednak zanim zostanie przedstawione orzecznictwo w przedmiotowej kwestii, należy po krótku wskazać sam proces dostępu do informacji publicznej.

Prawo do informacji publicznej ma każdy, a realizowane jest ono poprzez dostęp do informacji publicznej znajdującej się na stronach internetowych podmiotów zobowiązanych do udostępnienia informacji publicznej, ponadto poprzez wstęp na posiedzenia organów kolegialnych, aż wreszcie w trybie wnioskowym. Wniosek może zostać złożony w każdej formie, tj. pisemnej lub ustnej, a od osoby składającej wniosek nie można żądać wykazania interesu prawnego ani faktycznego, ponadto taki wnioskodawca może pozostać anonimowy, musi wskazać jedynie sposób udzielenia odpowiedzi, co może uczynić, wskazując adres e-mailowy. Podmiotem zobowiązanym są podmioty publiczne realizujące zadania publiczne ze środków publicznych. Ustawodawca wskazuje podmioty zobowiązane do udzielania informacji. Jest to katalog zamknięty i wyczerpujący, ponieważ obejmuje wskazane podmioty lub grupy podmiotów w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa (art. 61 Konstytucji RP). W ustawie o dostępie do informacji publicznej mamy także określony katalog podmiotów zobowiązanych

do udostępnienia omawianej informacji. W przepisie ustawowym użyto sformułowania „w szczególności”, co wskazuje na otwarty charakter przepisu. W komentarzu do ustawy czytamy, że ustawa zastrzega, że obowiązane do udostępnienia informacji publicznej są władze publiczne oraz inne podmioty wykonujące „zadania publiczne” (Bidziński, Chmaj, & Szustakiewicz, 2018). Katalog podmiotów zobowiązanych do udostępnienia informacji publicznej został sformułowany odpowiednio w przepisie ustawy: „Obowiązane do udostępniania informacji publicznej są władze publiczne oraz inne podmioty wykonujące zadania publiczne...”. W doktrynie prawa administracyjnego przyjmuje się, że ustawodawca używa określenia „władza publiczna” wówczas, gdy określa pewne generalne powinności czy uprawnienia. Z kolei, gdy chodzi o konkretyzację tych powinności i uprawnień, wskazuje organy, które mają realizować wspomniane obowiązki (Bidziński, Chmaj, & Szustakiewicz, 2018). Zasadniczo można dokonać podziału podmiotów zobowiązanych na trzy kategorie: organy władzy publicznej, inne podmioty wykonujące zadania publiczne oraz związki zawodowe, organizacje i partie polityczne (Pietras & Szustakiewicz, 2011, s. 109). Należy uznać, iż każdy podmiot wykonujący zadania publiczne, czyli te, które związane są z władztwem wykonywanym w imieniu państwa, dotyczące spraw publicznych, dysponowania środkami publicznymi, realizujące funkcje publiczne, jest podmiotem zobowiązanym. Zgodnie z orzecnictwem (zob. NSA sygn. akt II SAB/Kr 69/02) nawet stowarzyszenie, które realizuje zadania i cele o charakterze publicznym, podlega reżimowi omawianej ustawy.

Podsumowując, należy uznać, że podmiotami zobowiązanymi do udzielenia informacji publicznej są podmioty, które realizują zadania publiczne z mocy przepisów prawa oraz którym powierzono realizację zadań publicznych na podstawie stosunków cywilnoprawnych. Ponadto istotna jest kwestia finansowania ich funkcjonowania ze środków publicznych oraz dysponowania majątkiem publicznym.

Ten szeroki wachlarz podmiotów obowiązanych do udostępnienia informacji publicznej ma niewątpliwie służyć funkcji kontrolnej czy też spełniać ją w demokratycznym społeczeństwie informacyjnym. Prócz tego dostęp do informacji publicznej stanowi jeden z instrumentów budowania społeczeństwa demokratycznego i informacyjnego oraz źródło pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej.

Informacją publiczną jest więc każda informacja o sprawach publicznych będąca w posiadaniu podmiotów realizujących zadania publiczne ze środków publicznych, dysponujących majątkiem publicznym. Prawo do informacji publicznej przysługuje każdemu, od wnioskodawcy nie można żądać wykazania interesu prawnego lub faktycznego. Podmiot zobowiązany musi udostępnić informację publiczną we wskazanym terminie, tj. 14 dni, a w szczególnie skomplikowanych przypadkach w terminie nie dłuższym niż 2 miesiące od dnia złożenia wniosku, przy czym o powodach opóźnienia należy poinformować wnioskodawcę.

W przypadku informacji publicznej tzw. prostej proces jej udostępnienia jest odformalizowany, nie mają tutaj zastosowania przepisy postępowania administracyjnego. Jednak drugim przypadkiem jest udostępnienie informacji tzw. przetworzonej. W pierwszej kolejności należy wyjaśnić samo pojęcie informacji przetworzonej. Jak wskazano wyżej, ustawodawca nie podjął się próby zdefiniowania tego pojęcia. W praktyce definicja informacji przetworzonej oparta jest na licznych orzecznictwie.

Samo pojęcie przetworzenia oznacza podjęcie przez podmiot zobowiązany określonego działania intelektualnego, technicznego, organizacyjnego w odniesieniu do odpowiedniego zbioru informacji znajdujących się w posiadaniu podmiotu zobowiązanego w celu jej przetworzenia i udostępnienia. Zgodnie z orzecznictwem za informację przetworzoną uznaje się: „informację, która została przygotowana «specjalnie» dla wnioskodawcy wedle wskazanych przez niego kryteriów” (WSA sygn. akt II SA.Kr 1258/08).

Informacja przetworzona w chwili złożenia wniosku nie istnieje. Jej wytworzenie wymaga przeprowadzenia przez podmiot zobowiązany pewnych czynności analitycznych, organizacyjnych i intelektualnych w oparciu o posiadane informacje proste. Nawet suma informacji prostych może tworzyć informację przetworzoną (NSA sygn. akt. I OSK 792/11).

Wniosek o udostępnienie informacji publicznej dotyczył informacji przetworzonej. Świadczy o tym obszerność wniosku i okoliczność, że w celu ustalenia odpowiednich informacji podmiot zobowiązany musiałby dokonać analizy olbrzymiej ilości dokumentów w celu wyodrębnienia z nich żądanych przez wnioskodawcę informacji (NSA sygn. akt. III OSK 124/23).

W pewnych przypadkach suma informacji prostych posiadanych przez adresata wniosku może przekształcić się w informację przetworzoną, jeżeli uwzględnienie wniosku wymaga ich zgromadzenia poprzez przegląd materiałów źródłowych, w których są zawarte, a ilość informacji prostych konieczna dla sporządzenia wykazu wskazanego we wniosku jest znaczna i angażuje po stronie wnioskodawcy środki i zasoby konieczne dla jego prawidłowego funkcjonowania (NSA sygn. akt. I OSK 1199/11).

Informacją przetworzoną jest również informacja udzielona na wniosek, który obejmuje wprawdzie informacje proste, ale rozmiar i zakres żądanej informacji przesądza o tym, że jest to informacja przetworzona. To szeroki zakres wniosku, wymagający zgromadzenia, przekształcenia (np. zanonimizowania) i sporządzenia wielu kserokopii określonych dokumentów, może wymagać takich działań organizacyjnych i angażowania środków osobowych, które zakłócają normalny tok działania adresata wniosku i utrudniają wykonywanie przypisanych mu zadań. Informacja wytworzona w ten sposób, pomimo że składa się z wielu informacji prostych będących w posiadaniu organu, powinna być uznana za informację przetworzoną (WSA sygn. akt. II SA/ KR 938/22).

Przetworzenie, w rozumieniu art. 3 ust. 1 pkt 1 u.d.i.p., polega na stworzeniu nowej informacji z już istniejących. Powstaje zatem zupełnie nowa jakość, co dotyczy również zebrania wielu informacji prostych, ponieważ nakład pracy przy ich zebraniu powoduje, że wykracza to poza zwykłą działalność podmiotu zobowiązanego, co z kolei powoduje, że stworzony zostaje nowy zbiór charakteryzujący się w istocie nowymi cechami nie istniejącymi w chwili złożenia wniosku (NSA sygn. akt. 2559/22).

Oczywiście, cytując orzecznictwo, można byłoby przytoczyć wiele swego rodzaju definicji informacji publicznej, jednak należy zauważyć, iż kluczowe przesłanki uznania informacji publicznej za informację publiczną przetworzoną dadzą się w pewien sposób wyłuskać z orzecznictwa.

Informacją przetworzoną będzie zatem informacja przygotowana według określonych kryteriów przez wnioskodawcę, wymagająca podjęcia przez podmiot zobowiązany do udostępnienia informacji publicznej określonego działania intelektualnego w odniesieniu do odpowiedniego zbioru znajdujących się w jego posiadaniu informacji, co w efekcie daje nowy jakościowo dokument. Ponadto informacja przetworzona to także taka, która wymaga dokonania analiz, obliczeń,

zestawień statystycznych, ekspertyz połączonych z zaangażowaniem w ich pozyskiwanie określonych środków osobowych i finansowych. Wreszcie, informacja przetworzona to taka informacja, której przygotowanie wymaga takiego nakładu pracy, który przeszkadza w wykonywaniu ustawowych obowiązków nałożonych na podmiot zobowiązany.

Jeśli chodzi o uzyskanie dostępu do informacji przetworzonej, ustawodawca wskazał, że podmiot zobowiązany powinien udostępnić informację przetworzoną, jeśli wnioskodawca wykaże szczególny interes publiczny. W kontekście tak sformułowanego procesu pozyskania informacji przetworzonej nasuwa się pytanie, co to jest szczególny interes publiczny oraz w jaki sposób wnioskodawca powinien go wykazać, udowodnić. Oczywiście ustawodawca nie doprecyzował przedmiotowych kwestii, a co za tym idzie, w ujęciu praktycznym powoduje to wiele niejasności czy nieścisłości. Oczywiście opierając się na orzecznictwie, można stworzyć pewne ramy pojęcia szczególnego interesu publicznego, jednakże należy podkreślić, że jest to interpretacja, na której opierają się podmioty zobowiązane, realizując obowiązki wynikające z ustawy o dostępie do informacji publicznej.

Szczególny interes publiczny jest pojęciem skomplikowanym i niejednoznacznym, w orzecznictwie wskazuje się, że nie wystarczy, aby uzyskanie informacji przetworzonej było istotne dla interesu publicznego, lecz ma być szczególnie istotne dla interesu publicznego (zob. WSA sygn. akt. IV SA/Wr 570/23).

Należy zadać sobie pytanie: w takim razie kiedy udostępnienie informacji publicznej jest istotne dla interesu publicznego? W orzecznictwie wskazuje się, że wtedy, kiedy:

może mieć realne znaczenie dla funkcjonowania określonych struktur publicznych w określonej dziedzinie życia społecznego, może wpływać na poprawę, usprawnienie wykonywania zadań publicznych (WSA sygn. akt II SA/Gd 455/21).

Interes publiczny odnosi się w swej istocie do spraw związanych z funkcjonowaniem państwa oraz innych ciał publicznych jako prawnej całości, zwłaszcza jeżeli związane jest ono z gospodarowaniem mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa (WSA sygn. akt. IV SA/Wr 151/20).

Dokonując analizy szczególnego interesu publicznego, należy wskazać, iż

na ocenę istnienia szczególnie istotnego interesu publicznego uzasadniającego udzielenie informacji przetworzonych ma wpływ charakter czy też pozycja podmiotu, który występuje z żądaniem udzielenia takich informacji, a zwłaszcza realne możliwości przyszłego wykorzystania przez ten podmiot tak uzyskanych danych. Przykładem w tym zakresie może być np. poseł lub senator zasiadający w komisji ustawodawczej, mający możliwość kształtowania uchwalanych przepisów prawa, organizacja zawodowa lub społeczna mogąca realnie wpłynąć na funkcjonowanie organu np. poprzez realne przeprowadzenie obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej (WSA sygn. akt. II SA/Bk 524/19).

Ponadto

za sprawę szczególnie istotną dla interesu społecznego należy uznać taką, która – ze względu na rodzaj, czas, miejsce, sposób, okoliczności rozstrzygnięcia i późniejszej realizacji – w istotnym zakresie wpływa lub może wpływać na wykonywanie przez podmioty władzy publicznej ich uprawnień i obowiązków (WSA sygn. akt. III SA/GI 955/23).

Dodatkowo interes publiczny

odnosi się w swej istocie do spraw związanych z funkcjonowaniem państwa, wiąże się z możliwością realnego wpływania na funkcjonowanie określonych instytucji państwa w szerokim tego słowa znaczeniu. Dla uzyskania informacji publicznej przetworzonej istotne jest nie tylko, że jest ona ważna dla dużego kręgu potencjalnych odbiorców, ale również, że jej uzyskanie stwarza realną możliwość wykorzystania uzyskanych danych dla poprawy funkcjonowania państwa (WSA sygn. akt. III SAB/GI 308/19).

Co istotne i warte podkreślenia, wykazanie szczególnego interesu publicznego ma być realne, nie jest to indywidulane przekonanie wnioskodawcy (zob. WSA sygn. akt II SA/Po 778/20).

Podsumowując, podmiot zobowiązany do udostępnienia informacji publicznej na etapie wniosku o udzielenie odpowiedzi na informację publiczną tzw. prostą czy w przypadku informacji przetworzonej i wezwania do wykazania szczególnego interesu publicznego postępuje według tak zwanego odformalizowanego procesu postępowania. Dopiero na etapie wydania decyzji odmawiającej prawa dostępu do informacji publicznej z uwagi na niewykazanie szczególnego interesu publicznego wchodzimy na płaszczyznę procesu administracyjnego zgodnie z przepisami kodeksu postępowania administracyjnego.

Niewątpliwie tak ukształtowany sposób postępowania w związku z dostępem do informacji publicznej ma na celu odformalizowanie tego procesu, a także ułatwienie realizacji praw człowieka w przedmiocie realizacji prawa dostępu do informacji publicznej.

Prawo dostępu do informacji publicznej jest zapewne źródłem pozyskiwania informacji o funkcjonowaniu administracji publicznej. Jednak należy spojrzeć krytycznie na nadużywanie tego prawa przez podmioty uprawnione, a także na niepodejmowanie procesów legislacyjnych w celu dostosowania przepisów ustawy do współczesnych potrzeb obywateli czy realizacji tego prawa przez podmioty publiczne. Istotną kwestią jest dostosowanie przepisów prawa do sposobu funkcjonowania informacji we współczesnym, także cyfrowym świecie.

UWAGI KOŃCOWE

Aktualnie prawo do informacji publicznej jest instrumentem pozyskiwania informacji w dużej mierze w celach naukowych, w celach gospodarczych, a przecież założeniem ustawodawcy był cel publiczny.

Należy zadać sobie pytanie, czy aktualne stanowiska dotyczące interpretacji, stworzenia niejako nowej definicji informacji publicznej odnoszą się do współczesnych potrzeb administracji publicznej w kontekście wyzwań cywilizacyjnych oraz rozwoju informacji w kontekście informatyzacji procesów administracyjnych. Współcześnie informacja to narzędzie dające możliwości rozwoju wielu obszarów. Informacja postrzegana jako źródło wiedzy, informacja postrzegana jako czynniki rozwoju ekonomiczno-gospodarczego, informacja jako przedmiot obrotu gospodarczego, wreszcie informacja jako źródło kontroli. Jawność życia publicznego to niezbędny element funkcjonowania organów publicznych, jednak czy absolutny? W związku z potrzebą ochrony innych wartości, takich jak bezpieczeństwo i porządek publiczny, ochrona prywatności osób fizycznych czy też tajemnica przedsiębiorstwa wprowadzono pewne ograniczenia jawności, ale czy są one wystarczające? Informacja publiczna bez wątpienia stanowi źródło pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej, lecz zarówno na podstawie przeprowadzanych własnych badań naukowych, a także praktyk w tym obszarze należy stwierdzić, że prawo to jest nadużywane

i należy postulować zmiany tej ustawy w kontekście funkcjonowania współczesnego społeczeństwa.

Przedstawiona tematyka nie wyczerpuje w całości zagadnienia związanego z problematyką informacji publicznej jako źródłem pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej.

W naszej ocenie omówienie prawa do informacji jako źródła pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu administracji publicznej w większości przedstawia to zagadnienie w sposób jednostronny, nie uwzględniając problematyki funkcjonowania podmiotów zobowiązanych. Podmioty zobowiązane do udostępnienia informacji publicznej oczywiście realizują to prawo, jednak w niewielu przypadkach w literaturze zwrócono uwagę na wykonywanie ich ustawowych zadań w kontekście realizacji omawianego prawa. W zasadzie nie dostrzega się istoty problemu informacji publicznej jako źródła wiedzy o funkcjonowaniu podmiotów publicznych w kontekście realizacji tego prawa przez podmioty publiczne. Niewątpliwie prawo do informacji publicznej musi być respektowane i realizowane w kontekście praw człowieka i obywatela we współczesnym demokratycznym systemie prawnym, jednak z drugiej strony należy wziąć pod uwagę sposób realizacji tego prawa i nadużywanie go przez podmioty uprawnione w kontekście realizacji ustawowych zadań nałożonych na podmioty publiczne, a także wydatkowania środków publicznych w sposób racjonalny w kontekście realizacji przedmiotowego prawa.

Informacja publiczna jest niewątpliwie istotnym źródłem pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu sektora publicznego, jednakże, aby we współczesnym świecie oba podmioty biorące udział w tym procesie rzetelnie realizowały to prawo, dopatruje się konieczności dostosowania ustawy o dostępie do informacji publicznej do współczesnego świata.

BIBLIOGRAFIA

- Bidziński, M., Chmaj, M., & Szustakiewicz, P. (2018). *Ustawa o dostępie do informacji publicznej. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bloch, A., & Opaliński, B. (2016). Dostęp do informacji publicznej w prawie międzynarodowym i prawie Unii Europejskiej. W P. Szustakiewicz (Red.), *Dostęp do informacji publicznej. Praktyczne wskazówki w świetle obowiązujących przepisów i orzecznictwa* (s. 19–36). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

- Izdebski, H. (2002). Ustawa o dostępie do informacji publicznej a standardy „otwartego rządu”. *Służba Cywilna*, 2002/4, 26.
- Jaśkowska, M. (2002). *Dostęp do informacji publicznych. W świetle orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Jaśkowska, M., & Szpor, G. (Red.) (2014). *Jawność i jej ograniczenia*. T. IV: *Znaczenie orzecznictwa*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Kędzierska, K., & Szustakiewicz, P. (2016). Pojęcie informacji publicznej. W P. Szustakiewicz (Red.), *Dostęp do informacji publicznej. Praktyczne wskazówki w świetle obowiązujących przepisów i orzecznictwa* (s. 37–124). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Pietras, S.M., & Szustakiewicz, P. (2011). Podmioty zobowiązane do udzielenia informacji publicznej w rozumieniu art. 4 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej. *Ius Novum*, 5(4), 108–119.
- Taczkowska-Olszewska, J. (2014). *Dostęp do informacji publicznej w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

Akty prawne

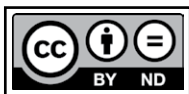
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61 poz. 284 ze zm.).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 167).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., Paryż.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2012/C326/02) z dnia 26 października 2012 r. (Dz.Urz. UE C 326/391).
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 7 czerwca 2016 r.).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 902).

Wykaz orzeczeń

- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego (do 2003.12.31) w Krakowie z dnia 26 listopada 2002 r., II SAB/Kr 69/02, LEX nr 81548.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 9 sierpnia 2011 r., I OSK 792/11, LEX nr 1094536.

- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 października 2011 r., I OSK 1199/11, LEX nr 1149133.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 września 2012 r., I OSK 1177/12, LEX nr 1265660.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 5 marca 2013 r., I OSK 2888/12, LEX nr 1341839.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 lipca 2024 r., II OSK 2559/22, LEX nr 3750244.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 16 lipca 2024 r., III OSK 124/23, LEX nr 3743287.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 10 stycznia 2007 r., II SA/Wa 1595/06, LEX nr 302463.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 30 stycznia 2009 r., II SA/Kr 1258/08, LEX nr 478697.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 21 grudnia 2010 r., II SAB/Wa 219/10, LEX nr 756202.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z dnia 14 listopada 2019 r., II SA/Bk 524/19, LEX nr 2750496.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 18 marca 2020 r., III SAB/Gl 308/19, LEX nr 2979692.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 10 czerwca 2020 r., IV SA/Wr 151/20, LEX nr 3078388.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 3 marca 2021 r., I SA/Po 778/20, LEX nr 3172798.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 15 grudnia 2021 r., II SA/Gd 455/21, LEX nr 3283649.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 20 grudnia 2022 r., II SA/Kr 938/22, LEX nr 3478354.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 26 stycznia 2023 r., II SAB/Go 121/22, LEX nr 3480810.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 20 grudnia 2023 r., III SA/Gl 955/23, LEX nr 3668016.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 24 stycznia 2024 r., IV SA/Wr 570/23, LEX nr 3667480.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

ARKADIUSZ ADAMCZYK

<http://orcid.org/0000-0003-0561-0230>
Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach
adark@interia.pl
DOI: 10.35765/HP.2707

Homo politicus et res publica. Autorytet Jánoša Esterházyego jako przywódcy słowackich Węgrów w latach 1935–1944

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie uwarunkowań relacji przywódca – makrostruktura społeczna, w sytuacji 1) zmian systemu politycznego i okoliczności zewnętrznych oraz 2) ograniczonego wpływu mniejszości na decyzje podejmowane przez większość.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Autor zamierza potwierdzić, względnie zakwestionować hipotezę, według której przyjęcie określonego światopoglądu (w przypadku Jánoša Esterházyego nauki społecznej Kościoła katolickiego) warunkowało sposób uprawiania polityki. W tym celu zamierza wykorzystać metodę instytucjonalno-prawną, elementy metody opisowej, analizę sytuacyjną wraz z elementami analizy systemowej.

PROCES WYWODU: Metoda opisowa, stosowana w większości ujęć biograficznych, nie wyczerpuje zagadnienia wpływu na postawę i decyzyjność przywództwa w warunkach zmieniających się systemów politycznych. W przypadku Esterházyego (urodzonego w monarchii, aktywnego politycznie w warunkach czechosłowackiej demokracji, czechosłowackiego autorytaryzmu oraz słowackiego autorytaryzmu polityka, którego ostatnie lata życia przebiegły w czasach reżimu totalitarnego) polityczne zmiany systemowe pozostają jednym z istotnych uwarunkowań jego oceny.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analizie poddano trzy istotne aspekty wpływające na postawę hrabiego jako polityka i podejmowane przezeń decyzje dotyczące: 1) pogadzalności służby publicznej z nauką społeczną Kościoła; 2) poszukiwania dobra i sprawiedliwości w relacjach między narodami; 3) trwałości przekonań w warunkach opresji systemu totalitarnego. Dwa pierwsze

Sugerowane cytowanie: Adamczyk, A. (2026). *Homo politicus et res publica. Autorytet Jánoša Esterházyego jako przywódcy słowackich Węgrów w latach 1935–1944. Horyzonty Polityki*, 17(58), 105–122. DOI: 10.35765/HP.2707.

aspekty pozwoliły na sformułowanie ocen hrabiego jako polityka. Ostatni z kolei aspekt stanowi pretekst do rozważań na temat przenikania polityków do sfery symbolicznej.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Przeprowadzona analiza politycznego usytuowania J. Esterházyego wskazuje na konieczność szerszego uwzględnienia ówczesnych uwarunkowań politycznych i zerwanie z prezentyzmem. Wskazuje również na konieczność dokonania odrębnej oceny działań politycznych hrabiego i oddzielenia jej od ocen wpływających na wykrystalizowanie się obrazu „męczennika” i pośmiertne funkcjonowanie postaci jako kodu kulturowego.

SŁOWA KLUCZOWE:

mniejszości narodowe, porządek potrianonński, Czechosłowacja, autorytaryzm, martyrologia

Abstract

HOMO POLITICUS ET RES PUBLICA. THE AUTHORITY OF JÁNOS ESTERHÁZY AS THE LEADER OF SLOVAK HUNGARIANS IN 1935–1944

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to present the determinants of the relationship between the leader and the social macrostructure in a situation of 1) changes in the political system and 2) limited minority influence on the decisions made by the majority.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The author intends to confirm, or alternatively question, the hypothesis that the adoption of a specific worldview (in the case of János Esterházy, the social teaching of the Catholic Church) determined the way politics was conducted. To this end, he intends to utilize the institutional-legal method and elements of the descriptive method.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The descriptive method, used in most biographical accounts, does not exhaustively address the influence on leadership attitudes and decision-making in changing political systems. In Esterházy's case, political systemic changes remain a significant determinant of his assessment.

RESEARCH RESULTS: Three significant aspects influencing the Count's attitude as a politician and his decisions were analyzed: 1) the compatibility of public service with the social teaching of the Church; 2) the search for good in relations between nations; 3) the durability of beliefs under the oppression of a totalitarian system. The first two aspects allowed us to formulate an assessment

of the Count as a politician. The last aspect, in turn, provides a pretext for considering the penetration of politicians into the symbolic sphere.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:
The analysis of J. Esterházy's political positioning indicates the need to conduct a separate assessment of the Count's political actions, separating them from the assessments that influenced the crystallization of the image of the "martyr" and the posthumous functioning of the figure as a cultural code.

KEYWORDS:

national minorities, post-Trian order, Czechoslovakia,
authoritarianism, martyrology

WPROWADZENIE

Wśród polityków Europy Środkowej urastających do rangi osobowych symboli centralnej części Starego Kontynentu wyróżnia się postać hrabiego Jánosa Esterházyego. Wzrost zainteresowania osobą węgierskiego arystokraty należy przypisać w znacznej mierze kontrowersjom wywołanym przez badaczy współcześnie ferujących oceny i wnioski (Adamczyk, 2019; Molnár, 2004, 2012; Podolec, 2017, s. 228–240; Schwarc, 2023). Należy przy tej okazji wskazać na wyzerpanie się formuły klasycznej biografii. Pojawienie się na rynku wydawniczym monografii poświęconych życiu i przedwczesnej śmierci tegoż polityka sprawiło jedynie, iż potencjalny czytelnik szczegółowo został zapoznany z kolejami życia potomka jednego z najznamienitszych rodzin europejskich. Niemniej autorzy tychże publikacji, posługujący się najczęściej wyłącznie warsztatem historyka, w mniejszym stopniu koncentrowali się na uwarunkowaniach politycznych, systemowych czy stopniu skomplikowania procesu decyzyjnego, ograniczając się w zasadzie do prób wpisania postaci w narrację narodową. Ułomność takiego podejścia zaowocowała m.in. wykształceniem dwóch funkcjonujących równolegle obrazów, skutkujących znacznym zmitologizowaniem postaci wyłonieniem się dwóch narracji [„czarnej” (słowackiej) i „białej” (węgierskiej)] (Michela, 2017, s. 233–251). Abstrahując od faktu, na ile wytworzenie takowego dualizmu leżało w intencjach badaczy, stworzenie tychże opisów poskutkowało dołączeniem „sporu o hrabiego” do

obfitego skądinąd katalogu rozbieżności wpływających na relacje słowacko-węgierskie.

Jednym z zamierzeń autorskich pozostaje pokazanie bohatera artykułu przez pryzmat dylematów jednostki czującej odpowiedzialność za los swych rodaków, skazanych decyzjami peacemakerów na funkcjonowanie w obcych narodowościowo strukturach państwowych (Macmillan, 2002, s. 265–277). Zamiarem autora jest potwierdzenie bądź odrzucenie hipotezy, wg której jednym z powodów zaostrenia relacji między słowiańską większością a węgierską mniejszością pozostawało odrębne (niejednokrotnie sprzeczne) rozumienie przez przedstawicieli przeciwstawnych sobie nacji cyceronowskiego pojęcia *res publica*. Spór ten, znajdujący zresztą podbudowę w teoriach dotyczących funkcjonowania niejednorodnych organizmów politycznych i relacji między narodami egzystującymi w obrębie jednej organizacji państwowej, rodzi pytanie o granice wolności mniejszości stawiane jej przez dominującą większość. Drugą hipotezą pozostaje twierdzenie, iż głównym zadaniem Jánosa Esterházyego było uchronienie społeczności węgierskiej w Czechosłowacji (po 1938 r. Słowacji) przed skutkami konfliktu, który zresztą (zgodnie ze sformułowaną przez Carla Schmitta teorią podziału przestrzeni politycznej na sojuszników i wrogów) w pewnych sytuacjach – zwłaszcza w warunkach reżimów niedemokratycznych – przybierał charakter unicestwiającego (Paruch, 2000, s. 63–67). Trzecia hipoteza mówi o tym, iż wobec niemożliwości wypracowania *modus vivendi* na bazie schmittowskiego „tego, co polityczne”, szansą porozumienia Węgrów ze Słowakami było sprowadzenie wzajemnych relacji do zasad opartych na magisterium Kościoła katolickiego. Wydaje się, iż kluczową kwestią pozostawał autorytet hrabiego, pozwalający z jednej strony na skonsolidowanie wokół jego osoby mniejszości węgierskiej, z drugiej zaś – przyjęcia na siebie roli reprezentanta społeczności Madziarów wobec przedstawicieli władz (Czecho)Słowacji o podobnej (katolickiej) orientacji, pozwalającej na znalezienie punktów stycznych przede wszystkim w ocenie szans i zagrożeń. To ostatnie sformułowanie stanowi zresztą podstawę czwartej hipotezy, w myśl której na współczesnym odbiorze tej postaci w zasadniczy sposób ciąży odmienne rozumienie przez Węgrów i Słowaków roli Esterházyego jako *homo politicus*. Oprócz stworzenia naturalnego katalogu rozbieżności wydaje się, iż badacz patrzący z zewnątrz na

tę postać jest w stanie zaproponować drogę do zbliżenia stanowisk, a przynajmniej poddać do rozważenia propozycje ułatwiające wzajemne zrozumienie.

*RES PUBLICA HUNGARIAE VS RES PUBLICA
(CZECHO)SLOVAKIA. HOMO POLITICUS WOBEC
KONSEKWENCJI TRAKTATU W TRIANON*

Niewątpliwie uwikłanie Jánosa Esterházyego oraz uzyskanie przez niego pozycji wiodącej postaci węgierskiego polityka mniejszościowego w państwie czechosłowackim (później, po 1938 roku i układzie monachijskim, w Słowacji) przypadło na połowę czwartej dekady XX wieku. Niemniej, na jego decyzyjność polityczną i polityczne postrzeganie rzeczywistości w zasadniczej części oddziaływały wydarzenia, na które – choćby z racji wieku – nie miał znaczącego wpływu. Głównym elementem warunkującym funkcjonowanie Esterházyego w sferze publicznej pozostawały decyzje mocarstw w kwestii usytuowania Węgier po pierwszej wojnie światowej. Według narzuconego Madziarom traktatu w Trianon przedwojenny fragment cesarsko-królewskiego tworu ograniczony został przestrzennie z 325 do 93 tys. km². O wiele większym jednak problemem pozostawało uszczuplenie ludnościowe. Poza trianońskimi granicami znalazło się bowiem 13 mln obywateli, przede wszystkim zamieszkujących państwa ościennie (Hronský, 2011, s. 179 i nn.; Jach-Chrząszcz, 2020, s. 147 i nn.). W takiej sytuacji znalazła się również rodzina Jánosa, której rodzinne gniazdo – miejscowość Nyitraúljak (sł. Veľké Zálužie) i okolice – znalazło się w granicach Czechosłowacji.

W kształtującej się postawie przyszłego polityka widać wyraźnie wpływ nastrojów dominujących wśród ludności węgierskiej, zwłaszcza tej zamieszkującej tereny poza państwem węgierskim, w trzeciej dekadzie XX wieku. Na polityczne postrzeganie rzeczywistości wpłynęło wszechobecne poczucie krzywdy, artykułowane na kilku poziomach. Najważniejszym oczywiście pozostawał polityczny poziom relacji międzynarodowych. Uznanie Węgrów winnymi wywołania Wielkiej Wojny miało być główną przyczyną ich okrojenia. Jednakże w oczach Madziarów, porównujących własny status choćby ze znajdującymi się w bardzo podobnej sytuacji

Niemcami, Węgrzy mieli utracić niewspółmiernie więcej zarówno pod względem terytorialnym, ludnościowym, jak i położenia międzynarodowego. Kolejnym pozostawał poziom usytuowania ich jako mniejszości w kraju gospodarza. Węgrzy z narodu dominującego stawali się strukturą zmuszoną do podporządkowania się uwarunkowaniom stworzonym w nowych organizmach państwowych przez nowych suwerenów. Ci z kolei, mając w pamięci własny stopień podległości sprzed roku 1914, bynajmniej nie byli skłonni kreować rozwiązań wychodzących naprzeciw węgierskim oczekiwaniom. Mało tego, już w pierwszych latach funkcjonowania zaczęli wdrażać mechanizmy ograniczające Madziarów pod względem społecznym, kulturowym, a przede wszystkim ekonomicznym. Trzecim wreszcie poziomem pozostawały rozczarowujące relacje z macierzą. Węgrzy zamieszkujący terytoria, które po Trianon odpadły od państwa węgierskiego, orientowali się w znacznej mierze na pomoc Budapesztu. Z trudem przychodziło im przyjęcie do wiadomości, iż w warunkach przegranej wojny wielka modernizacja (której symbolem pozostawał m.in. burzliwy rozwój stolicy Węgier) stanowiła obciążenie. Węgry przed 1918 rokiem bazowały na koncepcji, w myśl której nowo stworzone trzy wysokorozwinięte centra przemysłowe (Budapeszt, Koszyce i Kluż-Napoka) nie tylko zaspokajałyby potrzeby rolniczych (w większości) peryferii, ale generowałyby zasadniczą część dochodów budżetowych Królestwa. W sytuacji, w której dwa z trzech (Koszyce i Kluż-Napoka) centrów zaczęły *de facto* pracować na rzecz państw – beneficjentów nowego porządku – możliwości ekonomicznego (a w ślad za tym politycznego) wsparcia mniejszości pozostawały mocno ograniczone (Adamczyk, 2023, s. 193–213).

W sytuacji wytworzonej traktatem z Trianon rodzina Jánosa Esterházyego, jak zresztą wielu Węgrów wówczas, stanęła przed dylematem sprowadzającym się do wyboru pozostania na ziemiach przyłączonych do Czechosłowacji, względnie opuszczenia ich i przeniesienia się do Budapesztu. Esterházy zdecydowali się na to pierwsze rozwiązanie, na co zapewne wpłynęło kilka powodów. Do najważniejszych należało przeświadczenie o nietrwałości świeżo ukształtowanego systemu międzynarodowego. Węgry i Węgrzy zdecydowanie sytuowali się po stronie państw-rewizjonistów i choć sami zbyt słabi, to jednak mniej lub bardziej otwierali artykułowali dążenia zgodne z linią polityczną Republiki Weimarskiej. W latach

dwudziestych, dopóki Niemcy wyraźnie nie weszły na drogę implementacji doktryny narodowosocjalistycznej, postawa taka nie wywoływała nawet specjalnych dylematów moralnych. W przypadku rodziny Esterházych ważną rolę odgrywała kwestia zachowania dóbr pozostających we władaniu rodziny niemalże od XI stulecia. Był to ważki argument, przesądzający o sprzedaży posiadłości rodzinnych, usytuowanych na terenie historycznych Węgier i przeznaczenia zdobytych w ten sposób środków na zachowanie stanu posiadania „rodzinnego gniazda”. Ta operacja finansowa w przypadku Esterházych wywołała jeszcze jeden skutek. János, jako głowa rodu, stał się w ten sposób jednym z największych posiadaczy ziemskich i najbardziej majątnych ludzi w Czechosłowacji. Fakt ten miał swoje konsekwencje w latach późniejszych. Będąc w przyszłości osobą publiczną, mógł pozwolić sobie na niezależność zarówno wobec polityków węgierskich, roszczących sobie pretensje do traktowania mniejszości jako instrumentu w realizacji własnych założeń politycznych, jak i wobec czechosłowackich „gospodarzy”, używających argumentów finansowych jako elementu politycznej lojalizacji. Umiejętne używanie zasobów finansowych w procesie wspierania własnych rodaków (subwencje dla organizacji, stypendia, zasiłki, utrzymywanie węgierskojęzycznych wydawnictw) służyło również budowaniu wizerunku samego Esterházyego.

Skomplikowana sytuacja, w jakiej znaleźli się Węgrzy, stanowi podstawę jednej z zasadniczych rozbieżności występujących w ocenie postawy Esterházyego jako polityka. Podczas gdy Węgrzy prześcigali (i wciąż prześcigają) się w wychwalaniu zaangażowania hrabiego na rzecz działań budujących cyncerowską *res publicę*, historiografia czechosłowacka i słowacka konsekwentnie budują wizerunek polityka burzącego podstawy funkcjonowania wspólnoty. Wydaje się, iż zasadniczą kwestią pozostaje w tym względzie zdefiniowanie rozumienia owej *res publici*, gdyż w tym niewątpliwie należy upatrywać tak daleko idących różnic w postrzeganiu tejże postaci. Czesi i Słowacy utożsamiają bowiem *res publicę* z państwem czechosłowackim, wychodząc z założenia, iż wystarczającą podstawę do takiego spojrzenia stwarza status obywatela państwa czechosłowackiego. Konsekwentnie wskazują na fakt, iż państwo miało prawo wymagać od obywatela nie tylko bezwzględnej lojalności, ale też zaangażowania w proces zabezpieczenia jego interesów

w długotrwałej perspektywie. Zwłaszcza „wyznawcy” masarykowskiej idei czechosłowakizmu lansują tezę wręcz sprawczości hrabiego w następującym w 1938 roku demontażu państwa czechosłowackiego (Kilias, 1998). Choć wydaje się to znaczącym nadużyciem, jest ona do dziś obowiązująca w słowackiej historiografii. Z kolei z wypowiedzi samego Jánoša Esterházyego wyłania się zupełnie inne postrzeganie wspólnoty politycznej. Hrabia wyraźnie postrzega swoją służebną rolę w stosunku do zbiorowości określonej przez autoidentyfikację narodową, nie zaś prawnopaiństwową o określonych ramach terytorialnych. Suwerenem, któremu był winien podporządkowanie i wierność, nie mógł być zatem naród czechosłowacki (o ile w tym wypadku w ogóle można mówić o procesie budowania narodu) ani też państwo czechosłowackie budowane (zdaniem Węgrów) *ad hoc* na wątych podstawach porozumienia z Pittsburgha z 31 maja 1918 r. Od początku do końca suwerenem dla Esterházyego pozostawał historyczny naród węgierski, ograniczony wprowadzie do wspólnoty Madziarów zamieszkujących Czechosłowację, niemniej zdolny wykazać niemal tysiącletnią obecność na ziemiach, które po 1920 r. weszły w skład państwa Masaryka i Beneša. To interesy tejże wspólnoty były reprezentowane przezeń i jako przewodniczącego Partii Chrześcijańsko-Społecznej, i jako wiceprzewodniczącego (po 1939 r. przewodniczącego) Zjednoczonej Partii Węgierskiej. To właśnie ta wspólnota zadecydowała o powierzeniu mu w 1935 roku funkcji swego reprezentanta. Odmienność postrzegania res publiki przez przedstawicieli obu makrostruktur siłą rzeczy musiała wywoływać (i wywoływała) konflikt, tym bardziej iż postrzeganie przez Węgrów wzajemnych relacji przez pryzmat krzywd narodowych, polityczno-prawnej dyskryminacji i nietrwałości międzynarodowego ładu nie sprzyjało łagodzeniu zdrażeń. Esterházy, wkraczając do polityki w 1932 r. i wchodząc w rolę przywódcy węgierskiej mniejszości, wpisywał się niejako automatycznie w spór posiadający swoją ugruntowaną etiologię, strukturę i brak racjonalnych podstaw do jego rozwiązania.

RES PUBLICA CZECHO(SLOVAKIA) JAKO
PRZESTRZEŃ KONFLIKTU. JÁNOS ESTERHÁZY
I MNIEJSZOŚĆ WĘGIERSKA WOBEC POLITYKI
WŁADZ CZECHO(SŁOWACJI)

Sprowadzenie relacji Madziarów z Czechami i Słowakami wyłącznie do relacji wewnętrznych znacznie spłycałoby kontekst funkcjonowania politycznej reprezentacji mniejszości i jej lidera. Można nawet pokusić się o tezę, iż na wzajemne stosunki bardziej rzutowały czynniki zewnętrzne aniżeli uwarunkowania i relacje panujące wewnątrz państwa Masaryka i Beneša. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, iż po 1918 roku narodom Europy Środkowej przyszło funkcjonować w bardzo mocno niestabilnym systemie międzynarodowym, co z kolei wpływało na procesy polityczne w państwach budujących nowoczesne podwaliny swej państwowości. Procesom państwowotwórczym nie sprzyjało traktowanie przestrzeni środkowoeuropejskiej przez największe potęgi Starego Kontynentu jako potencjalnej strefy wpływu (Francja), narzędzia rywalizacji z innymi mocarstwami (Wielka Brytania) czy wreszcie pola ekspansji (Niemcy, ZSRR). Stabilizacji politycznej Czechosłowacji nie służyło również polityczno-prawne usytuowanie mniejszości (Niemców, Węgrów, Rusinów) szukających na zewnątrz instrumentów poparcia swych aspiracji. W kontekście Madziarów istotne było także funkcjonowanie Czechów i Słowaków w antywęgierskim sojuszu polityczno-militarnym, jakim niewątpliwie pozostawała tzw. Mała Ententa. Jeśli do tego wszystkiego dodać jeszcze próby wykorzystania mniejszości dla realizacji celów politycznych Budapesztu, wyłania się obraz struktury społecznej skazywanej przez otoczenie na polityczną izolację, predystynowaną raczej do odegrania roli przedmiotu aniżeli podmiotu w polityce państwa czechosłowackiego.

Obraz ten przynajmniej w pewnym stopniu został odmieniony przez Jánosa Esterházyego. Przede wszystkim na scenie politycznej pojawił się aktor dysponujący (z racji posiadanego majątku) większym stopniem niezależności wobec otoczenia zewnętrznego i niepodatny na wpływy oparte na mechanizmach korupcyjnych. Mało tego, świadomy swego rodowego dziedzictwa w większym stopniu niż inni mniejszościowi politycy węgierscy kierował się poczuciem

misji i skłonny był z osobistych funduszy pokrywać koszty działań politycznych (Szent-Ivany, 1989, s. 27–29). Konsekwencją postawy przewodniczącego był spadek zależności jego partii od funduszy płynących z Węgier. Tym samym słowaccy Madziarzy zyskiwali większą swobodę i luksus oparcia się presji Budapesztu w sytuacjach, w których mniejszość zmuszana była do spełniania roli jednego z narzędzi polityki zagranicznej Külügyminisztérium. Arystokratyczne pochodzenie ułatwiało również prowadzenie dyplomacji alternatywnej do czechosłowackiej i węgierskiej, względnie przekazywanie opiniotwórczym kręgom europejskim opinii na temat położeniu Madziarów w państwie czechosłowackim. Świadomi wyjątkowości i charyzmy hrabiego mieli być zresztą liderzy polityki czeskiej. To z Esterházym właśnie Beneš negocjował warunki poparcia Węgrów dla swej prezydentury i to właśnie Esterházyemu została złożona propozycja wejścia do rządu w charakterze ministra bez teki (OSZK, 1938.72).

Esterházy w dość krótkim czasie dokonał diagnozy czechosłowackiej sceny politycznej. Trudno przypuszczać, by polityk węgierski znał teorie Carla Schmitta konstytuujące obraz podziału sceny politycznej między sojuszników i wrogów, niemniej zaskakująco szybko odnalazł się w rzeczywistości opisanej przez niemieckiego teoretyka. W chwili objęcia przez Esterházyego sterów węgierskiej Krajowej Partii Chrześcijańsko-Społecznej (14 XII 1932), położenie reprezentacji węgierskiej jawiło się mocno pesymistycznie. Węgrzy generalnie uznawani byli przez innych uczestników czechosłowackiego systemu politycznego, może z wyjątkiem mniejszości niemieckiej, za ugrupowania wrogie. Sami z kolei (a przynajmniej dotyczy to partii zarządzanej przez Esterházyego) nie byli skłonni do zacieśniania relacji z Niemcami. Esterházy, stojąc na gruncie społecznej nauki Kościoła katolickiego, wielokrotnie dawał wyraz swej osobistej niechęci wobec ugrupowań akceptujących ideologię narodowosocjalistyczną. Osamotnieni Madziarzy, pozostając stosunkowo łatwym obiektem ataków ze strony rządzącej większości, skazani byli na funkcjonowanie w warunkach konfliktu, który w coraz większym stopniu przybierał charakter konfliktu unicestwiającego (Paruch, 2000, s. 63–67). W ocenie Esterházyego jedyną szansą na odwrócenie tegoż trendu było wyzwolenie się z położenia ofiary i próba znalezienia sojusznika w wewnętrznym układzie sił. Z kolei wyznaczonym

celem, który został uznany za możliwy do zrealizowania w ramach prawnych państwa czechosłowackiego, pozostawało uzyskanie jak najdalej posuniętej autonomii.

Mocno subiektywna ocena dokonana przez hrabiego wskazywała na dwóch możliwych sprzymierzeńców. Pierwszym mieli pozostawać ci Niemcy, którzy odżegnywali się od ideologicznych wpływów Berlina. Byli to przeważnie niemieccy katolicy, zamieszkujący głównie Spisz, którym kulturowo bliżej było do Madziarów aniżeli do swych (w większości) protestanckich pobratymców. Pozyskanie części środowisk niemieckich nie było jednak wystarczające dla zmiany politycznego układu sił. Dlatego też z czasem Esterházy doszedł do przekonania, iż należy poszukać prób dojścia do porozumienia ze Słowakami skupionymi wokół ks. Andreja Hlinki (Letz, 2006, s. 27 i nn.).

Oczywiście znalezienie podstaw porozumienia ze Słowakami stanowiło nie lada wyzwanie. Najprawdopodobniej największą trudność stanowiło przełamanie kontekstu historycznego (Felak, 1994, s. 191 i nn.). Również z pragmatycznego punktu widzenia pamięć o przedwojennym usytuowaniu Słowaków jako narodowości podporządkowanej Węgrom i przejście (po utworzeniu Czechosłowacji) na pozycję narodu współdominującego nie stwarzało platformy do porozumienia. Esterházy musiał zdawać sobie z tego sprawę, formułując w długiej perspektywie wizję porozumienia na dwóch polach: ideowym i pragmatycznym. Pole ideowe oparte zostało na jednoznacznie katolickiej orientacji, przyjętej zarówno przez Węgrów, jak i polityków Slovenskej *ľudovej* strany (Suppman, 2005, s. 187 i nn.). Z kolei pole pragmatyczne opierało się na próbie zaszczepienia Słowakom poczucia pokrzywdzenia przez... Czechów. W przestrzeni publicznej Esterházy konsekwentnie zaczął lansować pogląd o zdominowaniu państwa przez polityków czeskich oraz o sprzeniewierzeniu się przez nich porozumieniu z Pittsburgha z wyraźną szkodą dla usytuowania Słowaków (Felak, 1994, s. 41). Według tezy Esterházyego zarówno Słowacy, jak i inne narody zamieszkujące Czechosłowację zasługiwać miały na szerszy zakres wolności i autonomii, a Węgrzy mieli być otwarci na wspieranie Słowaków w poszerzaniu ich zakresu swobód. Osiągnięcie tego stanu miało przyczynić się do zniwelowania historycznych sporów i znalezienia formuły opartej na odnalezieniu dobra i sprawiedliwości w relacjach między

narodami. Dodatkowym czynnikiem łączącym oba pola była skłonność Czechów do ulegania panslawistycznym złudzeniom (Kohn, 1960, s. 326; Orzoff, 2009, s. 110). Zarówno Węgrzy, jak i Słowacy pozostawali wstrzemięźliwi zwłaszcza wobec lansowanego przez Beneša zbliżenia z komunistyczną Rosją. W przeciwieństwie Czechów próby porozumienia z ZSRR postrzegali bardziej w kategoriach zagrożenia, przede wszystkim w wymiarze cywilizacyjnym i światopoglądowym. Tym samym wierność zasadom opartym na magisterium Kościoła katolickiego sprzyjać miała utrwalaniu wzajemnych więzi. W drugiej połowie lat trzydziestych Esterhazy dawał wyraz przekonaniu, iż politycy reprezentujący postawy zgodne z nauką społeczną Stolicy Apostolskiej są szczególnie predestynowani do budowania „państwa Bożego na ziemi” (Adamczyk, 2019, s. 46). Tym samym hrabia starał się narzucić pogląd, iż tylko kierowanie się zasadami katechizmu stwarzało warunki do pogadzalności służby publicznej z wartościami zapisanymi w magisterium Kościoła, jak również mogło mieć decydujący wpływ na relacje między makrostrukturami zamieszkującymi Czechosłowację.

Odwołanie się do zasad prawa „Bożego i ludzkiego” pozostawało wizytówką Esterházycy w trakcie sprawowania mandatu parlamentarzysty. Jak bardzo niewygodne dla czesko-słowackich elit pozostawało odwoływanie się do narzuconych krajom Europy Środkowej zasad zapisanych w małym traktacie wersalskim świadczyły ówczesne reakcje deputowanych, wspierających zaplecze polityczne Eduarda Beneša. W dzisiejszej debacie stanowią one zresztą argument na rzecz tezy o systematycznej kontestacji Czechosłowacji, będący jednym z elementów „czarnej legendy” Esterházycy. Łatwiejsze było bowiem (i jest) sprowadzanie dyskusji do tezy o hołdowaniu węgierskiemu rewizjonizmowi niż podjęcie dyskusji nad położeniem mniejszości (nie tylko węgierskiej) w państwie Masaryka i Beneša (Wojatsek, 1981). Otwarte pozostaje jednak pytanie, czy hrabia – jako przedstawiciel i przywódca mniejszości węgierskiej – mógł pozwolić sobie m.in. na brak reakcji wobec działań państwowej komisji likwidacyjnej i operacji przejmowania węgierskich dóbr ziemskich położonych na terytorium Słowacji czy wobec napływu osadników czeskich na tereny uznawane za tradycyjne siedliska ludności nie tylko węgierskiej, ale również żydowskiej i ruskiej, czy wreszcie wobec polityki oświatowej i kulturalnej odmawiającej Węgrom praw

do posiadania instytucji kultury i szkół (SSNZRC, 8, 15, 48)? Czy mógł zignorować głosy swych wyborców domagających się prawa posługiwania się językiem ojczystym w sądach, administracji publicznej, na pocztach, kolei oraz w szkolnictwie? A że w swych wypowiedziach pozostawał dosadny i wyrazisty, to z jednej strony wygłaszane oświadczenia budowały jego wizerunek nieustępliwego przywódcy walczącego o prawa swych rodaków, z drugiej jednak przysparzały mu wrogów. Sytuacja ta była szczególnie widoczna po konsolidacji węgierskich sił politycznych (których to Esterházy pozostawał głównym architektem) i powstaniu Zjednoczonej Partii Węgierskiej. Pojawiać się zaczęły wówczas oskarżenia, iż Esterházy miał pozostawać narzędziem realizacji polityki Budapesztu, co zresztą nie znajduje swego potwierdzenia w dostępnych źródłach. Ambasador Węgier w Pradze, János Wettstein, wielokrotnie miał skarżyć się, iż Esterházy podejmuje różnorakie działania, nie konsultując tego ówczesnie z żadnym dyplomatą węgierskim (MOL, 1935-7-872).

Niemniej jednostronny wizerunek hrabiego jako kontestatora polityki czesko-słowackiej byłby obrazem mocno uproszczonym. Znaleźć się przypadki, gdy – ulegając autorytetowi hrabiego – politycy węgierscy manifestowali swą lojalność wobec państwa. Tak było m.in. w przypadku udzielenia poparcia Benešowi, gdy ów kandydował na prezydenta Republiki (MOL, 1935-7-872). Tak było również, kiedy w trakcie dyskusji na prezydium Zjednoczonej Partii Węgierskiej 29 sierpnia 1936 r. Esterházy zaakcentował fakt pełnej aprobaty Węgrów dla czechosłowackiej konstytucji. Jak sam wskazał, ustawa zasadnicza Pierwszej Republiki nie zawierała treści wpływających na położenie jakiejkolwiek narodowości, dopiero obudowanie jej aktami wykonawczymi wpłynąć miało na status węgierskiej mniejszości (Adamczyk, 2019, s. 68). Niemniej wydaje się, iż można wskazać chwilę, w której Esterházy uświadomił sobie, że międzywojenna Czechosłowacja zmierza ku ślepemu zaułkowi, a on sam zmuszony będzie do skupienia się na zabezpieczeniu interesów ludności węgierskiej. Momentem tym było spotkanie z Benešem 11 września 1936 r. w Topolčiankach. W jego trakcie (a wizyta u prezydenta miała miejsce wkrótce po remilitaryzacji Nadrenii) hrabia miał usłyszeć, iż Beneš nie dostrzega zagrożenia wojennego i nie przewiduje drastycznych zmian w polityce europejskiej w najbliższej przyszłości (Molnár, 2004, s. 50–58). Paradoksalnie moment ten – jak

się wydaje – zdecydował również o politycznym zwrocie w kierunku bliskich światopoglądowo Słowaków. W swych działaniach obliczonych na zdobycie sojuszników dla autonomizacji polityki czechosłowackiej i poszerzenia praw mniejszości nie był w stanie przebić oferty niepodległości, którą w 1938 r. sformułowali Niemcy.

Wydawać się mogło, iż szansa na ułożenie wzajemnych relacji ze słowiańską większością zaistniała wraz z powstaniem struktury państwowej opartej na ideologii stworzonej przez katolickiego księdza, również rządzonej przez duchownego, w państwie, w którym do katolicyzmu przyznawała się większość członków gabinetu (Kamenec, 2001; Ward, 2013). Współcześnie wątek ten nie jest szczególnie podnoszony w historiografii słowackiej. Dominuje teza, iż Esterházy, kierując się interesem swych rodaków, nie wahał się przed działaniem na szkodę państwa słowackiego (Schwarc, 2023), mimo iż źródła dostarczają dowodów na dążenie hrabiego do porozumienia ze Słowakami na bazie nauki społecznej Kościoła (Esterházy, 2000). Z dzisiejszej perspektywy ówczesne starania dojścia do konsensusu należy ocenić jako z góry skazane na niepowodzenie. Madziarzy, używając odwołań do teorii Carla Schmitta, zostali przez Słowaków jednoznacznie sklasyfikowani jako wrogowie w wewnętrznym układzie sił (Meier, 2011). Uznanie Węgrów za pełnoprawnych uczestników życia publicznego było sprzeczne z postrzeganiem narodowego interesu (Frič, 1993, s. 71 i nn). Z braku możliwości porozumienia na bazie wspólnie wyznawanych wartości Esterházy zdał sobie sprawę wraz z ujawnieniem postępującej zależności wobec Rzeszy. Symbolem tego pozostaje najsłynniejsza sentencja wypowiedziana w trakcie jego działalności politycznej: „naszym znakiem jest krzyż... (nie swastyka)”, uznawana przez biografów hrabiego za główne polityczne motto jego ówczesnych działań (Adamczyk, Cebula, & Molnár, 2020). Wydaje się jednak, iż jeszcze bardziej symboliczny pozostawał jego sprzeciw podczas głosowań nad reperkusjami wobec Żydów w maju 1942 r. Jak sam zadeklarował wówczas: „Od najmłodszych lat miałem postawę antyżydowską i takim też pozostanę, co jednak nie oznacza tego, że w głosowaniu poprę ustawę, która depcze wszelkie prawa Boskie i ludzkie” (MOL, 84/pol.-1942).

PODSUMOWANIE (PRAWA BOSKIE VS. PRAWA LUDZKIE)

Jak już wspomniano, János Esterházy należał do tych polityków, którzy bardzo poważnie traktowali nauczanie Kościoła w obszarze odpowiedzialności przywódcy za dobro struktury społecznej i politycznej. Przykładów takiego podejścia w jego karierze politycznej można pokazać wiele. W czasach czechosłowackich okazji do manifestacji przekonań dostarczały debaty w sprawie polityki zagranicznej Beneša i jego prosowieckich inklinacji (Esterházy, 2000, s. 96). W czasach słowackich hrabia dostrzegał przede wszystkim organiczną sprzeczność między nauczaniem Kościoła a założeniami nazizmu (Felak, 2009, s. 89.).

Nadanie przez Esterházyego prymatu prawom boskim nad ludzkimi po 1945 r. było naturalną konsekwencją postawy zajętej jeszcze w okresie międzywojennym. Za sprzeciw wobec „bezbożnego komunizmu” przyszło mu ostatecznie zapłacić najwyższą cenę. Jeśli w początkach okupacji sowieckiej łudził się, iż dane mu będzie jeszcze odgrywać jakąkolwiek rolę jako przedstawiciel słowackich Węgrów, złudzeń tych szybko pozbawili go władarze nowej Czechosłowacji. Aresztowanie przez NKWD, katorga, a równolegle wyrok śmierci wydany przez słowacki Trybunał Ludowy i dożywotni pobyt w więzieniach o zaostrzonym rygorze i ostatecznie męczeńska śmierć stanowiły cenę, jaką przyszło zapłacić Esterházyemu za bezgraniczne oddanie ideom wspólnoty św. Stefana i *res publica hungariae* (Mycielska z Esterházych, 2010, s. 57 i nn.). Z kolei represyjność systemu i pośmiertne szykany dotyczące osoby hrabiego (odmowa pochówku, zbezczeszczenie prochów) spowodowały utrwalenie tejże postaci w polityce pamięci. Podobnie jak w okresie działalności publicznej, tak po śmierci hrabia jest postrzegany afirmatywnie bądź wrogo. *Tertium non datur*. Jednak współczesna liczba upamiętnień i bieżąca dyskusja wskazują, że afirmacja tejże postaci, względnie okazywana jej (nawet pośmiertnie) wrogość sprawiają, iż coraz bardziej prowadzi się ją do przekształcenia w kod kulturowy. Decyzja o wszczęciu procesu beatyfikacyjnego Esterházyego może stanowić dodatkowy katalizator tego procesu (Grajewski, 2021).

Niemniej przeprowadzona analiza politycznego usytuowania Esterházyego wyraźnie wskazuje, iż hrabia zmuszony był funkcjonować

w dwóch odrębnych światach, które mogą zostać określone jako *res publica hungariae* i *res publica (czecho)slovakia*. Analiza historyczna wydatnie udowodniła, iż były to przestrzenie niepogadzalne. Lojalne odniesienie się Esterházyego wobec *res publica (czecho)slovakia* być może mogło okazać się wystarczające, o ile pociągnęłoby za sobą odrzucenia *res publica hungariae*. Z kolei świadome przyjęcie funkcji lidera mniejszości węgierskiej powodowało, iż wyrzeczenie się *res publica hungariae* nie mogło zmieścić się w katalogu jego politycznych zachowań. Podobnie jak sprzeniewierzenie się nauce społecznej Kościoła. Zbudowany na tym gruncie polityczny autorytet hrabiego stanowił w latach 1935–1944 dla mniejszości węgierskiej oparcie, zaś współcześnie decyduje o silnym zakorzenieniu w sferze symbolicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, A. (2019). *János Esterházy (1901–1957). Polityk, parlamentarzysta, męczennik*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Adamczyk, A. (2023). Między traumą Trianon a integralnością Korony św. Stefana. Koncepcje i próby odbudowy Wielkich Węgier 1920–1947. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 3, 193–213.
- Adamczyk, A., Cebula, P., & Molnár, I. (2020). *Naszym znakiem jest krzyż... Sługa Boży János Esterházy. Życie i męczeństwo*. Budapest: Rákóczi Szövetség.
- Esterházy, J. (2000). *A kisebbségi kérdés*. Budapest: ISTER.
- Felak, J.R. (1994). *At the Price of the Republic. Hlinka's Slovak People's Party 1929–1938*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Felak, J.R. (2009). *After Hitler, Before Stalin. Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia 1945–1948*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Frič, P. (1993). *The Hungarian Minority in Slovakia*. Bratislava: EDEM.
- Grajewski, A. (2021). Między młotem a kowadłem. *Gość Niedzielny*, 10 (14 III 2021).
- Hronský, M. (2011). *Trianon. Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava: Veda.
- Jach-Chrząszcz, A. (2020). *Motywy Trianon w węgierskiej polityce historycznej po 1989 r.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Artur Jach-Chrząszcz.
- Kamenec, I. (2001). *Tragedia polityka, księdza i człowieka (Jozef Tiso 1887–1947)*. Warszawa: Neriton.
- Kilias, J. (1998). *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Kohn, H. (1960). *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. Notre Dame: Notre Dame University Press.
- Letz, R. (2006). Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). W R. Letz, P. Mulík, A. Bartlová (Red.), *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945* (s. 131–148). Martin: Matica slovenská.
- Macmillan, M. (2002). *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. London: John Murray Publishers.
- Meier, H. (2011). *The Lesson of Carl Schmitt. Four Chapters on the Distinction between Political Theology and Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Michela, M. (2017). Welcoming the Admiral on a White Horse. The Depictions of the Horthy Regime in Slovak Historical Culture. W *Trans-regional versus National Perspectives on Contemporary Central European History. Studies on the Building of Nation-States and Their Cooperation in the 20th and 21st Century* (s. 117–128). Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Molnár, I. (2004). *Zdradzoný bohater. János Esterházy 1901–1957*. Warszawa: Fronda.
- Molnár, I. (2012). *Život a martýrska smrť Jánosa Esterházyho*. Šamorín: Mery Ratio.
- Mycielska z Esterházycz, M. (2010). *Ułaskawiony na śmierć. Rzecz o Jánosie Esterházym*. Warszawa: Więź.
- Orzoff, A. (2009). *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Paruch, W. (2000). Konflikty unicestwiające w piłsudczykowskiej myśli politycznej. W A. Wojtas, & M. Strzelecki (Red.), *Oblicza i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX w.* (s. 63–71). Bydgoszcz: Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego.
- Podolec, O. (2017). *Prvý Slovenský Parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Szwarc, M. (2023). *János Esterházy a jeho miesto v moderných slovenských dejinách*. Bratislava: Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky.
- Suppmann, A. (2005). *Catholic People's Parties in East Central Europe. The Bohemian Lands and Slovakia*. W W. Kaiser, & H. Wohnout (Red.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945*. T. 1 (s. 217–234). New York: Routledge.
- Szent-Ivány, G. (1989). *Count Janos Esterhazy. Life and works of the great son of the Hungarian highland*. Budapest: Danubian Press.
- Ward, J.M. (2013). *Priest Politician Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wojatsek, C. (1981). *From Trianon to the first Vienna Arbitral Award. The Hungarian minority in the First Czechoslovak Republic 1918–1938*. Montreal: Institute for Comparative Civilizations.

Źródła archiwalne

MOL – Magyar Országos Levéltár (Archiwum Narodowe Węgier): Ministerstwo Spraw Zagranicznych:

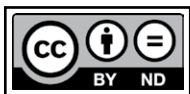
– 1935-7-872: Raporty węgierskiego ambasadora w Pradze, J. Wettsteina.

– 84/pol.-1942: Raporty posła Królestwa Węgier w Bratysławie, dra L. Kuhla.

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár (Biblioteka Narodowa Széchényiego w Budapeszcie), Dział Rękopisów, spuścizna Gézy Szüllő (1938.72).

SSNZRC – sprawozdania stenograficzne Narodowego Zgromadzenia Republiki Czechosłowacji (posiedzenia nr 8, 15, 46).

Copyright and License

This particular article is published under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY) CC-BY public copyright licence to any VoR (Version of Record) version arising from this submission.

ANDRZEJ MARIAN ŚWIĄTKOWSKI

<http://orcid.org/0000-0003-1753-7819>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
andrzej.swiatkowski@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2647

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Praca dzieci w świetle polskiego prawa pracy i standardów MOP

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Podstawowym celem artykułu jest odpowiedź na pytanie o rolę Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) w sprawach dotyczących zatrudnienia dzieci i młodocianych. Jako punkt odniesienia autor przyjmuje wolność, równość i solidarność pracy regulowaną przepisami polskiego Kodeksu pracy.

PROBLEM BADAWCZY: Artykuł weryfikuje, w jakim stopniu solidarność – w kontekście praw dziecka – oznacza, że władze państw członkowskich na kuli ziemskiej powinny być zobowiązane zagwarantować dzieciom i młodocianym wolność od wyzysku stosowanego dotychczas poprzez świadczenia pracy.

PROCES WYWODU: Artykuł składa się ze wstępu, siedmiu części i krótkiej uwagi końcowej. Autor przedstawia: genezę, źródła i podstawy prawne standardów pracy dzieci i młodocianych stosowane przez MOP. Wymienia zakazy zatrudniania dzieci i młodocianych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Procesy ratyfikacji konwencji MOP w sprawach dotyczących pracy dzieci ożywiły zainteresowanie niektórych bogatszych państw członkowskich przeciwnych pracy dzieci i młodocianych. Zaczęły one występować w rolach darczyńców zdecydowanych przeznaczać znaczne kwoty środków finansowych na zwalczanie przymusowej pracy nieletnich.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Polskie doświadczenia mogą zostać wykorzystane jako wzór środków i instrumentów zdolnych do

Sugerowane cytowanie: Świątkowski, A.M. (2026). Praca dzieci w świetle polskiego prawa pracy i standardów MOP. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 123–140. DOI: 10.35765/HP.2647.

ograniczenia przymusowej pracy dzieciom i młodocianym i umożliwiającym to ograniczenie.

SŁOWA KLUCZOWE:

dzieci, konwencje, młodociani, MOP, praca, prawo, wolność, państwo

Abstract

CHILD LABOUR FROM THE PERSPECTIVE
OF POLISH LABOUR LAW AND ACCORDING
TO THE INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION

RESEARCH OBJECTIVE: The primary purpose of the article is to answer the question about the role of the International Labor Organization (ILO) in matters relating to the employment of children and adolescents.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article verifies to what extent solidarity – in the context of children's rights – means that the authorities of Member States around the world should be obliged to guarantee children and adolescents freedom from exploitation so far used through work.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article consists of an introduction, seven parts and a short concluding remark. The author emphasizes the role of the ILO in the employment of children and adolescents. It presents legal actions taken by this organization to eliminate child labour.

RESEARCH RESULTS: The some of wealthier Member began to act as donors determined to allocate significant amounts of assets to combat forced labor of children and adolescents.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Polish experience can be used as a model of measures and instruments capable of limiting forced labor of children and adolescents.

KEYWORDS:

children, conventions, young people, ILO, labour, freedom, state

WSTĘP

Praca człowieka jako świadoma działalność zawodowa ukierunkowana na produkcję dóbr materialnych i niematerialnych może być uważana za pożytek, codzienną konieczność (zapewnienie źródła utrzymania), cnotę (pracowitość), a także karę. W przypadku dzieci za pracę uznaje się każde zajęcie, również lekkie, łączące się z posiadaniem umiejętności własnych przydatnych w nauce, sporcie i aktywnym wypoczynku. W przypadku dzieci praca to pojęcie akcentujące ponadprzeciętną potrzebę zaangażowania intelektualnego osoby tworzącej określone dobra. Są to również wszelkie rozmaite usługi świadczone przez osoby aktywne na rzecz innych osób i podmiotów. Praca stanowi przedmiot regulacji przepisów prawa. Praca ludzka, a więc również praca dzieci, jest przedmiotem zainteresowania gałęzi prawa takich jak: prawo pracy, prawo cywilne oraz prawo karne. One bowiem określają podstawy i ramy prawne zatrudnienia oraz regulują funkcje pracy. Poważny wpływ na kształtowanie krajowych systemów prawa poszczególnych państw mają organizacje międzynarodowe. W sferze pracy najważniejszą organizacją jest Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP). Ustala ona powszechnie obowiązujące globalne standardy praw i wolności osób zatrudnionych oraz obowiązków podmiotów zatrudniających. W Europie tego typu zadania wykonują Unia Europejska w stosunku do państw członkowskich oraz Rada Europy wobec wszystkich, z wyjątkiem Białorusi i Federacji Rosyjskiej, państw europejskich.

GENEZA, ŹRÓDŁA I PODSTAWY PRAWNE STANDARDÓW PRACY MOP

Genezę jednolitych standardów pracy stanowi wyrażona sto lat temu konstatacja, że nie może być mowy o ustanowieniu pokoju w Europie i świecie bez uregulowania mechanizmów gwarantujących osiągnięcie i utrzymanie na akceptowanym poziomie sprawiedliwości społecznej stosunków pracy (Świątkowski, 2008, s. XV). Z myślą o jej realizacji część XIII traktatu wersalskiego poświęcona została zagadnieniom międzynarodowej regulacji problemów pracy. Do najpilniejszych zaliczono: dowartościowanie pracy („praca nie jest

towarem”), zagwarantowanie wolności zrzeszania się pracownikom i pracodawcom, zapewnienie godziwego wynagrodzenia za pracę, 8-godzinne dobowe i 48-godzinne tygodniowe normy czasu pracy, dzień wolny od pracy w tygodniu, zakaz zatrudniania dzieci i ochronę pracy młodocianych, równe wynagrodzenie za pracę jednakowej wartości, równe traktowanie pracowników własnych i obcych, zorganizowanie inspekcji pracy. Przyjęto propozycję powołania do życia MOP. Zaaprobowano pomysły specyficznej struktury organizacyjnej MOP oraz charakteru prawnego przepisów przez nią stanowionych (Thomas, 1996, s. 261; Mahaim, 1996, s. 287).

Deklaracja praw dziecka¹, nazwana Deklaracją genewską, zobowiązuje mężczyzn i kobiety wszystkich narodowości do uznania, że ludzkość powinna dać dziecku wszystko, co posiada najlepszego, i stwierdza, że ciążą na nich, bez względu na rasę, narodowość i wyznanie, następujące obowiązki: 1) dziecku powinno się dać możliwość normalnego rozwoju fizycznego i duchowego; 2) dziecko głodne powinno być nakarmione, dziecko chore powinno być pielęgnowane, dziecko wykolejone wrócone na właściwą drogę, sierota i dziecko opuszczone – wzięte w opiekę i wspomagane; 3) dziecko powinno przed innymi otrzymać pomoc w czasie klęski; 4) dziecko powinno być przygotowane do zarobkowania na życie i zabezpieczone przed wszelkim wyzyskiem; 5) dziecko winno być wychowane w wierze,

---

¹ Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 roku (zwana Deklaracją genewską). Została formalnie rozwiązana w 1946 r., a jej miejsce zajęła Organizacja Narodów Zjednoczonych. Składa się z liczącej sześć ustępów preambuły oraz dziesięciu zasad regulujących prawa dziecka i dotyczących takich zagadnień jak: równość praw każdego dziecka (zasada 1), prawo do warunków zapewniających wszechstronny rozwój (zasada 2), prawo do nazwiska i obywatelstwa (zasada 3), prawo do opieki nad matką i dzieckiem (zasada 4), obowiązek specjalnej opieki nad dzieckiem upośledzonym (zasada 5), znaczenie miłości, zrozumienia i opieki rodzicielskiej (zasada 6), prawo do nauki, rozrywek i sportu (zasada 7), prawo do ochrony i pomocy (zasada 8), obowiązek ochrony przed zaniedbaniem, okrucieństwem i wyzyskiem (zasada 9) oraz prawo do ochrony przed dyskryminacją i wychowanie w duchu tolerancji (zasada 10). Proklamowana przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, Deklaracja nie była dokumentem wiążącym dla państw członkowskich ze względu na brak mechanizmu kontroli. Jednym ze skutków uchwalenia Deklaracji był wzrost aktywności UNICEF-u, który od 1961 roku przeznacza środki finansowe na kształcenie dzieci i młodzieży. W 30. rocznicę uchwalenia Deklaracji praw dziecka, 20 listopada 1989, ZO ONZ przyjęło pierwszy prawnie wiążący dokument regulujący kwestię praw dziecka – Konwencję o prawach dziecka (Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów, 1924).

że jego najlepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci. Deklaracja filadelfijska potwierdziła cztery podstawowe zasady MOP: 1) praca nie jest towarem; 2) wolność słowa i zrzeszania jest nieodzownym warunkiem trwałego postępu; 3) ubóstwo, gdziekolwiek istnieje, stanowi niebezpieczeństwo dla dobrobytu wszystkich; 4) walka z niedostatkiem powinna być prowadzona wspólnie przez rządy i partnerów społecznych na płaszczyźnie krajowej i międzynarodowej. W Deklaracji filadelfijskiej (Rosner, 1967, s. 347) wyrażono nadrzędny cel działalności MOP: umożliwienie realizacji wszystkim ludziom, bez różnicy rasy, przekonań religijnych lub płci, prawa do dążenia do postępu materialnego i rozwoju umysłowego w warunkach wolności i godności, bezpieczeństwa gospodarczego i z równymi szansami. MOP i władze państw członkowskich zostały zobowiązane do stworzenia warunków, które pozwoliłyby na osiągnięcie powyższego celu.

Obowiązkiem MOP jest zbadanie i rozpatrzenie w świetle możliwości realizacji przedstawionego w Deklaracji filadelfijskiej podstawowego zadania wszystkich programów działania w dziedzinie międzynarodowej oraz środków natury gospodarczej i finansowej. Z myślą o wypełnieniu tego zadania MOP ma prawo zawrzeć w uchwalanych konwencjach i zaleceniach wszelkie regulacje, jakie uzna za właściwe. Deklaracja filadelfijska wymieniła jako „uroczysty” obowiązek popierania przez MOP dziesięciu programów społecznych, zapewniających realizację. Nie ma wśród nich zakazu pracy dzieci i młodocianych. Należy więc przedstawić i omówić sytuację, w jakich praca dzieci i młodocianych może być dozwolona. W tej deklaracji podkreślano bowiem, że osiągnięcie celów jest możliwe poprzez podejmowanie skutecznych akcji w skali międzynarodowej i krajowej, przy wykorzystaniu środków zmierzających do poparcia rozwoju produkcji i spożycia, unikaniu poważnych fluktuacji gospodarczych, wspieraniu postępu gospodarczego i społecznego słabiej rozwiniętych obszarów kuli ziemskiej, zapewnieniu większej stabilizacji światowych cen surowców i środków żywności, popieraniu rozwiniętego i stałego handlu międzynarodowego.

W artykule przedstawione zostaną standardy pracy MOP sformułowane w uniwersalnych, niepodlegających zmianom, konwencjach uznanych – przez tę globalną organizację międzynarodową – za najważniejsze. Są to konwencje i zalecenia MOP o charakterze

uniwersalnym pod względem czasu ich obowiązywania. Konwencje zaliczone do tej kategorii nazwane zostały „fundamentalnymi”. Organy statutowe MOP zostały zobowiązane do podejmowania działań w celu zachęcenia państw członkowskich tej organizacji do ratyfikowania tych konwencji w pierwszej kolejności. Do tej kategorii Rada Administracyjna MOP zaliczyła konwencje: nr 29 dotyczącą pracy przymusowej lub obowiązkowej, nr 87 dotyczącą wolności związkowej i ochrony praw związkowych, nr 98 dotyczącą stosowania zasad prawa organizowania się i rokowań zbiorowych, nr 100 dotyczącą jednakowego wynagrodzenia dla pracujących mężczyzn i kobiet za pracę jednakowej wartości, nr 105 dotyczącą zniesienia pracy przymusowej, nr 111 dotyczącą dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, nr 138 dotyczącą najniższego wieku dopuszczenia do zatrudnienia i nr 182 dotyczącą najgorszych form pracy dzieci.

ZAKAZ ZATRUDNIANIA DZIECI I MŁODOCIANYCH

Konwencja MOP nr 138 dotycząca najniższego wieku dopuszczenia do zatrudnienia (uchwalona na 58. sesji Konferencji Ogólnej MOP zebranej 6 czerwca 1973 r., ratyfikowana przez Polskę 10 lutego 1978 r., Dz.U. Nr 12, poz. 53) i nr 182 dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci (uchwalona na 87. sesji Konferencji Ogólnej MOP zgromadzonej 17 czerwca 1999 r. ratyfikowana przez Polskę 26 lipca 2001 r., Dz.U. Nr 125, poz. 1364) ustanawiają zakazy zatrudnienia dzieci i regulują zasady zatrudniania młodocianych. MOP od początku swojej działalności ustanawiała zakazy pracy dzieci w ramach stosunku pracy i zatrudnienia na podstawie umów cywilnoprawnych lub prowadzenia działalności na własny rachunek. Konwencje nr: 5, 7, 10, 15, 33, 112, 123 MOP ustanawiały najniższe granice dopuszczalności pracy i zatrudnienia w przemyśle, rolnictwie, żegludze, kopalniach przy wykonywaniu zajęć nieprzemysłowych dla osób, które ukończyły 13, 14, 15 lub 16 lat. Międzynarodowe standardy ustanowione przez MOP zezwalały – z wyjątkiem pracy pod ziemią w kopalniach – państwom członkowskim na wprowadzenie wyjątków od zakazów zatrudniania

poniżej minimalnej granicy wieku. Uchwalenie Konwencji nr 138 MOP spowodowało zmianę w technikach regulacji międzynarodowych standardów. Nastąpiła unifikacja standardów. Wymagania stawiane przez poszczególne państwa członkowskie spowodowały, iż w podstawowej, powszechnie obowiązującej Konwencji nr 138 MOP ustanowione zostały trzy najniższe limity wieku dopuszczenia do pracy: 14, 15 oraz 16 lat. Państwa członkowskie deklarują, które z powyższych limitów wieku zatrudnienia będą obowiązywały. Od minimalnych limitów wieku zatrudnienia Konwencja nr 138 MOP wprowadza szereg wyjątków. Państwa członkowskie mogą zezwolić na zatrudnienie osób, które nie osiągnęły minimalnego wieku w rodzinnych zakładach pracy, przy lekkich pracach, podczas odbywania praktyk zawodowych. Możliwe jest również udzielanie indywidualnych zezwoleń na zatrudnienie młodszych dzieci w działalności artystycznej. Warunki zatrudnienia dzieci, które mogą być zatrudnione regulują konwencje nr 6 i 79 MOP. Wprowadzają one zakazy zatrudniania dzieci w porze nocnej. Zakazy te mogą być zawieszone wobec młodocianych, którzy ukończyli 16. rok życia.

Za wprowadzenie w życie międzynarodowych standardów, które ustalają zakazy pracy dzieci i określają warunki zatrudnienia młodocianych, odpowiedzialne są władze państw członkowskich. Mają one obowiązek stworzenia i zapewnienia funkcjonowania systemu państwowej inspekcji pracy oraz zobowiązania pracodawców do dokumentowania zatrudnienia dzieci i młodocianych.

Ważnym uzupełnieniem konwencji, w których ustanowione zostały zakazy zatrudniania dzieci i najniższe granice wieku dopuszczalności do pracy, jest Konwencja nr 182 MOP nakładająca na państwa członkowskie obowiązek eliminowania najgorszych form pracy dzieci. Wymienia ona najgorsze formy zatrudnienia, do których zalicza: wszystkie formy niewolnictwa, praktyki podobne do niewolnictwa (handel dziećmi, praca za długi, praca przymusowa lub obowiązkowa), seksualne wykorzystywanie dzieci, angażowanie dzieci do nielegalnej działalności, zatrudnianie przy pracach, które mogą zagrażać ich zdrowiu, bezpieczeństwu albo moralności. Konwencja nr 182 MOP nakazuje państwom członkowskim przeciwdziałanie i eliminowanie najgorszych form zatrudnienia dzieci. Nakazuje stosowanie sankcji, także karnych, za naruszenie powyższych standardów. Zobowiązuje państwa członkowskie do opracowania

i realizacji programów społecznych, ułatwiających rehabilitację dzieci wykorzystywanych do pracy w najgorszych formach zatrudnienia, podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa oraz likwidację ubóstwa.

Dzieci i młodociani, którzy spełniają wymagania ustanawiane międzynarodowymi standardami i mogą świadczyć pracę, powinni przechodzić obowiązkowe badania lekarskie, stwierdzające przydatność do zatrudnienia. Konwencje nr 77 i 78 MOP określają zasady przeprowadzania badań wstępnych, okresowych i kontrolnych dzieci i młodocianych. W przypadku zatrudnienia przy pracach pod ziemią Konwencja nr 124 MOP nakazuje przeprowadzenie wstępnych, dokładnych badań lekarskich, pozwalających ustalić przydatność do pracy w kopalniach i kamieniołomach osób poniżej 21. roku życia. Okresowe badania lekarskie winny być systematycznie przeprowadzane w regularnych odstępach czasu, nie rzadziej niż co 12 miesięcy.

MOP wyznaje filozofię, iż praca dzieci powinna być zabroniona. W tych przypadkach, w których zatrudnienie dzieci jest dozwolone, ich organizmy podlegają szczególnej ochronie przed szkodami płynącymi z pracy, jej procesów i czynników oraz warunków, w jakich jest ona świadczona.

WOLNOŚĆ PRACY – POLSKI SYSTEM PRAWA PRACY

Konstytucja RP nie gwarantuje wolności pracy jako swobody jednostki powstrzymania się od podejmowania oraz kontynuowania zatrudnienia. Art. 65 ust. 1 tej ustawy zasadniczej zapewnia swobodę wyboru zawodu oraz jego wykonywania wraz z wyborem miejsca pracy. Zakres wolności pracy gwarantowanej Konstytucją powinien więc obejmować nie tylko miejsce pracy, lecz także wszystkie inne warunki zatrudnienia, sformułowane w obowiązujących przepisach oraz uzgodnione przez strony w ramach zatrudnienia pracowniczego i niepracowniczego. Konstytucja RP nie zapewnia, albowiem nie jest w stanie tego uczynić, całkowitej wolności pracy. Przepisy prawa pracy określają bowiem wymagania merytoryczne i formalne poprzedzające podejmowanie przez strony stosunków pracy czynności prawnych, od których normy prawa pracy uzależniają skuteczne nawiązywanie, przekształcanie i rozwiązywanie więzi prawnych.

Z wolności pracy korzystają bez ograniczeń osoby pełnoletnie. Art. 65 ust. 3 Konstytucji RP bez wyjątku zabrania stałego zatrudniania dzieci do lat 16. *A contrario*, wymieniony przepis akceptuje pracę dzieci w ramach zajęć doraźnych. W taki właśnie sposób powyższy wyjątek od zakazu zatrudniania dzieci został uregulowany w art. 304⁵ k.p. Praca dzieci oraz wykonywanie przez nie innych zajęć zarobkowych zostały ograniczone do dorywczego zatrudnienia pracowniczego lub niepracowniczego wyłącznie na rzecz podmiotu prowadzącego działalność kulturalną, sportową, artystyczną lub reklamową (art. 304⁵ § 1 k.p.). Podstawę prawną zatrudnienia dziecka może stanowić więc zarówno terminowa umowa o pracę, jak i umowa cywilnoprawna. Brak ograniczeń prawnych w wyborze podstaw zatrudnienia sprawia, iż wyjątek od zakazu zatrudniania dzieci stwarza podstawę do uznania art. 304⁵ § 1 k.p. („wyjątkowa dopuszczalność pracy dzieci”) za normę prawną niezgodną z ustawą zasadniczą (Świątkowski, 2018, s. 1635) i sprzeczną także z art. 190 § 1 k.p. Warto przy tym zauważyć, że Postanowienie SN z 11.12.1979 r., III UZP 10/79, OSNCP 1980, z.5, poz. 101, stwierdzające, iż przepis o zakazie zatrudnienia dzieci nie ma zastosowania do prac związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, jest jedynym wyjątkiem wymienionym w judykaturze od wyraźnie sformułowanego w art. 190 § 2 k.p. zakazu zatrudniania dzieci.

Przepis art. 304⁵ § 1 k.p. nie stwarza żadnych podstaw prawnych do ograniczenia wolności pracy dziecka przy pracach na rzecz podmiotów wymienionych w tej normie wyłącznie do niektórych, lekkich rodzajów prac. Koniecznym warunkiem wykonywania przez dzieci pracy jest uzyskanie uprzedniej zgody przedstawiciela ustawowego lub prawnego opiekuna dziecka, uzyskania zezwolenia na podjęcie pracy udzielone przez właściwego inspektora pracy. Przy wyrażaniu zgody oraz wydawaniu zezwolenia na pracę przez dziecko zainteresowane osoby i instytucje mają obowiązek kierowania się opinią specjalistycznej poradni psychologiczno-pedagogicznej oraz orzeczeniem lekarza o braku przeciwwskazań do zatrudnienia dziecka. Jeżeli dziecko podlega obowiązkowi szkolnemu, należy uzyskać opinię dyrektora szkoły, do której uczęszcza dziecko, dla którego ma zostać wydane zezwolenie na podjęcie i wykonywanie pracy lub innych zajęć zarobkowych (art. 304⁵ § 4 k.p.). Ustawodawca – wprowadzając wyjątek od zasady dopuszczalności legalnego zatrudniania dzieci – pozostawił

uznaniu specjalistycznych instytucji: inspekcji pracy, szkoły, psychologa i pedagoga oraz lekarza, podjęcie decyzji odnośnie do: rodzaju, okresu zatrudnienia oraz dopuszczalnych dobowych norm czasu pracy, jak innych ograniczeń swobody wykonywania pracy, które powinny *a casu ad casum* być stosowane ze względu na dobro dziecka lub rodzaj, charakter albo warunki zatrudnienia (art. 304⁵ § 5 k.p.). Przedstawione ograniczenia wolności pracy dzieci powinny być uzupełnione przez ustawodawcę jednolitym, generalnym wymaganiem, iż powyższy wyjątek odnosi się wyłącznie do wykonywania niektórych lekkich kategorii prac, nieszkodliwych dla zdrowia i moralności pracujących oraz niekolidujących z ich obowiązkami edukacyjnymi (Dyrektywa Rady z 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych, Dz.Urz. UE 216 z 20 sierpnia 1994 r., s. 212. Zob. Świątkowski & Wierzińska, 2011, s. 586 i n.).

W ślad za rozwiązaniami prawnymi (Świątkowski, 2023, s. 3) wprowadzonymi art. 7 § 1 Europejskiej Karty Społecznej z 18 października 1961 r. oraz Zrewidowanej Europejskiej Karty Społecznej z 3 maja 1996 r. – traktatów Rady Europy chroniących uprawnienia pracownicze i socjalne – uważane za podstawowe prawa człowieka (Świątkowski 2023, s. 165) – powinny być wymienione na listach prac i zajęć zarobkowych opracowanych przez właściwe centralne władze państwowe (ministrów rodziny, pracy i polityki społecznej). Podobnie muszą być traktowane wykazy prac dozwolonych, które zgodnie z prawem mogą być powierzone dzieciom po to, aby Europejski Komitet Praw Społecznych, instytucja sprawująca merytoryczny nadzór nad przestrzeganiem przez władze państw członkowskich Rady Europy, mógł ocenić czy przestrzegane są europejskie standardy o zakazie pracy dzieci.

PRACA MŁODOCIANYCH

Art. 65 ust. 3 Konstytucji RP zezwala na zatrudnianie młodocianych od 16. do 18. roku życia wyłącznie w celu praktycznej nauki zawodu lub odbycia przygotowania zawodowego na zasadach określonych przepisami działu dziewiątego Kodeksu pracy „Zatrudnianie młodocianych” (art. 190–206). Ograniczenie wolności wykonywania stałej pracy przez małoletnich podyktowane jest dbałością o ich zdrowie,

bezpieczeństwo oraz moralność, jak również możliwość ukończenia kształcenia ogólnego przynajmniej na podstawowym, obowiązkowym poziomie. Na zasadzie wyjątku od powyższej reguły młodociani mogą być zatrudniani przy wykonywaniu lekkich, dorywczych (sezonowych) prac wykonywanych w ograniczonym, określonym w przepisach prawa pracy wymiarze czasu pracy.

POLITYKA MOP A ZATRUDNIANIE DZIECI DO PRACY

Prawo międzynarodowe nie podaje definicji pracy dzieci. Bardziej szczegółowa definicja wyłania się z punktu widzenia Konwencji MOP nr 138 w sprawie minimalnego wieku dopuszczenia do zatrudnienia i konwencji nr 182 w sprawie najgorszych form pracy dzieci. Instrumenty MOP z pewnością charakteryzują się większą szczegółowością. Obecnie są niemal powszechnie ratyfikowane i stanowią ramy prawne oraz polityczne dla najaktywniejszego podmiotu międzynarodowego, chroniącego dzieci przed przymusową albo obowiązkową pracą, działającego i gwarantującego ochronę dziecka. Tworzy się więc niekontrolowana dychotomia, albowiem ramy prawne nie wykluczają legalnego wykonywania przez dzieci niektórych form działalności, uznawanej powszechnie za wykonywanie pracy. Może to być na przykład działalność gospodarcza lub rolnicza. Nie można zatem zawsze dokonywać zasadniczego rozróżnienia pomiędzy pracą dziecka a jego zatrudnieniem. Niemal każda działalność w pełni, a nawet tylko częściowo, wykonywana przez dzieci może być zaklasyfikowana przez osoby oceniające stosowne akty prawne, do kategorii działalności wykonywanej zgodnie z przepisami ustaw i innych obowiązujących aktów normatywnych, klasyfikujących osoby zatrudnione i wykonywaną przez nich pracę. Jest to możliwe, kiedy praca każdego człowieka, nieszkodząca jego zdrowiu, osobistemu i fizycznemu rozwojowi – a w przypadku dziecka albo młodzieńca nieszkodząca edukacji. Czy można natomiast uznać, że jakkolwiek pracę dziecka można uważać za jakikolwiek rodzaj zatrudnienia? (Pertile, 2008, s. 8). Według tego samego autora praca dzieci oznacza każdy rodzaj zatrudnienia lub pracy wykonywanej przez dzieci bez spełnienia wymogów konwencji nr 138 i konwencji 182.

Konwencja nr 138 zabrania prowadzenia działalności gospodarczej przez dzieci do lat 13 lub 12 w krajach rozwijających się. Konwencje ustalają też minimalny wiek dopuszczenia do zatrudnienia na 15, 14 lat (w krajach rozwijających się) lub wskazują w każdym razie, bez żadnych ograniczeń, na wiek odpowiadający zakończeniu obowiązku szkolnego. Przewidziano również szereg klauzul elastyczności dotyczących sektora gospodarczego, rolniczego oraz rodzaju pracy i poziomu rozwoju gospodarczego albo rolniczego danego kraju. Lekka praca jest dozwolona dla osób, które ukończyły 13 i 14 lat (12 i 13 lat w krajach rozwijających się).

Konwencja nr 182 zakazuje wykonywania dzieciom czterech najbardziej szkodliwych form pracy. Wzywa także pracodawców, przez których zostały one zatrudnione, do natychmiastowego zaprzestania jej wykonywania. Bardziej szczegółowa definicja wyłania się z punktu widzenia konwencji MOP nr 138 w sprawie minimalnego wieku dopuszczenia do zatrudnienia, a w przypadku konwencji MOP 182 – w sprawie najgorszych form pracy dzieci. Wymienione obydwie konwencje, powszechnie ratyfikowane, są uważane za wzorzec postępowania w stosunkach pracy i zatrudnienia pracodawców z dziećmi i młodocianymi w stosunkach pracy. W znaczeniu prawnym nie wykluczają legalnego wykonywania przez dzieci niektórych form działalności gospodarczej. Należy jednak zwrócić uwagę, że przedstawiona koncepcja – z myślą o odróżnieniu pracy od zatrudnienia – nadal nie zezwala dokonywać rozróżnień między aktywnością dzieci i młodocianych występujących w rolach pracowników albo zatrudnionych. Nie sposób więc bez pomyłki wskazać na osobę zatrudnioną lub pracownika. Zatrudniony bowiem też może występować w roli pracującego dziecka albo innej osoby niepracującej. Taka osoba również może, i bardzo często to czyni, świadczyć nieodpłatnie czynności zawodowe, jakie są wykonywane przez pracownika. Nie można więc zatem dokonać zasadniczego rozróżnienia pomiędzy „pracą dzieci” a „pracą zatrudnionych”. Nie podzielam zatem zapatrywań, że „pierwsza, pracownicza koncepcja identyfikuje tę działalność gospodarczą wykonywaną przez dzieci (Pertile, 2008, s. 10). Jest ona zgodna z działalnością, jaka nie szkodzi zdrowiu, rozwojowi osobistemu, edukacji, wzrostowi dzieci”. Wymieniony autor nie wiąże terminu *dziecko* (*child*) z określeniami stosowanymi w prawniczej anglosaskiej literaturze: *job*, *work* oraz *labour* (Terry & Dickens, 1991, s. 106 i n., 221–222, 121–122). Z tej

przyczyny „praca dzieci” nie może oznaczać każdego, odrębnego rodzaju zatrudnienia albo pracy fizycznej bądź umysłowej, wykonywanej przez dzieci z naruszeniem wymogów obydwu wymienionych konwencji nr 138 i nr 182. Każdą pracę można postrzegać jako jedną z przesłanek umożliwiającą dotarcie do korzeni jakiegoś zjawiska szkodzącego rozwojowi dzieci i młodocianych i do nadania sensu w walce z nim zarówno dla dobra partnerów społecznych i stosunków pracy, w jakich praca albo zatrudnienie mogą pozostawać zgodnie nie tylko z prawem, ale również bezpieczeństwem dla zdrowia, rozwoju i moralności dzieci.

MOP jest najlepiej przygotowana do koordynowania wysiłków społeczności międzynarodowej formalnie zainteresowanej równym traktowaniem w stosunkach pracy i zatrudnienia wszystkich zainteresowanych osób, różniących się jedynie nastawieniem do zawodowej aktywności – niezbędnej do konstruowania, stosowania i przestrzegania reguł ochrony zdrowia – w stosunkach pracy. Po raz pierwszy w 1998 r. biuro statystyczne MOP przeprowadziło eksperymentalne badania pracy dzieci w latach 1992–1993, powtórzone w latach 2000–2004. Na tej podstawie stwierdzono, „że niezależnie od ostatecznego, niepewnego wskazania liczb, szacunki światowe są w pełni porównywalne” („Therefore, irrespective of the uncertain surroundings the figures, the global estimates are fully comparable”, *The End of Child Labour*, 2006, s. 5). Kompleksowy proces ustanawiania standardów wyraźnie pokazuje, że w badanym okresie nastąpił spadek pracy dzieci. Należy jednak zauważyć, że nie ma dostępnych danych na temat tzw. bezwarunkowych najgorszych form pracy dzieci. Można się zastanawiać, jaki faktyczny wpływ miały strategie przeciwdziałające pracy dzieci na osiągnięcie takich wyników i czy sukcesowi należy przypisywać tendencje gospodarcze. W tym względzie warto jednak wspomnieć, że cztery państwa Ameryki Południowej, które przyjęły krajowe plany przeciwdziałania pracy dzieci, osiągnęły znaczące wyniki (ILO, 1996). Jednak uzyskane pozytywne dane nie pozwalają na ocenę, czy zaproponowany cel, polegający na całkowitym wyeliminowaniu dzieci z pracy, został osiągnięty. Spadek dla trzech grup pracy dzieci wyniósł odpowiednio 9,6%, 11% i 33,2%. Analiza według sektorów gospodarki i trendów regionalnych ujawnia wyraźne nierówności. Największą część pracy dzieci – 69% – stanowi rolnictwo, podczas gdy przemysł

i usługi stanowią odpowiednio 9% i 22%. Analiza tendencji światowych według regionów podkreśla, że 11-procentowy spadek liczby pracujących dzieci znajduje swoje główne wyjaśnienie w spadku tego wskaźnika w Ameryce Południowej (Wilfredo, 2008, s. 391). Tam liczba pracujących dzieci spadła z 17,4 mln w 2000 r. do 5,7 mln cztery lata później, a współczynnik aktywności zawodowej spadł z 16,1% do 5,1%². Postęp w pozostałych regionach był zdecydowanie mniej znaczący (Keita, 2008, s. 347). Można zatem stwierdzić, że działania MOP przeciwko pracy dzieci były i są nadal dalekie od doskonałości.

Konwencje MOP – nr 138 i nr 182 – nie zawsze są skoordynowane z innymi międzynarodowymi instrumentami prawnymi (ILO, 1996, s. 13). Istotne jest, że działania MOP przeciwko pracy dzieci ujawniają wiele mocnych stron. Instrumenty prawne podkreślają ekonomiczny wymiar wykorzystywania dzieci, opowiadając się w ten sposób za przyjęciem innych strategii. W dziedzinie głęboko powiązanej z prawami gospodarczymi i strategiami rozwoju mają one głównie na względzie wspieranie stosowanych polityk krajowych zorientowanych na wyniki, a nie na nakładanie sankcji na państwa członkowskie MOP. W przypadku ich nieprzestrzegania działania MOP wykorzystują unikalny proces decyzyjny inspirowany zasadą trójstronności oraz wiedzę specjalistyczną we współpracy technicznej. System nadzoru nie przewiduje indywidualnej procedury reklamacyjnej. Ten fakt może sprawiać wrażenie, że MOP jest w dużej mierze „papierowym tygrysem”, pozbawionym rzeczywistych uprawnień egzekucyjnych. Działalność współpracy technicznej jest w niektórych regionach świata niejednolita i wyraźnie słabo rozwinięta. Reprezentatywność MOP może więc zostać kwestionowana w świecie, w którym władze państwowe są stopniowo wywłaszczane ze swoich kompetencji a organizacje partnerskie (pracodawców i pracowników) znajdują się na niekontrolowanych, „głębokich wodach”, jeśli chodzi o zarządzanie sprawami pracy szczególnych ludzi – dzieci i młodocianych – zatrudnionych w państwowych rynkach pracy (Wilfredo, 2008, s. 396).

---

² W Azji i Pacyfiku wskaźnik aktywności zawodowej spadł z 19,4% do 18,8%, z kolei w Afryce Subsaharyjskiej spadł z 28,8% do 26,4%. W dodatku dzieci pracujące w tych regionach świata wykonywały niemal wyłącznie prace niebezpieczne. Cztery lata wcześniej liczbę dzieci aktywnych zawodowo szacowano na 211 mln, z czego 186,3 mln to dzieci pracujące, a spośród nich 111,3 mln wykonywało prace niebezpieczne.

MOP stara się łączyć działalność nadzorczą ze znaczącym wysiłkiem po stronie współpracy technicznej. Mimo krytyki sposobów, które funkcjonariusze MOP wykorzystują do radzenia sobie z „prawdziwym światem” pracy dzieci, należy podkreślić, że zasada trójstronności działania jest uznawana za wyjątkową próbę wprowadzenia elementów demokratycznych do rzeczywistości, która musi znaleźć nowe podejście do walki z pracą dzieci. Przedstawione w niniejszym artykule przypadki nadzoru i kontroli pracy dzieci sprzyjają, przy wszystkich swoich niedociągnięciach, otwartości i konstruowaniu powiązań pomiędzy opinią publiczną, społeczeństwem obywatelskim i MOP działającą od stu lat na poziomie i w skali globalnej części świata.

DZIAŁANIA PRAWNE NA RZECZ ELIMINACJI ZATRUDNIANIA DZIECI

W pierwszym globalnym raporcie z 2002 r. na temat pracy dzieci MOP stwierdziła, iż praca dzieci „jest uporczywym zjawiskiem, którego całkowitej eliminacji nie udało się jeszcze osiągnąć w żadnym sektorze gospodarki ani w żadnym regionie świata” (ILO, 2002, s. 21). Drugi raport światowy z 2006 r. odnotował 11-procentowy spadek liczby pracujących dzieci na całym świecie w latach 2000–2004 (ILO, 2006). To skłoniło dyrektora generalnego do stwierdzenia, że cel, jakim była eliminacja najgorszych form pracy dzieci w ciągu najbliższych dziesięciu lat, był ambitny i wykonalny. Dzieci nie były już po prostu „ofiarami”, ale stały się posiadaczami legalnych uprawnień (Fodella, 2008, s. 202). Nie był to nieoczekiwany rozwój sytuacji (Hepple, 2008, s. 417).

Od lat 60. XX wieku ruch na rzecz praw dziecka prowadził kampanię na rzecz uznania dzieci jako posiadaczy praw. Oparty był – i jest nadal – na rozwojowym modelu dzieciństwa: każde dziecko ma prawo być przygotowane do indywidualnego życia w społeczeństwie i wychowywane w duchu ideałów głoszonych w Karcie Narodów Zjednoczonych. To podejście oparte na prawach znajduje wyraz w konwencji ONZ o prawach dziecka (Resich, 1981, s. 116). Teoretycznie więc dzieciom przysługują uprawnienia wyboru rodzaju pracy oraz równego traktowania. Potwierdzają to konwencje

MOP nr 87 i nr 98. Wykonywanie przez dzieci i młodocianych prac niebezpiecznych, prawnie zabronionych, nie zwalnia pracodawców od dostarczania osobom wykonującym taką pracę kolejnych zadań polegających na jej świadczeniu. Obowiązki zapewnienia minimalnego wieku zatrudnienia i eliminowania najgorszych form pracy dzieci są nałożone na wszystkie państwa członkowskie MOP nie ze względu na ratyfikację wymienionych konwencji, ale „z samego faktu członkostwa określonej społeczności” (Swepston, 2008, s. 65). Jest to obowiązek konstytucyjny, a nie oparty na dobrowolnej akceptacji.

Większość państw przeszła długą drogę w kierunku konsekwentnych praktyk eliminujących najgorsze formy pracy dzieci. Przeto eliminacja tych form może zostać uznana za część zwyczajowego prawa międzynarodowego. Teoretycznie można było powiedzieć, że pojęcie obowiązków pozytywnych ucieleśnia teorię możliwości (Hepple, 2005, s. 60). Wolność ta nie była postrzegana jako brak przymusu ze strony państwa, ale jako zdolność do robienia tego, co się szanuje i ceni. To, co ludzie mogą chcieć robić, nazywane jest funkcjonowaniem. Na państwa nałożono pozytywne obowiązki w zakresie ochrony i promowania praw dzieci w odniesieniu do pracy. Wyzyskową pracę dzieci należy traktować jako powszechnie sprzeczną z prawem międzynarodowym, w taki sam sposób jak piractwo, niewolnictwo albo pracę przymusową. *De lege ferenda* należałoby wykazać, że standardy dotyczące pracy dzieci stanowią część zwyczajowej praktyki państwowej. Państwa powinny docenić fakt, że taka praktyka jest wymagana przez prawo międzynarodowe. Praktyki państw powinny być spójne (Hepple, 2008, s. 424). Konwencja nr 182 wskazuje, że państwa są zobowiązane do opracowywania i wdrożenia programów działania, mających na celu wyeliminowanie w pierwszej kolejności najgorszych form pracy dzieci. Oznacza to zmianę międzynarodowych zobowiązań prawnych z obowiązków negatywnych na krajowe pozytywne. Istnieje bowiem próg zdolności, poniżej którego funkcjonowanie człowieka nie jest możliwe (Hepple, 2005, s. 424).

UWAGA KOŃCOWA

Solidarność w kontekście praw dziecka oznacza, że ludzie dorośli i państwa członkowskie zglobalizowanego świata mają zarówno

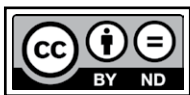
prawne, jak i moralne obowiązki zapewnienia dzieciom wolności od wyzysku wprowadzanego dotychczas przez pracę. Dzieci więc już teraz powinny mieć możliwość uczestniczenia w decyzjach, które mają wpływ na ich życie. Dozwolona jest praca dzieci na przykład w rodzinie. Potrzebne jest więc nowe podejście do pracy dzieci (Hepple, 2008, s. 425). Konieczna jest więc poprawa stosowania międzynarodowych standardów pracy w zakresie pracy dzieci. Podejście do tej pracy nie doczekało się zmian w systemie nadzoru i kontroli MOP. Bardziej zadowalającą kontynuacją od podstawowych konwencji dotyczących pracy dzieci byłoby ogólnoswiatowe utworzenie światowej instytucji podobnej do tej, jaka współcześnie odzwierciedla wolność zrzeszania się osób (Międzynarodowe Biuro Pracy, 2012). Bezwzględnie utrzymane powinny być dotychczasowe limity wieku – 14, 15 i 16 lat – dla dzieci i młodocianych samodzielnie i dobrowolnie zamierzających podjąć pracę (Hepple, 2008, s. 426).

BIBLIOGRAFIA

- Creighton, B. (1997). Combating Child Labour: The Role of International Labour Standards. *Comparative Labour Law Journal*, 18, 362–396.
- Fodella, A. (2008). Freedom from Child Labour: The Role of the UN System in Implementing ILO Child Labour Standards. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- Hepple, B. (2008). Is the Eradication of Child Labour “Within Reach?”. Achievements and Challenges Ahead. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- ILO (1996). *Child Labour Surveys: Result of Methodological Experiments in Four Countries 1992–1993*. Geneva: ILO/IPEC Bureau of Statistics.
- ILO (2002). A Future Without Child Labour. Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Geneva: ILO.
- ILO (2006). *The End of Child Labour: Within Reach – Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Rights and Principles at Work*. Geneva: ILO.
- Keita, A. (2008). The Implementation of ILO Child Labour Standards in Africa: Mali – an Assessment from Socio-Legal Perspective. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- Mahaim, E. (1996). International labour law. *International Labour Review*, 135(3-4), 287–290.

- Międzynarodowe Biuro Pracy (2012). *Wolność związkowa. Przegląd podjętych decyzji i wprowadzonych zasad przez Komitet Wolności Związkowej Rady Administracyjnej MOP*. Genewa: Międzynarodowe Biuro Pracy.
- Pertile, M. (2008). Introduction: The Fight against Child Labour in a Globalized World. A legal analysis of the ILO Action. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- Resich, Z. (1981). *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*. Warszawa: PWN.
- Rosner, J. (1967). *Międzynarodowa polityka społeczna. Tendencje i rozwiązania*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Sanguinetti Raymond, W. (2008). The Implementation of the ILO's Standards Regarding Child Labour in South America: A General Overview and the Most Meaningful Achievements. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- Swepston, L. (2008). The Contribution of the ILO Declaration and Rights at Work to the Elimination of Child Labour. W L. Nogler & M. Pertile, *Child Labour in a Globalized World*. London: Routledge.
- Świątkowski, A.M. (2008). *Międzynarodowe prawo pracy*. T. I: *Międzynarodowe publiczne prawo pracy*, vol.1. Warszawa: C.H. Beck.
- Świątkowski, A.M. (2018). *Kodeks pracy. Komentarz* (wyd. 6). Warszawa: C.H. Beck.
- Świątkowski, A.M. (2023). *Charter of Social Rights of the Council of Europe*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Świątkowski, A.M., & Wierzbńska H.(red.) (2011). *Kodeks pracy i zabezpieczenia społecznego*. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Modrzewskiego; Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Terry M., & Dickens, L. (1991). *European Employment and Industrial Relations Glossary*. London: Sweet and Maxwell.
- Thomas, A. (1996), The International Labour Organisation. Its origins, development and future (1921). *International Labour Review*, 135(3-4), 261-276.
- Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów (1924). Deklaracja genewska. https://unicef.pl/content/download/197/file/Deklaracja_Genewska.pdf

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

MELTEM INCE YENILMEZ

<http://orcid.org/0000-0002-4689-3196>
İzmir Demokrasi Üniversitesi
melteminceyenilmez@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2807

Poland's Agri-Food Sector within EU: Economic Integration, Harmonisation, and Trade Dynamics

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The research objective of this paper is to scrutinise the role of the food business in the EU's regional integration process from the dimensions of economic importance, regulatory harmonisation, infrastructure development, and implications on cross-border trade activities.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHOD: The study employs a qualitative approach focused on Poland's agri-food sector, combining analysis of EU policy documents and regulatory frameworks. It follows a comparative framework that links regulatory change with market dynamics, identifying relationships between EU policies, cross-border trade expansion, and structural transformation in the Polish food industry.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: This study discusses the favourable attributes that exist under the common EU framework concerning food safety and labelling regulations, increased exports of processed food, and benefits linked with regulatory harmonisation that reduces trade barriers.

RESEARCH RESULTS: The main result of such integration into the EU is a significant economic impact on the food industry in Poland. Trade barriers are lowered due to the regulations, while funding from the EU is vital in increasing the efficiency of food distribution by improving logistics and infrastructure.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The study makes evident that it is important to forge regional cooperation in the area of increased resilience and competitiveness in the evolving market environment. New policies should also follow this pathway in the pursuit of

Suggested citation: Ince Yenilmez, M. (2026). Poland's Agri-Food Sector within EU: Economic Integration, Harmonisation, and Trade Dynamics. *Horyzons of Politics*, 17(58), 141–160. DOI: 10.35765/HP.2807.

sustainable agricultural practices and further regulatory streamlining to continue such growth in the EU food sector.

SŁOWA KLUCZOWE:

food industry integration, EU regional cohesion, cross-border Trade, Poland's EU Membership, sustainable agricultural practices

INTRODUCTION

The European Union's regional integration has also transformed the economic landscape of the food industry, which has become vital for growth and cohesion. As one of the largest manufacturing sectors in the EU, the food industry acts as a vehicle for cross-border trade and economic interdependence among member states. This paper discusses the food industry's role in regional integration through trade relationships, economic policy alignment, and shared challenges surrounding issues such as sustainability and market fragmentation.

A comparative study with other industries reveals that food is a very special industry within the integration process of the EU. Integrating the food industry in the EU takes shape in other dimensions beyond the economy. It engenders a feeling of a common European identity as national cuisines and culinary practices cross borders. This cultural integration, aligned with economic interdependence, solidifies the EU as a cohesive entity in an increasingly global world. Further study should examine how emerging technologies – from blockchain for supply chain transparency to AI-based agricultural practices – might enhance the role of the food industry in regional integration.

THE ROLE OF THE FOOD INDUSTRY IN EU REGIONAL INTEGRATION: ECONOMIC SIGNIFICANCE

One of the key industrial segments on which the process of economic integration for all European Union countries depends is the food industry, as this industry contributes greatly towards industrial output

and employment levels in the region. Indeed, the food industry is one of the largest industries in the European Union and includes a variety of sub-sectors such as food production, processing, and distribution. This dimension of the economy can attach millions of souls to jobs and contribute towards earning stability within any of its member states. It tends to reduce disparities, which is indeed what the economic nature of this industry is all about – the processing of raw commodities such as cereals, dairy products, and meat, which are sold on both internal and external markets (Coeuré, 2024).

Table 1. Share of Intra-EU Agri-Food Trade in Total EU Trade (2000–2024)

Year	Total Trade (bn €)	Intra-EU Trade (bn €)	Share of Intra-EU Trade (%)
2000	200.0	110.0	55.0
2001	208.3	115.5	55.4
2002	216.7	121.0	55.8
2003	225.0	126.6	56.2
2004	233.3	132.2	56.7
2005	241.7	138.0	57.1
2006	250.0	143.8	57.5
2007	258.3	149.6	57.9
2008	266.7	155.6	58.3
2009	275.0	161.6	58.8
2010	283.3	167.6	59.2
2011	291.7	173.8	59.6
2012	300.0	180.0	60.0
2013	308.3	186.3	60.4
2014	316.7	192.6	60.8
2015	325.0	199.1	61.3
2016	333.3	205.6	61.7
2017	341.7	212.1	62.1
2018	350.0	218.8	62.5
2019	358.3	225.5	62.9
2020	366.7	232.2	63.3
2021	375.0	239.1	63.8
2022	383.3	246.0	64.2
2023	391.7	253.0	64.6
2024	400.0	260.0	65.0

Source: European Commission (2026).

As a result of greater market integration, the intra-EU agri-food trade share of overall EU trade rose from roughly 55% to 65% between 2000 and 2024. EU expansions in 2004, 2007, and 2013 helped to enhance growth despite brief downturns during the world crisis. The pattern suggests stronger ties between supply chains and harmonization of regulations among participating nations. It also demonstrates the EU's increasing reliance on its agri-food commerce rather than relying on outside trade.

Integration of the EU food industry guarantees expanded access to the market, increases, and drives innovations and investment in technology. An integrated market across member states has brought up a competitive environment, which helps efficiency. Changing consumers' demands in the initiative for healthier and sustainable food has also forced the industry to change some mechanisms in production. This has ever-increasing value-added food products. Some countries, such as Poland, have also taken advantage of EU funding programs to enhance food production and processing capabilities (Gradziuk et al., 2021).

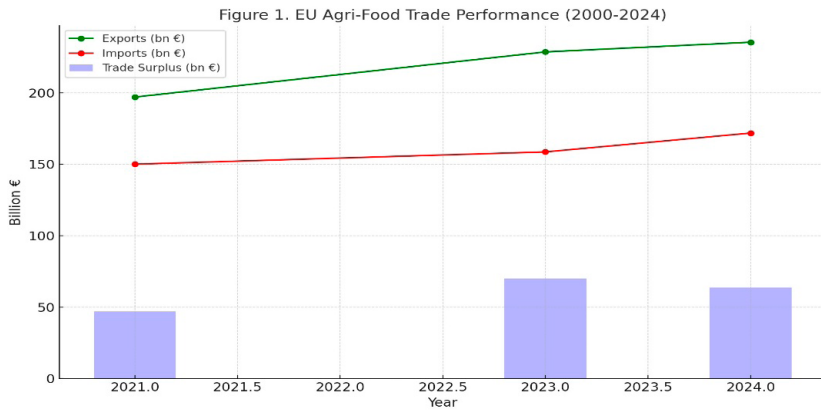
EU REGIONAL INTEGRATION: THE ROLE OF THE FOOD INDUSTRY IN REGULATORY HARMONISATION

One important aspect of European Union integration has been regulatory harmonization regarding food industry regulation in its member states. The establishment of EU-wide standards on aspects like food safety and labeling and standards of practice for their production has generally eased trade relations between the Member States. The establishment of a regulatory framework, including bodies such as the European Food Safety Authority (EFSA), has ensured that food safety standards remain consistent across the entire union. This has reduced regulatory divergence by a significant degree, facilitating the ease of operation for food businesses to operate in multiple markets without the headache of several national regulations (Clark et al., 2020).

Despite growing import demand, the trade surplus showed strong competitiveness, peaking at €70.1 billion in 2023 and declining to €63.6 billion in 2024. These patterns underscore the need to

standardise sanitary and regulatory regimes among member states while showcasing advancements in trade infrastructure and the EU's position in the world.

Figure 1. EU Agri-Food Trade Performance (2000–2024)

Source: own work.

Poland's integration with the EU legal system has helped to simplify not just trade but has also driven improvement within the production systems of food commodities. They modernised their operations by adopting EU standards and, hence, improved productivity and quality among Polish food producers. The regulatory framework encouraged investments in food safety technologies, quality control processes, and environmental sustainability. As the EU moves to develop its regulatory framework, Poland's food sector finds itself in a good position to be able to react to upcoming standards and integrate into the wider EU food market (Stazi, 2024).

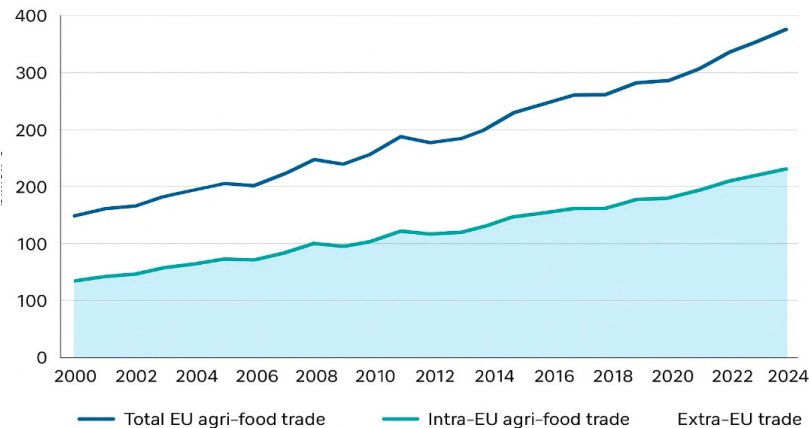
THE ROLE OF THE FOOD INDUSTRY IN EU REGIONAL INTEGRATION: INFRASTRUCTURE AND LOGISTICS

The success of the EU food industry hinges upon the successful movement of products, which in turn is only possible with a supporting infrastructure and logistics system. Heavily invested in the transport

and logistics network, the EU makes it impossible to place obstacles to the free movement of food products within its internal market (Blancas et al., 2022).

Poland’s Central European location facilitated its positioning as an EU logistics hub. With its entrance into the European Union, ultra-modern infrastructure improvement was promised; heavier resources now flow into the improvement of road, rail, and port facilities that enhance the transport of food products internally and across borders (Bentyn, 2016). Improvements in logistics have accordingly benefited Polish producers of food, thus placing Poland in the spotlight in the logistics network of the European food supply chain. That network was further enhanced with the support of EU funding in establishing infrastructure, especially in rural areas, where agriculture and food production are concentrated (Sengul Orgut & Lodree, 2023).

Figure 2: EU Agri-Food Trade: Total vs Intra-EU (2000–2024)

Source: Eurostat (2026).

Between 2000 and 2024, the EU’s agri-food commerce increased steadily, and by that year, the overall value of trade had almost reached 400 billion euros. Agri-food commerce within the EU grew steadily as well, albeit more slowly, and reached over 230 billion euros in 2024. A growing amount of extra-EU agri-food commerce was indicated by the widening of the gap between intra-EU trade and total EU trade over time.

The EU has constantly developed its infrastructure and logistics systems. These will help the food industry further develop in meeting the challenges brought about by increased population and changing consumer demand. The country of Poland assumes a unique place in the integrated logistics chain and can now, by its competitive advantages, be exploited more efficiently and open more horizons of development for its food industry (Seremak-Bulge & Lopaciuk, 2011; Hagemejer et al., 2021). The improved infrastructure also underpins Poland's efforts toward better food security, guaranteeing sustainability in the supply chain of food products and a credible exporter in the European market.

EFFECTS ON CROSS-BORDER TRADE

Lowering of Tariffs and Non-Tariff Barriers

Among the most crucial benefits of the EU's single market is that the member states face no tariffs, and there are reduced non-tariff barriers to trade in identified food sectors. Harmonisation through the EU on food safety, labelling requirements, and quality control has gone a long way in smoothing the flow of goods between the member states. To Poland, it means Polish producers of food will not only access domestic markets but also enter the huge network of consumers within the entire EU, without having to face those barriers that exist within a non-contiguous trading environment (Pawlak, 2018a; Bojnec & Fertő, 2019).

Trade with Non-EU Countries

Besides facilitating internal trade among EU member states, the EU has strengthened its position in global trade negotiations, allowing food producers from member states like Poland to expand their export markets beyond Europe. Poland, as part of the EU, benefits from trade agreements that the EU negotiates with non-EU countries.

The regional cooperation of the EU has further boosted Poland's food industry. Poland, as a member of the EU, can now easily co-operate with other member states in food research, technology

development, and sustainable agricultural practices (Keijzer et al., 2021). In addition, common initiatives to increase quality, safety, and sustainability practices of food products throughout the EU have further integrated Poland's food sector with those of other member states. This cooperation not only strengthens the competitiveness of Poland but also helps the EU's food industry to be better prepared to face challenges posed by climate change and market volatility. Joining these collaborative efforts would, therefore, help to strengthen Poland's position within the EU's food sector and, by extension, contribute to its broader economic success (Gaines, 2024).

Logistical Challenges

While the removal of tariff barriers and the creation of a more unified market have been instituted, there remain logistical challenges in cross-border food trade. More specifically, the movement of perishables calls for a well-coordinated supply chain infrastructure that can handle the demands of freshness, timing, and cost-effectiveness. While Poland has benefited from EU-funded infrastructure projects, such as the TEN-T network, there still exist potential problems of traffic congestion, regional differences in transport costs, and delays at borders that may impact the efficiency of food distribution (Galambos et al., 2024).

ECONOMIC POLICY IMPLICATIONS

Sustainability and the Green Deal

The European Green Deal is one of the central pillars of the EU's commitment to sustainability, and it decidedly influences economic policy in every sector, including food processing. For Poland, this is a double-edged sword. On the one hand, with its rich natural resources, Polish agriculture can easily become one of the leaders among countries with organic and sustainable farming within the EU. Adopted in 2019, the European Green Deal is a policy framework to transform and make the European Union climate-neutral by 2050 (European Commission, 2020).

Within this broader goal, its Farm to Fork Strategy specifically targets the food sector to promote sustainable food systems, a reduction in greenhouse gas emissions from this sector, and healthier diets. A good case study is Poland's involvement with the Green Deal. Now, in 2021, the Polish government has announced an investment program worth €2 billion to modernize agriculture and food production with fewer livestock emissions. For this reason, one of Poland's biggest dairy co-ops has implemented the biogas plant's *modus operandi* in reducing its environmental footprint with the help of EU funds under the Common Agriculture Policy (Pochwatka et al., 2020; Wróbel-Jędrzejewska et al., 2025).

Supporting Sustainable Practices

In addition, support is given to member states through the EU common agricultural policy in their transition toward more sustainable farming practices. The Common Agricultural Policy provides for a wide range of environmentally sustainable farming practices, organic farming, and biodiversity protection. Funds are available for Poland, where farmers can invest in renewable energy, precision farming, and sustainable methods of crop rotation. For instance, CAP subsidies have helped Polish farmers implement better irrigation and use pesticides more judiciously (Midler et al., 2022).

The CAP remains the primary funding mechanism for sustainability in EU agriculture. Poland, being one of the largest beneficiaries of the CAP, has received €32.09 billion for the period 2021-2027. This funding has enabled Polish farmers to practice precision farming and reduce losses of inputs, increasing the efficiency of yields. Success stories include the Lublin region of Poland, where subsidies helped farmers switch to organic farming, with a 25% increase in certified organic farms between 2015 and 2020 (Hart & Bas-Defossez, 2018; Pe'er et al., 2021).

Economic Shifts in Production and Trade

The Green Deal and associated policies of sustainability are creating a force for change within Poland's food industry, shifting the way the industry produces and conducts trade. Indeed, promoted policies of

a decrease in fertilizer and pesticide use induce more environmentally friendly but presumably more expensive farming. Consequently, Polish producers are going to be bearing greater production costs, which in effect may drop their competitiveness level in the European market (Nowak & Różańska-Boczula, 2024). As an example, Poland has a fruit and vegetable sector already known for the quality of its products, which could take advantage of trends like this. This would even position Poland to tap into emerging markets in non-EU countries that value eco-friendly products, hence providing an avenue for economic growth despite initial challenges (Westhoek et al., 2021; Galanakis, 2024). During 2018–2022, exports of Polish organic apples to Germany increased by 30%, driven by EU efforts to promote sustainable products. Moreover, the EU Biodiversity Strategy has economically encouraged farmers to cultivate pollinator-friendly crops while maintaining ecosystems and further increasing the marketability of Polish produce (Gospodarowicz et al., 2013; Wrzaszcz, 2023; Zmysłona et al., 2023).

Challenges for Small Producers

The larger agricultural enterprises in Poland might have the resources to cope with EU sustainability policies. However, small-scale farmers face immense challenges. Stricter environmental regulations require access to advanced technologies and financial resources that many smaller producers may not be able to afford (Prandecki et al., 2021). For Poland, effective implementation of such support is a must to avoid economic inequalities in the agricultural sector and to keep small producers in business in a greener economy (Pawłowski & Sołtysiak, 2024). According to a 2022 report from the Polish Economic Institute, about 65% of the small farmers under study pointed out the lack of financial means as the major obstacle to using sustainable practices. A good example is the Podlaskie region, where small dairy farms cannot afford the purchase of installations of biogas or modern equipment needed to reduce emissions. To counter this, the EU has brought in targeted grants like the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), which has supported workshops and training on sustainable techniques for more than 12,000 Polish farmers since 2017 (Markowska & Marcinkowski, 2022).

LONG-TERM IMPACTS AND OPPORTUNITIES

If, like Poland, it aligned with EU environmental goals over time, this country would emerge at the forefront of eco-friendly production of foodstuffs. According to an analysis from a 2023 study by the European Environment Agency, doubling land under organic production by 2030, Poland, hence, should have new exporting opportunities (Kociszewski, 2022). By embracing such initiatives, Poland is well placed to grasp the opportunities the Green Deal offers and to strike a balance between the short-term challenges and the longer-term economic and environmental gains (Brzeziński & Kolinski, 2024).

CHALLENGES TO INTEGRATION

Divergent Economic Interests

One of the most persistent obstacles to full integration of the food sector in the EU is a divergence between the economic interests and capacities of the member states. More plainly put, the Northern and Western European nations – countries like Germany and the Netherlands – dominate the food processing and high-tech agricultural innovation sectors, while Southern and Eastern states – especially Poland – focus on primary agricultural production. Poland, for example, is a large exporter of primary agricultural products – beef, grains, and milk – but lags in high-value, processed goods (Trávníček et al., 2022).

Trade Disruptions

This makes the food industry in the EU heavily reliant on cross-border trade, exposing it to external shocks. The COVID-19 pandemic has created supply chain disruptions and exposed weaknesses in food distribution networks. In the case of Poland, those have pointed to logistical and infrastructure weaknesses related to border bottlenecks and delays in the transportation of perishable goods. As one of the largest agricultural exporters, Poland has faced challenges in trying to maintain stable export volumes amid these disruptions. Still,

some measures by the EU – for example, the “Green Lanes” initiative introduced in the time of the pandemic to hasten the transport of essential products – brought temporary relief and further underlined the importance of resilient supply chains (Bednarski et al., 2023).

Overlaps in Regulation

While it is good that progress has been made by the EU in harmonization concerning food safety and production standards, regulatory overlap and complexity are a barrier to full integration, in particular, for SMEs. Producers may be challenged by multiple layers of EU, national, and even regional regulations; this may generate additional compliance costs and discourage the smallest players from extending their operations toward cross-border markets (Sorbo et al., 2022). For example, it will be very difficult for Polish SMEs to comply with EU requirements on sustainability in addition to the national standards on food labeling and traceability. Moreover, different interpretations of EU regulations by member states create inconsistencies, further complicating compliance. The Polish government and industry associations have called for clearer and streamlined regulatory frameworks to meet such challenges. Such initiatives as the EU’s “Farm to Fork Strategy,” which aims at simplifying compliance and fostering sustainability, provide a way forward in reducing the regulatory burden, but effective implementation remains key (Stelzl et al., 2023; Michałek & Hagemeyer, 2024).

Infrastructure and Connectivity

Another major barrier to integration arises from the unequal development of infrastructure within the EU, which directly affects the efficiency of the food trade. While Poland has benefited from some EU-funded projects, such as the TEN-T, there are still gaps in transport and storage infrastructure. Those could delay the movement of perishable goods and increase costs for producers (Michałek & Hagemeyer, 2024). Moreover, the majority of rural areas in Poland lack modern logistics systems, which are the base for efficient supply chains, resulting in disparities in development between urban

and rural producers. The EU's emphasis on digital and green infrastructure, as enshrined in the Recovery and Resilience Facility (RRF), provides an opportunity for Poland to fill in these gaps. With this, Poland will be able to raise its competitiveness within the integrated EU food market by investing in modernized transport networks and cold storage facilities (Desjardins & Estèbe, 2022).

FUTURE DIRECTIONS

Strengthening Regional Resilience

The future of the EU food industry is in building greater regional self-sufficiency of food and diversifying the supply chains, particularly in lessening their reliance on outside markets. In the face of disruptions caused by the COVID-19 pandemic and the geopolitical conflict related to the war in Ukraine, which brought to the fore vulnerabilities of the food supply chain in the EU, this strategy has been of particular importance (Hobbs & Hadachek, 2024). Poland is one of the largest agricultural producers in Europe and, therefore, has been working on its resilience; for instance, the Polish government announced the 2022 "Plan for Food Sovereignty" to increase local production capacities of basic commodities such as grains and milk. All of this is in line with EU policies under the Farm to Fork Strategy, which encourages shorter supply chains and closer sourcing for improving food security (Guyomard et al., 2023).

Deeper Integration

The deeper integration of the food industry into the EU would require more harmonization of the regulatory framework as well as additional infrastructure investments. All the same, with the Single Market Programme and TEN-T, there are already certain policies that have contributed to seamless trade flows. Still, member-state infrastructure disparities act as a trade barrier (Stelz et al., 2023). Poland itself has gained €27 billion in EU infrastructure funding between 2014 and 2020, yet it still grapples with challenges like outmoded

storage facilities for perishable goods. Further investment in digitized logistics systems and green transportation solutions under the Green Deal proposal will strengthen this position even further for Poland within the EU food production network (Krzysztošek, 2024).

Policy Implications for the Future

Future policy orientations should strive to bridge existing gaps among EU member states in ensuring equal access to opportunities and resources in the food sector. In respect of Poland, it also means working on the issues faced by small-scale farmers and food producers in adapting to strict EU environmental requirements (Matthews, 2022). Moreover, an enhancement of funding mechanisms, in particular simplifying access to Common Agricultural Policy subsidies and offering sustainability-oriented training programs, is needed to promote equal opportunities. It will also promote regional cooperation in research and innovation, enabling Poland and all other member states to collectively respond to challenges on a global scale in areas such as climate change and food security. This way, the EU can set itself up as a global leader in the food industry by ensuring a resilient environment for long-term economic and environmental sustainability through collaborative and sustainable growth.

CONCLUSION

The European Union food sector illustrates how regional integration can effect transformative change, with policies adopted to promote economic cohesion through collaboration. An example is the harmonization of regulations for food safety that apply uniformly in the EU by the European Food Safety Authority. All the above policies open the EU single market in full to its member states, including Poland. Poland's entry into this framework has been a big asset to its agricultural sector, whereby EU legislation helped place it amongst the largest exporters of dairy products, meat, and processed food products within the EU (Kusz et al., 2022). On the contrary, the EU has provided a conducive atmosphere for the advancement and

innovations in the food sector by providing certainty of standards and reducing trade complications.

According to Eurostat data, the total agricultural-food trade volume of the EU in 2023 is about 420 billion euros, of which 68% consists of trade between member states. This high rate clearly shows how integrated the EU domestic market is in the agri-food space. In addition, the share of the domestic EU market in agriculture-food exports of Poland is over 75%; this reveals that Poland is a critical actor in intra-European trade.

In compliance with legislation, although the European Food Safety Authority (EFSA) was established in 2002, in practice, inconsistencies remain between member states in the implementation of hygiene and health standards. According to the European Commission's 2021 Single Market Report, 12% of the disputes in intra-EU agriculture and food trade are due to different health and plant health (SPS) practices among the member states. This is an important obstacle in market integration, especially increasing the legislative complexity faced by small and medium-sized enterprises. In addition, the Customs Union Report of 2023 published by the EU Commission states that the average customs and control processes are extended by 3 days due to the incomplete implementation of regulatory compliance, especially in Poland and the surrounding countries, which directly affects the speed of commercial flow.

As a result, assessments of developments and integration processes in Poland and the EU agri-food sector in general must be supported by reliable data sources such as Eurostat, the European Commission TEN-T report, the Single Market Report, and the Customs Union Report. These indicators share of internal trade (68% across the EU, 75% in Poland), increase in logistics investments (15% in the EU, 1.2 to 1.8 billion Euros in Poland), improvement in transportation times (10% reduction), impact of legislative disputes on trade (2%) Thus, the actual level of integration of the EU agri-food sector and the challenges faced can be put forward more clearly and reliably.

The EU food industry has to continue being a subject of transformation in the face of most global challenges: climate change, food security, and market volatility. This means for Poland developing an outlook that embraces sustainability, inclusiveness, and innovation. In this context, Poland can develop its policy in line with the EU

sustainable food systems initiative to align with the broader aim of the region. Investments shall be directed toward green technologies, basic infrastructure, and capacity-building, thus ensuring a competitive position for Poland in the internal EU food market. Furthermore, an enhanced stakeholder engagement through a public-private partnership would help increase Poland's visibility in the EU food sector (European Commission, 2023). In other words, active participation in this framework underlines the transformative potential of Poland, proving that together, member states could achieve even greater economic and environmental resilience. Going forward, while the European Union further refines policies on food, sustained emphasis on inclusiveness, innovation, and sustainability would help build the industry into something reflecting broader aspirations within regional integration and global leadership for the union.

REFERENCES

- Ataseven, Y. (2023). Evaluation of the Possible Effects of the European Green Deal Process on Agricultural Policies in Türkiye. *Journal of Agricultural Sciences*, 29(1), 13–25. DOI: 10.15832/ankutbd.1108754
- Bednarski, L., Roscoe, S., Blome, C., & Schleper, M.C. (2023). Geopolitical disruptions in global supply chains: a state-of-the-art literature review. *Production Planning & Control*, 36(4) 536–562. DOI: 10.1080/09537287.2023.2286283
- Bentyn, Z. (2016). Poland as a Regional Logistic Hub Serving the Development of the Northern Corridor of the New Silk Route. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 3(2), 135–144. DOI: 10.17261/Pressacademia.2016219941
- Blancas, L., Briceño-Garmendia, C., Roh, H.-S., & Vrenken, H. (2022). *Competing with Logistics Clusters: Vignettes from the International Experience*. Washington: World Bank. <https://coilink.org/20.500.12592/r02sm7>
- Bojnec, Š., & Fertő, I. (2019). Agri-food comparative advantages in the European Union countries by value chains before and after enlargement towards the East. *Agraarteadus Journal of Agricultural Science*, 30(2), 69–77. DOI: 10.15159/jas.19.10
- Breznitz, D., & Ornston, D. (2017). EU financing and innovation in Poland. *Working Paper*, 198.
- Brzeziński, Ł., & Kolinski, A. (2024). Challenges of the Green Transformation of Transport in Poland. *Sustainability*, 16(8), 3418. DOI: 10.3390/su16083418

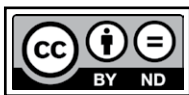
- Casares, B. (2024). The European Commission highlights the key contributions of CAP to rural development. <https://www.horizoncodecs.eu/the-european-commission-highlights-key-contributions-of-cap-to-rural-development/> (accessed on: 11.03.2026).
- Desjardinsa, X., & Estèbe, P. (2022). Forgotten Territories in Europe: Lessons from Italy, Spain, and Poland. *Transactions of the Association of European Schools of Planning*, 6: 30–40. DOI: 10.24306/TrAESOP.2022.01.001
- EC-General for Health and Food Safety (2020). *From farm to fork – our food, our health, our planet, our future – The European Green Deal*. Publications Office of the European Union. DOI: 10.2875/653604
- European Commission (2020). A new Circular Economy Action Plan for a cleaner and more competitive Europe. COM (2020) 98 final. Brussels, 11 March 2020.
- European Commission. (2026, March 13). EU agri-food trade hits new records in 2025. https://agriculture.ec.europa.eu/media/news/eu-agri-food-trade-hits-new-records-2025-2026-03-13_en
- European Food Safety Authority (EFSA) (2022). *EU Food Safety Standards and Trade Facilitation*. Technical Report.
- European Union (2021). European Climate Law. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021.
- Eurostat. (2026). EU agri-food trade: Total vs intra-EU (2000–2024) European Commission. <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Fernandez, J. (2025, 30th January). What to Expect from Poland's Council of the EU Presidency. <https://www.esciupfnews.com/2025/01/30/polands-council-eu-presidency/> (accessed on: 11.03.2026).
- Gaines, J. (2024). Promoting Joint European Action in Development Cooperation. Eschborn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). https://www.giz.de/en/downloads_els/giz-2024-en-promoting-joint-european-action.pdf
- Galanakis, C.M. (2024). The future of food. *Foods*, 13(4), 506. DOI: 10.3390/foods13040506
- Galambos, K.J., Palomino-Hernández, A.B., Hemmelmayr, V.C., & Turan, B. (2024). Sustainability initiatives in urban freight transportation in Europe. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 23, 101013. DOI: 10.1016/j.trip.2023.101013
- Gospodarowicz, M., Grochowska, R., Judzińska, A., Łopaciuk, W., Maniko, S., Oliński, M., Wasilewski, A., & Wigier, M. (2013). CAP implementation in Poland – state and perspectives, Multiannual Program Reports 179500. Warsaw: Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute (IAFE-NRI). DOI: 10.22004/ag.econ.179500

- Guyomard, H., Soler, L.G., Détang-Dessendre, C., & Réquillart, V. (2023). The European Green Deal improves the sustainability of food systems but has uneven economic impacts on consumers and farmers. *Communications Earth & Environment*, 4, 358.
- Hagemejer, J., Michalek, J.J., & Pawlak, K. (2021). Trade Implications of the Transatlantic Trade and Investment Partnership for Poland's Agri-Food Trade. *Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics*, 13(1), 75–103.
- Hart, K., & Bas-Defossez, F. (2018). *CAP 2021-27: Proposals for increasing its environmental and climate ambition, report for NABU by IEEP*. <https://ieep.eu/wp-content/uploads/2022/12/NABU-CAP-Report-FINAL.pdf>
- Hobbs, J.E., & Hadachek, J. (2024). The Economics of Food Supply Chain Resilience. *Annual Review of Resource Economics*, 16, 379–397. DOI: 10.1146/annurev-resource-100423-095119
- Hornowski, A., Parzonko, A., Kotyza, P., Kondraszuk, T., Bórawski, P., & Smutka, L. (2020). Factors Determining the Development of Small Farms in Central and Eastern Poland. *Sustainability*, 12(12), 5095. DOI: 10.3390/su12125095
- IJHARS (Agricultural and Food Quality Inspection) (2019). *The report on organic farming in Poland 2017–2018*. Warsaw: IJHARS.
- Keijzer, N., Burni, A., Erforth, B., & Friesen, I. (2021). *The Rise of the Team Europe Approach in EU Development Cooperation: Assessing a Moving Target*. Discussion Paper 22/2021. Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik / German Development Institute.
- Kociszewski, K. (2022). Perspectives of Polish Organic Farming Development in the Aspect of the European Green Deal. *Ekonomia i Środowisko*, 2(81): 154–167. DOI: 10.34659/eis.2022.81.2.461
- Krzysztozek, A. (2024, 18th December). Poland out of EU deep freeze with impending €9.4 billion EU recovery fund tranche. <https://www.euractiv.com/section/politics/news/poland-out-of-eu-deep-freeze-with-impending-e9-4-billion-eu-recovery-fund-tranche/> (accessed on: 11.03.2026).
- Kusz, D., Kusz, B., & Hydzik, P. (2022). Changes in the Price of Food and Agricultural Raw Materials in Poland in the Context of the European Union Accession. *Sustainability*, 14(8), 4582. DOI: 10.3390/su14084582
- Markowska, M., & Marcinkowski, J. (2022). Rural E-Customers' Preferences for Last Mile Delivery: Evidence from Poland. *Energies*, 15(22), 8351. DOI: 10.3390/en15228351
- Matthews, A. (2022). *Implications of the European Green Deal for Agri-Food Trade with Developing Countries*. Brussels: European Landowners' Organization.

- Michałek, J.J., & Hagemejer, J. (2024). The Long-Term Effects of Poland's Accession to the European Union: A Literature Review. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 2, 89–120. DOI: 10.33067/SE.2.2024.5
- Midler, E., Hobeika, M., Riedel, A., & Pagnon, J. (2022). Environment and climate assessment of Poland's CAP Strategic Plan. Brussels: Institute for European Environmental Policy and Ecologic Institute.
- Nowak, A., & Różańska-Boczula, M. (2024). A comparative view of the level of agricultural sustainability – the case of European Union member states. *Sustainable Development*, 32, 2638–2652. DOI: 10.1002/sd.2804
- Pawlak, K. (2018). Comparative advantages of the Polish agri-food sector on the US market. In J. Golebiewski (ed.), *Proceedings of the 2018 International Scientific Conference "Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy"* (p. 223–230). Warsaw: Warsaw University of Life Sciences–SGGW, Faculty of Economic Sciences.
- Pawłowski, K.P., & Sołtysiak, G. (2024). The Potential Impact of the European Green Deal on Farm Production in Poland. *Sustainability*, 16(24), 11080. DOI: 10.3390/su162411080
- Pe'er, G., Birkenstock, M., Lakner, S., & Röder, N. (2021). The Common Agricultural Policy post-2020: Views and recommendations from scientists to improve performance for biodiversity. Vol. 3. Policy brief. *Thünen Working Paper*, 175.
- Pochwatka, P., Kowalczyk-Juśko, A., Sołowiej, P., Wawrzyniak, A., & Dach, J. (2020). Biogas Plant Exploitation in a Middle-Sized Dairy Farm in Poland: Energetic and Economic Aspects. *Energies*, 13(22), 6058. DOI: 10.3390/en13226058
- Polityka Insight (2021). *Impact of the European Green Deal on Polish Agriculture Report*. Warsaw: Polityka Insight.
- Prandecki, K., Wrzaszcz, W., & Zieliński, M. (2021). Environmental and Climate Challenges to Agriculture in Poland in the Context of Objectives Adopted in the European Green Deal Strategy. *Sustainability*, 13(18), 10318. DOI: 10.3390/su131810318
- Szczepaniak, I., & Drożdż, J. (2024). Pozycja przemysłu spożywczego w gospodarce Polski i Unii Europejskiej. *Przemysł Spożywczy*, 78(8). DOI: 10.15199/65.2024.81
- Sengul Orgut, I., & Lodree, E.J. (2023). Equitable distribution of perishable items in a food bank supply chain. *Production and Operations Management*, 32(10), 3002–3021. DOI: 10.1111/poms.14019
- Seremak-Bulge, J., & Lopaciuk, W. (2011). Overall assessment of Polish foreign trade in agri-food products in 1995–2009. In J. Seremak-Bulge (ed.), *Foreign trade in agri-food products in 1995–2009. Studies and Monographs*, 152. Warsaw: IAFE-NRI, 12–40.

- Sorbo, A., Pucci, E., Nobili, C., Taglieri, I., Passeri, D., & Zoani, C. (2022). Food Safety Assessment: Overview of Metrological Issues and Regulatory Aspects in the European Union. *Separations*, 9(2), 53. DOI: 10.3390/separations9020053
- Stelzl, T., Belc, N., Cito, N., Lattanzio, V.M.T., Meerpoel, C., De Saeger, S., Alakomi, H.L., Tomaniova, M., Hajslova, J., Scheibenzuber, S., & Rychlik, M. (2023). European food safety research: An explorative study with funding experts' consultation. *Heliyon*, 9(12), e22979. DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e22979
- Stępień, S., & Maican, S. (2020). Small Farms in the Paradigm of Sustainable Development: Case studies of selected Central and Eastern European countries. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tollefson, J. (2022). What the War in Ukraine Means for Energy, Climate, and Food. *Nature*, 604(7905): 232–233. DOI: 10.1038/d41586-022-00969-9
- Trávníček, J., Willer, H., & Schaack, D. (2022). Organic Farming and Market Development in Europe and the European Union. In H. Willer, C. Meier, & B. Schlatter (Eds.), *The world of organic agriculture: Statistics and emerging trends 2022* (pp. 235–271). Bonn: Research Institute of Organic Agriculture FIBL, Frick, & IFOAM – Organics International.
- Westhoek, H., Doelman, J.C., Muilwijk, H., & Stehfest, E. (2021). Commentary: Food choices and environmental impacts: Achievements and challenges. *Global Environmental Change*, 71(7826), 102402. DOI: 10.1016/j.gloenvcha.2021.102402
- Wittman, H. (2023). Food sovereignty: An inclusive model for feeding the world and cooling the planet. *One Earth*, 6(5): 474–478.
- Wróbel-Jędrzejewska, M., Klepacka, A.M., Włodarczyk, E., & Przybysz, Ł. (2025). Carbon Footprint of Milk Processing – Case Study of Polish Dairy. *Agriculture*, 15(1), 62. DOI: 10.3390/agriculture15010062
- Wrzaszcz, W. (2023). Zielona transformacja polityki rolnej w Unii Europejskiej. *Zielone Finanse*, 81–112.
- Zmyślona, J., Sadowski, A., & Genstwa, N. (2023). Plant Protection and Fertilizer Use Efficiency in Farms in a Context of Overinvestment: A Case Study from Poland. *Agriculture*, 13, 1567. DOI: 10.3390/agriculture13081567

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

ARTYKUŁY VARIA

VARIA ARTICLES

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

DARIUSZ KUBOK

<http://orcid.org/0000-0003-3360-9667>
Uniwersytet Śląski w Katowicach
dariusz.kubok@us.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2699

Filozofia polityki, zetetycyzm i głos poezji*

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem naukowym artykułu jest reinterpretacja filozofii polityki na podstawie rozróżnień dokonanych przez M. Oakeshotta, zwłaszcza między polityką wiary a polityką sceptycyzmu, oraz ukazanie ich ograniczeń. Na tej podstawie proponuję własne ujęcie filozofii polityki, które rozwija te rozróżnienia poprzez koncepcję zetetycyzmu, krytycyzmu oraz „głosu poezji” jako elementów pogłębiających rozmowę o polityczności.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule wykorzystuję przede wszystkim analizę tekstu jako główną metodę badawczą. Poza tym w tekście obecne są rozważania metafizyczne związane z filozofią polityki.

PROCES WYWODU: Wykorzystuję wypracowaną przez siebie opozycję pomiędzy dopowiedzianym nieskrępowaniem a skrępowanym niedopowiedzeniem. W celu dookreślenia zależności między nimi odwołuję się do wybranych poglądów filozofów polityki, przede wszystkim jednak do uwag M. Oakeshotta, którego poglądy staną się punktem wyjścia i pretekstem do ujawnienia własnej propozycji. W szczególności dwa biegunowe typy idealne, a więc politykę wiary i politykę sceptycyzmu (w duchu Oakeshotta), spróbuję przełamać ożywczym i pozytywnym zetetycyzmem, a projekt monomitycznej dominacji zastąpię z kolei nie tyle formalnie określoną „rozmową ludzkości”, ile ujętym wielowymiarowo krytycyzmem, ze szczególnym uwypukleniem poetyckiej w swoim rodowodzie wrażliwości jako wyczulenia na rudymenarne dystynkcje i fundamentalne rozróżnienia.

* Działania badawcze wsparte ze środków przyznanych w ramach programu Inicjatywa Doskonałości Badawczej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Dla Oakeshotta filozofia stanowi tylko metaanalizę modalności, a zatem sprowadza się głównie do działalności krytycznej i pasożytniczej. Tym samym filozofia nic nie wnosi do rozmowy ludzkości. Przytaczam szereg argumentów przeciwko takiemu ujęciu. Aktywność filozoficzna wyrażona jako połączenie krytycyzmu, zetetycyzmu i głosu poezji zmienia granice, warunki, a finalnie być może też treść rozmowy. Filozofia bada, kształtuje i pogłębia zdolność rozmowy oraz możliwości funkcjonowania w innych światach wraz z ich odmiennymi i wieloznacznymi głosami.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W świetle badań otwiera się przestrzeń wyjścia poza utarte schematy myślenia o filozofii polityki. Przede wszystkim jednak poszerzę obszar dyskursu nad zagadnieniem polityczności o nowe obszary (dotychczas mniej eksploatowane), a także powiązę filozofię z krytycznością pojętą pozytywnie i afirmatywnie.

SŁOWA KLUCZOWE:

filozofia polityki, zetetycyzm, krytycyzm, poezja, metafilozofia

Abstract

POLITICAL PHILOSOPHY, ZETETICISM,
AND THE VOICE OF POETRY

RESEARCH OBJECTIVE: The scientific objective of the article is to reinterpret political philosophy based on the distinctions made by M. Oakeshott, especially the opposition between the politics of faith and the politics of scepticism, and to reveal their limitations. On this basis, I propose my own approach to political philosophy, developing these distinctions through the concepts of zeteticism, criticism, and the “voice of poetry,” which deepen the conversation about the political.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: In the article I primarily use text analysis as the primary research method. Additionally, I include metaphilosophical considerations related to political philosophy.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: I utilize the opposition I have developed between explicitly stated unfetterness and fettered understatement. To clarify the relationship between them, I refer to selected views of political philosophers, with particular emphasis on the remarks of M. Oakeshott, whose perspectives will serve as a starting point and a pretext for revealing my proposal. Specifically, I will attempt to break through the two polar ideal types—politics of faith and politics of scepticism (in the spirit of Oakeshott)—with a revitalizing and positive zeteticism. Instead of the project of monomythic dominance, I will propose not a formally defined “conversation of mankind,” but rather a multidimensionally framed criticism, with a special emphasis on sensitivity

of poetic origin as an attunement to rudimentary distinctions and fundamental differentiations.

RESEARCH RESULTS: For Oakeshott, philosophy is merely a metanalysis of modalities, which means it primarily amounts to critical and parasitic activity. Thus, philosophy contributes nothing to the conversation of humanity. I present a series of arguments against this view. Philosophical activity, expressed as a combination of criticism, zeteticism, and the voice of poetry, alters the boundaries, conditions, and ultimately, perhaps even the content of the conversation. Philosophy examines, shapes, and deepens the capacity for conversation and the ability to function in other worlds with their diverse and ambiguous voices.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: In light of the research, a space opens up to move beyond the conventional frameworks of thinking about political philosophy. More importantly, I will expand the discourse on the concept of the political by introducing new areas (previously less explored) and will also connect philosophy with a criticality understood positively and affirmatively.

KEYWORDS:

political philosophy, zeteticism, criticism, poetry,
metaphilosophy

Podejmując refleksję nad polityką czy też nad fenomenem polityczności, trzeba być ostrożnym, ponieważ punkt wyjścia będzie determinował sposób widzenia; podobnie jest z perspektywą oglądu – ona też pozycjonuje formy postrzegania, a przede wszystkim słownik myślenia. Interesuje mnie szczególnie polityka ujęta w perspektywie dyskursu filozoficznego, a zatem możliwie najszerszej kontekstowo analizy określonego zagadnienia. Dla uproszczenia opisu tego punktu wyjścia rozpocznę od rekapitulacji swoich ustaleń z artykułu *Filozofia a polityka: lekcje z Oakeshotta, Bradatana i Sokratesa* (Kubok, 2022), a następnie odwołam się do inspiracji poglądami Michaela Oakeshotta i jego krytyki wybranych idei. Na tej podstawie ukażę własną propozycję, która – czerpiąc częściowo z jego słownika – będzie już jeśli nie rozstaniem z jego poglądami, to przynajmniej zasadniczą korektą szczegółowych ustaleń.

DOPOWIEDZIANE NIESKRĘPOWANIE A SKRĘPOWANE NIEDOPOWIEDZENIE

W dużym uproszczeniu we wskazanym artykule określiłem relację filozofii polityki do praktycznej działalności politycznej jako relację pomiędzy dopowiedzianym nieskrępowaniem a skrepowanym niedopowiedzeniem. Filozofia nieuwikłana w doraźną sprawczość może sobie pozwolić na sądy nieskrępowane, czasami nawet radykalne i niepopularne; z kolei permanentnie skrepowana i zazwyczaj doraźna praktyka polityczna musi decydować się na mniej lub bardziej stanowcze i skalkulowane niedopowiedzenie. Obie strony z nieskrywana zazwyczaj niechęcią lub w najlepszym razie obojętnością traktują się wzajemnie. Filozof wzdryga się przed jakąkolwiek formą niedopowiedzenia, traktując spodziewaną skuteczność jako wartość słabszą niż inne wartości głoszone przez filozofię; polityk z kolei boi się filozofa z powodu jego nieskrępowania, widząc w tym potencjalne roszczenia do działania.

Obopólny strach może być jednak pozorny, choć wiele mówiący. Niewykluczone jest przecież, że nie ma się czego bać, ponieważ obie strony nie mówią w tym samym języku, a nawet nie mówią do siebie. Może to jednak oznaczać, że pomimo braku wzajemnej rozmowy – z powodów językowych, intencjonalnych czy też pragmatycznych – jednak na siebie wpływają. We wspomnianym artykule postawiłem tezę, że wpływ filozofii na politykę dotyczy nie tyle treści jej przekonań, ile raczej granic skrepowanego dopowiedzenia. W dalszej perspektywie niewykluczona byłaby także treść dyskursu politycznego. W tym miejscu warto powrócić do tej kwestii i przyjrzeć się sprawie bliżej.

Nie wchodząc w szczegóły, można tylko nadmienić, że dyferencjacji filozofii polityki od nauk politycznych nie da się sprowadzić do akcentowania w tej pierwszej nieempirycznej refleksji, odwoływania się do sądów normatywnych, podkreślania silnej tendencji do (auto) krytycyzmu, czy też – argument najbardziej prostacki – uznawania jej nienaukowości, tak jakby kwestia rozumienia naukowości była niezmienna od XIX wieku i zasadniczo jednowymiarowa. Sytuacji nie rozwiązuje także przeciwstawienie jednoznaczności nauk politycznych wieloznaczności refleksji filozoficznej, która przez to staje się teorią spekulatywną (Szahaj & Jakubowski, 2005, s. 8–9). Nie chodzi tylko o to, że dzisiaj spekulatywności nie sposób zarzucić, ale o to, że filozofia

polityki obejmuje aktywności poznawcze wykraczające z jednej strony poza nauki normatywne, a z drugiej poza teorie oparte na empiryczności. T. Buksiński w następujący sposób definiuje filozofię polityki:

Natomiast filozofia polityki dokonuje refleksji nad działaniami i strukturami politycznymi w świetle pewnych ogólnych wizji człowieka i świata społecznego. Ona ujawnia podstawy aksjologiczne, normatywne i egzystencjalne życia jednostkowego i społecznego. Określa sens, granice, ważkość, wartość dla poszczególnego człowieka i dla zbiorowości określonych form i struktur politycznych (Buksiński, 2006, s. 10).

Autor ten wyraźnie zaznacza, że filozofia polityki ma charakter zarówno opisowo-wyjaśniający, jak i legitymizacyjny oraz normatywny.

W celu przybliżenia specyfiki filozofii polityki warto odwołać się jeszcze do dwóch argumentów. Po pierwsze, sama w sobie kwestia jednoznaczności nauki zdaje się dyskusyjna; więcej nawet, w dalszej części artykułu postaram się pokazać niezbywalne walory wieloznaczności w naukach humanistycznych i społecznych. Po drugie, filozofia polityki jest nieodzowna z tego powodu, że – stanowiąc wyraz refleksji filozoficznej *sensu largo* – pozwala wiązać zagadnienie polityczności z innymi zagadnieniami, a ostatecznie stara się być ukazana na planie rozumienia całości. Każda z nauk wycinkowo i aspektowo analizuje określone tematy, filozofia (w tym filozofia zorientowana na polityczność) niekarkołomnie, lecz ze świadomością wyzwania teoretycznego, stara się widzieć problem na najszerszym planie czy też w horyzoncie całości. Filozofia jest z natury przedmiotowo niewycinkowa, a przez to jej przedmiot jest bezkontekstowy, choć ona sama ma charakter kontekstowy. Namysł nad aspektem w filozofii staje się namysłem nad relacjami w obrębie całości. Oznacza to, że filozofia polityki wiąże polityczność nie tylko z koncepcjami człowieka, społeczeństwa, wartości, ale także z problemami ontologicznymi, epistemologicznymi czy też metodologicznymi (zob. Greenleaf, 1966; Franco, 1990; Gerencser, 1995).

FILOZOFIA POLITYKI: SNY CZY GRANICE HAŁASU

Zgodnie z zapowiedzią rozpocznę swoje analizy od przypomnienia zasadniczych zrębów poglądów Michaela Oakeshotta, ponieważ,

(1) podzielam negatywny wymiar jego myśli sprowadzający się do podważania racjonalizmu w filozofii polityki (zob. Wells, 1994; zob. też Ostolski, 2000, s. 91) i (2) jego słownik filozoficzny będzie można łatwo wykorzystać do pokazania miejsca, w którym zasadniczo odbiegne od jego myśli, pozostawiając niejako w mocy część jego ustaleń. Najogólniej rzecz ujmując, polityka jest działalnością praktyczną, a ta z kolei stanowi jedną z modalności będących przedmiotem refleksji filozoficznej. Ta działalność praktyczna tworzy wyobrażenia przyjemności, wykorzystując przy tym relacje międzyludzkie (zob. Norris, 2017; Plotica, 2013; Riley, 1992). Ale w wymiarze konkretnym, odnoszącym się do fenomenu władzy, władca nie uczestniczy w grze jako sprawca kierujący się własnymi poglądami, lecz jedynie zarządza regułami gry, wyznaczając granice hałasu, jaki każdy ma prawo w niej czynić (Oakeshott, 1999c, s. 191–220). Racjonalizm polityczny natomiast nie zadawała się ujmowaniem władcy jako arbitra, ale postrzega go jako pragnącego urzeczywistnić swój prywatny sen. Biegunowym przeciwieństwem polityki snu (wiary) jest polityka sceptycyzmu, a one razem tworzą przestrzeń możliwych stanowisk, przy czym punktem wyjścia powinno być nasze doświadczenie, a nie niebiosa.

Oakeshott, jak wielu myślicieli wybudzonych ze snu, krytycznie ocenia nowożytny racjonalizm przede wszystkim za wadliwą koncepcję epistemologiczną, która przedkłada *technical knowledge* nad *practical knowledge*. Ta ostatnia ujawnia się w zwyczajach, praktykach, natomiast ta pierwsza to głównie wyabstrahowane zasady i reguły działania. Racjonalista w ramach swojego snu proponuje rozwiązanie doskonałe i ostateczne. Taka polityka doskonałości staje się polityką unifikacji, czy też – mówiąc językiem Helmuta Schelsky'ego i Odon Marquarda – polityką bez podziału władz. Zdaniem Oakeshotta ludzie przeceniają działalność polityczną, przypisując jej przesadną rolę i nierealistyczne oczekiwania. Poza tym dzisiaj działalność polityczna to nie tylko spór doktryn, ale także ich emocjonalnych pozostałości, tworząc coś w rodzaju politycznego poligonu.

Zdaniem Oakeshotta, gdy patrzymy ogólnie na myśl polityczną, to możemy zhierarchizować jej formy, biorąc za kryterium wewnętrzne nasycenie burzycielstwem: refleksja w służbie polityki (minimalne), doktryna polityczna (ograniczone) i filozofia polityki (radikalne). Wiąże się to oczywiście z tym, że filozofia polityki – w przeciwieństwie do praktycznej działalności politycznej – kieruje się w stronę

trwałości, ale w inny sposób niż u Platona, Hegla, Straussa i Vogeli-na. Oakeshott myśli o filozofii jako o radykalnej działalności refleksyjnej wyzbytej resentymentu, gnostyckiej nadziei, pelagianizmu, dogmatycznego racjonalizmu i perfekcjonizmu. Dla niego tym, co dyferencjuje odmienne typy refleksji,

nie jest chęć bądź niechęć myśliciela do kontynuowania wędrówki, lecz jego chęć bądź niechęć do zabierania ze sobą na wyższe piętra ustalonych, zapamiętanych pozostałości widoku, który rozpościarał się z niższego piętra, chęć bądź niechęć do zgody na to, by obraz widziany wcześniej determinował widok późniejszy (Oakeshott, 1999a, s. 124).

Przy bliższej analizie ujęcia Oakeshotta okazuje się, że najgłębszą cechą wyróżniającą filozofa [polityki] jest określona postawa prowadząca się do niewygaszalnej chęci wspinaczki (podróży) z jednoczesnym wyłączeniem pamięci i zdeterminowania pomiędzy następującymi po sobie obrazami świata.

BONANZA I ŚWIAT KOMEDIANTÓW

Dla Oakeshotta *politics of faith* i *politics of scepticism* to dwie postawy, dwa typy idealne, ładunki dwóch biegunów, pomiędzy którymi sytuuje się nowożytna polityka jako określony sposób działania.

Zgodnie z moim rozumieniem [...] biegunami naszej działalności rządzenia, skrajnościami (zarówno teoretycznymi, jak i historycznymi), których przejawem są wieloznaczności naszego słownictwa politycznego, nie są ani anarchizm i kolektywizm, ani zjawiska związane bezpośrednio z upoważnieniem rządu, lecz dwa przeciwstawne style uprawiania polityki, które będę nazywał odpowiednio polityką wiary i polityką sceptycyzmu (Oakeshott, 2019, s. 62; zob. także Frowe, 2007; Tseng, 2013; Wood, 1959; Botwinick, 2011).

Polityka wiary to odpowiedź na natchnioną wizję dotyczącą dobra wspólnego, która traktuje politykę nie jako załatwianie problemów, lecz jako dążenie do prawdy (Oakeshott, 2019, s. 79–80). Polityka sceptycyzmu nie ma takiego rewolucyjnego charakteru i zakłada, że (teza słabsza) o warunkach doskonałości mamy skromną wiedzę, aby z rozwagą dążyć w tym kierunku, albo (teza silniejsza) w ogóle

doskonałość dla człowieka to ułuda (Oakeshott, 2019, s. 87). A zatem wizji zbudowanej na gnostyckich marzeniach o perfekcjonizmie i pelagiańskiej wierze zakładającej, że doskonałość zależy od niesłabnących ludzkich wysiłków, należy przeciwstawić inną wizję:

świadomość śmiertelności, owa *amicitia rerum mortalium*, która odziera z kuszącej pozłoty roztaczane przez wiarę wizję wspaniałej przyszłości, ujmowanie świata nie jako bonanzy, którą należy eksploatować, lecz jako «sceny komedianów», a także wątpliwości co do owoców ludzkich zamysłów, zwłaszcza zakrojonych w wielkiej skali, nakazujące choćby chwilę namysłu przed decyzją oddania się bez reszty największej nawet sprawie (Oakeshott, 2019, s. 169).

Rzecz jasna Oakeshott poświęca dużo uwagi podważaniu snu polityki wiary i walce z polityką utopijną, ale nie znaczy to, że zsuwa się w stronę modelu sceptycznego w tej wyidealizowanej formie. Obie skrajności mają swoją nemezis: polityka wiary – nemezis patosu, sceptycyzm – nemezis niedziałania lub niezdecydowania. Każda z nich, gdy zasklepi się w swojej monomitycznej wyłączności, gotuje nam zgubę. Co ważne, Oakeshott pokazuje, że w polityce należy wychodzić poza granice swojej skorupy, otwierać się na inność postaw, przede wszystkim jednak nauczyć się krytycznie rozmawiać ze sobą, dzięki czemu będzie można cokolwiek zmieniać bez patosu.

ROZMOWA – SPOTKANIE RÓŻNYCH GŁOSÓW

Oakeshott – jak wiadomo – wyróżnił cztery modalności (swoiste ramy interpretacyjne) ludzkiego doświadczenia: historię (zob. Boucher, 1984; Smith, 1996), naukę, praktykę i poezję. Koncepcję modalności doświadczenia opracował już w swojej pierwszej książce (Oakeshott, 1933). Warto zauważyć, że pierwotnie wyróżniał pierwsze trzy modalności, później dopiero uzupełnił tę listę o poezję. Esej *The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind* powstał w 1959 roku i został później włączony do tomu *Rationalism in Politics* (Oakeshott, 1962). We wstępie do tego dzieła Oakeshott pisze, że esej *The Voice of Poetry...* jest spóźnionym wycofaniem głupiego zdania z *Experience and Its Modes*. Chodzi o to, że życie artysty pierwotnie zostało tam opisane jako najbardziej dogłębne i pozytywne. Tymczasem później

Oakeshott porzuca ten pogląd i uważa, że poezja jest niezależnym głosem w rozmowie ludzkości, nieistotnym w kontekście głosu praktycznego. Uważa się dość powszechnie, że istotny wpływ na jego koncepcję modalności miał Edward Bullough, który wyróżniał cztery typy doświadczeń: praktyczny, naukowy, etyczny i estetyczny (Bullough, 1957). Każda z modalności jest autonomiczną formą scalania doświadczenia z własnymi metodami, słownikami i sposobami działania, dlatego można powiedzieć, że – wykorzystując metaforę tego myśliciela – modalności to inherentne kulturze rozmawiające ze sobą sny. Oakeshott podkreśla, że każda z modalności to odrębny świat, nieprzekładalny na inny, dzięki czemu mamy do czynienia z egalitaryzmem tych odrębnych ujęć.

Filozofia natomiast jest działalnością *de facto* pasożytniczą, ponieważ odnosi się nie tyle do doświadczenia, ile do namysłu nad modalnościami, aby ukazać niewystarczalność i aspektowość każdej z nich. Warto w tym miejscu doprecyzować sens owego pasożytnictwa. Określenie filozofii jako działalności „pasożytniczej” nie oznacza jej aksjologicznej ani metodologicznej zależności od innych modalności. Chodzi raczej o zależność logiczną i przedmiotową: filozofia nie tworzy własnej modalności doświadczenia, lecz reflektuje nad sposobami jego ujmowania obecnymi w innych dziedzinach. Jednocześnie nie przekreśla to jej autonomii jako swoistej aktywności ducha, której zadaniem jest odsłanianie relacji między modalnościami oraz ukazywanie ich granic. Filozofia nie jest partnerem rozmowy, ale stanowi metanarrację jak sędzia, który dba o to, aby żaden uczestnik rozgrywki nie był uprzywilejowany. Dla Oakeshotta filozofia nic nie mówi o świecie w tym sensie, że nie stanowi formy scalania doświadczenia i modalności, ale formę zabezpieczenia ich egalitarnej autonomii. Nie proponuje zatem wielkich gnostyckich snów pokazujących równie wielkie racjonalne teorie aktywności ludzkiej. Rozmowa to spotkanie głosów różnych modalności, a nie argumentacja, dominacja, perswazja i decyzja. Rozmowa to wielogłos, wielojęzyk i spotkanie, natomiast każda modalność mówi po swojemu.

Właściwie nie jest ona możliwa bez różnorodności głosów: w niej spotykają się światy odmiennych dyskursów, by zyskać wzajemne uznanie i cieszyć się ową nieokreśloną relacją, która nie wymaga ani nie przewiduje ich wzajemnego dostosowania (Oakeshott, 1999b, s. 244–245; zob. także Taylor, 1989; Podoksik, 2003).

Rozmowa taka charakteryzuje się otwartością, inkluzywnością z jednoczesną niekonkluzywnością, co sprzyja różnorodności i wieloznaczności.

W moim przekonaniu jednak rozmowa to takie kultywowanie języka i mowy ludzkości, aby ta rozmowa była pogłębiona, możliwie szerokokontekstowa i uwrażliwiona; tymczasem dzisiaj rozmowa płowieje, stając się często sitcomową fasadą rzeczywistości ślizgającą się po powierzchni życia. Co prawda Oakeshott określa rozmowę jako spontaniczną przygodę intelektualną (Oakeshott, 1999b, s. 244), ale nie redukuje jej wyłącznie do wymiaru czysto intelektualnego. Choć odbywa się ona w języku i wymaga pewnej formy rozumności wypowiedzi, obejmuje także inne sposoby artykulacji doświadczenia, takie jak obrazy wyobraźni czy ekspresję uczuć, czego wyrazem jest uznanie przez Oakeshotta głosu poezji za jeden z równoprawnych elementów rozmowy ludzkości. Rozmowa nie odbywa się jedynie na poziomie intelektu, ale staje się możliwa, gdy uwzględnimy wymiar wolicjonalny, emocjonalny, a przede wszystkim określoną postawę uczestników rozmowy. W tym kontekście ważną kwestią jest wymiar edukacyjny. Dla Oakeshotta kształcenie ogólne to nie tylko uczenie kompetencji miękkich, w tym niesłuchanie ważnej umiejętności myślenia krytycznego, ale kształcenie konkretnych doświadczeń (zob. Godoń, 2014, s. 89). Jak postaram się pokazać poniżej, kompetencje związane z *critical thinking* (zob. Glaser, 1941/1972, s. 5–6; Lai, 2011; Facione, 1990; Passmore, 2010; Ennis, 1985; Halpern, 1998; Paul, 1992; Barnett, 1997; Davies & Barnett, 2015) to tylko jeden z elementów krytycyzmu antydogmatycznego, który z kolei jest wyłącznie składową szeroko rozumianej postawy krytycznej. Postawa krytyczna obejmuje przede wszystkim zdolności wrażliwego pogłębiania doświadczenia świata, umiejętności wieloaspektowego i polimitycznego jego rozumienia, a także kompetencje autokrytyczne.

FILOZOFIA JAKO ZETETYCYZM

Przypomnijmy, dla Oakeshotta filozofia charakteryzuje się niewygaszalną chęcią wspinaczki (podróży) z jednoczesnym wyłączeniem pamięci i zdeterminowania pomiędzy następującymi po sobie obrazami świata. Filozofia jest metanarracją nad modalnościami i nie wnosi

niczego do rozmowy tych odmiennych głosów. Czyżby? W moim przekonaniu filozofia jest radykalna (tak jak dla Oakeshotta), ale nie dlatego, że wyzbywa się pamięci i niezeterminowania, tylko dlatego, że jest źródłowo holistycznym dopowiedzianym nieskrępowaniem, działalność polityczna natomiast z konieczności jest fragmentarycznym skrepowanym niedopowiedzeniem. Poza tym metafora wspinaczki i liczne komentarze Oakeshotta nie uzasadniają tego, skąd ta chęć wynika czy też na czym się opiera. Sądzę, że tu właśnie tkwią ograniczenia wewnętrzne koncepcji tego myśliciela. Dla niego idealnymi biegunami postaw są *politics of faith* i *politics of scepticism*, które próbują zawłaszczyć swojego oponenta i ustanowić własny, wyłączny model. Nawet jeśli zgodzimy się z postulatem Oakeshotta, że wyjście z ich doktrynalnego jedynowładztwa w stronę konwersacyjnego spotkania stanowi krok we właściwym kierunku, to i tak nic to nie zmienia, ponieważ nadal myśli się o „obszarze dyskursu”, który jest wyznaczony opozycją polityka wiary (utopia) – polityka sceptycyzmu; w istocie rzeczy opozycja ta sprowadza się do operowania w granicach paraliżujących ostateczności: polityka wiary to pozytywny dogmatyzm, zaś negatywistycznie ujęty sceptycyzm to *de facto* sceptycyzm epechiczny.

Duża część konserwatywnie nastawionych myślicieli głosi polityczny sceptycyzm sprowadzający się do powstrzymywania się lub tylko ograniczania działania politycznego z uwagi na konieczność odejścia od istniejącego porządku, którego zasadność należałoby odpowiednio uzasadnić. Uzasadnienie zmian spoczywa na zmieniającym. Takie podejście zakłada zobligowanie do wyjaśnień strony dążącej do zmiany, a nie tej trwającej przy tym, co jest. Tak rozumiany sceptycyzm jest sceptycyzmem epechicznym, czy też efektycznym, a nie zetetycznym (Kubok, 2021, s. 126–140; zob. też Gerencser, 2000; Tseng, 2003; Laursen, 2005). Sceptycyzm epechiczny ma charakter wyłącznie negatywny, powstrzymujący i konserwujący, możliwe jest jednak zaproponowanie innego rozumienia sceptycyzmu, który – wyzbywszy się gnostycyzmu, *politics of perfection*, a przede wszystkim modelu aristofilozoficznego (Kubok, 2021, s. 139–140) – tenduje w stronę pozytywności, aktywności, a nawet nadziei. Zetetycyzm promuje powściągliwość w stosunku do chęci udzielania ostatecznych odpowiedzi z jednoczesną zachętą do działania, poszukiwania i dążenia. Zatem w miejsce sceptycyzmu zawieszającego

osąd i zmianę proponowany jest sceptycyzm zetetyczny, który łączy aktywność różnorodnych modalności z uzasadnieniem chęci filozoficznej wspinaczki (zob. Kubok, 2021, s. 128). Filozofia ujęta zetetycznie zakłada nieskrępowaną chęć dążenia do odpowiedzi wraz z wystrzeganiem się pychy ostateczności i wstydu rezygnacji. Poza tym dąży ona do zrozumienia warunków i schematów samego dyskursu i spotkań różnorodnych głosów. Trafnie zbliżone podejście ukazuje Adam Ostolski:

Filozofowanie byłoby wtedy tworzeniem przestrzeni, w której możliwa jest rozmowa, a nie poszukiwaniem ostatecznych konkluzji. [...] Podstawowym zainteresowaniem filozofa jest kultywowanie pewnego języka, a nie uzasadnianie konkretnych posunięć w doraźnej grze. Konkretnie problemy rzadko są dla filozofa najbardziej naglącą rzeczywistością, a częściej przykładami ilustrującymi możliwości pewnego sposobu myślenia (Ostolski, 2000, s. 100).

Spośród wymienianych przez Oakeshotta modalności praktyka (polityka) i nauka zdają się dominującymi głosami, których wymiar działania jest niezaprzeczalny (Sullivan, 2007). W pierwszym przypadku jest to ciągle pragnienie i zaspakajanie, w drugim – wytrwałe poszukiwanie wizji zrozumiałego świata. W mniejszym stopniu chcemy myśleć o historii i poezji jako o określonych działaniach. Tymczasem również historia może być ujęta nie jako rekonstrukcja faktów, ale jako konstruktywna aktywność interpretowania przeszłości. Warto zauważyć, że Oakeshott stanowczo odrzucał pojmowanie historii jako prostego zbioru przeszłych „faktów”, twierdząc, że przeszłość historyczna jest zawsze konstrukcją historyka, która nie istnieje poza samym procesem badania. Jednocześnie filozof ten kategorycznie bronił autonomii i obiektywności historii, wyraźnie dystansując się od nurtów narratywistycznych, takich jak u Haydena White’a, które poprzez asymilację historii do poezji negują jej status jako odrębnej i niezależnej dyscypliny. Dla Oakeshotta asymilacja historii do poezji (literatury) była pomieszaniem „modalności doświadczenia” (*modes of experience*). Każda z nich (nauka, praktyka, historia, poezja) jest autonomiczna i nie powinna być oceniana miarą innej.

Nie inaczej jest z poezją; ona także jest *non-laborious activity* (Oakeshott, 1999b, s. 268), która powinna być traktowana jako samowystarczalna (niepragmatyczna) i bezinteresowna aktywność

kontemplacyjna manifestująca się w zachwycie. W moim przekonaniu można w tym miejscu pójść dalej niż Oakeshott, choć nadal trzymając się dla jasności jego słownika. W miejsce sceptycyzmu epechicznego akcentować należy zetetycyzm jako sceptycyzm aktywistyczny i ukazujący intencjonalne „napędy” wszystkich modalności oraz samej filozofii, co tłumaczyć może naszą ciągłą chęć wspinaczki (zetetycznego dążenia). I tak: praktyka to zetetycyzm pożądania, nauka – zetetycyzm rozumienia, historia – zetetycyzm interpretacji przeszłości, a poezja – zetetycyzm zachwyty. Nie zamykając listy potencjalnych modalności, trzeba dodać, że sama filozofia byłaby wtedy zetetycyzmem modalności. Ujęty w ten sposób zetetycyzm przejawia się na różne sposoby w różnych aktywnościach oraz stanowi jednoczący i podmiotowo syntetyzujący składnik rudymenarnej postawy człowieka: *homo criticus* w formule *homo zeteticus*. Jak to ukażę poniżej, poezja w głębszym sensie jako wrażliwość (subtelność) i kontemplacja, a nie tylko jako zachwyt (jedna z modalności), będzie mogła zostać potraktowana – wraz z szeroko rozumianym krytycyzmem – jako wyraz owej fundamentalnej postawy człowieka fundującej *proscenium* rozmowy.

PROSCENIUM ROZMOWY

Zgadzam się, że modalności to różne sposoby doświadczania świata, z których żaden nie jest uprzywilejowany, za to każdy jest aspektowy, a przez to niepełny. Ta niepełność wiąże się z niepewnością jako formułą rozstrzygalności. Dla Oakeshotta filozofia jest tylko metaanalizą modalności, działalnością krytyczną i pasożytniczą. Jednak musi istnieć – moim zdaniem – jakieś tło całości, w horyzoncie którego mozaika modalności może zostać w ogóle zrozumiała. Cóż innego, jeśli nie pozytywnie pojęta filozofia, niepasożytnicza i dopuszczająca polimityczność, a zarazem zetetyczna w swojej istocie, może wejść w tę rolę? Nawet rozmowa ludzkości zakłada wspólny język porozumienia, wyjście poza grozę wieży Babel. Oakeshott wyraźnie pisze o tym, że musi istnieć miejsce, gdzie rozmaite języki spotykają się, by stworzyć złożoną całość (Oakeshott, 1999b, s. 244); w innym miejscu dodaje, że każdy głos nie przemawia tylko w swoim języku, ale musi być dla innych zrozumiały (Oakeshott, 1999b, s. 290). Co

więcej, obrazem tego miejsca nie jest dysputa, badanie, dociekanie, dowodzenie, ale właśnie rozmowa; nie ma określonych jej warunków, żadnego moderatora czy też arbitra, żadnej hierarchii, ani potencjalnego zwycięzcy; rozmowę można określić co najwyżej jako „spontaniczną przygodę intelektualną” (Oakeshott, 1999b, s. 244).

Niemniej jednak jeśli nawet ujmemy kulturę jako rozmowę, to rozmowa odbywać się musi w jakimś „języku”, a „rozmówcy” powinni mieć do niej określone kompetencje. Rozmowa przecież to nie zmultiplikowany monomityczny wielogłos, lecz jakkolwiek zrozumiały dla „uczestników” przekaz. Wydaje się, że trzeba przynajmniej ogólnie scharakteryzować ten fundament rozmowy, o którym Oakeshott nie mówi; nazywam go *proscenium* rozmowy. Jak jednak zinterpretować własne słowa Oakeshotta: Jeśli rozmowa jest spotkaniem różnorodnych głosów, a nie ich mijaniem się, to czy nie powinniśmy określić choćby ogólnie tego miejsca spotkania? Jeśli Oakeshott porównuje rozmowę do hazardu, gdzie nie liczy się tak naprawdę wygrana, ale samo obstawianie, to czy przypadkiem nie przyznaje sam, że są reguły obstawiania? Różnorodność głosów bez wzajemnego dostosowania się i bez konkluzywności też może wymagać zarówno miejsca, jak i kompetencji. O jednej z takich umiejętności wspomina zresztą Oakeshott: to „umiejętność uczestniczenia w rozmowie” (Oakeshott, 1999b, s. 245).

Nie pretenduję w tym miejscu do ukazania wyczerpującej charakterystyki *proscenium* rozmowy wraz ze wszystkimi kluczowymi kompetencjami jej uczestników. Zwrócę tylko uwagę na wybrane. W swoich badaniach dotyczących krytycyzmu (Kubok, 2015; Kubok, 2018; Kubok, 2021) wyróżniam trzy podstawowe formy: krytycyzm separacyjny, krytycyzm antydogmatyczny oraz krytycyzm epistemologiczny. Krytycyzm separacyjny to najbardziej rudymenarny i podstawowy typ krytycyzmu, na którym bazują pozostałe typy; polega on na zdolności do rozróżniania, czy też separacji, i polega na wyznaczaniu odpowiednich granic oraz podziałów, umożliwiając tym samym dalszą aktywność. Krytycyzm antydogmatyczny sprowadza się do opozycji wobec pozytywnego dogmatyzmu oraz negatywnego dogmatyzmu (negacja ich obu to sceptycyzm, który może przybierać dwie formy: epechiczną albo zetetyczną); chodzi tutaj o wieloaspektowe odnoszenie się do zastanych faktów i konfrontowanie ich z własnymi przekonaniami, co powoduje konieczność

ciągłego rozważania racji ich uznawania, a także skutkuje możliwością rewizji swoich poglądów. Natomiast krytycyzm epistemologiczny ma charakter metaprzmiotowy i związany jest z autorefleksją oraz umiejętnością ewaluowania technik myślenia i metodologii; poza tym ukazuje on niezbędność poprzedzania i opierania wszelkiej refleksji na dociekaniach epistemologiczno-metodologicznych.

W moim przekonaniu szeroko rozumiany krytycyzm stanowi kluczowy element składowy owego *proscenium* rozmowy. Krytycyzm separacyjny obejmuje zdolności do rozpoznawania granic i operowania fundamentalnymi rozróżnieniami, w tym relacją ja – nie-ja; to także umiejętność pogłębiania dyskursu, wyczulenia na subtelności oglądu, rozpoznawanie szerokiego kontekstu zagadnień. Krytycyzm antydogmatyczny związany jest z podejrzliwością wobec wszelkich form dogmatyczności (pozytywnej i negatywnej), a jednocześnie z promocją aktywności o charakterze zetetycznym. Krytycyzm epistemologiczny koncentruje się na metamodalnej refleksji filozoficznej zmierzającej do wykluczenia monomityczności partykularnego oglądu i supremacji konkretnej modalności. Poza tym tak ujęty krytycyzm ukazuje także inne kompetencje przynależne do *proscenium*: krytyczna otwartość na różne głosy, umiejętność słuchania lub wspólnego milczenia, zdolność do rozmowy bez przemocy, czy też chęci zwycięstwa, ciągła dążność (element zetetyczny) jako niezbywalna aktywność, wrażliwość na subtelności świata. Oakeshott w komentarzu do kwestii wychowania przywołuje (bez podania źródła cytatu) słowa Williama Cory'ego, rektora szkoły w Eton:

w szkole „idzie nie tyle o to, abyś gromadził wiedzę, ile o to, abyś był zdolny do wysiłku umysłowego opartego na krytyce [...]. Pewną dawkę wiedzy istotnie możesz sobie przyswoić i zachować nawet przy przeciętnych zdolnościach; nie trzeba też żałować godzin strawionych na naukę rzeczy, o których potem zapomniałeś, albowiem cień straconej wiedzy uchroni cię przed niejednym złudzeniem. Ale nie tyle po wiedzę udajesz się do dobrej szkoły, ile po naukę umiejętności i obyczajów: obyczajów uwagi, umiejętności wyrażania swych myśli i szybkiego przyswajania wiadomości, przyjmowania nowych pozycji intelektualnych, wczuwania się w myśli innego człowieka; obyczajów poddawania się cenzurze i krytyce, umiejętności stopniowania zgody i niezgody; obyczajów precyzyjnego dostrzegania szczegółów; umiejętności oceniania, jak wiele można dokonać w określonym czasie; po naukę smaku i różnicowania, dzielności i trzeźwości

umysłu. A przede wszystkim do dobrej szkoły idzie się po to, by poznać samego siebie” (Oakeshott, 1999b, s. 246, przyp. 1).

Nie mogę się powstrzymać przed pokazaniem, że właśnie ten fragment podkreśla kluczowe wymiary krytycyzmu, który zarysowałem, łącznie z trzema jego typami: krytycyzm separacyjny (różnicowanie, przyjmowanie nowych pozycji intelektualnych, obyczaj precyzyjnego dostrzegania szczegółów), krytycyzm antydogmatyczny (wysiłek umysłowy oparty na krytyce, ochrona przed złudzeniami, wczuwanie się w myśli innego człowieka, obyczaj poddawania się cenzurze i krytyce, umiejętności stopniowania zgody i niezgody, umiejętności oceniania, dzielność i trzeźwość umysłu), krytycyzm epistemologiczny (samopoznanie). Właśnie w tym ostatnim aspekcie uwidacznia się rola poezji (sztuki).

KONTYNGENTNY UROK POLIMITU, CZYLI WARTOŚĆ PSTROKATEJ RÓŻNORODNOŚCI

Kultura ujęta jako rozmowa to umiejętność słuchania różnorodnych głosów bez pouczania, zawłaszczania, dominacji, paternalistycznej tolerancji na podejrzaną inność. Chodzi o to, żeby nie ulegać grzechowi *superbia*, które określić można jako

wyłączne zaabsorbowanie własną wypowiedzią, mogące doprowadzić do utożsamienia rozmowy ze sobą samym i do mówienia w taki sposób, jakby się mówiło jedynie do siebie. A wówczas może się okazać, że górę wzięł obyczaj barbarzyński (Oakeshott, 1999b, s. 247).

Różnorodność dla Oakeshotta wiąże się z różnymi modalnościami w rozmowie ludzkości, ale także w każdej z nich odnaleźć można różnorodne głosy stanowisk czy też przekonań. Ta wieloaspektowa różnorodność oferuje zasób dla każdego człowieka, którego kształcenie sprowadza się do zdolności nieignorowania tych zaproszeń do rozmowy (Oakeshott, 2001, s. 22). Oakeshott mówi o wielości autonomicznych głosów, które biorą udział w dyskusji. Dla niego jednak wielość głosów sprowadza się do różnych typów modalności doświadczenia. W moim przekonaniu można pójść dalej i wykorzystać uwagi Odo Marquarda. Jak już była o tym mowa, jednym

z elementów *proscenium* rozmowy jest krytycyzm epistemologiczny zmierzający do wyzbycia supremacji konkretnego głosu i wybranej modalności. Chodzi o to, aby jedna narracja lub typ oglądu nie zakrzyczała pozostałych. Poza tym rozmowa, aby była ożywcza i rozwijająca, powinna być rozmową różnorodnych głosów, a nie monologiem samopotwierdzania się rozpisanym na wiele głosów.

Żyjemy w świecie opowieści (mitów), których głosy układają się w różnorodne konstelacje i układy. Zdaniem Marquarda „niebezpieczny jest zawsze monomit [...]; nie są natomiast niebezpieczne polimity” (Marquard, 1994b, s. 101). W moim przekonaniu polimity też mogą być niebezpieczne, a więc lepiej jest powiedzieć, że polimityczność jest strawniejsza niż monomityczność, która zazwyczaj jest niestrawna. „Kto polimitycznie – żyjąc i opowiadając – uczestniczy w wielu historiach, ten zawsze jednej historii zawdzięcza wolność od każdej innej historii *et vice versa* [...]” (Marquard, 1994b, s. 102). Monomit, wykluczając wolność, jest zniewoleniem tożsamości wynikającym z braku różności; jego przykazanie brzmi: nie będziesz miał obcych opowieści poza mną. Chodzi więc o to, aby dążyć zetetycznie do podziału władz:

uwolnij się przez dokonywanie podziału, czyli dbaj o to, by władze, którymi są historie, szukając dostępu do ciebie trzymały się wzajemnie w szachu i w ten sposób limitowały ten dostęp – to właśnie w ten sposób człowiek zyskuje szansę bycia istotą wolną i złożoną, czyli bycia jednostką (Marquard, 1994b, s. 102).

Dla Marquarda podział władz ma bowiem sięgać przekonań i prowadzić do pluralizmu jako uznania więcej niż jednego sposobu myślenia i życia (Marquard, 2001, s. 120; Marquard, 1994a, s. 113). Krytycyzm separacyjny zastosowany na poziomie krytycyzmu epistemologicznego (metanarracyjnego) sprowadza się do dokonywania podziałów w ramach jednej opowieści, co prowadzi do wielości różnorodnych opowieści wzajemnie się równoważących i ograniczających.

Zgadzam się z Marquardem, że filozofia powinna zaprzestać kolaboracji z monomitem, z ortologicznym Mono-Logosem (Marquard, 1994b, s. 118). Filozofowie dążący do rozstrzygnięcia zawsze traktując rozmowę jako przygotowanie do zamknięcia rozmowy i ustalenia odpowiedzi. Tymczasem akceptacja wielu różnorodnych opowieści dostarcza rozmowie głębi, której zazwyczaj brakuje spłaszczonemu

uzgodnieniu czy też kompromisowi. Dążenie do odpowiedzi nie musi być jednoznaczne z ostatecznym rozwiązaniem problemu, a raczej powinno uczyć wrażliwości na kontekst, pogodzenia się z omylnością i wieloznacznością, a przede wszystkim otwarcia na inne oglądy. Wieloznaczność jest szczególnie widoczna w naukach humanistycznych i społecznych.

Ten podział władz – wyczucie historycznej złożoności i wieloznaczności: wolnościowego efektu powszechnej różnorodności rzeczywistości życiowej – staje się właśnie nowoczesny, chroniąc przed niebezpieczeństwem tylko jednoznacznej jedynej historii, i coraz bardziej niezbędny [...]. [W]ykształcenie bowiem jest gwarancją zdolności do emigracji (Marquard, 1994a, s. 113–114).

Owocna rozmowa otwiera jej uczestników na to, co nowe, przede wszystkim na nowe-akceptowane-w-swej-odrębności. Nie chodzi zatem o rozwój w swoim własnym monoświecie, ale o możliwość życia lub podróżowania w różnych światach. Propozycja taka ani nie kwestionuje takich obszarów, w których odpowiedź może być trwała (matematyka, logika), ani nie musi prowadzić do całkowitej dowolności. Wybór: albo ostateczne rozstrzygnięcie albo totalna dowolność, wydaje się fałszywą alternatywą rozłączną dokonaną z perspektywy aristofilozoficznej. Marquard proponuje „obowiązywanie łagodne”, ponieważ każdy z nas jest uwikłany w określone stanowiska i nie mamy nieśmiertelności, aby je permanentnie zmieniać (Marquard, 2001, s. 121–122). Chodzi o to, aby pluralizm współzawodnictwa pogłębić o pluralizm swoistości z jego kluczową zasadą: „więcej widzieć, więcej żyjąc” (Marquard, 2001, s. 122). W rozmowie – co warto jeszcze raz podkreślić – liczą się zarówno kompetencje krytycznego uczestnictwa w rozmowie, ale też troska o jakość rozmowy.

POEZJA: GŁOS I SZEPT

Poezja, na którą składa się aktywność artystyczna, to dla Oakeshotta jedna z modalności modelujących doświadczenie. Poezja sprowadza się do tworzenia obrazów i poruszania się wśród nich (Oakeshott, 1999b, s. 262). Poezja to doświadczenie kontemplacyjne (związane z zachwytem), które jest autotelicznym działaniem (choć nie pracą),

a nie tylko biernym oglądem. Dla niego we współczesnej konwersacji dominują modalności praktyki i nauki (dzisiaj nawet bezpośrednio na siebie się przekładające), pozostałe są marginalizowane, co zaburza równowagę. Trzeba dociążyć poezję, aby konwersacja nie była monotonna i zdominowana przez partykularne głosy. O ile filozofia jest pasożytnicza dla Oakeshotta, to poezja jest próżniacza, ponieważ opiera się na autotelicznej kontemplacji obrazów bez ich ewaluacji (zob. Polakowski, 2007, s. 266). Istnieją jednak specyficzne „obszary” wspólnoty (rozumienia) głosów poezji i praktyki: miłość i przyjaźń, wspomnienia z dzieciństwa (Oakeshott, 1999b, s. 292–295). Kontemplacja to nie bierne przyjmowanie, ale działanie i tworzenie obrazów, które są jednostkowe, ale nieujęte jako konkretne przypadki ogółu. Kontemplacja nie jest konkluzją, lecz rozrastającą się aktywnością, nie jest zadaniem, ale procesem pobudzonym zachwytem.

Poezja to jednak nie tylko głos w rozmowie ludzkości, ale także wiele mówiący szept. Poezja (sztuka) ma potencjał bycia istotnym i kształtowanym elementem *proscenium* w formie rozbudzania wrażliwości i subtelności; jest ona co prawda bezinteresowna intencjonalnie, ale oddziałująca w dłuższej perspektywie. Więcej nawet, poezja to wgląd w formułę wrażliwości, subtelność oglądu, rozpoznanie głębi rozróżnień aż do rozmycia granic. Tak więc poezja, tak ujęta, ma zdolność penetrowania granic naszego oglądu, peryferii ujmowanego świata, zanikających horyzontów krytycyzmu separacyjnego. Mówiąc o nieustalonej liczbie głosów w rozmowie ludzkości, Oakeshott dodaje, że można rozróżnić „dalsze, subtelniejsze modulacje” (Oakeshott, 1999b, 246). Sądzę, że to właśnie poezja ma zdolność zetetycznego usubtelniania modulacji naszych oglądów, a zarazem niezwykłą umiejętność obcowania z niewyraźnością.

Świat uświadamiany podmiotowi dzięki kontemplacji może być mroczny, a jego obrazy mogą być niewyraźne; ponieważ zaś sama ta czynność graniczy z letargiem, to, co pojawia się, będzie zaledwie sekwencją obrazów, następujących kolejno w luźnym powiązaniu, a każdy z nich będzie przez chwilę źródłem zachwyty, nigdy jednak nie zostanie zatrzymany, by stać się przedmiotem badań. Jest to wszakże zaledwie najniższy punkt kontemplacji, z którego podmiot wznosi się, gdy jeden z obrazów – ze względu na wyjątkowy zachwyt, jaki wzbudza – skupi na sobie całą uwagę i stanie się jądrem czynności, w której może się rozmnożyć, ściągając ku sobie obrazy pozostałe, łącząc się z nimi i tworząc jakąś bardziej rozwiniętą i złożoną

kompozycję. Układ ten nie stanowi jednak konkluzji; to tylko jeszcze jeden obraz tego samego typu. Jest to proces, w którym obrazy mogą się nawzajem wytwarzać i przekształcać, mogą się mieszać, ale nie dąży się tu do jakiegoś przemyślanego efektu. [...] A ponieważ przedmiotem poszukiwań nie jest wyjście z tego labiryntu obrazów, przewodnik jest tu zbyt czyny. Tym, co pobudza do działania i nadaje mu jakakolwiek spójność, jest zachwyt, zapewniane przez owo stale rozszerzające swój zakres partnerstwo kontemplującego podmiotu i jego obrazów (Oakeshott, 1999b, s. 267–268).

Nie ma czegoś takiego jak *vita contemplativa*, a jedynie

chwilę kontemplacji, oderwanej i uwolnionej z nurtu ciekawości i planowych działań. Poezja jest czymś w rodzaju nieobecności, snem we śnie życia; dzikim kwiatem, co wyrósł na naszym łanie pszenicy (Oakeshott, 1999b, s. 296).

Sądzę, że wspomnianą tu nieobecność można potraktować jako horyzont wglądu, którego biegunową przeciwagą są najbardziej fundamentalne i wyraźne rozróżnienia (krytycyzm separacyjny). Poezja ma fundujący potencjał operowania na całej skali doświadczeń od rudymen tarnej opozycyjności poprzez świat subtelnych rozróżnień, aż po niewyraźność zanikającą w nieobecności. W ten sposób świat staje się wielowymiarowy, niespłaszczony, odporniejszy na tępe jednostronne próby jego opisanie jego topografii przynależnej do dominujących głosów praktyki i nauki. Seamus Heaney w wierszu *Digging* (1966) pisał: „Pomiędzy kciukiem a palcem wskazującym / Tkwi przysadziste pióro. / Nim będę kopać” (przeł. P. Sommer).

Oakeshott sugeruje, że poezja jest nie tylko kontemplacyjnym oderwaniem od praktyki życia, ale nawet może ona w jakiś sposób zmieniać praktykę (upoetycznienie codzienności), a co za tym idzie – politykę.

Słuchanie głosu poezji to nie radość, jaką daje; nie zwycięstwo, ale chwila wytchnienia, przelotne oczarowanie. A może w jakiś niejasny sposób, daje ona coś więcej. Ktoś, kto ma uszy otwarte na głos poezji, skłonny będzie opowiedzieć się raczej za zachwytem niż za przyjemnością, cnotą lub wiedzą, a taka skłonność odbija się także w życiu praktycznym jako wrażliwość na obecne w nim poetyckie sygnały (Oakeshott, 1999b, s. 295).

W literaturze trwa spór dotyczący Oakeshottowego pojmowania poezji. Czy jest ona zrównana z innymi modalnościami, czy jednak wnosi coś więcej. Efraim Podoksik zdecydowanie uważa, że poezja nie jest traktowana inaczej niż pozostałe modalności (Podoksik, 2002, s. 730). Inne podejście prezentuje Glenn Worthington, który uważa, że wyobrażenia poetycka ukazuje kluczowe aspekty ludzkiego postępowania (Worthington, 2002, s. 310).

W moim przekonaniu głos poezji wynosi ją jednak poza modalność i staje się ona – obok krytycyzmu i zetetycyzmu – źródłowym fundamentem naszej postawy wobec świata, w ramach której różne typy doświadczeń zyskują zdolność do wzajemnej rozmowy lub przynajmniej dają się zrozumieć w ramach całości.

Filozofię, ów odruch badania i stylu każdego z tych głosów oraz refleksji na temat ich wzajemnych odniesień, należy uznać za działalność pasożytniczą; wyrasta ona z rozmowy – jako że to rozmowa stanowi przedmiot refleksji filozofa – ale nie konkretnego do niej nie wnosi (Oakeshott, 1999c, s. 246).

Nie zgadzam się z tym poglądem. Aktywność wyrażona jako połączenie krytycyzmu, zetetycyzmu i głosu poezji jest po części aktywnością filozoficzną; ta aktywność to działanie zmieniające granice, warunki, a finalnie być może też treść rozmowy. Zmienia się przede wszystkim pojmowanie całościowego tła i warunków modalności jako takich. Filozofia bada, kształtuje i pogłębia zdolność rozmowy i możliwości funkcjonowania w innych światach wraz z ich odmiennymi i wieloznacznymi głosami. W tej wielkiej rozmowie ludzkości ważne jest przede wszystkim kształtowanie zdolności do uczestnictwa w rozmowie i uczynienie jej rozmową wartą mowy, która potrafi widzieć złożone struktury istotnych problemów.

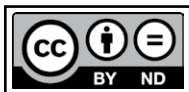
BIBLIOGRAFIA

- Barnett, R. (1997). *Higher education: A critical business*. Buckingham: Open University Press.
- Botwinick, A. (2011). *Michael Oakeshott's skepticism*. Princeton: Princeton University Press.
- Boucher, D. (1984). The creation of the past: British idealism and Michael Oakeshott's philosophy of history. *History and Theory*, 23(2), 193–214. DOI: 10.2307/2505006
- Buksiński, T. (2006). *Współczesne filozofie polityki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM.
- Bullough, E. (1957). *Aesthetics: Lectures and essays*. London: Bowes & Bowes.
- Davies, M., & Barnett, R. (Red.). (2015). *The Palgrave handbook of critical thinking in higher education*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ennis, R.H. (1985). A logical basis for measuring critical thinking skills. *Educational Leadership*, 43(2), 44–48.
- Facione, P.A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report)*. California Academic Press.
- Franco, P. (1990). *The political philosophy of Michael Oakeshott*. New Haven: Yale University Press.
- Frowe, I. (2007). "The politics of faith and the politics of scepticism": Michael Oakeshott, education and extremism. *British Journal of Educational Studies*, 55(3), 264–285. DOI: 10.1111/j.1467-8527.2007.00379.x
- Gerencser, S. (1995). Voices in conversation: Philosophy and politics in the work of Michael Oakeshott. *The Journal of Politics*, 57(3), 724–742. DOI: 10.2307/2960190
- Gerencser, S. (2000). *The skeptic's Oakeshott*. New York: St. Martin's Press.
- Glaser, E. (1972/1941). *An experiment in the development of critical thinking*. New York: AMS Press.
- Godoń, R. (2014). Uczenie się jako uczestnictwo w rozmowie ludzkości. *Paedagogia Christiana*, 33(1), 83–95. DOI: 10.12775/pch.2014.006
- Greenleaf, W.H. (1966). *Oakeshott's philosophical politics*. New York: Barnes & Noble.
- Halpern, D.F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, 53(4), 449–455. DOI: 10.1037/0003-066X.53.4.449
- Kubok, D. (2015). Comments on the sources of Greek philosophical criticism. W D. Kubok (Red.), *Forms of criticism in philosophy and science* (s. 9–31). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Kubok, D. (2018). Critical thinking and philosophical criticism – An outline of the problem. W D. Kubok (Red.), *Thinking critically: What does it mean? The tradition of philosophical criticism and its forms in the European history of ideas* (s. 1–10). Berlin: De Gruyter.
- Kubok, D. (2021). *Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kubok, D. (2022). Filozofia a polityka: Lekcje z Oakeshotta, Bradatana i Sokratesa. *Horyzonty Polityki*, 13(45), 183–201. DOI: 10.35765/hp.2329
- Lai, E.R. (2011). *Critical thinking: A literature review research report*. London: Pearson.
- Laursen, J.C. (2005). Oakeshott's skepticism and the skeptical traditions. *History of Political Thought*, 26(3), 441–458. DOI: 10.1177/1474885105048048
- Marquard, O. (1994a). *Apologia przypadkowości: Studia filozoficzne*. Tłum. K. Krzemieniowa. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Marquard, O. (1994b). *Rozstanie z filozofią pierwszych zasad: Studia filozoficzne*. Tłum. K. Krzemieniowa. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Marquard, O. (2001). *Szczęście w nieszczęściu: Rozważania filozoficzne*. Tłum. K. Krzemieniowa. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Norris, A. (2017). Michael Oakeshott and the postulates of individuality. *Political Theory*, 45(6), 824–852. DOI: 10.1177/0090591716656460
- Oakeshott, M. (1933). *Experience and its modes*. Cambridge: University Press.
- Oakeshott, M. (1962). *Rationalism in politics and other essays*. London: Methuen.
- Oakeshott, M. (1999a). *Filozofia polityki*. Tłum. A. Lipszyc. W P. Śpiewak (Red.), *Wieża Babel i inne eseje* (s. 119–138). Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Oakeshott, M. (1999b). *Poezja i jej głos w rozmowie ludzkości*. Tłum. Ł. Sommer. W P. Śpiewak (Red.), *Wieża Babel i inne eseje* (s. 243–296). Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Oakeshott, M. (1999c). *Wieża Babel i inne eseje*. Tłum. A. Lipszyc, Ł. Sommer, & M. Szczubiałka. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Oakeshott, M. (2001). *The voice of liberal learning*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Oakeshott, M. (2019). *Polityka wiary i polityka sceptycyzmu*. Tłum. M. Szczubiałka. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Ostolski, A. (2000). Różnorodność bez pluralizmu: O konserwatyzmie Michaela Oakeshotta. *Etyka*, 33. DOI: 10.14394/etyka.801
- Passmore, J. (2010). On teaching to be critical. W R.S. Peters (Red.), *The concept of education* (s. 134–147). London: Routledge.

- Paul, R. (1992). Critical thinking: What, why, and how? *New Directions for Community Colleges*, 77, 3–24. DOI: 10.1002/cc.36819927703
- Plotica, L.P. (2013). “This is simply what I do”: Wittgenstein and Oakeshott on the practices of individual agency. *The Review of Politics*, 75(1), 45–68. DOI: 10.1017/S0034670512001076
- Podoksik, E. (2002). The voice of poetry in the thought of Michael Oakeshott. *Journal of the History of Ideas*, 63(4), 717–733. DOI: 10.1353/jhi.2003.0010
- Podoksik, E. (2003). *In defence of modernity: Vision and philosophy in Michael Oakeshott*. Exeter: Imprint Academic.
- Polakowski, M. (2007). Indywidualność jako kategoria filozofii Michaela Oakeshotta. *Dialogi Polityczne*, 8, 263–276. DOI: 10.12775/DP.2007.042
- Riley, P. (1992). Michael Oakeshott, philosopher of individuality. *The Review of Politics*, 54(4), 649–664.
- Smith, T.W. (1996). Michael Oakeshott on history, practice and political theory. *History of Political Thought*, 17(4), 591–614.
- Sullivan, A. (2007). *Intimations pursued: The voice of practice in the conversation of Michael Oakeshott*. Exeter: Imprint Academic.
- Szahaj, A., & Jakubowski, N.M. (2005). *Filozofia polityki*. Warszawa: PWN.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tseng, R. (2003). *The sceptical idealist: Michael Oakeshott as a critic of the Enlightenment*. Thorverton: Imprint Academic.
- Tseng, R. (2013). Scepticism in politics: A dialogue between Michael Oakeshott and John Dunn. *History of Political Thought*, 34(1), 143–170.
- Wells, H. (1994). The philosophical Michael Oakeshott. *Journal of the History of Ideas*, 55(1), 129–145. DOI: 10.2307/2709957
- Wood, N. (1959). A guide to the classics: The skepticism of Professor Oakeshott. *The Journal of Politics*, 21(4), 647–662.
- Worthington, G. (2002). The voice of poetry in Oakeshott’s moral philosophy. *The Review of Politics*, 64(2), 285–310. DOI: 10.1017/S0034670500038109

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

PIOTR ANDRYSZCZAK

<http://orcid.org/0000-0002-4353-5588>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
piotr.andryszczak@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2641

Podstawowa słabość współczesnego liberalizmu

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Wskazanie podstawowej słabości, wspólnej dla liberalizmu klasycznego i nowoczesnego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule postawiono pytanie o fundamentalną słabość liberalizmu w kontekście dyskusji na temat jego wartości. Odpowiedź została udzielona dzięki analizie krytycznej tekstów myślicieli reprezentatywnych dla obu nurtów, a mianowicie Johna Rawlsa i Friedricha Augusta von Hayeka.

PROCES WYWODU: Zaprezentowano istotę obu stanowisk i poddano ją krytycznej ocenie.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Obydwa podejścia do rzeczywistości społeczno-politycznej łączy absolutyzacja formy, swoisty fideizm oraz charakter pasożytniczy, gdyż wobec braku własnych zasobów liczą na innych, tj. na otoczenie kulturowe.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Zachęta liberałów do intelektualnej i praktycznej troski o stan swojego otoczenia kulturowego.

SŁOWA KLUCZOWE:

liberalizm, Rawls, Hayek, pierwszeństwo słuszności
przed dobrem

Sugerowane cytowanie: Andryszczak, P. (2026). Podstawowa słabość współczesnego liberalizmu. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 187–200. DOI: 10.35765/HP.2641.

Abstract

THE BASIC WEAKNESS OF CONTEMPORARY
LIBERALISM

RESEARCH OBJECTIVE: Indication of the basic weakness of liberalism common both to classical and modern liberalism.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article poses a question about the fundamental weakness of liberalism in the context of discussions about its value. The answer was provided thanks to the critical analysis of texts of the thinkers representative for both currents, namely John Rawls and Friedrich August von Hayek.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The essence of both positions was presented and critically assessed.

RESEARCH RESULTS: Both approaches to socio-political reality have in common the absolutization of form, a kind of fideism and a parasitic nature, because due to the lack of their own resources, they count on others, i.e. on the cultural environment.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Encouraging liberals to care intellectually and practically for the state of their cultural environment.

KEYWORDS:

liberalism, Rawls, Hayek, the priority of the right over the good

WSTĘP

Liberalizm jest ideologią niezwykle wpływową, nieomal wszechobecną, ale równocześnie niejednorodną. Bardzo często ważne filozoficzno-polityczne spory toczą się w jego wnętrzu. Uczestniczą w nich przedstawiciele dwóch nurtów, na które on się rozpada, a mianowicie klasycznego i nowoczesnego, zwanego też progresywnym. Choć można by je uważać za kolejne przykłady nieporozumienia w rodzinie, to jednak ujawniają one głęboki podział. Jego wyrazem jest głoszony raz po raz pogląd, że liberalizm nowoczesny nie może być uznawany za postać liberalizmu, gdyż w gruncie rzeczy jest przebrany za niego socjalizmem. Tym niemniej mimo dzielących oba

nurty różnic jest coś, co je łączy, i wyartykułowanie tego oraz jego konsekwencji jest celem niniejszego tekstu. Aby go osiągnąć, posłużymy się analizą krytyczną tekstów myślicieli reprezentatywnych dla każdego z tych nurtów, tj. Johna Rawlsa i Friedricha Augusta von Hayeka. Odwołując się do nich, poszukamy odpowiedzi na pytanie o fundamentalną słabość liberalizmu w kontekście wyznaczonym przez toczoną w ostatnich dziesięcioleciach dyskusję nad jego wartością. W jej trakcie ujawniły się stanowiska odmienne: od odrzucenia ostatecznego zwycięstwa liberalizmu (Fukuyama, 1991) przez ogłoszenie jego definitywnej klęski (Deneen, 2021) po stwierdzenie, że kluczowa nie jest odpowiedź na pytanie: czy liberalizm, ale jaki? (Müller, 2020).

RAWLS

Rawls jest autorem koncepcji sprawiedliwości. Budując ją, wychodzi od hipotetycznej sytuacji początkowej, w której jednostki zostają umieszczone za zasłoną niewiedzy. Dzięki niej nie znają one swojego statusu społecznego i przymiotów naturalnych, a także pozbawione są wiedzy o wyznawanych przez siebie koncepcjach dobrego życia, tj. o tym, co sprawia, że ich życie warto przeżyć. Stan ignorancji umożliwia jednostkom bezstronny wybór zasad sprawiedliwości, tzn. niepodatny na pokusę ich przykrawania do swoich osobistych przypadków. Owocem tak rozumianej bezstronności są następujące zasady sprawiedliwości, na które zgodziliby się wszyscy usytuowani za zasłoną niewiedzy:

Pierwsza zasada

Każda osoba ma mieć równe prawo do jak najszerzego całościowego systemu równych podstawowych wolności, dającego się pogodzić z podobnym systemem dla wszystkich.

Druga zasada

Nierówności społeczne i ekonomiczne mają być tak ułożone,

a) aby były z największą korzyścią dla najbardziej upośledzonych, pozostając w zgodzie z zasadą sprawiedliwego oszczędzania; i jednocześnie

b) aby były związane z dostępnością urzędów i pozycji dla wszystkich, w warunkach autentycznej równości szans (Rawls, 2009, s. 438).

Liberalny charakter propozycji Rawlsa ujawnia się w przyjęciu pierwszeństwa pierwszej zasady przed drugą w tym znaczeniu, że „podstawowe wolności mogą być ograniczane jedynie w imię wolności” (Rawls, 2009, s. 438). Nie można zatem rezygnować z wolności lub jej ograniczać w imię osiągnięcia czegoś podpadającego pod drugą zasadę. Ponadto nietrudno ustalić, jak powyższy kształt koncepcji sprawiedliwości wynika z określonego opisu sytuacji początkowej. Skoro bowiem jednostki nie znają swojej koncepcji dobra, to aby uniknąć utworzenia społeczeństwa, w którym jedni narzucają innym własne jego rozumienie, w sprawiedliwym porządku społecznym sfera wolności powinna być możliwie najszersza. Pozwoli to każdemu swobodnie korzystać ze zdolności do wyboru takiego dobra, które uzna za właściwe. Aby to zabezpieczyć, należy wybrać zasadę równych podstawowych wolności. Jeśli zaś chodzi o drugą zasadę, a zwłaszcza o jej pierwszą część, zwaną zasadą zróżnicowania, dopuszczającą nierówności społeczne i ekonomiczne pod warunkiem, że służą osobom najbardziej upośledzonym, to pochodzi ona z ignorancji znajdujących się za zasłoną niewiedzy co do ich pozycji społecznej i cech naturalnych. Wobec tego, że mogą znaleźć się wśród osób najbardziej upośledzonych, to wybierają zasadę umożliwiającą możliwie najlepsze położenie takich ludzi. W praktyce oznacza to urzeczywistnianie równości, chyba że nierówność lepiej służy znajdującym się w najgorszej sytuacji.

U podstaw takiej koncepcji politycznej leży określone rozumienie człowieka, inspirowane filozofią Immanuela Kanta. Jaki podmiot, zapytajmy, wybrałby jako sprawiedliwe podane wyżej zasady współżycia i współpracy? Jego istoty nie stanowią jego role społeczne czy cechy naturalne ani nawet wyznawane przez niego wartości czy ideały, ponieważ on ich nie zna. Jest nią natomiast zdolność wyboru owego podmiotu pomiędzy rozmaitymi wartościami i ideałami. Nie jest on więc Polakiem, ojcem lub katolikiem. Nimi bowiem się jedynie bywa. Choć wybrana koncepcja dobra może zostać całkowicie odrzucona i zastąpiona inną, to jednak nie zmieni istoty „ja” liberalnego, którą jest autonomia. Ono, umieszczone za zasłoną niewiedzy w sytuacji początkowej, staje się jedynym źródłem ważnych roszczeń (Rawls, 2001, s. 330). Nie ma bowiem żadnego istniejącego niezależnie od nas danego nam do odkrycia porządku moralnego, ale to my jesteśmy jego samodzielnymi twórcami w sferze prywatnej, żyjąc

wedle uznanej przez nas za odpowiednią koncepcji dobra. W sferze publicznej zaś, również autonomicznie, wspólnie z innymi bezstronnie decydujemy w kwestii sprawiedliwych zasad życia społecznego.

Rawls jednak uzmysłowił sobie, że popełnił brzemienne w skutkach błąd. Opierając swoją koncepcję sprawiedliwości na kantowskiej antropologii, zagroził jej stabilności: warunkiem uznania za sprawiedliwe jego społeczno-politycznych rozwiązań było uprzednie zapisanie się do obozu kantowskich liberałów, a więc wybór drogi, która wydaje się atrakcyjna dla mniejszości. Stawiając więc wobec alternatywy: zaproponować filozofię człowieka przekonującą dla większości albo całkowicie oderwać swoją teorię sprawiedliwości od filozoficznych sporów na temat ludzkiej natury, wybrał to drugie. Uznał bowiem, że „wspólne wszystkim rozumienie i podzielenie jednej rozległej doktryny religijnej, filozoficznej czy moralnej może być trwale utrzymane tylko za pomocą opresyjnego użycia władzy państwowej” (Rawls, 1998, s. 75). Aby tego uniknąć, niezbędne jest dokonanie fundamentalnego rozróżnienia na rozległą doktrynę, której przykładem jest każda postać liberalizmu rozległego, i na liberalizm polityczny. Ten pierwszy zawarty jest w *Teorii sprawiedliwości* i polega na obronie liberalnego porządku społecznego przez odwołanie się do określonej filozofii. Drugi zaś broni tego samego porządku, nie opierając na żadnych założeniach religijnych, filozoficznych czy moralnych i dlatego został nazwany „politycznym” (Rawls, 1998, s. 7–8, 40–41; Sandel, 2009, s. 282–284).

W związku z tym Rawls musiał rozwiązać następujący problem: jak uzasadnić ignorancję jednostek w sytuacji początkowej na temat ich koncepcji dobra, skoro nie możemy się odwołać do żadnej rozległej doktryny? Jego zdaniem w takiej sytuacji należy oprzeć się na tym, co myślą ludzie, a ujmując rzecz bardziej precyzyjnie, trzeba odwołać się do przeświadczeń obywateli współczesnej demokracji. Ich podejście do człowieka zawiera rozróżnienie jego tożsamości na obywatelską i osobistą. Ta pierwsza nie jest określona przez nasze cele i ideały, ale przez „moralną władzę kształtowania, rewidowania i racjonalnego dążenia do realizacji jakiejś koncepcji dobra” (Rawls, 1998, s. 66). W przekonaniu Rawlsa zatem we współczesnych demokracjach ludzie w sferze publicznej powszechnie myślą o sobie jako o posiadających tożsamość, której istotą jest zdolność wyboru. Korzystając z niej, mogą dokonywać głębokich zmian światopoglądowych

w moim życiu. One jednak nie wpływają na to, kim jestem w sferze politycznej, lecz zachodzą jedynie w sferze prywatnej, przekształcając moją tożsamość osobistą. W niej pojmuję siebie dzięki moim przekonaniom religijnym, filozoficznym i moralnym, które biorę w nawias, gdy myślę o sobie jako o obywatelu.

Propozycja Rawlsa, aby osiągnąć porozumienie polityczne przez przeniesienie wszelkich kontrowersji religijnych, filozoficznych i moralnych do sfery prywatnej, jawi się jako niezwykle kusząca. Czy jednak jest ona realistyczna?

W myśl zmodyfikowanej w *Liberalizmie politycznym* pierwszej zasady sprawiedliwości „każda osoba ma równy tytuł do w pełni wystarczającego systemu równych praw i wolności, takiego, że da się on pogodzić z takim samym systemem dla wszystkich” (Rawls, 1998, s. 35). Co jednak, gdy usiłujemy zastosować ją w praktyce? Ujawnia wówczas swoją treściową pustkę. Gdy bowiem w na jej podstawie podejmujemy próbę rozwiązania dowolnego sporu o to, co jest wolnością, a co nią nie jest, to szybko odkrywamy jej bezsilność. Jeśli np. zajmiemy się wolnością słowa, która w oczywisty sposób przynależy do „równych praw i wolności”, to natychmiast staniemy wobec dylematu: czy polega ona na wygłaszaniu dowolnych, a więc również nieprawdziwych i obraźliwych opinii, czy też raczej jest wolnością od tego rodzaju doświadczeń? Niezależnie od tego, jak rozwiążemy tę trudność (a przecież jakoś musimy), to jesteśmy w stanie to uczynić nie opierając się na pierwszej zasadzie sprawiedliwości, ale dzięki uznawanej przez nas za słuszną koncepcji dobra. Toteż obietnica, że za sprawą pierwszej zasady dojdzie do harmonijnego pojednania w jednym systemie „równych praw i wolności”, świadczy o poważnym utracie kontaktu z rzeczywistością polityczną, będącą – czy tego chcemy, czy też nie – obszarem głębokich i ostrych sporów światopoglądowych (Gray, 2001a, s. 124; Gray, 2004, s. 54; Andryszczak, 2015, s. 233–235).

Zresztą liberalizm Rawlsa nie jest tak neutralny światopoglądowo, jak on sam utrzymuje. Ma bowiem swoją własną koncepcję dobra, leżącą u podstaw jego teorii sprawiedliwości jako bezstronności, której wprawdzie nie artykułuje, ale którą ujawnia bliższa jego analiza. Jest nią autonomia. To, co stanowi istotę podmiotu Rawlsa, jest również jego najwyższym dobrem, a zasady sprawiedliwości zostały tak wybrane, aby ono kwitło. Sprawiedliwe społeczeństwo to takie, w którym jednostka może najlepiej je rozwijać.

To, rzecz jasna, ujawnia, że propozycji Rawlsa brakuje solidnych fundamentów. Trudno bowiem uznać za nie stwierdzenie, że ludzie żyjący w społeczeństwie demokratycznym posiadają tożsamość publiczną, do istoty której nie należą ich cele i więzi, lecz jedynie zdolność wyboru. Teza ta nie stanowi stwierdzenia oczywistego faktu, ale jest kontrowersyjnym stanowiskiem filozoficznym. Niewątpliwie takie osoby można spotkać w życiu politycznym, ale równocześnie nie brak ludzi, których samorozumienie jest odmienne. Dla nich najważniejszym dobrem nie jest autonomia, ale bilans satysfakcji netto, dlatego w ich przekonaniu państwo jest sprawiedliwe nie wtedy, gdy popiera autonomię, ale wówczas gdy maksymalizuje dobrobyt. Każde z tych rozwiązań, co oczywiste, ma swoje silne i słabe strony, tym niemniej jedno jest pewne: nie mamy powodów, aby uważać, że w sferze publicznej doszło do jakiegoś rozwiązania sporów antropologicznych na rzecz idei człowieka, biorącego w nawias swoje ideały moralne. Rawls opiera więc swoją teorię sprawiedliwości na koncepcji człowieka, której powszechności akceptacji nie sposób ustalić (Andryszczak, 2016, s. 250).

HAYEK

Hayek wyróżnia dwie sięgające starożytności tradycje myślenia o porządku społecznym i politycznym: *taxis* i *kosmos*. Pierwsza oznacza ład zaplanowany i egzogeny, tj. wytworzony przez czynnik zewnętrzny. Jest nim myślący podmiot. Drugi zaś stanowi porządek spontaniczny i endogeny, jako że powstał jako rezultat działania sił wewnętrznych. Ich przeciwieństwo dobrze oddają ich synonimy. Dla *taxis* jest to „organizacja”, a dla *kosmos* – organizm (Hayek, 1983, s. 36–37).

Punktem wyjścia dla porządku spontanicznego, przypominającego rozwijający się własnymi siłami organizm, są jednostki ze swoimi przeświadczeniami i preferencjami. Jeśli pozwolimy im swobodnie realizować własne cele, to z ich indywidualnych działań rodzą się ogólne ramy porządku, w obrębie którego mogą one żyć i pracować. Reguły postępowania wyłaniają się zatem drogą ewolucyjną za sprawą tego, że „z niezliczonych małych kroków anonimowych osób w toku codziennych czynności podejmowanych w zmiennych okolicznościach rodzą się wzorce, które się przyjmują”

(Hayek, 2006, s. 41). Obyczaje i normy społeczne mają zatem źródło w naśladownictwie tych indywidualnych zachowań, które okazały się warte imitacji dzięki ich praktycznej skuteczności. „O tym, co jest dobre lub złe – przekonuje Hayek – rozstrzyga ostatecznie nie indywidualna ludzka mądrość, ale porażka grup, które przyjęły «błędne» przekonania” (Hayek, 2006, s. 48). Wynikają więc z tego dwa wnioski. Po pierwsze, że wiedza praktyczna ma pierwszeństwo przed teoretyczną. Po drugie zaś, nader optymistyczny pogląd, że podczas rywalizacji konkurencyjnych tradycji przegrywają te, które głoszą błędne przekonania i zawierają dysfunkcjonalne praktyki. Zdaniem Hayeka więc swobodna działalność jednostek wytwarza coś w rodzaju filtra społecznego eliminującego to, co błędne i dysfunkcjonalne (Gray, 2001b, s. 17–18). Społeczeństwo umożliwiające taką aktywność potrafi również wykorzystać wiedzę i umiejętności każdej jednostki. Są one wprowadzone ograniczone, ale w społeczeństwie opartym na dobrowolnej i spontanicznej współpracy stają się potencjałem rzeczywiście pomnażającym dobro wspólne.

Niedoskonałości ludzkiej wiedzy i umiejętności nie bierze pod uwagę konstruktywizm. Jego zdaniem bowiem umysł planisty jest w stanie zaprojektować i urzeczywistnić pożądaną wersję społeczeństwa i jego instytucji. Konstruktywista odrzuca chaos rzeczywistości społeczno-politycznej, powstały w wyniku swobodnej aktywności jednostek i dlatego zmusza je do realizacji narzuconego przez siebie celu, nazywając go „interesami ogółu”, „powszechnym dobrobytem” czy „dobrem wspólnym” (Hayek, 1996, s. 63–64). Pojawił się więc ponownie termin, którym posłużyliśmy się wcześniej w odniesieniu do owoców dobrowolnej i spontanicznej współpracy. Jest to zbieżność tylko w wyrazie, a nie w rzeczy, gdyż konstruktywista, ujmując sprawę najkrócej, w imię dobra wspólnego przez siebie zdefiniowanego zabiera jednostkom wolność. Miejsce indywidualizmu zajmuje kolektywizm stawiający ponad cele poszczególnych ludzi interes grupowy: „wspólne cechy wszystkich systemów kolektywistycznych – wyjaśnia Hayek – można opisać za pomocą formuły, zawsze drogiej socjalistom wszelkich orientacji, jako świadome organizowanie wysiłków społeczeństwa na rzecz realizacji określonego celu społecznego” (Hayek, 1996, s. 63). Przejawem wyrosłej z ludzkiej pychy i obciążonej intelektualnym błędem postawy konstruktywistycznej jest więc socjalizm. Określający go kolektywizm, prowadzący do

totalitaryzmu, będącego całkowitym podporządkowaniem każdej sfery życia jednostki władzy politycznej, należy dostrzegać nie tylko w tak oczywistych jego postaciach jak komunizm czy faszyzm. Pojawia się on również w demokracji.

Przeto Hayek zauważa trzeźwo, że

często pod rządami autokratycznymi istniała większa wolność kulturalna i duchowa niż w niektórych demokracjach. Możliwe jest w związku z tym do pomyślenia, że pod rządami bardzo jednolitej i doktrynerskiej większości, władza demokratyczna może okazać się równie tyrańska jak najgorsza dyktatura (Hayek, 1996, s. 76).

Nie ma bowiem w rządach większości niczego, co chroniłoby jednostki przed instrumentalnym potraktowaniem, a więc co sprawiałoby, że będą one uznawane za posiadające wartość same w sobie, a nie jako narzędzia do realizacji celów wyznaczonych przez rządzone wolą większości państwo. Tym, co powściąga władzę, nie jest jej źródło, lecz zasady moralne, które ją dyscyplinują.

W przekonaniu Hayeka wyłoniły się one – podobnie jak gospodarka rynkowa czy język – w wyniku niewymuszonej ewolucji. Ludzkość na drodze ewolucji pokonała drogę od życia w małych grupach, w których każdy musiał urzeczywistniać wspólne cele, aż do powstania, jak to określa Hayek za Adamem Smithem, Wielkiego Społeczeństwa z jego ogólnymi i abstrakcyjnymi regułami, umożliwiającymi współzycie i współpracę bez konieczności przymuszania kogokolwiek do rezygnacji z własnych partykularnych celów (Hayek, 1981, s. 163–164). W ten sposób powstałe reguły postępowania, tworzące ład moralny, zapewniają wolność, gdyż przypominają porządkujące ruch uliczny znaki drogowe, nie przymuszając równocześnie nikogo do wyboru określonego kierunku jazdy (Hayek, 1996, s. 81). Mają więc one charakter formalny i podlegają ciągłemu doskonaleniu, gdyż na wolnym rynku idei i praktyk jednostki uznają za wzorzec powszechnie obowiązujący te spośród nich, które dla życia społecznego okazują się najbardziej przydatne. Posłuszeństwo tym regułom jest równoznaczne z zachowywaniem zasad sprawiedliwości. Hayek jest więc optymistą historiozoficznym, pod warunkiem, rzecz jasna, respektowania zasad porządku spontanicznego: jeśli uwolnimy jednostki od pokusy konstruktywistycznej, to owocem tego będzie sprawiedliwe społeczeństwo, gwarantujące wolność negatywną.

Z tej perspektywy Hayek jednoznacznie odrzuca stanowisko utilitarystyczne, oparte na mechanizmie bólu i przyjemności i oceniające prawo i moralność z punktu widzenia chwilowej indywidualnej satysfakcji:

Niewiele [...] przekonań bardziej zaszkodziło poszanowaniu zasad prawa i moralności niż myśl, że norma obowiązuje tylko wtedy, gdy można stwierdzić korzystny efekt jej przestrzegania w konkretnym wypadku (Hayek, 2006, s. 165).

Tym, co decyduje o wartości ogólnych i abstrakcyjnych reguł, nie jest poczucie ich indywidualnej użyteczności, ale wpływ na wolność tworzących społeczeństwo jednostek.

Co sądzić o kuszącej obietnicy Hayeka, że jeśli pokonamy pokusę ingerowania w samoregulujący się ład, to dokonamy łagodnego pojednania wolności i sprawiedliwego porządku? Ten ostatni bowiem, jak zapewnia nas Hayek, wyłoni się samoczynnie jako wynik nieza-projektowanych procesów ewolucyjnych.

Wpierw trzeba zauważyć, że fundamentalna dla autora *Drogi do zniewolenia* różnica między dwoma przeciwstawnymi tradycjami myślenia politycznego, wyrażająca się w parze pojęć *taxis-kosmos* dotyczy wyłącznie sposobu tworzenia ładu społeczno-politycznego, a nie zawartej w nich treści. Takiej treści bowiem nie ma. Mechanizm spontanicznej ewolucji jest w swej istocie aksjologicznie obojętny. Ważne jest tylko, aby życie społeczne powstawało w wyniku niewymuszonej współpracy i rywalizacji, a nie jako rezultat działalności skutecznego planisty. To zaś bezpodstawnie zakłada, że ludzie w sposób wolny wybiorą wolność, rozumianą jako brak przymusu. Co wtedy, gdy zatęsknią za inną jej postacią, oczekując od państwa urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej, a więc tego, co dla Hayeka było formą zniewolenia? Mogą bowiem uznać, i faktycznie wielokrotnie tak czynią, że wyższą postacią wolności jest ta, którą realizuje państwo, zabierając bogatym i dając biednym, gdyż dzięki temu ci ostatni cieszą się wolnością rzeczywistą, a nie czysto formalną. W sposób wolny można zatem wybrać niewolę! (Andryszczak, 2013, s. 198–199).

Nie ma również w mechanizmie umożliwiającym niewymuszone decyzje poszczególnych jednostek niczego, co chroniłoby podejmujących decyzje przed pokusą szukania natychmiastowej

satysfakcji, a więc przed poddaniem się urokowi logiki utylitarystycznej. Jeśli bowiem uznają za najwyższe dobro maksymalizację zysku, to nie będą przebiegać w środkach doń prowadzących. Jeżeli bezczelne kłamstwo i bezkarna kradzież okażą się skuteczniejsze dla jego osiągnięcia niż prawdomówność i sumienna praca, to nie ma nic takiego w nieprzekazującym żadnej kulturowej treści mechanizmie spontanicznej ewolucji, co czyniłoby niemożliwym takie myślenie i postępowanie. Wtedy więc wyłonił się samoczynnie ogólne i abstrakcyjne normy życia zbiorowego, gwarantujące możliwość realizacji przez jednostki ich celów partykularnych, zostałyby zniszczone, a rzeczywistość społeczna charakteryzująca się zdyscyplinowaną wolnością przekształciłaby się w wojnę wszystkich przeciwko wszystkim.

Na to Hayek mógłby odpowiedzieć, przywołując swoją koncepcję filtra społecznego czy kulturowego, rzekomo eliminującego fałszywe przekonania i szkodliwe praktyki. Tym niemniej w historii ludzkości trudno dostrzec choćby ślad działania tego rodzaju selekcji na korzyść prawdziwych przeświadczeń i pożytecznych praktyk. Ludzie bowiem przekazują innym zarówno to, co dobre, jak i to, co złe. Dla jednych godny naśladowania będzie przykład pracowitości i oszczędności, dla innych zaś postawa maksymalizacji zysku za wszelką cenę (Gray, 2001b, s. 19–20; Andryszczak, 2013, s. 201–202).

Hayeka koncepcja spontanicznego porządku przypomina dom zbudowany na ruchomych piaskach. Sama konstrukcja przyciąga uwagę obietnicą łagodnego pogodzenia wolności i ładu, tym niemniej zawiera ona w sobie element samozniszczenia: brak fundamentów. Trudno bowiem za nie uznać wolność, pozbawioną aksjologicznej treści. Stąd głównym wrogiem wolnego społeczeństwa i jego instytucji nie jest socjalizm, ale nihilizm (Kristol, 1999, s. 101). Jednostki bowiem, powodowane beztreściową swobodą, mogą wpisać się z pełnym przekonaniem w tradycję myślenia o sprawach społecznych, określoną przez Hayeka terminem *taxis*, i uznać, że jedynie właściwe rozwiązanie konstruktywistyczne pozwoli im cieszyć się rzeczywistą wolnością i da skuteczną obronę w świecie zagrożonym wojną wszystkich przeciwko wszystkim.

WYNIKI KRYTYCZNEJ ANALIZY I WNIOSEK

Obydwa skrzydła liberalizmu łączy obrona praw jednostki. Przy czym liberalizm klasyczny dowodzi, że państwo powinno szanować wolności osobiste i polityczne jednostek, a także prawo do korzystania przez nie z owoców ich pracy osiągniętych w warunkach wolnego rynku. Z tej perspektywy odrzuca politykę redystrybucji. Z kolei liberalizm nowoczesny przekonuje, że nie można korzystać z praw osobistych i politycznych bez zabezpieczenia elementarnych potrzeb społecznych i ekonomicznych. Władza państwowa zatem w imię sprawiedliwości powinna urzeczywistniać prawo każdego do nauki, opieki zdrowotnej czy mieszkania.

Niezależnie od tego, jakie prawa obydwie orientacje w obrębie liberalizmu faktycznie nam przyznają, to w jednym są zgodne: zasady sprawiedliwości, określające nasze prawa, nie mogą zależeć od żadnej koncepcji dobra. Myśl tę wyraża formuła, że słuszność ma pierwszeństwo przed dobrem. Ma ona daleko idące konsekwencje:

Po pierwsze, skazuje liberałów na swoistą absolutyzację formy. Skoro nie można sprawiedliwego państwa oprzeć na popieraniu żadnego ideału moralnego, zachowując światopoglądową neutralność, to trzeba oprzeć się na rozwiązaniach czysto formalnych. Umieszczenie jednostek za zasłoną niewiedzy ma sprawić, że jednomyślnie opowiedzą się za zasadami sprawiedliwości jako bezstronności. Z kolei brak ingerencji w mechanizm spontanicznej ewolucji powinien przynieść dobroczynne skutki w postaci ogólnych i abstrakcyjnych reguł, pozwalających każdemu żyć według własnej, uważanej za właściwą, koncepcji dobra. Wolność – tak, ale beztreściowa.

Po drugie, jak to nieraz bywa z absolutami, z absolutyzacją formy zespolony jest fideizm. Na czym bowiem, jeśli nie na wierze oparte jest przeświadczenie o harmonijnym pogodzeniu wolności w ramach pierwszej zasady Rawlsa czy też o podobnej zgodzie między troską o podstawowe wolności i dopuszczalnością nierówności jedynie wtedy, gdy sprzyja najbardziej upośledzonym członkom społeczeństwa? Państwo realizujące zasadę zróżnicowania to państwo pozwalające bogacić się jednym tylko wtedy, gdy oddają innym część swoich dochodów, a tego nie sposób pojąć inaczej, jak dokonującego się kosztem indywidualnych praw. Trzeba przecież zdefiniować „najbardziej upośledzonych”, ustalić, ile im się należy, i przy pomocy

aparatu przymusu zaprowadzić „sprawiedliwość”. Podobny fideizm odkrywamy u Hayeka. Tylko wiarą bowiem można przyjąć prawdę o tym, że niezaplanowane wysiłki poszczególnych osób przyniosą jako owoc sprawiedliwe społeczeństwo, eliminując po drodze fałszywe przekonania i dysfunkcjonalne praktyki.

Po trzecie, nie dziwi, że liberalizm obydwu nurtów wobec braku własnych zasobów odwołuje się z konieczności do zasobów kulturowych obecnych w społeczeństwie. Rawls bowiem w końcu uznał, że dzięki zanurzeniu w kulturze społeczeństwa demokratycznego każdy może przyjąć jego koncepcję sprawiedliwości. Również Hayek jest przeświadczony, że jego mechanizm spontanicznego porządku, choć przecież nie jest nośnikiem żadnych wartości, to jednak zaowocuje sprawiedliwym społeczeństwem wolnych ludzi.

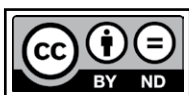
Z tego wynika zatem, że liberalizm, ze swą skłonnością do przedstawiania siebie jako przeznaczenia nowoczesnego społeczeństwa, potrzebuje zastąpić wiarę w formę intelektualną praktyczną troską o odpowiedni stan kulturowego otoczenia, skoro nie może się on obyć bez czegoś wobec siebie zewnętrznego, co pozwala mu skutecznie bronić praw osobistych i politycznych. Myśl ta, warto zauważyć na koniec, dobrze koresponduje z obserwacją znaną jako „paradoks Böckenfördego”, zgodnie z którą liberalna demokracja nie jest w stanie zapewnić sobie własnych podstaw (Böckenförde, 1994, s. 120). Jeśli więc szuka ich we współczesnym liberalizmie, czyni to, na co wskazuje jego podstawowa słabość, na próżno.

BIBLIOGRAFIA

- Andryszczak, P. (2013). Teoria porządku spontanicznego Friedricha A. von Hayeka. *Świat i Słowo*, 1(20), 187–203.
- Andryszczak, P. (2015). *Droga do sprawiedliwego społeczeństwa w ujęciu Johna Rawlsa i Alasdaira MacIntyre’a. Analiza krytyczna*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”.
- Andryszczak, P. (2016). *Is It Possible to Be a Political Liberal?*. W D. Dańkowski, & A. Krzynówek-Arndt (Red.), *After Rawls* (s. 239–251). Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie-Wydawnictwo WAM.
- Böckenförde, E.-W. (1994). *Powstanie państwa jako element procesu sekularyzacji*. P. Kaczorowski (Tłum.). *Wolność–państwo–Kościół* (s. 99–121). Kraków: Wydawnictwo Znak.

- Deneen, P.J. (2021). *Dlaczego liberalizm zawiódł?*. M.J. Czarnecki (Tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Fukuyama, F. (1991). *Koniec historii?*. W I. Lasota (Red.), *Czy koniec historii?* (s. 7–36). B. Stanosz (Tłum.). Warszawa: Pomost.
- Gray, J. (2001a). *Dwie twarze liberalizmu*. P. Rymarczyk (Tłum.). Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Gray, J. (2001b). *Postscriptum: po liberalizmie*. P. Rymarczyk (Tłum.). W J. Gray, *Po liberalizmie. Eseje wybrane* (s. 5–50). Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Gray, J. (2004). *Endgames. Questions in Late Modern Political Thought*. Cambridge: Polity Press.
- Hayek F.A. (1981). *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 3: *The Political Order of a Free People*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Hayek, F.A. (1983). *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 1: *Rules and Order*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Hayek, F.A. (1996). *Droga do zniewolenia*. K. Gurba, L. Klyszcz, J. Margański, & D. Rodziejewicz (Tłum.). Kraków: Arcana.
- Hayek, F.A. (2006). *Konstytucja wolności*. J. Stawiński (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kristol, I. (1999). *Neoconservatism. The Autobiography of an Idea*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Müller, J.-W. (2020). *Strach i wolność. O inny liberalizm*. P. Masłowski (Tłum.). Warszawa: Fundacja Kultura Liberalna.
- Rawls, J. (1998). *Liberalizm polityczny*. A. Romaniuk (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rawls, J. (2001). *Kantian Constructivism in Moral Theory*. W S. Freeman (Ed.), *Collected Papers* (s. 303–358). Cambridge–London: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2009). *Teoria sprawiedliwości*. M. Panufnik, J. Pasek, & A. Romaniuk (Tłum.). [Przekład przejrzał i uzupełnił S. Szymański.] Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sandel, M.J. (2009). *Liberalizm a granice sprawiedliwości*. A. Grobler (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

EWA MAJ

<http://orcid.org/0000-0002-7295-1759>
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Ewa.Maj@poczta.umcs.lublin.pl

DOI: 10.35765/HP.2755

Mistrzowie drugiego planu: o intelektualnym zapleczu myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest wypełnienie luki w badaniach podmiotów myśli politycznej Narodowej Demokracji. Założenie dotyczy kwestii niedostatku poznania twórców oraz propagatorów idei i wartości narodowych, którzy nie należeli do składu ścisłego kierownictwa partyjnego. Wśród nich byli przedstawiciele nauki, dziennikarze, literaci, nauczyciele, działacze gospodarczy, a więc osoby mające możliwość oddziaływania na szersze otoczenie społeczne. Ideowa aktywność „mistrzów drugiego planu” znajdowała się dotychczas poza sferą badania głównego nurtu myśli politycznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Jako założenie przyjęto, że grono nieepizodycznych, ale nie pierwszoplanowych myślicieli, odegrało istotną rolę w tworzeniu przestrzeni ideowej Narodowej Demokracji. Metody badawcze są zgodne z konwencją naukowej eksploracji myśli politycznej według Quentina Skinnera.

PROCES WYWODU: W rozważaniach wstępnych ukazano strategię polityczną Narodowej Demokracji w kontekście budowania intelektualnego zaplecza myśli politycznej. Zwrócono uwagę na znaczenie przedstawicieli nauki, przyczyniających się do pogłębienia ideologii narodowej. W dalszej części rozważań skoncentrowano się na uszczegółowionych danych o wzorcotwórczej roli intelektualistów w dyskursie politycznym Polski międzywojennej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule wykazano, że utalentowani członkowie i sympatycy Narodowej Demokracji, reprezentujący rozmaite dziedziny twórczości naukowej, wnieśli wkład do tworzenia i umacniania myśli politycznej.

Sugerowane cytowanie: Maj, E. (2026). Mistrzowie drugiego planu: o intelektualnym zapleczu myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 201–218. DOI: 10.35765/HP.2755.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W literaturze przedmiotu dotychczas interesowano się głównie przywódcami politycznymi, będącymi zarazem ideologami Narodowej Demokracji. W artykule zwraca się uwagę na doniosłą rolę myślicieli drugiego planu. Chodziło o postaci wybitnych intelektualistów, członków świata akademickiego, którzy wzbogacali myśl polityczną o wyniki własnych badań z różnych dziedzin nauki.

SŁOWA KLUCZOWE:

Narodowa Demokracja, myśl polityczna, podmioty myśli politycznej, intelektualiści

Abstract

MASTERS OF THE SECOND PLAN:
ON THE INTELLECTUAL BACKGROUND
OF THE POLITICAL THOUGHT OF NATIONAL
DEMOCRACY IN THE YEARS 1918–1939

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to research on the subject of political thought of National Democracy. The assumption concerns the issue of the lack of knowledge about the creators and propagators of national ideas and values, who were not part of the strict party leadership. Among them were scientists, journalists, writers, teachers, economic activists, and people who had the opportunity to influence the broader social environment. The ideological activity of the “masters of the second plan” has been outside the sphere of research on the mainstream of political thought.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The assumption was that a group of non-episodic, but not major, thinkers played an important role in creating the ideological space of National Democracy. The research methods are consistent with the convention of scientific exploration of political thought according to Quentin Skinner.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introductory considerations presented the political strategy of National Democracy in building an intellectual background of political thought. Attention was drawn to the importance of representatives of science who contributed to the national ideology. The following considerations focused on detailed data on the exemplary role of intellectuals in the political discourse of interwar Poland.

RESEARCH RESULTS: The article shows that talented members and supporters of National Democracy, representing various fields of scientific creativity, contributed to the creation and strengthening of political thought.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The literature on the subject has so far been mainly interested in political leaders who are also ideologists of National Democracy. The article draws attention to the important role of secondary thinkers. These were outstanding intellectuals, members of the academic world, who enriched political thought with the results of their own research from various fields of science.

KEYWORDS:

National Democracy, political thought, entities of political thought, intellectuals

WSTĘP

Myśl polityczna Narodowej Demokracji (ND) podlegała badaniom naukowym od początku jej istnienia. Była przedmiotem zainteresowania historyków idei, ale także politologów i socjologów, którzy eksploracji poddawali manifesty ideowe, deklaracje polityczne, programy partyjne, na marginesie pozostawiając dorobek intelektualny. Wynikiem pracy badawczej były publikacje monografii książkowych i artykułów w periodykach naukowych. Myśl narodową diagnozowano w ujęciu podmiotowym, czyli koncentrowano się na zagadnieniu autorstwa myśli, oraz w ujęciu przedmiotowym, gdy zainteresowania badawcze dotyczyły centralnych kategorii politycznych, jak naród, państwo, ustrój prawno-polityczny, system edukacji, geopolityka i międzynarodowe położenie Polski (Grott, 2015; Grott & Grott, 2012; Kilian, 1997; Wapiński, 2006; Radomski & Wojdyło, 2020). Kwestia podmiotowego ujęcia myśli politycznej wiązała się z autorstwem treści ideowych w wymiarze strukturalnym, gdy prezentowano partie polityczne i ugrupowania ponadpartyjne, jak Młodzież Wszechpolska, Obóz Wielkiej Polski, Stronnictwo Narodowe, Związek Ludowo-Narodowy (Dawidowicz, 2017; Kaczmarek, 1988; Maj, 2000).

Ujęcie personalne dostarczyło wiedzy o ideologach ND, twórcach systemu aksjologicznego. Pod tym względem można zauważyć dostateczną liczbę publikacji poświęconych twórcom formacji narodowej: Romanowi Dmowskiemu, Zygmuntowi Balickiemu, Janowi Ludwikowi Popławskiemu (Dawidowicz, 2006; Kawalec, 2016; Kulak, 1994; Wapiński, 1989), a także innym wybitnym myślicielom, jak

Joachim Bartoszewicz, Stanisław Grabski, Stanisław Kozicki (Białokur, 2006; Mroczko, 1999; Wojdyło, 2004). Ponadto opublikowane teksty naukowe dotyczyły sposobów komunikowania politycznego przy użyciu środków masowego przekazu, w tym wydawnictw książkowych i prasowych oraz radia (Maj, 2010). Dotychczasowy stan badań myśli politycznej ND można uznać za dostateczny pod względem ilościowym i jakościowym. Wśród postulatów naukowych znajduje się natomiast kwestia pogłębienia rozważań nad personalnymi podmiotami myśli politycznej ND w kontekście ich dorobku intelektualnego.

Celem artykułu jest ukazanie drugoplanowych, ale nieepizodycznych i nieperyferyjnych myślicieli, którzy znaleźli się na dalszej pozycji politycznej, odgrywając rolę w procesie kreowania i upowszechniania myśli politycznej. Pozostawali poza strefą formalnego kierownictwa partyjnego. Poza nielicznymi wyjątkami nie należeli do establishmentu politycznego, ale w dużej mierze gotowi byli poddać się próbie sprawdzianu demokratycznego, znajdując dla siebie miejsce na listach wyborczych do Sejmu i Senatu RP czy do instytucji samorządu terytorialnego. Ich ideotwórcza działalność znajdowała się dotychczas poza sferą badania głównego nurtu myśli politycznej. Kryteria doboru polegały na spełnieniu trzech warunków łącznie. Były to: (1) obecność w życiu naukowym Polski; (2) brak formalnego pełnienia najwyższych funkcji partyjnych; (3) medialna widoczność związana z pełnionym zawodem, publikacjami naukowymi i popularyzatorskimi oraz z działalnością narodową. Ich udział w pracach formacyjnych obejmował wkład w proces kreowania oraz upowszechniania idei i wartości narodowych.

Podczas przeprowadzania analizy zastosowano metody badawcze zgodne z konwencją naukowej eksploracji myśli politycznej według Quentina Skinnera. Pytania badawcze dotyczyły: (1) generacyjnych źródeł tożsamości ideowej postaci drugiego planu; (2) kompetencji ideotwórczych, zdeterminowanych indywidualnymi cechami personalnych podmiotów myśli politycznej powiązanych ze stylem uprawiania polityki przez kierownictwo ND. W toku eksploracji źródeł przyjęto odgórne założenie, że funkcją wybitnych naukowców, członków ND było wzmacnianie głównego nurtu ideowego, dopełnianie treści ideowych, wzbogacanie ich o język nauki i terminologię związaną z konkretnymi sferami pracy badawczej.

CECHY DEMOGRAFICZNE

Tytułowy drugi plan oznacza zainteresowanie znacznym gronem członków ND, złożonego z przedstawicieli nauki, dziennikarzy, lekarzy, literatów, nauczycieli, a więc osób mających możliwość oddziaływania przekraczającego granice najbliższego otoczenia społecznego. Byli to ludzie cieszący się zaufaniem ze względu na własne predyspozycje umysłowe, uzdolnienia badawcze czy artystyczne, ale też z powodu podejmowania działalności użytecznej dla ogółu Polaków. Na ogół nie zajmowali wysokich stanowisk w instytucjach publicznych z wyjątkiem tych, które wynikały z awansu w pracy zawodowej. Świetnie natomiast zdobywali wpływy w środowiskach lokalnych, w gronie osób ograniczonym pod względem terytorialnym, zawodowym, społecznym. Uwidoczniała się pewnego rodzaju lokalność ich pracy narodowej, ponieważ działali głównie w środowiskach akademickich Krakowa, Lublina, Lwowa, Poznania, Warszawy oraz Wilna.

Spełnienie nadmienionego powyżej kryterium pozwoliło na wyodrębnienie grupy naukowców, którzy brali udział w kreowaniu składników myśli politycznej ND. Na liście mistrzów drugiego planu znalazły się następujące postaci: Bronisław Bouffał, Ignacy Chrzanowski, Stanisław Cywiński, Adam Heydel, Wacław Komarnicki, Władysław Konopczyński, Jan Kornecki, Józef Kostrzewski, Stanisław Pigoń, Celestyn Rydlewski, Wacław Sobieski, Władysław Tarnawski, Edward Taylor, Jan Załuska, Lucjan Zarzecki. Łączył ich uprawiany zawód – byli badaczami zatrudnionymi w placówkach akademickich w Polsce. Różniły ich dziedziny nauki, jakie uprawiali, ponieważ w wydzielonej grupie znajdowali się reprezentanci nauk antropologicznych, archeologicznych, ekonomicznych, historycznych, literaturoznawczych, pedagogicznych, prawniczych, socjologicznych. Sektorowe ujmowanie myśli politycznej pozwoliło na wyodrębnienie myśli: (1) ekonomicznej, którą reprezentowali Adam Heydel i E. Taylor, (2) historycznej: W. Konopczyński, J. Kostrzewski, W. Sobieski, (3) krytycznoliterackiej: I. Chrzanowski, S. Pigoń, (4) pedagogicznej: J. Kornecki, W. Zarzecki, (5) prawniczej: B. Bouffał, W. Komarnicki.

Zwrócenie uwagi na myślicieli drugiego planu daje sposobność do skoncentrowania się na tożsamości indywidualnych członków ND.

Pozwala na podkreślenie znaczenia biograficznych doświadczeń i ideowych motywacji, wpływających na intensywność zaangażowania w proces kreowania oraz utrwalania myśli ND. Sprawia, że można określić sposób postrzegania polityki, styl działalności, dobór argumentowania swojej obecności w polityce. Istotny był kontekst, w jakim podejmowano decyzje o zaangażowaniu się w działalność polityczną. Motywy jednostkowe (predyspozycje osobowe) wzbogacono motywami ogólnopolitycznymi, w tym atrakcyjnością ideologii narodowej oraz struktury organizacyjnej ND.

Istotne znaczenie miały pochodzenie społeczne, doświadczenie z dzieciństwa, wpływ rodziców i rodzeństwa, ale także edukacja, zainteresowania, działalność społeczna. Zanim przedstawione zostaną autobiograficzne doświadczenia wywołane środowiskiem rodzinnym, koleżeńskim czy towarzyskim, wypada zwrócić uwagę na tożsamość generacyjną, związaną z okresem narodzin, dzieciństwa i młodości, wpływających w konkretnym okresie historii Polski (Godlewski, 2021, s. 13–23). Przynależność generacyjna rzutowała nie tylko na styl myślenia o sprawach narodowych w czasach niewoli politycznej, ale też miała praktyczny wymiar, związany z wiekiem, w jakim wkraczali w czas istnienia Polski niepodległej. Wśród najstarszych znaleźli się I. Chrzanowski (rocznik 1866) oraz B. Bouffał (1867). W dekadzie 1870–1879 urodzili się: W. Sobieski (1872), J. Załuska (1873), L. Zarzecki (1873), C. Rydlewski (1875), a w latach 1880–1889: W. Konopczyński (1880), J. Kornecki (1884), E. Taylor (1884), J. Kostrzewski (1885), S. Pigoń (1885), W. Tarnawski (1885), S. Cywiński (1887). Wśród najmłodszych byli: W. Komarnicki (1891), A. Heydel (1893). Tożsamość generacyjna wiązała się z preferowanymi wartościami politycznymi, którym nadawano cechy uniwersalne: pomyślność własnego narodu, troskę o jego kondycję materialną i duchową, wolę realizowania jego interesów, dbałość o bezpieczeństwo.

Rodowód był zróżnicowany, obejmował niemal pełny przekrój społeczny. Ziemiańskim pochodzeniem legitymował się I. Chrzanowski, którego ród miał powiązania z Joachimem Lelewelem i Henrykiem Sienkiewiczem. Z ziemiańskiej rodziny wywodził się także W. Tarnawski. Kręgi inteligenckie reprezentowały rodziny Cywińskich i Taylorów. Ojciec S. Cywińskiego był lekarzem (Cywińska, 2020, s. 44–48). Wśród przodków W. Konopczyńskiego byli przedstawiciele inteligencji technicznej – jego ojciec miał wykształcenie

inżyniera komunikacji. Ojciec E. Taylora posiadał natomiast dorobek zawodowy jako sędzia i adwokat. Komarnicki był synem przemysłowca (Góras, 2019, s. 265–286). Na drugim biegunie społecznym znajdował się chłopski syn S. Pigoń, który wywodził się ze skromnej rodziny włościańskiej. Mieszany chłopsko-mieszczański rodowód miał J. Kostrzewski. Ciekawe przypadki tradycji rodziny wieloetnicznej reprezentowali B. Bouffał oraz E. Taylor, którego protoplastą rodu był szkocki imigrant (Taylor, 2023, s. 143–149). Z kolei B. Bouffał pochodził z rodziny ziemiańskiej o korzeniach litewsko-ruskich.

Wychowywali się w atmosferze patriotyzmu w rodzinach mających tradycje powstańcze. Kostrzewski był po kądzieli wnukiem powstańca listopadowego Józefa Cichockiego vel Brońkańskiego (Kostrzewski, 1970). Postać uczestnika zrywu narodowego stała się dla niego wzorcem, do którego odwoływał się przy podejmowaniu decyzji o kierunku swojej aktywności politycznej (Kaczmarek & Prinke, 2023, s. 49). Tarnawski miał ojca-uczestnika powstania styczniowego. Rydlewski był uczestnikiem powstania wielkopolskiego. Komarnicki jako ochotnik zgłosił się do Wojska Polskiego podczas wojny z bolszewikami w 1920 roku. Równie chwalebne zasługi miał Bouffał, który wziął udział w wojnie, walcząc jako dowódca szwadronu w 5. Pułku Strzelców Konnych.

Atmosfera generacyjnej aktywności narodowej wpłynęła na niemal identycznie wybory form pracy politycznej. W młodości członkowie ND tworzyli kółka samokształceniowe. W większości mogli się wykazać członkostwem w Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, należeli też do Ligi Narodowej. Część doświadczyła udziału w stowarzyszeniu „Eleusis”, podejmując działania służące odrodzeniu moralnemu Polaków (Cywińska, 2023, s. 44). W okresie przed powstaniem niepodległej Polski włączali się w pracę na rzecz wzmacniania uczuć narodowych, pogłębiania tożsamości Polaków, budowania ekonomicznych i kulturalnych podstaw odrodzenia narodowego. Mieli wkład w działalność państwowotwórczą. W gronie naukowców, przynależnych do próby badawczej, istotne miejsce zajmowali ci, którzy należeli do drugiego pokolenia działaczy ruchu narodowym. Takie doświadczenie biograficzne dotyczyło Taylora, którego ojciec czynnie uczestniczył w pracach obozu wszechpolskiego (Łętocha, 2023, s. 374–386). Jeszcze silniejsze rodzinne związki z ND miał Tarnawski, który był synem Leonarda Tarnawskiego, członka Ligi

Narodowej, adwokata, posła na Sejm Ustawodawczy, współtwórcy konstytucji marcowej (Wątor, 2010, s. 137–138).

Szczególnym rodzajem aktywności był udział w korporacjach akademickich. Taylor należał do Korporacji Studentów Uniwersytetu Poznańskiego „Baltia”, nad którą patronat honorowy objął Roman Dmowski (Łętocha, 2023, s. 378). Za zasługi w ruchu korporacyjnym uzyskał następnie tytuł filistra *honoris causa* organizacji. Kostrzewski pełnił funkcję kuratora i filistra honorowego korporacji akademickiej Filomatia Posnaniensis. Ponadto nadzorował Akademicką Gromadę Harcerską (zasiadał w Zarządzie Wojewódzkim ZHP) i kilka innych stowarzyszeń. Komarnicki został filistrem *honoris causa* oraz kuratorem Korporacji Akademickiej Polesia, która powstała w Wilnie w 1929 roku. Korporant przestrzegał ideałów i wartości, wśród których była etyka chrześcijańska, patriotyzm, honor, przyjaźń.

Ich osobowości formowały się w warunkach ekspozycji znaczenia nauki i w atmosferze społecznej, sprzyjającej zdobywaniu wykształcenia. Kultura polska okresu zaborów, wychowanie domowe, doktryna pedagogiki narodowej skłaniały do podejmowania wysiłku studiowania na wyższych uczelniach (Cześnik & Grabowska, 2017, s. 9–43). Naukę pobierano w placówkach na ziemiach polskich, głównie w Krakowie, Lwowie i Warszawie, ale też wybierano ośrodki uniwersyteckie w całej Europie. Na ogół w trakcie studiów dla poszerzenia wiedzy przemieszczali się między różnymi miejscami, przykładowo B. Bouffał studiował prawo na Cesarskim Uniwersytecie w Petersburgu, gdzie uzyskał magisterium. Następnie naukę uzupełnił na uniwersytetach w Heidelbergu, Paryżu i w Oksfordzie, po czym wrócił do Petersburga. Zdobyta wiedza pozwoliła na zatrudnienie go w 1924 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie wykładał prawo międzynarodowe publiczne. Osiągali sukcesy zawodowe, zyskując stanowiska docentów i profesorów. Jedynie w wypadku zawodów lekarskich Rydlewski i Załuska pozostawali ze stopniem doktora nauk medycznych.

W biogramach zawodowych myślicieli pojawiało się określenie „twórca szkoły”, co oznaczało, że byli prekursorami, inspiratorami, a niekiedy też organizatorami konkretnego środowiska badawczego. Heydel był przedstawicielem krakowskiej szkoły ekonomicznej, której zrębny tworzył obok Adama Krzyżanowskiego i Ferdynanda Zweiga. Kostrzewski tworzył poznańską szkołę archeologiczną.

Również w Poznaniu Taylor budował zręby szkoły ekonomicznej oraz organizował studia ekonomiczne i prawa skarbowego na Uniwersytecie Poznańskim, Komarnicki prowadził wykłady z zakresu prawa politycznego na Uniwersytecie Stefana Batorego, ponadto pracował w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie. W latach 1925–1928 był członkiem Trybunału Kompetencyjnego RP (Kilian, 2000). Doświadczenie dyplomatyczne miał Bouffał, który u progu niepodległości odbywał misję na Łotwie i Estonii, następnie został *chargé d'affaires* Rzeczypospolitej Polskiej na Łotwie. W 1923 roku, gdy ministrem spraw zagranicznych był Roman Dmowski, uzyskał misję na stanowisko ambasadora RP w Sztokholmie. Nominacja nie doszła do skutku z powodu upadku rządu.

Doświadczenie pokoleniowe nadawało akademikom z ND szczególnego charakteru, wywołanego czynnym uczestnictwem w historycznych wydarzeniach w niepodległej Polsce. Indywidualności związane z nietuzinkowymi cechami osób utalentowanych, mających szczególne kompetencje intelektualne, wpływały na odbiór społeczny komunikatów politycznych formułowanych przez przywódców ND. Ich dorobek badawczy i dydaktyczny wzmacniał autorytet przekazu politycznego, ponieważ odbiorca ufał osobom legitymującym się wykształceniem wyższym i umiejącym prezentować unikatową wiedzę o stosunkach społecznych, ekonomicznych czy kulturalnych.

KOMPETENCJE IDEOTWÓRCZE

Akademicy kreowali składniki myśli politycznej, pozostając na ubożu polityki, bez angażowania się w działania w centrum decyzyjnym. Tworzyli miejscowe środowisko polityczne, czego najlepszą egzemplifikację dali członkowie poznańskiej grupy LN, w ramach której Kostrzewski i Taylor współpracowali z Romanem Leitgebem, Zygmuntem Marwegiem, Czesławem Meissnerem, Marianem Seydą i innymi.

Poszczególne części składowe myśli politycznej ND były wzbogacane o rozważania poparte najnowszymi wynikami badań naukowych. W niektórych wypadkach powielano bądź wzmacniano główny nurt ideowy ND. Odnoszono się do fundamentalnych wartości na czele z narodem, państwem narodowym, rodziną, mową

ojczystą, wierzeniem religijnym, rodzimą kulturą i sztuką, terytorium narodowym, obyczajami, symboliką narodową. Oprócz tego opisywani myśliciele wprowadzali własne, oryginalne kategorie myśli politycznej o doniosłości ogólnej. Zasługi w tym względzie miał Konopczyński, twórca i propagator pojęcia „biografia narodowa” (Konopczyński, 1922, s. 161–169). Pigoń redefiniował podejście do ludu, czego kwintesencją było stwierdzenie: „Nie chłopić szlachty, ale uszlachcić chłopów” (Pigoń, 1934, s. 183). Zarzecki wprowadził do terminologii pedagogicznej pojęcie wychowawcy jako „rzecznika wiedzy” oraz „miłośnika wysokich ideałów”. Rydlewski znalazł się w szeregach dziejopisów własnego obozu narodowego, oddając hołd Romanowi Dmowskiemu i jego dorobkowi ideowemu (Rydlewski, 1934, s. 8). Bogaty i ciekawy dorobek z zakresu historii literatury i twórczości krytycznoliterackiej mieli Chrzanowski i Cywiński, który do myśli politycznej ND wprowadzał elementy filozoficzne, doszukując się obecności nurtów intelektualnych w literaturze pięknej, szczególnie w poezji. Zwracał uwagę na okoliczności i przebieg procesów dechrystianizacji Europy. Omawiał narodową symbolikę w dramatopisarstwie Stanisława Wyspiańskiego (Cywiński, 1931). Sięgał do dzieł Cypriana Kamila Norwida, żeby wzmacniać przejawy najszlachetniejszych motywów moralnych występujących w pracy literackiej (Cywiński, 1935). Tarnawski wprowadzał do powszechnego obiegu wiedzę o recepcji dzieł Szekspira w Polsce (Tarnawski, 1927). Natomiast Bouffał, oceniając położenie geopolityczne Polski w połowie lat dwudziestych XX wieku, zwracał uwagę na znaczenie czynników ekonomicznych. Starał się złagodzić negatywny wydźwięk układów lokarnieńskich, tłumacząc znaczenie zabiegów Francji, żeby paktowi reńskiemu towarzyszył pakt nadwiślański (Bouffał, 1926).

W myśli pedagogicznej pojawiały się wątki stosunku do mniejszości narodowych. Na ogół akademicy ND popierali zasadę *numerus clausus*, wyjaśniając powody jej zastosowania na uczelniach polskich. Opowiadali się za stworzeniem warunków, w których czynnik polski będzie decydujący w sprawach państwa i narodu. Kornecki formułował opinię o konieczności ujednolicenia systemu oświatowego w Polsce. Zwracał uwagę na czynnik szkolny jako element zaufania do państwa (Kornecki, 1933). Czynnikiem hegemonicznym tej myśli był dyskurs katolicki, gdy poszukiwano gwarancji umacniania więzi

narodowej i pogłębienia wiedzy o polskości w kontekście wierzenia religijnego (Grott, 2006).

Dla myśli politycznej ważne były odwołania do historii. Profesjonalne podejście do dziejów Polski pozwalało na podbudowę teoretycznych wizji narodu polskiego. Konopczyński łączył wiedzę naukową z działaniami politycznymi. Cieszył się opinią rzetelnego historyka (Biliński, 2017). Dzięki temu mógł silniej wpływać na kreowanie składników myśli narodowej. Przydatność praktyczną wykazał jako członek powołanej przez gen. Władysława Sikorskiego komisji, która miała zbadać zasadność zarzutów Józefa Piłsudskiego wobec Biura Historycznego Sztabu Generalnego. Zarzuty dotyczyły fałszowania dokumentów związanych z wojną z bolszewikami w 1920 roku. Przy ogłaszaniu wyników pracy starał się zachować powściągliwość w kwestii formułowania ocen. Był nawet zdania, żeby nie upubliczniać rezultatów dociekań Komisji, która oczyściła Biuro Historyczne z podejrzeń o fałszerstwa. Jednak ze względu na to, że w prasie piłsudczykowskiej oraz socjalistycznej ujawniono niektóre informacje, zdecydował się wydać broszurę, w której podał szczegółowe dane o pracy rzeczoznawców. Określił metodykę pracy, poddał opiniowaniu kwalifikacje członków Komisji, poinformował o przesłuchaniach świadków. W toku swojego wywodu zwrócił uwagę na „ściśłość, sumiennność oraz niezwykłą – aż prawie do przesady posuniętą ostrożność i powściągliwość sądu o czynach jednostek i grup”, które to walory odnalazł w historiografii dotyczącej 1920 roku (Konopczyński, 1926, s. 24). Obok Konopczyńskiego także Sobieski wykazywał gotowość przebudowy polskiej historiografii w kierunku inspirowania i umacniania jej narodowego wymiaru. Wzbogacili oni myśl ND o kilka komponentów, wśród których były: (1) historiografia jako źródło poznania etnogenezy i optymalizacji warunków życia narodu, (2) analiza treści przekazu historycznego pod kątem jego użyteczności dla narodu, (3) uczestnictwo historyków w modelowaniu narodowego życia politycznego.

W ideowym dorobku ND istotne miejsce zajmowała myśl zachodnia. Zmierzano do rewaloryzacji poglądów na przeszłość i teraźniejszość Pomorza, Śląska, Wielkopolski. Dla propagowania poglądów o słowiańskim rodowodzie spornych terytoriów oraz prowadzenia publicznej debaty z Niemcami niezbędne było gromadzenie zasobów wiedzy specjalistycznej. Nieocenione zasługi w tej kwestii miał

Kostrzewski, prowadzący badania archeologiczne osady łużyckiej w Biskupinie. Był współtwórcą i propagatorem autochtonicznej teorii etnogenezy Słowian, zakładającej pochodzenie z obszarów obecnej Polski. Wchodził w spór ze zwolennikami koncepcji allochtonicznej, zakładającej pierwotną obecność Germanów, zasiedlających te obszary jeszcze przed napływem na nie Słowian. W trakcie badania osady biskupińskiej Kostrzewski znalazł się w naukowym konflikcie z dawnym opiekunem naukowym jego doktoratu. Był nim Gustaf Kossina, niemiecki archeolog, twórca „metody etnicznej”, który opowiadał się za teorią allochtoniczną. Jego zdaniem Biskupin stanowił przykład kultury germańskiej, podczas gdy Słowianie byli na niższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, stanowiąc społeczność ubogą duchowo i moralnie. Jego poglądy wzmacniały politykę historyczną Niemiec. Natomiast Kostrzewski konsekwentnie uważał Biskupin za osadę prasłowiańską. Wzmacniał doktrynę naukową, zgodnie z którą dokumentował historyczną ciągłość osadnictwa słowiańskiego na terenie Polski. Myśl zachodnią rozwijał w środowisku uniwersyteckim Poznania, wzbogacając działalność Związku Obrony Kresów Zachodnich oraz publikując artykuły popularyzatorskie w organie „Strażnica Zachodnia” (Kostrzewski, 1928, s. 470–472).

Wśród kategorii myśli politycznej znajdowały się sprawy gospodarki narodowej z wszystkimi jej komponentami (Taylor, 1919, s. 221–235). W skład dorobku ideowego ND weszły rozważania Taylora nad inflacją w Polsce. Opiniował politykę skarbową i pieniężną kolejnych rządów (Taylor, 1926). Formułował prawa ekonomiczne, posługując się najnowszymi osiągnięciami światowej nauki. Koncentrował uwagę na zagadnieniach tworzenia i podziału dochodu narodowego. Zabiegał o rozwój polskiej miejskiej warstwy średniej. Należał do zwolenników modelu Polaka jako *self made-man*, czyli przedsiębiorczego, zaangażowanego w działalność gospodarczą, w tym upatrując źródło bogacenia się narodu. Zachęcał do umiarkowanej polityki etatystycznej, widząc w jej nadmiarze zagrożenie dla wielu inicjatyw ekonomicznych i uznając za czynnik utrudniania samoczynnego procesu ekonomicznego, osłabienia naturalnych działań wyrównawczych oraz zmniejszenia wewnętrznej akumulacji (Łętocha, 2023, s. 384). Kształtując grunt dla poznańskiej myśli ekonomicznej, dbał o wysoki poziom pracy dydaktycznej. Wykazywał ponadto szczególne kompetencje w postaci umiejętnego kreowania

wizerunku medialnego, co znalazło odzwierciedlenie w poznańskiej prasie. Pisano w niej o okolicznościach wywiadu, jakiego udzielił dziennikarzowi. W opisie była

willa z ładnie utrzymanym ogródkiem. Dzwonimy. Pan profesor jest, ale w ogrodzie. Idziemy więc do niego. Jest bardzo zajęty – sadi różę. Wita nas serdecznie, przerywając swą pracę: <Nie dziwcie się mojemu zajęciu, gdyż najpiękniejsze rzeczy na świecie to różę, muzyka, no i ekonomika> (Chełmickowski, 1934, s. 3).

Akademicy poznanie naukowe nierozzerwalnie łączyli z kodeksem moralnym. Nie instrumentalizowali wiedzy, ponieważ wierzyli, że funkcją nauki była służba narodowi. Autorytet moralny naukowca identyfikowano z wysokim poziomem etyczności, z „kodeksem naukowym”, z „umiłowaniem prawdy” (Ziejka, 2010, s. 20–21). Wykazywali predyspozycje do popularyzacji wyników pracy naukowej. Publikowali w organach prasowych ND, ale też mieli umiejętności prasotwórcze. Cywiński był związany z „Dziennikiem Wileńskim”, a Komarnicki założył „Rocznik Prawniczy Wileński”. Konopczyński współorganizował krakowską „Trybunę Narodu”, miał pogadanki radiowe na tematy historyczne. Pigoń był wydawcą krakowskiego miesięcznika „Iskra”. Tarnawski należał do komitetu redakcyjnego „Lwowskiego Kuriera Porannego”, Taylor był założycielem i redaktorem serii „Poznańskie Prace Ekonomiczne”. Wchodził do składu Komitetu Redakcyjnego specjalistycznego periodyku „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” w Poznaniu. Załuska wydawał „Gazetę Ostrowską”, Zarzecki redagował periodyki: „Polska Macierz Szkolna” oraz „Przegląd Pedagogiczny”. W ten sposób pogłębiali przestrzeń kształtowania i upowszechniania składników myśli politycznej.

Włączali się w różnego rodzaju formy oporu wobec nieaprobowanych metod walki politycznej. Kostrzewski w 1926 roku zorganizował protest profesury Uniwersytetu Poznańskiego przeciwko zamachowi majowemu, a w 1930 roku przeciw procesowi brzeskiemu. Podobnie Heydel uczestniczył w protestach przeciw uwięzieniu opozycyjnych posłów i senatorów. Sprzeciwiał się zmianie ustroju szkolnictwa wyższego i likwidacji autonomii uczelni (Konik, 2016, s. 93–105). Rydlewski oskarżył środowisko piłsudczykowskie o lekceważenie sprawy przynależności do Polski ziem zachodnich. W publikacji na łamach „Słowa Pomorskiego” poparł swoje spostrzeżenia informacją,

że miał dowody (Rydlewski, 1931, s. 4). Konopczyński materię historyczną wykorzystał do oceny bieżącego życia politycznego. Stał się znany z dążeń do ustalenia analogii między zamachem stanu w 1926 roku a rokoszem Mikołaja Zebrzydowskiego (1606) i Jerzego Lubomirskiego (1665). Ponadto dokonał paralelnego zestawienia sytuacji Warszawy i jej mieszkańców w trakcie „okupacji majowej” oraz obecności wojsk obcych w 1773 roku. Za opór wobec władzy sanacyjnej byli w różny sposób szykanowani. W 1933 roku Heydel za krytykę polityki rządu, w tym za utworzenie obozu w Berezie Kartuskiej, został usunięty z katedry ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rok później objął kierownictwo instytutu ekonomii Polskiej Akademii Umiejętności. Na UJ powrócił w 1937 roku. Szczególnie dotkliwe następstwa krytyki ośrodka decyzyjnego w Polsce spotkały Cywińskiego, który najpierw został brutalnie pobity i następnie postawiony w stan oskarżenia pod zarzutem znieważenia narodu polskiego, a faktycznie za przypisane mu negatywne słowa o J. Piłsudskim. W 1938 roku skazano go na trzy lata więzienia. Potem karę skrócono.

Wychowali uczniów, mających dorobek naukowy i wykazujących się aktywnością polityczną. Szczególnie imponujące grono wychowanków miał Chrzanowski, który był opiekunem naukowym doktoratu Klaudiusza Hrabyka (Motas, 2023, s. 130–147). Jego uczniem był także Pigoń, który pozostawił świadectwo charakteru swojego mistrza. Wspominał:

Jako student mieszkalem czas jakiś tak, że okienko moje wychodziło na okna Profesora. Nieraz wstawszy rano, czasem o świcie, rzucałem okiem przez ulicę, by dostrzec, jak dostawiwszy drabinkę wybierał już z półek bibliotecznych książki do pracy. Był i w tym rodzaj nakazu, promieniującego na otoczenie, urok charakteru (Pigoń, 1946, s. 89).

Narodowi akademicy mieli potencjał wzorcotwórczy, związany z obecnością w sferze nauki, w której rywalizacja i dialog stanowiły nieodłączny komponent dyskursu. Tworzyli krąg elity odpowiedzialnej, czyli takiej, która nie zgadzała się na wzrost nastrojów radykalizmu politycznego, ale rozumiała mechanizmy zmian społecznych. Ich dorobek badawczy sprzyjał zwiększeniu oddziaływania na grono zwolenników i sympatyków ND. Ośrodki akademickie, dawały

możliwość kształtowania postaw ideowych studentów, którzy wkrótce mieli zasilić środowiska młodej inteligencji.

ZAKOŃCZENIE

Rozpoznawanie prawidłowości i mechanizmów tworzenia i propagowania myśli politycznej ND pozwala na pogłębienie badań dotyczących obecności w niej ludzi nauki. Do środowiska autorów myśli politycznej wnosili charyzmę myślicieli, mających specjalistyczną wiedzę o wybranym przedmiocie życia społecznego. Kompetencje umysłowe, powiązane z analitycznym myśleniem, sprzyjały systematyce ideałów i wartości, logicznemu ich zespoleniu, a także porządkowaniu według ustalonego schematu perswazyjnego. Autorytet naukowy wzmacniał siłę myśli politycznej, sprzyjał czynnościom komunikacyjnym, dzięki którym upowszechniana była ideologia narodowa.

Elitaryzm duchowy łączył się z chęcią sprostania wymogom okresu historycznego, w którym wolna Polska potrzebowała waloryzowania wielu pojęć, w tym pojęcia narodu i jego derywatów. Niezbędna była niezależność myślenia, umiejętność podejmowania decyzji badawczych, a ponadto zdolność do tworzenia spójnych i przejrzystych modeli społecznych i gospodarczych, które przyczyniały się do modernizowania życia Polaków. Naukowcy dostarczali stosownej wiedzy, użytecznej przy sektorowym ujmowaniu myśli. Wnosili pierwiastek intelektualnego zdyscyplinowania, niezbędnego przy pozyskiwaniu zwolenników programu narodowego. Budowali zaufanie jako ludzie nauki, a ponadto wzmacniali przekaz główny, dodając do niego argumentację ze swej domeny badawczej.

BIBLIOGRAFIA

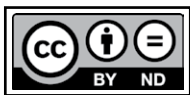
- Białokur, M. (2006). *Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe GRADO.
- Biliński, P. (2017). *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.
- Bojanowska, M. (2024). Pojęcie narodu w poglądach Romana Dmowskiego. Pomiedzy moralnością, instynktami, duszą narodową a politycznym pragmatyzmem. *Prawo i Więż*, 2, 361–394.

- Bouffał, B. (1926). *Układy w Locarno a bezpieczeństwo Polski*. Warszawa: Perzyński, Niklewicz i S-ka.
- Chęlmikowski, M. (1934). U wielkiego uczonego. Wywiad ze znakomitym polskim ekonomistą p. prof. dr. E Taylorem. *Głos. Dwutygodnik radykalno-narodowy*, 8, 3.
- Cywińska, M. (2020). Stanisław Cywiński (1888–1941). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 44–48). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Cywiński, B. (2010). *Rodowody niepokornych*. Warszawa: PWN.
- Cywiński, S. (1931). *Symbolika „Wesela”*. Warszawa: Druk Koop. Prac. Druk.
- Cywiński, S. (1935). *O gwiazdzisty diament Norwida*. Wilno: Księgarnia św. Wojciecha.
- Cześniak, M., & Grabowska, M. (2017). Popękane polskie społeczeństwo jako pole badawcze – dane, fakty, mity. *Przegląd Socjologiczny*, 3, 9–43.
- Dawidowicz, A. (2006). *Zygmunt Balicki (1858–1916). Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Dawidowicz, A. (2017). *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928–1939: wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Godlewski, T. (2021). Interdyscyplinarne doświadczenia badawcze zmian pokoleniowych. W M. Mikołajczyk & A. Tasak (Red.), *Pokoleniowy potencjał polityki* (s. 13–23). Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Góras, M.T. (2019). Profesor Wacław Komarnicki, poseł na sejm RP, jeniec obozu w Kozielsku, ocalony. *Dzieje Najnowsze*, 2, 265–286.
- Grott, B. (2006). *Nacjonalizm chrześcijański. narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Grott, B. (2015). *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*. Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky.
- Grott, B., & Grott, O. (2012). *Nacjonalizmy różnych narodów: perspektywa politologiczno-religioznawcza*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kaczmarek, J.E. & Prinke A. (2023). *Żywoł długi, pracowity i spełniony. Profesor Józef Kostrzewski (1885–1969) – prehistoryk, patriota, Europejczyk*. Poznań: Muzeum Archeologiczne.
- Kaczmarek, Z. (1988). *Młodzi Obozu Wielkiej Polski w sejmie w latach 1930–1935*. [Warszawa]: [wydawca nieznan].
- Kawalec, K. (2016). *Roman Dmowski*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Kilian, S. (1997). *Myśl edukacyjna narodowej demokracji w latach 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.

- Kilian, S. (2000). *Wacław Komarnicki o ustroju państwa i konstytucji*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Konopczyński, W. (1922). O polską biografię narodową. *Przegląd Warszawski*, 5, 161–169.
- Konopczyński, W. (1926). *Prawda o Biurze Historycznym Sztabu Generalnego. Rozbiór krytyczny zarzutów Marszałka Piłsudskiego*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa Karola Rzepeckiego.
- Konik, K. (2016). Krytyka polskiej rzeczywistości społecznej i wizja liberalna w myśli Adama Heydla. W P. Gofron, A. Paderewska, & A. Matuła (Red.), *O kształt Rzeczypospolitej. Studia z zakresu polskiej myśli politycznej i ustrojowej okresu międzywojennego* (s. 93–105). Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe.
- Kornecki, J. (1933). *Walka o ideowe podstawy szkoły polskiej. Przemówienie wygłoszone w dyskusji nad budżetem oświatowym na plenum Sejmu 7 lutego 1933 r.* Warszawa: Drukarnia Państwowa.
- Kostrzewski, J. (1928). Prehistoria niemiecka na usługach polityki. *Strażnica Zachodnia*, 3, 470–472.
- Kostrzewski, J. (1970). *Z mego życia. Pamiętnik*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kulat, T. (1994). *Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łętocha, R. (2023). Edward Robert Edmund Taylor (1884–1964). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 374–386). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Maj, E. (2000). *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2010). *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Motas, M. (2023). Klaudiusz Zorian Hrabek (1902–1989). W K. Kawęcki (Red.), *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego* (s. 130–147). Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Mroczo, M. (1999). *Stanisław Kozicki (1876–1958). Biografia polityczna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Pigoń, S. (1934). „Pan Tadeusz”. *Wzrost, wielkość i sława. Studium literackie*. Wydano z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej. Warszawa: Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego.
- Pigoń, S. (1946). Ignacy Chrzanowski. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 1-2, 77–89.

- Pudłocki, T. (2023). *Szekspir i Polska. Życie Władysława Tarnawskiego (1885–1951)*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Rzeszowie.
- Radomski, G., & Wojdyło, W. (2020). *Meandry polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku. Wybrane aspekty*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rydlewski, C. (1931). Piłsudczycy nie pragnęli oswobodzenia ziem zachodnich. *Słowo Pomorskie*, 13, 4.
- Rydlewski, C. (1934). Wspomnienia z wielkich dni. *Głos. Dwutygodnik radykalno-narodowy*, 13–15, 8.
- Tarnawski, S. (1927). *Z Anglii współczesnej. Pięć szkiców*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Taylor, E. (1919). Kwestia rolna w Polsce. *Rok Polski*, 4-5, 221–235.
- Taylor, E. (1926). *Druga inflacja polska. Przyczyny – przebieg – środki zaradcze*. Poznań: Drukarnia A. „Ostoja”.
- Taylor, E. (2023). *Historia rodziny Taylorów w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Wapiński, R. (1989). *Roman Dmowski*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Wapiński, R. (2006). *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wątor, A. (2010). Rola lwowskiego dziennika „Słowo Polskie” w tworzeniu partii politycznej w początkach XX wieku. W A. Dawidowicz, & E. Maj (Red.), *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojdyło, W. (2004). *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*. Toruń: Adam Marszałek.
- Ziejka, F. (2010). Profesor z Komborni. W K. Fijołek (Red.), *Profesor z Komborni. Stanisław Pigoń w czterdziestą rocznicę śmierci* (s. 11–22). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

SŁAWOMIR JANKIEWICZ

<http://orcid.org/0000-0002-0350-9764>
Uniwersytet WSB Merito w Poznaniu
slawomir.jankiewicz@poznan.merito.pl

DOI: 10.35765/HP.2698

Koncepcja globalnego ładu w ujęciu Klausa Schwaba jako wizja funkcjonowania świata w XXI wieku

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest krytyczna analiza założeń koncepcji K. Schwaba dotyczących zmian w systemie politycznym oraz tego, czy mogą one prowadzić do powstania struktur interpretowanych w literaturze jako neo-feudalne – a jeśli tak, to w jakim zakresie.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest prezentacja najważniejszych elementów koncepcji globalnego ładu K. Schwaba i analiza, na ile koryguje ona funkcjonujący obecnie reżim demokratyczny oraz czy jest ona zbieżna z koncepcjami określanymi jako neofeudalizm. W tym celu skorzystano z metod badawczych charakterystycznych dla nauki o polityce i administracji, takich jak: krytyczna analiza literatury naukowej, badanie empiryczne – w tym przypadku pozyskano informacje, studiując wypowiedzi K. Schwaba, wybranych przedstawicieli organizacji międzynarodowych, rządzących i najbogatszych ludzi na świecie – oraz synteza wniosków (Bäcker i in., 2016, s. 62–67).

PROCES WYWODU: Zwrócono uwagę na możliwe negatywne trendy w rozwoju świata, które mogą doprowadzić do kryzysu gospodarczego i humanitarnego. Następnie zaprezentowano najważniejsze cechy systemu, który został przez badaczy określony mianem neofeudalizmu, oraz proponowanego przez K. Schwaba. Na koniec zbadano zbieżność cech feudalizmu z neofeudalizmem i koncepcją K. Schwaba.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: K. Schwab ma rację, zwracając uwagę, że jakość życia ludzkości może się znacznie pogorszyć, jeżeli nie przeciwstawimy

Sugerowane cytowanie: Jankiewicz, S. (2026). Koncepcja globalnego ładu w ujęciu Klausa Schwaba jako wizja funkcjonowania świata w XXI wieku. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 219–239. DOI: 10.35765/HP.2698.

się negatywnym trendom gospodarczym i środowiskowym. Jednakże jego propozycje dotyczące korekty systemu politycznego mogą doprowadzić do powstania reżimu o dużym ograniczeniu praw człowieka (m.in. wolności gospodarczej oraz światopoglądowej).

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Jeśli nie chcemy dopuścić do realizacji negatywnego scenariusza dla ludzkości (znaczne zubożenie i obniżenie jakości życia, głód itp.), musimy wypracować kompleksowe zmiany zarówno w systemach politycznych, jak i ekonomicznych. Jednakże by były one korzystne dla społeczeństwa, konieczna jest współpraca nie tylko ekonomistów, prawników i polityków, ale także przedsiębiorców i związków zawodowych. Przy ich tworzeniu należy pamiętać o wskaźnikach jakości życia. Zasady, które do tego prowadzą, już dawno przedstawiła społeczna nauka Kościoła. Proponowane przez K. Schwaba rozwiązania są odpowiedzią na globalne kryzysy. Mogą one jednak spowodować negatywne konsekwencje pod względem ograniczenia demokracji, wolności osobistej czy likwidacji prawa własności. Musimy też dbać o rozwój społeczeństwa obywatelskiego, co będzie gwarancją zachowania kontroli nad tymi zmianami i pozwoli społeczeństwu wplywać na nie realnie.

SŁOWA KLUCZOWE:

zmiany w systemie politycznym, Wielki Reset,
koncepcja K. Schwaba

Abstract

THE CONCEPT OF GLOBAL ORDER IN KLAUS
SCHWAB'S VIEW AS A VISION OF HOW THE WORLD
WILL FUNCTION IN THE 21ST CENTURY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to critically analyze the assumptions of K. Schwab's conception of changes in the political system and whether and to what extent they may lead to the emergence of structures interpreted in the literature as neo-feudal.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is to present the most important elements of K. Schwab's concept of global order and analyze the extent to which it corrects the currently functioning democratic regime and whether it is consistent with concepts known as neofeudalism. To this end, research methods characteristic of political and administrative science were used, such as: critical analysis of scientific literature, empirical research – in this case, information was obtained by studying statements by K. Schwab, selected representatives of international organizations, rulers, and the world's wealthiest people, and a synthesis of the conclusions (Bäcker i in., 2016, s. 62–67).

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Attention is drawn to possible negative trends in global development that could lead to economic and humanitarian crises. Next, the most important features of the system that researchers have termed “neo-feudalism” and the one proposed by K. Schwab are presented. Finally, the convergence of feudalism’s characteristics with neo-feudalism and K. Schwab’s concept is examined.

RESEARCH RESULTS: K. Schwab is right to point out that humanity’s quality of life could deteriorate significantly if negative economic and environmental trends are not addressed. However, his proposals for correcting the political system could lead to the creation of a regime with significant restrictions on human rights (including economic and ideological freedom).

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: If we want to prevent the realization of a negative scenario for humanity (significant impoverishment and a reduced quality of life, hunger, etc.), it is necessary to develop comprehensive changes in both the political and economic systems. However, for these changes to be beneficial for society, cooperation is necessary not only among economists, lawyers, and politicians, but also among entrepreneurs and trade unions. When creating these changes, it is important to keep quality of life indicators in mind. The principles that lead to this have long been presented in the social teaching of the Church. The solutions proposed by K. Schwab are a response to global crises. However, they may have negative consequences in terms of limiting democracy, personal freedom, and the elimination of property rights. We must also ensure the development of civil society, which will guarantee control over these changes and allow society to have a real impact on them.

KEYWORDS:

changes in the political system, the Great Reset, K. Schwab’s concept

WPROWADZENIE

Każde państwo działa w ramach wyznaczonych przez system polityczny, który decyduje o formie rządzenia. Najważniejszym jego celem jest realizacja dobra wspólnego (Arystoteles, 2006, s. 25–26) przez prawidłowo działające struktury, instytucje oraz procedury (Dobratz, Waldner, & Buzzell, 2019, s. 36–66; Heslop, b.d.).

Kryterium charakteru reżimu politycznego pozwala podzielić je na demokratyczne i niedemokratyczne. W krajach rozwiniętych standardem jest demokracja, ponieważ od wielkiego kryzysu

przyczyniała się do systematycznego wzrostu jakości życia większości społeczeństwa. Z tego powodu w XX w. ulegała ona rozwojowi tak w zakresie przestrzennym (coraz więcej krajów wprowadzało ją na swoim terytorium), jak i jakościowym (obywatele uzyskiwali więcej praw w każdym obszarze życia).

Warunki brzegowe dobrze funkcjonującego systemu demokratycznego precyzyjnie określił Jan Paweł II. Papież stwierdził, że system polityczny powinien (Jan Paweł II, 1997):

- prowadzić do wykorzystania majątku narodowego dla pożytku wspólnego,
- uniemożliwiać marnotrawienie środków publicznych m.in. dzięki niedopuszczeniu, by służyły one „interesom o charakterze prywatnym lub wręcz przestępczym”, i zapewnieniu „całkowitej poprawności wszystkich transakcji ekonomicznych i finansowych” państwa,
- być odporny na korupcję, która „zakrada się podstępnie do wielu środowisk społecznych, drwiąc sobie z prawa i depcząc zasady sprawiedliwości i prawdy”,
- zapewnić „sprawiedliwe stosowanie prawa oraz o legalność wszelkich działań administracji publicznej”.

Wprawdzie zalecenia te nie wynikają z badań systemowych czy teoretycznych, ale prezentują postulat normatywny dla polityki. Warto je uwzględnić, ponieważ w zasadzie stanowią one konkretne rekomendacje i tym samym kierunki reform dla obecnych systemów politycznych.

Na początku XXI wieku wiele instytucji (m.in. ONZ, UE, Bank Światowy), polityków i ekonomistów zaczęło zauważać negatywne skutki rozwoju gospodarczego. Przyczyną według nich jest wolność jednostki i wzrost zamożności społeczeństwa, które mogą doprowadzić do pojawienia się głodu na wielką skalę lub nawet wyginięcia ludzkości (m.in. na skutek zniszczenia środowiska). Ponadto zwracają oni uwagę na trwającą obecnie czwartą rewolucję przemysłową, która może zagrozić ludzkości z uwagi na znaczne ograniczenie zapotrzebowania na siłę roboczą. Z tego powodu proponują korektę systemu demokratycznego.

Jednym z najbardziej wpływowych ludzi na świecie, którzy dążą do zmian w obecnym reżimie politycznym, jest Klaus Schwab. Ma on już gotowe rozwiązania i działa w celu ich szybkiego wdrożenia.

Dlatego za cel artykułu przyjęto przeprowadzenie syntetycznej analizy najważniejszych zmian, jakie proponuje K. Schwab, oraz tego, w jakim zakresie są one zbieżne z cechami kierunku zwanego neofeudalizmem.

CHARAKTERYSTYKA NEOFEUDALIZMU JAKO SYSTEMU POLITYCZNEGO

Rozwój gospodarczy, jaki nastąpił w XX wieku, przyczynił się do wzrostu dobrobytu społeczeństw wielu krajów. Wzrost jakości życia pozwolił m.in. na wydłużenie życia oraz znaczny wzrost konsumpcji. Jednym z negatywnych efektów tych zmian jest zniszczenie środowiska, co znacznie zwiększa koszty funkcjonowania gospodarki i ludności. Dalszy postęp technologiczny (w tym powszechne użycie komputerów kwantowych, sztucznej inteligencji oraz rozwój nauk neurologicznych pozwalających połączyć człowieka ze sztuczną inteligencją, maszynami i cyfrową rzeczywistością) wpłynie nie tylko na wzrost wydajności, ale i znaczne ograniczenie zapotrzebowania na siłę roboczą (Chaber, 2023, s. 56–73; Instytut Analiz Rynku Pracy, 2020, s. 5–10; Bendkowski, 2017, s. 25–30; Grabowski, 2022, s. 327). W konsekwencji część ludności nigdy nie będzie pracowała lub okresy pracy będą krótkie i przyjmą formę tzw. elastycznego zatrudnienia (McKinsey Global Institute, 2017, s. 5–19; Ford, 2016, s. 83 i n.; Horowitz, 2023). Już obecnie obserwujemy wzrost wykorzystania w biznesie sztucznej inteligencji. Dane McKinsey Company pokazują, że w 2021 roku 56% dużych przedsiębiorstw korzystało z sztucznej inteligencji, a z tego 27% uzyskiwało dzięki niej 5% lub więcej na EBIT (McKinsey, 2021, s. 2).

Zaprezentowane powyżej negatywne trendy mogą doprowadzić do znacznego spadku zamożności ludności, a nawet do problemu z głodem (Moll, 2014, s. 60). Dlatego pojawiają się propozycje zmian, które mają temu przeciwdziałać. Punktem wyjścia była zmiana wskaźników obrazujących sukces gospodarczy. Zamiast Produktu Krajowego Brutto stworzono np. Human Development Index (Bier-nacki, 2006, s. 116–123), czy Green Gross Domestic Produkt (Boyd, 2006, s. 2–14). Obecnie propozycje korekty dotyczą ustroju politycznego. Jedną z idei zakłada ograniczenie praw człowieka i demokracji

oraz doprowadzenie do likwidacji klasy średniej. Założenia tego ustroju są podobne do tego, jaki obowiązywał w średniowiecznej Europie (tj. feudalizmu), gdzie prawa tworzyła szlachta posiadająca też większość zasobów. Dlatego nazywany on jest przez badaczy neofeudalizmem (Kotkin, 2020).

Doktryna neofeudalizmu nie jest jednorodna. Mamy do czynienia z różnymi podejściami do rozwoju kapitalizmu, które reprezentują naukowcy o innych orientacjach ideowych. Zwracają oni uwagę na różne aspekty podobieństwa współczesnej gospodarki do gospodarki feudalnej. Należą do nich przykładowo:

- dominacja wielkich platform cyfrowych, które działają jak „cyfrowi feudalowie” (Varoufakis, 2015),
- znaczenie pozyskanych danych przez globalne firmy technologiczne dla objęcia i utrzymania władzy ekonomicznej i politycznej (Zuboff, 2023),
- powrót rentierskiej gospodarki – wzrost znaczenia dla zamożności dochodów z własności, a nie pracy (Christophers, 2022),
- skrajne nierówności majątkowe (Piketty, 2014),
- osłabienie państwa i władzy na poziomie narodowym (Streeck, 2017),
- duża zależność pracowników od pracodawców i tym samym „feudalizacja pracy” (Standing, 2021).

Wspólnym elementem tych podejść jest przekonanie, że ewolucja kapitalizmu zmierza do kontroli zasobów i zwiększenia zależności społeczeństwa od niewielkiej grupy osób przywilejowanych, co przypomina niektóre mechanizmy znane z systemu feudalnego. Analogia do feudalizmu najbardziej uwidacznia się w następujących cechach, którymi może charakteryzować się nowy system polityczny (Standing, 2014, s. 197 i n.; Kotkin, 2020):

- współrzędzenie polityków i korporacji (a w zasadzie ich właścicieli lub zarządzających) – te dwie grupy mają razem podejmować decyzje dotyczące kwestii prawnych, gospodarczych i społecznych zarówno lokalnie, jak i globalnie,
- koncentracja bogactwa – większość zasobów ma zostać zgromadzonych w rękach osób najbogatszych (czyli niewielkiej elity),
- likwidacja klasy średniej i dominacja prekariatu – duża część ludzi w wieku produkcyjnym (ok. 50–60%) nie będzie miała stałego zatrudnienia lub nigdy nie będzie pracowała,

ograniczone zostaną gwarancje zatrudnienia oraz związane z tym świadczenia,

- ograniczenie mobilności społeczeństwa – prawne (konkretne zakazy) lub dobrowolne (z uwagi na brak środków lub możliwość utraty różnego typu świadczeń, itp.) bariery spowodują znaczne utrudnienia w dobrowolnym przemieszczaniu się ludności,
- pozbawienie większości społeczeństwa prawa własności – oligopolizacja będzie występowała we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, co wpłynie na znaczny wzrost cen i w efekcie wynajem dóbr, a nie ich zakup (np. mieszkań, samochodów, telefonów),
- kontrola społeczeństwa – każdy człowiek będzie monitorowany dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii (w tym sztucznej inteligencji, systemowi rozpoznawania twarzy, smartfonom, kamerom monitorującym miasta),
- ograniczenie indywidualności w podejmowaniu decyzji – władza będzie wymuszała na społeczeństwie określone zachowania przy pomocy nakazów i zakazów oraz bodźców pozytywnych (np. za rezygnację z posiadania dzieci będzie można uzyskać dodatkowe świadczenie pieniężne, zgodę na najem lub zakup mieszkania w preferowanym mieście czy dzielnicy) lub negatywnych (wyższe podatki, ograniczenie niektórych świadczeń itp.).

Wśród autorów piszących w sposób krytyczny o nowym systemie politycznym (będącym rodzajem feudalizmu) najbardziej znanymi są: J. Kotkin (2020), Ch. Hedges (2018), G. Standing (2021), W. Streeck (2017).

Wdrożenie systemu politycznego scharakteryzowanego powyżej będzie negatywne dla ludzi nie tylko ze względu na ekonomiczne, ale i społeczne warunki, jakie proponuje. Jest to zaprzeczenie dotychczasowego kierunku rozwoju krajów demokratycznych, który opierał się na społecznej nauce Kościoła (D. Landes – historyk ekonomii – stwierdził nawet, że jest to jeden z najważniejszych wkładów chrześcijaństwa w jakość życia społeczeństw Zachodu) (Kozacki, 2003, s. 50).

NAJWAŻNIEJSZE KIERUNKI ZMIAN W SYSTEMIE POLITYCZNYM PROPONOWANE PRZEZ KLAUSA SCHWABA

Zmiany systemu politycznego, według Schwaba, wynikają z konieczności przywrócenia równowagi w środowisku i zapewnienia dochodów ludziom w przypadku długookresowego bezrobocia. Cele te zamierza osiągnąć przede wszystkim dzięki zmniejszeniu poziomu życia i większej kontroli społeczeństwa. Jednym z instrumentów, które temu mają służyć, ma być tzw. bezwarunkowy dochód podstawowy – BDP (Van Parijs & Vanderborght, 2019; Misztal, 2018, s. 172–174; Torry, 2013, s. 81–185; Heydorn, 2016, s. 133–137; Marangos, 2004, s. 20–40; Standing, 2017, s. 155 i n.; Mączyńska, 2018, s. 61–65; Clerc, 2016; Szlinder, 2018, s. 23–59; Szarfenberg, 2018, s. 3–25). Narzędzie to, opracowane przez naukowców takich jak Van Parijs i Standing, stanowi istotny element koncepcji K. Schwaba. Niemiecki ekonomista Uważa bowiem, że zapewni ono przychyłność społeczeństwa dla całości zaproponowanych zmian.

K. Schwab proponuje „wpisać” w ustrój wypłatę przez państwo powszechnego i równego dla wszystkich świadczenia pieniężnego przyznawanego obywatelom bezterminowo i bez konieczności wykonywania jakiejkolwiek pracy (Van Parijs, 2000; Reynolds & Healy, 2016, s. 1–55). Pozwoli to uzyskać minimalny poziom dochodu osobom mającym problemy ze znalezieniem pracy lub otrzymującym niskie świadczenia emerytalne (co będzie konsekwencją długich okresów pozostawania bez pracy i starzenia się społeczeństwa) (Rizvi, 2024). Obecnie trwa „przyswyczajanie” ludzi poprzez wdrażanie czasowych programów z tego typu świadczeniem. Przykładowo były one realizowane już w: USA (Moore, 2023; Krueger, 2022; Grunau, 2024; Goodman-Bacon, Nunn & Palmer, 2024), Iranie i Mongolii (O'Dell, 2023), Niemczech (Koch, 2023; Rębisz, 2021), Francji (UBIE, 2021), Finlandii (Kangas, 2026), W. Brytanii (KB, 2021), Islandii, Kenii, Indiach (*Countries with Universal Basic Income*, 2024; Haushofer & Shapiro, 2016, s. 1973–2024), Kanadzie (Gouvernement du Québec, 2024). W Polsce również opracowano koncepcję BDP, która miała być testowana przez okres dwóch lat. Program polegać miał na miesięcznej wypłacie 1300 zł grupie osób, które mieszkały w dziewięciu gminach województwa warmińsko-mazurskiego (Terlecki, 2024).

Dotychczas jednak nie zdecydowano się na jego realizację. Jedy-
nym krajem w Europie, który jednoznacznie na tym etapie odrzucił
możliwość testowania w praktyce bezwarunkowego dochodu pod-
stawowego, jest Szwajcaria. Stało się tak za sprawą społeczeństwa,
które w 2016 roku negatywnie wypowiedziało się na ten temat (aż
77% uczestniczących było przeciw) w ogólnokrajowym referendum
(Gesley, 2016).

Zakłada się, że wypłacane świadczenie (przynajmniej na począt-
ku) będzie na poziomie zapewniającym zaspokojenie podstawowych
potrzeb (minimum egzystencji) (Djankov & Saliola, 2018/2019, s. 57–
74), jednak i tak przedsięwzięcie takie będzie wymagało znacznego
zwiększenia dochodów do budżetu państwa. Rozwiązaniem ma być
podwyższenie opodatkowania płac. W ramach solidarności osoby
mające pracę (a więc wyróżnione) będą otrzymywały relatywnie
niższe wynagrodzenia, by można było sfinansować BDP. Pozostałą
część potrzebnych na to środków mają zapewnić duże przedsię-
biorstwa. Płacić będą one mogły wyższe podatki z uwagi na uzy-
skiwanie dużych marż dzięki wykorzystaniu sztucznej inteligencji
oraz utrzymywaniu wysokich cen na artykuły (co będzie wynikiem
ich wypożyczania, a nie kupowania). Potwierdza to m.in. miliarder
Sam Altman (jeden z założycieli OpenAI zajmującej się rozwojem
sztucznej inteligencji, który jest przekonany że w niedalekiej przy-
szłości sztuczna inteligencja będzie pozwalala w pełni zastąpić ludzi)
(Gregersen, b.d.) czy Elon Musk (KB, 2021).

Obniżenie poziomu życia (niższe przychody i jednoczesny wzrost
cen dóbr i usług) spowoduje, że „nic nie będziemy mieć” (zniknie
własność, a upowszechnią się współdzielenie i carsharing), jak pod-
sumowała ten system Ida Auken (Rasmussen, 2023). Nie będzie to
przeszkadzało społeczeństwu, a wręcz przeciwnie – „z tego powo-
du będziemy zadowoleni” (World Economic Forum, 2016; Schwab
& Malleret, 2020, s. 35 i n.). Lukę konsumpcyjną wypełnią nam bo-
wiem substytuty wirtualne (e-domy, e-meble, e-ubiory, e-turystyka,
e-dzieci) (Wielomski, 2021; Schwab, 2018, s. 60–65, 112–113). Ponadto
podniesiona zostanie nasza własna wartość dzięki samorealizacji na
wielu płaszczyznach. Stanie się tak, bo osoby niepracujące, a mające
dużo czasu będą mogły postawić na rozwój wewnętrzny oraz więk-
szą aktywność na rzecz społeczności lokalnej (Schwab & Davis, 2018,
s. 121 i n.). Ograniczenie konsumpcji dodatkowo polepszy jakość

środowiska naturalnego, co też powinno zostać ocenione pozytywnie przez ludzi z uwagi na poprawę jakości życia. Nowy system polityczny cechowało będzie inne podejście do sprawowania władzy niż ma to miejsce w systemie obecnie funkcjonującym – demokratycznym. Wszystkie państwa, w których zostanie on wdrożony, będą ściśle współpracować i koordynować działania w aspektach politycznym, ekonomicznym i społecznym. Jednakże dominujący wpływ mają mieć przywódcy największych krajów i najbogatsi (Schwab, 2008, s. 107 i n.). Zmiana w podejściu do zarządzania państwem (współrzędzenie przedsiębiorców z politykami) odbywać ma się też na poziomie krajowym. Schwab uważa bowiem, że pozostawienie kierowania państwem tylko w „rękach” partii politycznych jest błędem. Nie uwzględniają one bowiem w swoich decyzjach horyzontu długookresowego, kompleksowości, a także mają problem z decyzywnością (np. w momencie kryzysów) (Schwab, 2012, s. 43, 45, 60; Schwab & Vanham, 2022, s. 38–67, 229–254). Współrzędzenie korporacji i globalne zarządzanie, zdaniem K. Schwaba, spowoduje, że kraje będą mogły bardziej sprostać wyzwaniom przyszłości, a ich rozwój będzie bardziej zrównoważony i zapewni lepszą jakość życia. Jest to zbieżne z ideą „rządu światowego”, proponowaną przez wielu ekonomistów i polityków, mającego być „uosobieniem racjonalności całej ludzkości” (Malewska & Filary-Szczepanik, 2022, s. 15–29; Malewska, 2022, s. 162–175). Powyższe zmiany muszą wiązać się z ograniczeniem wpływu obywateli na sprawowanie władzy (czy to bezpośrednio, czy pośrednio, co ma miejsce w systemie demokratycznym). Wprawdzie K. Schwab nie informuje o ograniczeniu praw obywatelskich, jednak inaczej nie da się tego zrealizować. Mając pełnię praw, ludzie mogą głosować na polityków, którzy nie będą realizować polityki ustalonej na poziomie globalnym czy zalecanej przez korporacje. Kwestia ta nie jest nowa. Na problem wykorzystania technologii do ograniczenia demokracji zwraca uwagę wielu naukowców (zob. np. Zybertowicz & Zybertowicz, 2017, s. 533–535). Powstaje przy tym istotne pytanie: jak będzie wyglądała odpowiedzialność polityczna w kraju, gdy wybory nie będą w pełni demokratyczne, a wiele decyzji podejmowanych będzie przez zewnętrzne podmioty?

W celu korygowania postaw ludzi w zakresie m.in. konsumpcji i trybu życia, w koncepcji zaproponowanej przez K. Schwaba, wykorzystywane będą nie tylko obecne narzędzia prawa karnego,

handlowego czy podatkowego (zob. np. Jankiewicz, 2017, s. 90–112; Kozub-Karkut, 2022, s. 95–115). Ważne miejsce przypadało będzie tzw. kredytowi społecznemu, czyli systemowi zaufania społecznego (z ang. *Social Credit System*). Polega on na pozyskiwaniu punktów przez ludzi i przedsiębiorstwa za podejmowanie działań zgodnych z oczekiwaniami rządzących. Za punkty te można będzie uzyskać korzyści (np. lepsze warunki kredytu, niższe podatki czy priorytetowy dostęp do usług publicznych). W odwrotnym przypadku traci się punkty, co oznacza kary (ograniczenie możliwości podróżowania, wykluczenie z konsumpcji niektórych usług lub dóbr itp.). System ten ma działać podobnie jak funkcjonujący obecnie w Chinach (Bernard, 2019; Kobie, 2019). Dominować w nim mają jednak nagrody, a nie kary.

System zaufania społecznego działa już w krajach demokratycznych, ale w ograniczonym zakresie. Przykładem może być taki system wdrożony w:

- regionie Bolonia we Włoszech (nazwany *Well-Being Index*) – promuje on wśród mieszkańców zachowania uznane przez władze lokalne za pożądane (m.in. działania proekologiczne – np. recykling, zrównoważony rozwój – np. korzystanie z transportu publicznego, zwiększenie aktywności ludzi w życiu społecznym – np. wolontariat) (Boos, 2022);
- Stanach Zjednoczonych Ameryki, Kanadzie, Singapurze – w niektórych miastach w ramach *smart cities* zbiera się dane o zachowaniu ludzi, by poprawić zarządzanie i bezpieczeństwo publiczne;
- branży finansowej – badanie tzw. historii finansowej klienta.

Mimo kontrowersyjności system ten uważany jest za istotny w szybkim korygowaniu przez państwo postaw społecznych. Pozwala bowiem na efektywne zarządzanie gospodarką. Dlatego K. Schwab uważa, że nie należy go odbierać negatywnie – zob. wypowiedź tego ekonomisty dla China Global Television Network (CGTN, 2022).

Propozycje zmian K. Schwaba w systemie politycznym przez wielu oceniane są negatywnie. Autor Wielkiego Resetu twierdzi, że są one niezbędne i należy je wdrożyć jak najszybciej. Alternatywą bowiem jest utrzymanie obecnego ustroju, który może doprowadzić do negatywnych konsekwencji.

ZAKOŃCZENIE

Systematyczne niszczenie środowiska i związane z tym negatywne konsekwencje dla gospodarek i ludności powodują szukanie rozwiązań, które pozwoliłyby temu przeciwdziałać. Kolejnym ważnym problemem globalnym jest rozwój technologii, który może skutkować znacznym obniżeniem podaży pracy i tym samym występowaniem dużej liczby osób pozostających bez zatrudnienia (w tym przez całe życie zawodowe). Przy obecnej strukturze budżetu w krajach rozwiniętych (gdzie mamy duży udział tzw. wydatków sztywnych) wyasygnowanie wyższych środków na opiekę socjalną będzie trudne. Problemami tymi łącznie – czy też każdym z osobna – zajmują się geografowie, biolodzy, fizycy, chemicy, ekonomiści, ale i politolodzy. Jedną z ważnych osób (z uwagi na możliwości realnego wpływania) jest K. Schwab. Jego propozycja przeciwdziałania tym negatywnym skutkom wymaga korekty obecnego systemu politycznego obowiązującego w krajach rozwiniętych. Zaprezentowane w publikacji najważniejsze cechy koncepcji K. Schwaba są zbieżne z poglądami nazywanymi w literaturze neofeudalizmem. W obu przypadkach zwraca się uwagę m.in. na:

- Znaczenie elit w sprawowaniu władzy – w przypadku K. Schwaba politycznych, gospodarczych i technologicznych, a w teoriach neofeudalizmu na skutek zgromadzenia przez niewielką grupę podmiotów gospodarczych większości zasobów i tym samym posiadania dominującej pozycji w podejmowaniu decyzji gospodarczych i politycznych.
- Rosnącą rolę dużych korporacji w organizacji życia gospodarczego i społecznego – w obu przypadkach zwraca się uwagę na przejmowanie przez duże przedsiębiorstwa i organizacje międzynarodowe funkcji państwa.
- Zmianę struktury własności i pracy – w społeczeństwie ma następować zmniejszenie własności indywidualnej na rzecz różnego rodzaju wynajmowania. Majątek będzie skupiony w rękach niewielkiej grupy. Na rynku pracy postępowała będzie pauperyzacja pracowników i ograniczanie ich praw.
- Zwiększenie nadzoru nad społeczeństwem – technologia pozwoli na bieżącą kontrolę systemu społeczno-gospodarczego. K. Schwab zakłada przy tym, że umożliwi to bardziej efektywne

zarządzanie gospodarką i społeczeństwem. W teoriach neo-feudalizmu natomiast zwraca się uwagę na wykorzystanie technologii cyfrowych do kontroli i dominacji ekonomicznej.

- Osłabienie roli państwa – podejmowane decyzje będą miały globalny charakter bez wpływu na nie poszczególnych krajów (zarządzanie publiczne będzie bowiem prowadzone przez korporacje i organizacje międzynarodowe, natomiast na poziomie lokalnym będą tylko realizowane ich decyzje).

Różnice polegają na ocenie tego kierunku zmian. Twórca Światowego Forum Ekonomicznego uważa to za pozytywne zjawisko, natomiast naukowcy zajmujący się neofeudalizmem są przeciwnego zdania. K. Schwab prezentuje więc normatywną wizję reformy kapitalizmu, która ma go ulepszyć poprzez współpracę państw, firm i społeczeństwa mimo pogorszenia podstawowych zasad demokracji i ograniczenia praw ludzi oraz znacznego zmniejszenia zamożności społeczeństwa. Teorie neofeudalizmu krytycznie diagnozują ewolucję kapitalizmu. Sugerują, że system może przejść w nową formę hierarchicznej zależności przypominającą feudalizm. W obu przypadkach duży nacisk kładzie się na ograniczenie demokracji.

Demokracja nie jest pojęciem jednoznacznym. W naukach politycznych istnieje wiele koncepcji i jej interpretacji. Wyróżnić też możemy jej większy i mniejszy zakres, co jest uzależnione od realizowania fundamentalnych zasad demokracji i prawidłowości funkcjonowania instytucji. Jednakże można wymienić fundamentalne zasady systemu demokratycznego, do których należą przede wszystkim (Waśko-Owsiejczuk, 2022, s. 21–38):

- suwerenność narodowa – wybór władz przez obywateli,
- pluralizm polityczny – możliwość funkcjonowania wielu partii i poglądów politycznych,
- podział władzy – rozdzielenie władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej,
- zasada państwa prawa – wszyscy obywatele, niezależnie od statusu majątkowego, pochodzenia, płci, sprawowanej funkcji itp., podlegają prawu na tych samych zasadach.

Ponadto istotne znaczenie ma jakość funkcjonowania systemu politycznego, którą można mierzyć zestawem różnych wskaźników (są to m.in. Freedom in the World opracowywany przez Freedom House, czy Democracy Index przygotowywany przez Economist Intelligence

Unit). Najważniejsze kryteria brane pod uwagę przy ich tworzeniu to wolność polityczna, prawa obywatelskie, funkcjonowanie instytucji oraz poziom partycypacji obywateli (Waśko-Owsiejczuk, 2022, s. 21–30). W XXI w. duży wpływ na demokrację mają też media, które zmieniają jej funkcjonowanie, z jednej strony przyczyniając się do zwiększenia partycypacji (dzięki nowej formie uczestnictwa obywatelskiego – e-demokracji), a z drugiej pogarszając jej jakość (Musiał-Karg, 2013). Koncepcja K. Schwaba zakłada osłabienie demokracji szczególnie w zakresie:

- ograniczenia suwerenności narodu na rzecz globalnego zarządzania realizowanego na zasadzie współpracy państw, korporacji i organizacji międzynarodowych; oznacza to przesunięcie decyzyjności z poziomu wybieranych przez społeczeństwo przedstawicieli do struktur ponadnarodowych, które nie mają demokratycznej legitymizacji;
- likwidacji równości politycznej obywateli – uprzywilejowani w sprawowaniu władzy będą zarządzający korporacjami i organizacjami międzynarodowymi oraz najbogatsi ludzie, natomiast wpływ społeczeństwa będzie niewielki;
- zmniejszenia przejrzystości procesu decyzyjnego – decyzje publiczne zamiast być podejmowane jawnie pod kontrolą opinii publicznej będą realizowane na spotkaniach elit polityki i biznesu, które nie są częścią formalnego systemu demokratycznego;
- ograniczenia wolności i równości traktowania obywateli.

Jeżeli przewidywania dotyczące sytuacji gospodarczej i środowiskowej się spełnią, to możemy mieć problem z zahamowaniem negatywnych trendów w zakresie funkcjonowania świata. Dlatego wdrożenie koncepcji proponowanej K. Schwaba jest dla wielu akceptowalną alternatywą. Dla autora, jak i wielu innych intelektualistów – m.in. Staniszkis (2003, s. 120–129), Michalskiego (2022, s. 285) – jest to bardzo niebezpieczne dla społeczeństwa i z tego powodu nieakceptowalne. Nie ulega jednak wątpliwości, że należy podejmować działania neutralizujące czekające nas kryzysy. W tym celu konieczne jest rozpoczęcie dyskusji, która pozwoli opracować kompleksowe rozwiązania. Warto do niej zaprosić nie tylko ekonomistów, prawników i polityków, ale także przedsiębiorców (posiadających małe i średnie przedsiębiorstwa) i związki zawodowe. Punktem wyjścia powinno być zadbanie o godność i dobro człowieka. W tym zakresie

należy wykorzystać wskazania społecznej nauki Kościoła, która już to zagadnienie bardzo dobrze rozpracowała. W innym przypadku możemy stworzyć system polityczny, który tylko w teorii będzie dobry dla człowieka (podobnie jak stało się to np. z systemem socjalistycznym). Ponadto należy dbać o rozwój społeczeństwa obywatelskiego oraz edukację młodzieży w tym kierunku, co pozwoli na kontrolę obywatelską i opór w momencie wystąpienia niepożądanych zmian. Jeżeli tego nie zrobimy, to zrealizowany może zostać scenariusz zaproponowany przez K. Schwaba – szczególnie, że będąc jednym z najbardziej wpływowych ludzi, działa na rzecz jak najszybszego jego wdrożenia. W tym celu nie tylko wydaje publikacje, ale i podejmuje działania mające służyć założonemu celowi. Do tych inicjatyw zaliczyć należy przede wszystkim powołanie (Influence Watch, 2022):

- Światowego Forum Ekonomicznego (ŚFE) – corocznie w Davos spotykają się przywódcy największych gospodarek i ugrupowań świata, właściciele i menedżerowie najwyższego szczebla globalnych korporacji, by wypracować koncepcje rozwoju i działać na rzecz ich wdrożenia w poszczególnych krajach;
- szkoły liderów (Young Global Leaders) – zajmującej się wyszukiwaniem na całym świecie osób mogących zostać liderami, a mających poglądy zbieżne z K. Schwabem, dbaniem o ich rozwój i budowanie kariery politycznej lub biznesowej (m.in. dzięki mentoringowi i ułatwieniu w nawiązywaniu kontaktów); znanymi absolwentami tego programu byli m.in. J. Ardern (była premier Nowej Zelandii), E. Macron (prezydent Francji), M. Mayer (CEO Yahoo), M. Zuckerberg (założyciel i CEO Facebooka), S. Marin (była premier Finlandii), Ch. Freeland (była wicepremier i minister finansów Kanady).

Schwab buduje też poparcie dla swojej wizji wśród liderów politycznych, intelektualnych i biznesowych. Pozytywnie o jego koncepcji wypowiadają się np.: A. Merkel (była kanclerz Niemiec), J. Trudeau (były premier Kanady), J.L. Rodríguez Zapatero (były premier Hiszpanii), G. Brown (były premier Wielkiej Brytanii), A. Guterres (sekretarz generalny ONZ), S. Nadella (CEO Microsoftu), G. Rometty (była CEO IBM), E. Musk (CEO Tesli i SpaceX), J. Ma (założyciel Alibaba Group), N. Roubini (ekspert w zakresie analiz ekonomicznych i prognoz dotyczących globalnych trendów gospodarczych), J. Stiglitz (laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii). W efekcie do tych

zmian pozytywnie odnoszą się także organizacje międzynarodowe, jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Międzynarodowa Organizacja Pracy.

Prowadząc tak szeroką i międzynarodową inicjatywę, K. Schwab ma szansę wdrożyć swoją koncepcję. Szczególnie, że działa na rzecz tego celu z konsekwencją od kilkudziesięciu lat.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles (2006). *Polityka*. Tłum. L.M. Piotrowicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bäcker, R., Czechowska, L., Gadomska, G., Gajda, J., Gawron-Tabor, K., Giedz, M., Kasprowicz, D., Mateja, M., Płotka, B., Rak, J., Seklecka, A., Szwczak, W., Winclawska, M., Wojciechowska, J. (2016). *Metodologia badań politologicznych*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych.
- Bendkowski, J. (2017). Zmiany w pracy produkcyjnej w perspektywie koncepcji „Przemysł 4.0”. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 112, 21–33.
- Bernard, M. (2019). *Chinese Social Credit Score: Utopian Big Data Bliss Or Black Mirror On Steroids?* <https://www.forbes.com/sites/bernard-marr/2019/01/21/chinese-social-credit-score-utopian-big-data-bliss-or-black-mirror-on-steroids/?sh=140f5e8048b8>.
- Biernacki, M. (2006). Kilka uwag o pomiarze dobrobytu społecznego, *Mathematical Economics*, 3(10), 115–124.
- Boos, D. (2022, 27 kwietnia). *Bologna Introduces Social Credit App to Promote "Virtuous Behavior"*. <https://europeanconservative.com/articles/news/bologna-introduces-social-credit-app-to-promote-virtuous-behavior/> (dostęp: 16.03.2026).
- Boyd, J. (2006). The Nomarket Benefits of Nature. What Should Be Counted in Green GDP? *Resources for the Future Discussion Papers*. 06-24.
- CGTN (2022, 19 listopada). *Klaus Schwab: Eye on global governance*. <https://news.cgtn.com/news/2022-11-19/Klaus-Schwab-Eye-on-global-governance-1f5j1FnfKvK/index.html>
- Chaber, P. (Red.) (2023). *Monitoring trendów w innowacyjności – Raport 14*. Warszawa: PARP.
- Christophers, B. (2022). *Rentier capitalism: Who owns the economy, and who pays for it?* London–New York: Verso Books.
- Clerc, D. (2016). A Few Thoughts on Universal Basic Income. *L'Économie politique*, 3(71), 76–84.

- Djankov, S., & Saliola, F. (2018/2019). The changing nature of work, *Journal of International Affairs*, 72(1), 57–74.
- Dobratz, B., Waldner, L., & Buzzell, T. (2019). *Power, Politics, and Society: An Introduction to Political Sociology*. New York–London: Routledge; Taylor & Francis Ltd.
- Ford, M. (2016). *The Rise of the Robots: Technology and the Threat of Mass Unemployment*. London: Oneworld Publications.
- Gesley, J. (2016, 6 czerwca). *Switzerland: Voters Reject Unconditional Basic Income*. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2016-06-06/switzerland-voters-reject-unconditional-basic-income/> (dostęp: 16.03.2026).
- Goodman-Bacon, A., Nunn, R., & Palmer, V. (2024, 18 stycznia). *One year of basic income in Minneapolis*. <https://www.minneapolisfed.org/article/2024/one-year-of-basic-income-in-minneapolis> (dostęp: 16.03.2026).
- Gouvernement du Québec (2024). Programme de revenu de base. <https://www.quebec.ca/famille-et-soutien-aux-personnes/aide-sociale-et-solidarite-sociale/programme-revenu-base> (dostęp: 16.03.2026).
- Grabowski, T. (2022). Globalne tendencje w bezpieczeństwie. W A. Malewska & M. Filary-Szczepanik (Red.), *Globalizacja i współzależność* (s. 309–330). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Gregersen, E. (b.d.). *Sam Altman. Biography*. <https://www.britannica.com/money/Sam-Altman> (dostęp: 16.03.2026).
- Grunau, S. (2024, 2 lutego), *Applications for Harris County's guaranteed income program close Friday*. <https://www.houstonpublicmedia.org/articles/news/harris-county/2024/02/02/476218/applications-for-harris-countys-guaranteed-income-program-close-friday/> (dostęp: 16.03.2026).
- Haushofer, J., & Shapiro, J. (2016). The Short-term Impact of Unconditional Cash Transfers to the Poor: Experimental Evidence from Kenya. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1973–2042.
- Hedges, Ch. (2018). *America: The Farewell Tour*. New York: Simon&Schuster.
- Heslop, D. (b.d.). *Political system*. <https://www.britannica.com/topic/political-system> (dostęp: 16.03.2026).
- Heydorn, M. (2016). A National Dividend vs. a Basic Income – Similarities and Differences. *Basic Income Studies*, 11(2), 133–137.
- Horowitz, J. (2023, 30 kwietnia). 14 million jobs worldwide will vanish in the next 5 years, new economic report finds. <https://edition.cnn.com/2023/04/30/business/automation-jobs-world-economic-forum/index.html> (dostęp: 16.03.2026).

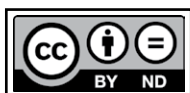
- Influence Watch (2022, 19 kwietnia). *World Economic Forum*. <https://www.influencewatch.org/non-profit/world-economic-forum/> (dostęp: 16.03.2026).
- Instytut Analiz Rynku Pracy (2020). *Czwarta rewolucja przemysłowa i jej wpływ na rynek pracy*. Warszawa: PARP.
- Jan Paweł II (1997, 8 grudnia). Orędzie Papieża na XXXI Światowy Dzień Pokoju z dnia 1 stycznia 1998 roku. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_08121997_xxxi-world-day-for-peace.html (dostęp: 16.03.2026).
- Jankiewicz, S. (2017). *Uwarunkowania polityki gospodarczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kangas, O. (2019). *First results from the Finnish basic income experiment*. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet%3FdocId%3D20846%26langId%3Den> (dostęp: 10.03.2026).
- KB (2021, 16 maja). *Bezwarunkowy dochód podstawowy w Walii. Elon Musk popiera eksperyment*. <https://www.money.pl/gospodarka/bezwarunkowy-dochod-podstawowy-w-walii-elon-musk-popiera-eksperyment-6640334212975200a.html> (dostęp: 16.03.2026).
- Kobie, N. (2019). *The complicated truth about China's social credit system*. <https://www.wired.com/story/china-social-credit-system-explained/> (dostęp: 16.03.2026).
- Koch, H. (2023, 29 sierpnia). *Die meisten Leute hätten mehr Geld*. <https://taz.de/Daten-zu-bedingungslosem-Grundeinkommen/!5953122/> (dostęp: 16.03.2026).
- Kotkin, J. (2020). *The Coming of Neo-Feudalism. A Warning to the Global Middle Class*. New York: Encounter Books.
- Kozacki, P. (2003). Teologia twórczości [rozmowa z M. Novakiem]. W P. Kozacki, M. Zięba, J. Kupczak, *Przewodnik po encyklikach. Myśląc z Janem Pawłem II* (s. 50). Poznań: Wydawnictwo W drodze.
- Kozub-Karkut, M. (2022). Global Governance – Globalne zarządzanie. W A. Malewska & M. Filary-Szczepanik (Red.), *Globalizacja i współzależność* (s. 95–116). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Krueger, S. (2022, 7 października). *\$600 per month is changing lives in Durham*. <https://www.stepupdurham.org/latest-news/600-per-month-is-changing-lives-in-durham> (dostęp: 16.03.2026).
- Malewska, A. (2022). Korporacje transnarodowe. W A. Malewska & M. Filary-Szczepanik (Red.), *Globalizacja i współzależność* (s. 157–176). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Malewska, A., & Filary-Szczepanik, M. (2022). *Globalizacja i współzależność*. W A. Malewska & M. Filary-Szczepanik (Red.), *Globalizacja*

- i współzależność* (s. 13–34). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Marangos, J. (2004). Social Dividend versus Basic Income Guarantee in Market Socialism, *International Journal of Political Economy*, 34(3), 20–40.
- Mączyńska, E. (2018). Bezwarunkowy dochód podstawowy. Istota i kontrowersje. *Biuletyn PTE*, 4(83), 61–66.
- McKinsey (2021). *The state of AI in 2021*. New York: McKinsey & Company.
- McKinsey Global Institute (2017). *A Future that Works: Automation, Employment and Productivity. Executive summary*. New York: McKinsey & Company.
- Michalski, B. (2022). Zmiana technologiczna a globalizacja. W A. Malewska & M. Filary-Szczepanik (Red.), *Globalizacja i współzależność* (s. 269–288). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Misztal, P. (2018). Bezwarunkowy dochód podstawowy jako instrument ograniczenia nierówności dochodowych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXXX(2), 171–182.
- Moll, Ł. (2014). Bezwarunkowy dochód podstawowy w perspektywie ekospołecznej. *Praktyka Teoretyczna*, 12(2), 59–76.
- Moore, M. (2023, 18 sierpnia). 'A lifeline': Why Durham County will soon give its poorest families up to \$850 a month. <https://www.newsobserver.com/news/local/counties/durham-county/article277669943.html#storylink=cpy> (dostęp: 16.03.2026).
- Musiał-Karg, M. (Red.) (2013). *Demokracja w obliczu nowych mediów. Elektroniczna demokracja, wybory przez Internet, kampania w sieci – teoria, doświadczenia*. Toruń: Adam Marszałek.
- O'Dell, H. (2023, 15 września). *Multiple countries have tested a universal basic income – and it works*. <https://globalaffairs.org/commentary/blogs/multiple-countries-have-tested-universal-basic-income-and-it-works> (dostęp: 16.03.2026).
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rasmussen K.G. (2023). "You'll own nothing. And you'll be happy": Emotions and the Great Reset conspiracy theory in Denmark. International Conference: MEME – Media and Emotional Mobilization Linnaeus University, Kalmar, Sweden 12–13 October 2023. <https://conferences.lnu.se/index.php/mem/article/view/4077/3564> (dostęp: 16.03.2026).
- Reynolds, B., & Healy, S. (Red.) (2016). *Basic Income. Radical Utopia or Practical Solution?* Dublin: Social Justice Ireland. <https://www.socialjustice.ie/system/files/file-uploads/2021-09/basicincomefullbookdec2016.pdf>

- Rębisz, K. (2021, 1 czerwca). 1200 euro miesięcznie przez 3 lata. Niemcy zaczynają testować bezwarunkowy dochód podstawowy. https://wyborcza.biz/biznes/7,147582,27151293,1_200-euro-miesiecznie-przez-3-lata-niemcy-zaczynajatestowac.html (dostęp: 16.03.2026).
- Rizvi, A., Kearns M. i in. (2024). Effects of guaranteed basic income interventions on poverty-related outcomes in high-income countries: A systematic review and meta-analysis. *Campbell Systematic Reviews*, 20(2). DOI: 10.1002/2Fcl2.1414 (dostęp: 17.03.2026).
- Schwab, K. (2008). Global corporate citizenship: Working with governments and civil society, *Foreign Affairs*, 8(2), 107–118.
- Schwab, K. (2012). *The Re-emergence of Europe*. Cologny: World Economic Forum.
- Schwab, K. (2018). *Czwarta rewolucja przemysłowa*. Tłum. A.D. Kamińska. Warszawa: Studio EMKA.
- Schwab, K., & Davis, N. (2018). *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. London: Penguin Books Ltd.
- Schwab, K., & Malleret, T. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Cologny: World Economic Forum.
- Schwab, K., & Vanham, P. (2022). *Kapitalizm interesariuszy. Globalna gospodarka a postęp, ludzie i planeta*. Tłum. M. Lipa. Gliwice: Onepress.
- Standing, G. (2014). *The Precariat: The New Dangerous Class*
- Standing, G. (2017). *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Penguin.
- Standing, G. (2021). *The Precariat: The New Dangerous Class. Special COVID-19 Edition*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Staniszki, J. (2003). *Władza globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Streeck, W. (2017). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London–New York: Verso Books.
- Szarfenberg, R. (2018). Dochód podstawowy a współczesne zabezpieczenie społeczne. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*, 4(139), 3–27.
- Szlinder, M. (2018). *Bezwarunkowy dochód podstawowy. Rewolucyjna reforma społeczeństwa XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Terlecki, P. (2024, 21 stycznia). 1300 zł świadczenia co miesiąc. Wpłaty bez względu na dochody i wiek. <https://biznes.interia.pl/finanse/news-1300-zl-swiadczenia-co-miesiac-wplyty-bez-wzgledu-na-dochod-nId,7277041> (dostęp: 16.03.2026).
- Torry, M. (2013). *Money for Everyone: Why we need a Citizen's Income*. Bristol: Policy Press.
- UBIE (2021, 23 lutego). *Basic Income in France: Bringing UBI back to the centre of political debate*. <https://www.ubie.org/>

- basic-income-in-france-a-comprehensive-overview-of-the-debate-around-basic-income-the-future-of-the-movement-and-its-political-allies/ (dostęp: 16.03.2026).
- Van Parijs, Ph. (2000, 17 kwietnia). *A Basic Income for All*, *Boston Review*. <https://www.boston-review.net/forum/ubi-van-parijs/> (dostęp: 16.03.2026).
- Van Parijs, Ph., & Vanderborght, Y. (2019). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Varoufakis, Y. (2015). *The Global Minotaur. America, Europe and the Future of the Global Economy*. London: Zed Books.
- Waśko-Owsiejczuk E. (2022). Demokracja – wybrane aspekty problemów definicyjnych i argumentacyjnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 29(2), 21–38.
- Wielomski, A. (2021, 13 kwietnia). *Nadchodzi homo schwabus*. <https://www.nowoczesnamysl.pl/2021/04/13/nadchodzi-homo-schwabus/> (dostęp: 16.03.2026).
- World Economic Forum (2016, 12 listopada). *Welcome to 2030. I own nothing, have no privacy, and life has never been better*. <https://medium.com/world-economic-forum/welcome-to-2030-i-own-nothing-have-no-privacy-and-life-has-never-been-better-ee2eed62f710> (dostęp: 16.03.2026).
- World Population Review (2024). *Countries with Universal Basic Income 2024*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-with-universal-basic-income> (dostęp: 20.08.2024).
- Zuboff, S. (2023). The Age of Surveillance Capitalism. W W. Longhofer & D. Winchester (Red.), *Social Theory Re-Wired: New Connections to Classical and Contemporary Perspectives* (s. 203–213). New York: Routledge.
- Zybertowicz, K., & Zybertowicz, A. (2017). Okiełzać zmianę. Bezpieczeństwo ontologiczne, rozwój technologiczny a kryzys Zachodu. *Filo-Sofija*, 17(36), 521–538.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Nauki polityczne na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie (1960–1989)

RYSZARD TERLECKI

<http://orcid.org/0000-0002-9470-2761>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
terleckir@poczta.onet.pl

DOI: 10.35765/HP.2957

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest prezentacja historii instytutu nauk politologicznych, tworzącego ważny kierunek studiów na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie, stworzonym i utrzymywanym w Londynie przez polską emigrację polityczną po drugiej wojnie światowej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Wobec narzucenia Polsce po drugiej wojnie światowej systemu komunistycznego, polska nauka, a w tym nauki o polityce, została wtłoczona w ramy totalitarnej ideologii, ograniczona zaprogramowanym kłamstwem i cenzurą przewencyjną. Polska emigracja polityczna, która działała na Zachodzie, starała się kontynuować osiągnięcia II Rzeczypospolitej i w oparciu o jej prawa tworzyła instytucje, organizacje, a także wyższe uczelnie. W latach zimnej wojny najważniejszą z nich był Polski Uniwersytet na Obczyźnie działający w Londynie. Skupione wokół niego środowisko uczonych podjęło wysiłek organizacji studiów politologicznych, prostujących fałsz narzucony krajowym uniwersytetom. Rekonstrukcję historii emigracyjnej politologii oparto na analizie źródeł i opracowań.

PROCES WYWODU: Artykuł przedstawia organizację polskich studiów politologicznych w Londynie, stolicy polskiej emigracji politycznej, przed podjęciem ich na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie, następnie omawia działalność Komisji Prawa i Nauk Politycznych oraz jej wykładowców, a następnie odnosi się do lekceważenia jej dorobku po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1989 roku.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W warunkach emigracji funkcjonowanie placówek naukowych, podobnie jak i innych instytucji, było ograniczone możliwościami przede wszystkim finansowymi. Pomimo tego grupa uczonych

Sugerowane cytowanie: Terlecki, R. (2026). Nauki polityczne na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie (1960–1989). *Horyzonty Polityki*, 17(58), 241–259. DOI: 10.35765/HP.2957.

skupiona wokół studiów politologicznych nie tylko prowadziła pracę dydaktyczną dla studentów, ale także zaopatrywała polskie media i organizacje w aktualną ocenę sytuacji politycznej zarówno w kraju, jak i w świecie.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Artykuł ukazuje, w jaki sposób polscy emigranci starali się w warunkach wolności badań kontynuować rzetelną analizę politologiczną, przeciwstawiając się zniewoleniu polskiej nauki w podlegającym sowietyzacji kraju.

SŁOWA KLUCZOWE:

nauki polityczne, polska emigracja polityczna po II wojnie światowej, Polski Uniwersytet na Obczyźnie

Abstract

POLITICAL SCIENCE AT THE POLISH UNIVERSITY
ABROAD IN LONDON (1960–1989)

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present the history of the Institute of Political Science, which constituted an important field of study at the Polish University Abroad, established and maintained in London by the Polish political émigré community after the Second World War.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Following the imposition of a communist system in Poland after the Second World War, Polish scholarship, including political science, was forced into the framework of a totalitarian ideology and constrained by institutionalized falsehood and preventive censorship. The Polish political émigré community active in the West sought to continue the achievements of the Second Polish Republic and, drawing on its legal regulations, established institutions, organizations, and universities. During the Cold War, the most important of these was the Polish University Abroad in London. The academic community gathered around this university undertook the effort to organize political science studies that sought to correct the distortions imposed on universities in Poland. The reconstruction of the history of émigré political science presented here is based on the analysis of primary sources and scholarly literature.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article first outlines the organization of Polish political science studies in London, the principal centre of the Polish political émigré community, prior to their establishment at the Polish University Abroad. It then discusses the activities of the Commission for Law and Political Science and its lecturers, and finally addresses the neglect of its scholarly achievements after Poland regained independence in 1989.

RESEARCH RESULTS: Under conditions of exile, the functioning of academic institutions, like that of other organizations, was limited primarily by financial constraints. Despite these difficulties, the group of scholars associated with political science studies not only conducted teaching activities for students but also provided Polish media and organizations with up-to-date analyses of political developments both in Poland and internationally.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The article describes how Polish émigré scholars sought, under conditions of academic freedom, to continue rigorous political analysis while opposing the subjugation of Polish scholarship in a country undergoing Sovietization.

KEYWORDS:

political science, Polish political émigré community after World War II, Polish University Abroad

W rezultacie umowy jałtańskiej, zawartej w lutym 1945 roku przez przywódców Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego, po zakończeniu II wojny światowej i prawie sześciu latach okupacji Polska nie odzyskała niepodległości. Narzucony system komunistyczny na prawie pół wieku podporządkował ją sowieckiej dominacji. Poza jej granicami pozostała, głównie na Zachodzie Europy i w Ameryce, najliczniejsza w historii Polski emigracja polityczna. Ponieważ komuniści, podobnie jak całe życie społeczne, zniewolili również edukację i naukę, polscy emigranci tworzyli w wolnym świecie szkoły i instytucje naukowe, mające choćby w drobnym stopniu równoważyć straty ponoszone w rezultacie sowietyzacji ich ojczyzny. Jedną z takich instytucji był polski uniwersytet, uruchomiony w Londynie, stolicy polskiej powojennej emigracji. Jedną z dziedzin nauki, które wymagały obrony przez ideologiczną deformacją i programowym kłamstwem, była politologia, poddana w kraju szczególnej indoktrynacji.

Polski Uniwersytet Na Obczyźnie (PUNO) został powołany dekretem Prezydenta RP z 15 grudnia 1952 roku po trwających trzy lata zabiegach Tymczasowej Rady Uniwersytetu, utworzonej w grudniu 1949 roku, oraz uchwałach Rady Narodowej RP o powołaniu Uniwersytetu w 1951 roku, a następnie o zatwierdzeniu jego statutu w 1952 roku. Dekret Prezydenta RP nadawał PUNO pełne prawa polskich państwowych szkół akademickich:

Polski Uniwersytet na Obczyźnie z siedzibą w Londynie, istniejący od 9 grudnia 1949 i posiadający statut w brzmieniu zatwierdzonym w dniu 1 września 1952 r. przez Ministra dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie, otrzymuje jako prywatna szkoła akademicka, pełne prawa państwowych szkół akademickich w rozumieniu ustawy o szkołach akademickich z dnia 15 marca 1933 r. (Dz. U. R.P. Nr. 1, poz. 6, z 1938 r.) (*Statut Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie*, 1953).

Pod dekretem znalazły się podpisy Augusta Zaleskiego, Prezydenta RP na Uchodźstwie¹, a także premiera gen. Romana Odzierżyńskiego i ministra do spraw emigracji Zygmunta Rusinka.

Powstanie PUNO było konsekwencją działań władz Rzeczypospolitej, dążących do zapewnienia kadr dobrze przygotowanych do pracy w powojennej Polsce, wyzwolonej spod okupacji niemieckiej i sowieckiej. W tym celu jeszcze w czasie wojny organizowano na terenie Wielkiej Brytanii polskie szkoły wyższe, kształcące w dziedzinach, które uznano za najbardziej potrzebne. Tak powstały m.in. Polski Wydział Lekarski przy Uniwersytecie w Edynburgu, Komisja Akademickich Studiów Weterynaryjnych przy Royal (Dick) Veterinary College również w Edynburgu, Polski Wydział Prawa przy Uniwersytecie w Oksfordzie czy Polska Szkoła Architektury przy Uniwersytecie w Liverpoolu. Polskie uczelnie dawały zatrudnienie profesorom i wykładowcom, którzy w czasie wojny schronili się na terenie Wielkiej Brytanii, a równocześnie możliwość kontynuowania nauki studentom, którzy służyli w wojsku i korzystając z życzliwości władz wojskowych, zostali oddelegowani do dokończenia studiów. Po zakończeniu wojny, gdy okazało się, że wobec trwającej nieformalnej, ale faktycznej sowieckiej okupacji, powrót do kraju dla wielu żołnierzy oraz uchodźców nie jest możliwy, dalsza praca polskich szkół wyższych traciła sens, a młodzi Polacy podejmowali studia na brytyjskich uczelniach. W 1949 roku przestał działać jako ostatni Polski Wydział Lekarski, a ostatnią placówką zajmującą się organizowaniem Polakom studiów, głównie technicznych, w szkołach brytyjskich oraz uzupełnianiem programu do wymagań

---

¹ Władze Rzeczypospolitej, przebywające na emigracji, działające zgodnie z Konstytucją z 1935 roku, z czasem na określenie swojego statusu używały zwrotu: na Uchodźstwie, podczas gdy polski uniwersytet pozostał przy pierwotnej nazwie: na Obczyźnie.

obowiązujących w Polsce przed wojną był Polish University College, działający w latach 1947–1953 (szerzej o polskich szkołach wyższych na wojennej i powojennej emigracji: Draus, 2015, a na temat Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie: Pylat, 2010).

Potrzeby, które zrodziły PUNO, były już inne. Na szybki powrót do kraju nie można było liczyć, a emigracyjna społeczność potrzebowała nauczycieli oraz wykształconych działaczy, podtrzymujących związek emigrantów z ojczystą kulturą i tradycją, tym bardziej że dominowali wśród nich młodzi ludzie, w większości byli żołnierze. Na uchodźstwie pozostało też liczne grono profesorów i wykładowców przedwojennych polskich uczelni, m.in. skupionych w działającym już od 1940 roku Zrzeszeniu Profesorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich, a od 1950 roku w Polskim Towarzystwie Naukowym na Obczyźnie. Zwłaszcza drugie z wymienionych stowarzyszeń, w porozumieniu z innymi, zawiązanymi już na emigracji naukowymi stowarzyszeniami, przyczyniło się do powstania PUNO, a następnie skupiło na utworzeniu Wydziału Humanistycznego, który od maja 1953 roku łączył także trzy komisje wydziałowe: prawniczą, ekonomiczną i przyrodniczą, wkrótce zamienioną na przyrodniczo-matematyczną. Wydział Humanistyczny prowadził studia stacjonarne i korespondencyjne z zakresu historii i polonistyki, natomiast komisje wydziałowe organizowały kursy i seminaria, umożliwiające dokończenie studiów rozpoczętych w Polsce lub na zagranicznych uniwersytetach. Początkowo większość stanowili studenci „przedwojenni” bądź tacy, którzy naukę rozpoczęli na szlaku polskiego wojska jeszcze w Libanie lub we Włoszech, z czasem przybywali też uciekinierzy z Polski, a po 1956 roku początkowo jeszcze nieliczni młodzi ludzie, którzy uciekli z komunistycznej Polski albo z kraju wyjechali legalnie, ale zdecydowali się pozostać na Zachodzie. Z czasem liczną grupę studentów tworzyli młodzi Polacy, urodzeni już na emigracji.

Pomimo cofnięcia uznania polskim konstytucyjnym władzom, podczas wojny przebywającym w Londynie, zarówno Prezydent RP, rząd polski, władze wojskowe, jak i wiele instytucji państwowych funkcjonowało nadal na emigracji, korzystając z cichego przyzwolenia władz brytyjskich. Wśród polskich emigrantów działały też partie polityczne: te, które odwoływały się do swoich przedwojennych odpowiedników, a także nowe, tworzone już na uchodźstwie.

Forum działania partii stanowiła namiastka parlamentu w postaci Rady Narodowej, a także powstające w rezultacie politycznych rozłamów Rada Polityczna czy Rada Jedności Narodowej. W tych licznych instytucjach oraz w aktywnym życiu publicznym uczestniczyli politycy formacji przedwojennych, ale też osoby, które swoją polityczną działalność rozpoczynały dopiero na emigracji. Stąd zrodziła się potrzeba stworzenia szkoły, która zapewniała podnoszenie politycznych kwalifikacji.

Już w listopadzie 1948 roku w Londynie uruchomiono Wolne Studium Nauk Politycznych i Społecznych, które szybko pozyskało słuchaczy, m.in. na kursie dla przyszłych dziennikarzy, na który zapisało się 32 stacjonarnych słuchaczy. Organizatorem kursu był ppłk kawalerii Antoni Bogusławski, poeta, tłumacz i dziennikarz, a wykładali tak wybitni politycy i publicyści jak prof. Stanisław Stroński, romanista, kilkakrotny poseł na Sejm, polityk obozu narodowego, minister w wojennym rządzie gen. Władysława Sikorskiego i prezes Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie; Stanisław Mackiewicz, pisarz i wieloletni redaktor dziennika „Słowo” w Wilnie, późniejszy premier polskiego rządu na emigracji; Leszek Kirzien, prawnik i publicysta, przez 14 lat wydawca londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” (Drwęcki, 1949). Od początku działania szkoły studenci obok studiów dziennikarskich mogli wybierać kursy służb społecznych oraz spraw międzynarodowych. Od maja 1949 roku prowadzono też zajęcia korespondencyjne, z których korzystali polscy studenci z Niemiec, USA, Kanady, Szwecji i Libanu. Latem 1949 roku szkoła miała 130 słuchaczy stacjonarnych, z których „trzy czwarte to młodzież, najczęściej pracująca fizycznie” (J.P.B., 1949).

Już po dwóch latach dekretem Prezydenta RP szkoła uzyskała częściowe uprawnienia uczelni akademickiej i zmieniła nazwę na Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych (SNPiS). Znów mogła pochwalić się nazwiskami wybitnych osobistości uczących i zasiadających w jej władzach. Dziekanem wybrano Bronisława Hełczyńskiego, prawnika, prof. UJ, prezesa Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, jego zastępcą został Wiktor Sukiennicki, prawnik, historyk, wybitny sowietolog, a Radą Naczelną kierowali Edward Raczyński, do 1945 roku ambasador Polski w Londynie, późniejszy Prezydent RP, oraz Adam Ciołkosz, publicysta, były poseł, jeden z liderów Polskiej Partii Socjalistycznej. Początkowe zainteresowanie

szkołą z czasem nieco zmalało i od 1958 roku uczelnia przechodziła na tryb studiów korespondencyjnych, a także na organizowanie otwartych wykładów i publikację własnych wydawnictw, osiągając imponującą liczbę 65 skryptów. Na początku lat 60. praca uczelni stopniowo zamierała (Draus, 2015, s. 601–602). W roku akademickim 1960/1961 zapisanych było 12 studentów stacjonarnych i 62 korespondencyjnych (Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych, 1961). O tym schyłkowym okresie działania Szkoły pisali młodzi socjologowie, autorzy opracowania *Polacy w W. Brytanii*:

Posiadając nadal dostatecznie silną obsadę i współpracę szeregu naukowców, Szkoła prowadzi obecnie przede wszystkim prace oświatowe w formie urządzanych rok rocznie cykli odczytów publicznych i dyskusji. I tak w ostatnich latach, przy współudziale Instytutu Badania Zagadnień Krajowych², lub wyłącznie we własnym zakresie, szkoła zorganizowała Seminarium Spraw Krajowych i szereg odczytów o Polsce współczesnej, połączonych z dyskusją, w których wzięli udział również naukowcy z kraju. Odbywały się ponadto wieczory dyskusyjne, w formie bardziej popularnej, na tematy młodego pokolenia w kraju i na emigracji (przy współudziale młodszej generacji emigracyjnej) i odczyty na tematy aktualne (np. współczesna inteligencja sowiecka – Ł. Łabędź³) lub historyczne (Czaykowski & Sulik, 1961, s. 296–297).

Z czasem malała liczba otwartych wykładów, np. w 1963 roku odbyło się siedem odczytów i jeden wieczór dyskusyjny (pod tytułem: *Jakie są perspektywy i cele polityki sowieckiej w obecnym czasie*), w 1964 trzy odczyty, a w 1965 tylko jeden. W następnych latach szkoła kontynuowała skromną działalność wydawniczą i coraz bardziej koncentrowała się na wysyłce wydanych na Zachodzie książek do krajowych instytucji naukowych oraz bibliotek (Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych, 1965–1966).

Działalność Szkoły Nauk Politycznych i Społecznych sprawiła, że studia w zakresie nauk o polityce w programie PUNO znalazły się

---

² Instytut Badania Zagadnień Krajowych to powołana przez rząd RP placówka analityczna, działająca w latach 1951–1991, dostarczająca opracowań na temat sytuacji w kraju, publikująca m.in. „Rocznik Spraw Krajowych”.

³ Leopold Łabędź, dziennikarz i politolog, żołnierz 2 Korpusu Polskiego, w latach 1961–1987 redaktor czasopisma „Survey”, poświęconego problemom Wschodniej Europy, autor i wydawca wielu prac sowietologicznych.

z pewnym opóźnieniem. Początkowo obie uczelnie konkurowały ze sobą, ale już w drugiej połowie lat pięćdziesiątych przewagę zarówno w liczbie studentów, jak i możliwości doboru wykładowców, zdobywał PUNO. Ponieważ zainteresowanie zagadnieniami polityki wśród emigrantów nadal było bardzo żywe, a w Polsce po 1956 roku zachodziły istotne zmiany w funkcjonowaniu systemu komunistycznego, w 1960 roku władze PUNO zdecydowały o rozszerzeniu zakresu studiów o zajęcia z nauk politycznych.

Odbyło się to poprzez poszerzenie pola działalności jednej z trzech komisji, która odtąd przyjęła nazwę Komisji Wydziałowej Prawa i Nauk Politycznych. Początkowo nadal dominowały wykłady z nauk prawnych. Prawo polityczne i międzynarodowe wykładał dr Antoni Deryng, docent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i prof. nadzwyczajny Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie, w latach 1949–1965 wykładowca na Uniwersytecie w Madrycie; zajęcia z międzynarodowego prawa publicznego prowadził dr Wiktor Sukiennicki, prawnik i politolog, od 1959 roku zatrudniony w Instytucie Hoovera przy uniwersytecie w Stanford w USA; prawo polityczne wykładał dr Jerzy Gawenda, absolwent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w latach wojny internowany w Szwajcarii, asystent na uniwersytecie we Fryburgu, gdzie uzyskał doktorat, docent, a następnie prof. PUNO. Komisja od początku była mocno obsadzona, obok wymienionych pracowali w niej także profesorowie zwyczajni: wymieniony już Bronisław Hełczyński; Eugeniusz Jarra, historyk myśli politycznej i prawnik, prof. Uniwersytetu Oksfordzkiego; ks. Walerian Meysztowicz, teolog i historyk; Paweł Skwarczyński, historyk, wykładowca na Uniwersytecie Londyńskim; Zdzisław Stahl, ekonomista, docent UJK we Lwowie, a także profesorowie nadzwyczajni Tytus Komarnicki i Jan Świda. Dotychczasowy dorobek komisji, dotąd jednak wydającej dyplomy nauk prawnych, do 1960 roku obejmował trzy habilitacje, pięć promocji doktorskich i sześć magisteriów (PUNO, 1961).

W następnych latach poszerzona już Komisja Wydziałowa Prawa i Nauk Politycznych skupiała swoje prace wokół seminariów doktorskich, ale PUNO miało uprawnienia do przyznawania tytułów profesorskich i w 1963 roku docent Jerzy Gawenda został mianowany profesorem nadzwyczajnym. Pierwszą pomyślnie obronioną rozprawą w dziedzinie nauk politycznych był doktorat Tadeusza Wyrwy

z 1959 roku (*Znaczenie polityczne Gdańska*, napisany pod kierunkiem prof. Antoniego Derynga), a więc jeszcze zanim zmieniono nazwę i zakres działania komisji. Warto dodać, że doktorant PUNO miał już za sobą doktorat przyznany przez Uniwersytet w Madrycie, a w 1963 i 1968 roku uzyskał kolejne tytuły doktorskie na uniwersytecie w Paryżu (Brzeziński, 2011).

W okresie 1962–1989 Komisja Wydziałowa przeprowadziła 18 doktoratów z zakresu nauk politycznych. Pierwszy z nich obronił Roman Dębicki, były poseł RP w Jugosławii, a następnie na Kubie, który w 1962 roku przedstawił pracę *Polska polityka w okresie dwudziestolecia*. Z kolei ostatnim doktorem z tytułem uzyskanym na PUNO był w 1986 roku Włodzimierz Rozenbaum, który napisał pracę *The Anti-Zionist Campaign of 1967-1968: A Case Study of the Nationality Policy in Communist Poland* pod kierunkiem prof. Jerzego Lerskiego. Jako promotorzy prac doktorskich występowali w tym czasie prof. Jerzy Gawenda (sześć razy z nauk politycznych, a ponadto kolejne sześć razy jako promotor doktoratów z nauk prawnych), w latach 1978–1987 rektor PUNO; prof. Zdzisław Stahl (promotor pięciu doktorów z nauk politycznych), prawnik i ekonomista, redaktor lwowskich dzienników, a w czasie wojny więzień sowieckich łagrów; prof. Jerzy Langrod (promotor dwóch doktorów z nauk politycznych i dwóch z prawa), prawnik, docent UJ, więzień oflagu, prof. na francuskim uniwersytecie w Saarbrücken, następnie w École pratique des hautes études w Paryżu i na uniwersytecie w Rio de Janeiro; prof. Tytus Komarnicki (promotor dwóch doktoratów politologicznych), prawnik i dyplomata, przed wojną delegat RP przy Lidze Narodów, po wojnie wykładowca na Sorbonie, habilitował się na PUNO w 1955 roku; prof. Aleksander Meleń-Korczyński (promotor dwóch doktorów z politologii), asystent na UJK we Lwowie, internowany w Szwajcarii, obronił doktorat we Fryburgu, od 1952 roku w Nowym Jorku był komentatorem Radia Wolna Europa; ponadto po jednym doktorze wypromowali prof. Józef Jasnowski, historyk, który uzyskał doktorat na Uniwersytecie Warszawskim, a habilitację na PUNO, oraz prof. Jerzy Lerski, prawnik i historyk, który doktorat otrzymał na Georgetown University, w czasie wojny był kurierem między Londynem i Warszawą, po wojnie wykładał nauki polityczne w Japonii, Pakistanie oraz na Cejlonie, był wykładowcą współczesnej historii Europy na uniwersytecie w San Francisco, a od 1977 roku

także prof. PUNO (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1989⁴; Judycki, 2008). Grupa wybitnych wykładowców nauk politycznych dobrze komponowała się z całością kadry profesorskiej PUNO, należało więc uznać polski uniwersytet w Londynie za instytucję o najwyższym poziomie naukowym.

Tematyka rozpraw doktorskich wynikała z indywidualnych zainteresowań doktorantów, czasem z tematyki prac rozpoczętych już na innych uniwersytetach, niekiedy także z możliwości, jakie dawało miejsce osiedlenia. Pisano więc o pertraktacjach pokojowych w Brześciu Litewskim w 1918 roku, o polskiej polityce zagranicznej w okresie dwudziestolecia, o stosunku do komunizmu partii politycznych w Polsce międzywojennej, o polskiej emigracji w Danii od XIX wieku do 1939 roku, o pracach władz Polski Podziemnej nad przyszłym prawodawstwem, o dokonaniach 2 Pułku Piechoty Legionów AK, o prasie polskiej w Niemczech w latach 1945–1947. Powstawały też prace sowietologiczne, takie jak *Doktryny prawne i polityczne na usługach ekspansji sowieckiej na arenie międzynarodowej* czy *Polacy w ZSRR w latach 1939–1983 w świetle norm społeczności międzynarodowej*. Były też rozprawy doktorskie w języku angielskim, m.in. *Recent Constitutional Changes in Tanganyika, Uganda and Kenya, Quebec's Position in the Canadian Constitution and the Separatist Tendencies* czy *The Rise of the Soviet Empire* (Pylat, 2010, s. 206–208).

W latach 60. Komisja Wydziałowa Prawa i Nauk Politycznych organizowała wykłady otwarte, przeważnie poza Londynem, np. w 1968 roku w Birmingham odbyły się takie spotkania z prof. Stahlem na temat światowej polityki sowieckiej oraz z prof. Gawendą o polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1968/1969). W tym czasie dorobek Komisji był skromny, np. w roku 1967/1968 Komisja pracowała z dziewięcioma studentami i doktorantami oraz nadała jeden dyplom doktorski z nauk politycznych; dla porównania Wydział Humanistyczny liczył 24 studentów, 13 doktorantów i dwóch habilitantów (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1967/1968). We wrześniu 1970 roku Komisja

---

⁴ Autorzy jubileuszowego wydawnictwa do historii PUNO zaliczyli działalność wszystkich polskich uczelni, działających w czasie wojny i po jej zakończeniu na emigracji, w tym utworzonego w grudniu 1939 roku i działającego do klęski Francji w 1940 roku Uniwersytetu Polskiego w Paryżu.

zorganizowała w Londynie specjalistyczne Studium Nauk Polityczno-Wojskowych. Kurs był przeznaczony dla członków organizacji wojskowej „Pogoń”⁵. W pierwszym kursie uczestniczyło 46 osób, a wykładali profesorowie Bronisław Hełczyński, Józef Jasnowski, płk Adam Sawczyński, Wiesław Strzałkowski, Tadeusz Sulimirski, Zdzisław Stahl (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1970/1971). Dyrektorem kursu został płk Stanisław Mayer, komendant „Pogoni”, kierownikiem działu wojskowego ppłk Mieczysław Wałęga, a kierownictwo naukowe objął prof. Jerzy Gawenda. W części wojskowej kursu wykładali wybitni dowódcy, m.in. gen. Klemens Rudnicki, płk Konstanty Czechowicz czy płk Kazimierz Iranek-Osmecki. Według gen. Stanisława Kopańskiego, który wygłosił inauguracyjny wykład dla słuchaczy, studium obejmowało następujące przedmioty: geopolitykę, ekonomię, historię polityczną Europy, socjologię i nauki społeczne, zagadnienia polityczne Polski współczesnej (Piesakowski, 1995).

W następnym roku spośród profesorów PUNO w gronie wykładowców kursu pozostali tylko Hełczyński, Stahl i Gawenda, z PUNO dołączył prof. Aleksander Blum, rusycysta i historyk, wykładowca na Uniwersytecie Londyńskim, a ponadto zostali zaangażowani m.in. ppłk. dr Eugeniusz Hinterhoff, publicysta i sowietolog, członek amerykańskiej Akademii Nauk Politycznych i Społecznych oraz brytyjskiego Królewskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, wykładowca Defence College NATO, oraz dr Jan Krok-Paszkowski dziennikarz Radia Wolna Europa i kierownik Sekcji Polskiej BBC w Londynie. Wysokie kompetencje wykładowców zapewniały odpowiedni poziom kursu. W 1972 roku dotychczasowe studium zostało przekształcone w Kurs Nauk Politycznych, którym nadal kierował prof. Gawenda (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1971/1972). W 1972 roku kurs ukończyło 17, a w roku następnym 21 członków „Pogoni”. Niektórzy z nich nadal kontynuowali studia na PUNO.

---

⁵ v Brygadowe Koło Młodych „Pogoń” powstało w 1949 roku z zadaniem przygotowywania młodych emigrantów do służby w odtworzonych na wypadek wojny Polskich Siłach Zbrojnych. Członkowie uczyli się na kursach podchorążych oraz na kursach oficerskich. Część uczestników tych kursów przechodziła przeszkolenie w armiach NATO, głównie we Francji. Koła „Pogoni” działały nie tylko w Wielkiej Brytanii, ale także w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Francji, Hiszpanii i w zachodnich Niemczech.

W ciągu kolejnych lat 17 członków „Pogoni”, w większości oficerów, otrzymało stopień bakalaureatu⁶, dziewięciu stopień magistra, a pięciu – stopień doktora. Podpułkownik Tomasz Piesakowski na PUNO uzyskał habilitację, a następnie tytuł profesora i został wykładowcą Uniwersytetu, równocześnie wchodząc w skład Komisji Historycznej byłego Sztabu Głównego (Piesakowski, 1995).

Koniec lat 70. przyniósł wzrost liczby studentów PUNO, a jeszcze znaczniejszy przyrost widoczny był na początku lat 80., w okresie legalnego działania „Solidarności”, a następnie po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego (dla przykładu we wrześniu 1979 roku kształciło się 105 studentów, doktorantów i habilitantów, a w czerwcu 1981 roku było ich już 226). Uniwersytet borykał się z trudnościami lokalowymi: początkowo PUNO korzystało z pomieszczeń Szkoły Nauk Politycznych na Bolton Gardens, od 1956 roku funkcjonowało w lokalu Stowarzyszenia Polskiego Kolegium Uniwersyteckiego (była to pozostałość po poprzednich polskich szkołach wyższych w Wielkiej Brytanii), od 1962 roku w lokalu przy Prince’s Gardens, a od końca 1976 roku w nowo wybudowanym gmachu Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego (POSK) przy King Street. Tam jednak PUNO posiadało tylko pomieszczenie administracyjne i jedną salę wykładową, często wykorzystywaną też na cele innych polskich instytucji, ulokowanych w tym miejscu, co zmuszało do korzystania także z innych pomieszczeń, m.in. w siedzibie Instytutu i Muzeum gen. Sikorskiego (Pylat, 2010). Kłopoty lokalowe wynikały z permanentnych trudności finansowych. W związku z przeprowadzką do POSK-u władze PUNO apelowały – stwierdzając, że robią to po raz pierwszy – do społeczności emigracyjnej o wpłaty na utrzymanie Uniwersytetu. (Sulimirski, 1976). Trudności lokalowe i finansowe wpływały na ograniczenie liczby studentów i zajęć, także w ramach Komisji Wydziałowej Prawa i Nauk Politycznych, od 1980 roku często nazywanej Wydziałem.

W tym okresie napływu studentów z Polski (zwłaszcza pozostałych na Zachodzie po wprowadzeniu stanu wojennego), czyli w roku

---

⁶ Ponieważ niektórzy studenci, zaliczający wszystkie egzaminy, ale mieszkający poza centrami uniwersyteckimi, mieli trudności z zebraniem materiałów do pracy magisterskiej, władze PUNO zdecydowały się wprowadzić niższy stopień naukowy „bakalaureat filozofii”, nieprzewidziany przez przedwojenną polską ustawę, ale nadawany przez uniwersytety krajów anglosaskich.

akademickim 1981/1982, Komisja prowadziła zajęcia dla 18 studentów, poza tym trzech studentów kończących studia z nauk politycznych poza Wielką Brytanią oraz pięciu doktorantów z różnych dziedzin prawa i nauk politycznych. Na potrzeby przede wszystkim młodzieży przybywającej z kraju przy Komisji uruchomiono Kurs Nauk Politycznych, liczący 14 studentów, którzy po trzech latach mogli otrzymać tytuł odpowiadający angielskiemu Bachelor of Political Science. Wykładowcami Studium byli profesorowie Jan Drewnowski, prof. Wyższej Szkoły Głównej Handlowej, na emigracji od 1959 roku, wykładowca m.in. w Hadze, Amsterdamie i Puerto Rico, w latach 1994–1998 rektor PUNO; Jerzy Gawenda; Jan Władysław Skiba, absolwent geografii na UJK we Lwowie, doktor uniwersytetu w Nottingham, pracownik Imperial College w Londynie; Zdzisław Stahl; Wiesław Strzałkowski, prawnik i filozof, doktor uniwersytetu w Oksfordzie, habilitant na PUNO; Edward Szczepanik, ekonomista, doktor London School of Economics and Political Science, wykładowca m.in. w Hongkongu, w latach 1986–1990 premier Rządu RP na Uchodźstwie; a także dr Zygmunt Dąbek, prawnik, na emigracji od 1980 roku oraz dr Elżbieta Torzecka, sekretarz PUNO (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1981/1982; Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1982/1983).

Tematyka wykładów na Kursie Nauk Politycznych zależała przede wszystkim od możliwości kadrowych PUNO. Uniwersytet starał się pozyskać profesorów zatrudnionych na europejskich lub amerykańskich uniwersytetach i organizować ich spotkania ze studentami, a gdy to było niemożliwe – nadzorować kontakt korespondencyjny. Na początku lat 80. połowa wykładowców odgrywała rolę profesorów wizytujących. Byli to profesorowie Ludwik Kos-Rabcewicz-Zubkowski z Kanady, prawnik, wykładowca na uniwersytecie w Ottawie; Jerzy Langrod, prawnik z Paryża; Józef Lichten, historyk prawa i dyplomata z Rzymu; ks. Walerian Meysztowicz, historyk i wydawca z Rzymu; Ryszard Szawłowski, politolog z Kanady; doc. Eugeniusz Kruszewski, historyk Europy Środkowej z Danii; doc. Józef Kasparek, historyk ze Stanów Zjednoczonych (Skład Uniwersytetu, 1980/1981).

Od 1978 roku przez kolejne dziewięć lat rektorem PUNO był prof. Jerzy Gawenda. Składając coroczne sprawozdanie z działalności w roku akademickim 1983/84, rektor tak definiował główne zadania Uniwersytetu:

Siłą rzeczy [Uniwersytet] skupił całą swoją działalność na tych kierunkach wiedzy, którym groziło i grozi wypaczenie, nawet wynarodowienie i utracenie własnej myśli narodowej i swoistości państwowej. Dlatego też skierował cały swój wysiłek w kierunku nauk humanistycznych, politycznych i socjologicznych w celu zachowania narodowej prawdy, tak w zakresie historii, nieskażonego języka, jak również nieprzekreślanych faktów politycznych i społecznych naszego narodu (Gawenda, 1983/1984).

Pomimo deklaracji skupiania się na wybranych kierunkach na PUNO nadal działał Wydział Techniczny, a także Komisja Wydziałowa Ekonomiczna oraz Komisja Wydziałowa Matematyczno-Przyrodnicza.

Założenia programowe były ambitne, ale nie zawsze możliwe do zrealizowania. Na trzyletnim kursie zakładano, że pierwszy rok obejmie sowietologię, historię Polski, historię powszechną, zagadnienia Europy współczesnej, prawo publiczne, geografii gospodarczą i ekonomię polityczną, na drugim roku studenci będą poznawać historię dyplomacji, międzynarodowe stosunki gospodarcze, prawo międzynarodowe i politykę supermocarstw, na trzecim zajmą się polityką państw pozaeuropejskich, problematyką Europy Środkowo-Wschodniej, prawem administracyjnym międzynarodowym. Po ukończeniu kursu, zdaniu egzaminów i napisaniu pracy, pozytywnie ocenionej, absolwent otrzymywał stopień bakalaureusa, odpowiadający brytyjskiemu Bachelor of Political Science (Pylat, 2010, s. 119).

W połowie lat 80. malała frekwencja na zajęciach stacjonarnych. Jak stwierdzał rektor Gawenda w kolejnym sprawozdaniu: „Na skutek braku odpowiedniej ilości studentów, regularne wykłady przedmiotów zostały zawieszone”. Działo jednak nadal Studium Nauk Politycznych, w ramach którego „odbywały się wykłady publiczne”. Do końca 1983 roku Komisja miała już w swoim dorobku pięć habilitacji, 29 promocji doktorskich, 16 magisteriów z zakresu nauk prawnych, 12 magisteriów z zakresu nauk politycznych oraz 16 dyplomów bakalaureatusa z nauk politycznych (Informator Uniwersytecki, 1983/1984)

Od 1969 roku PUNO nadawał doktoraty *honoris causa*, formalnie za zasługi w nauce, praktycznie także za wyróżniającą działalność polityczną i społeczną. Do 1990 roku, a więc do oficjalnego zakończenia działalności władz RP na Uchodźstwie, nadano 31 takich

doktoratów, ale tylko dwa przyznano za osiągnięcia w dziedzinie nauk politycznych. W 1969 roku doktorat honorowy otrzymał prof. Zygmunt Nagórski, prawnik, wykładowca na Polskim Wydziale Prawa przy Uniwersytecie w Oksfordzie, następnie w Polskiej Szkole Nauk Politycznych w Londynie, od 1952 roku dyrektor, a następnie prezes Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku. Drugi doktorat honorowy w tej dziedzinie otrzymał w 1977 roku gen. Tadeusz Kasprzycki, w latach 1935–1939 minister spraw wojskowych, na emigracji zasłużony przy tworzeniu PUNO. Były też doktoraty formalnie przyznawane za osiągnięcia naukowe, ale w rzeczywistości za wybitne zasługi w polityce powojennej emigracji. W 1971 roku doktorat h.c. z filozofii otrzymał Adam Pragier, z wykształcenia lekarz i prawnik, jeden z liderów Polskiej Partii Socjalistycznej, minister w rządach RP na Uchodźstwie, od 1953 roku prof. PUNO, w 1972 roku doktorat z prawa Stanisław Ostrowski, ostatni polski prezydent Lwowa, prezydent RP na Uchodźstwie, w 1982 roku doktorat z prawa Edward Raczyński, kolejny Prezydent RP na Uchodźstwie, a w 1987 roku dwaj generałowie, z filozofii Klemens Rudnicki i z ekonomii Stanisław Maczek (PUNO, 2009).

Doktoraty honorowe dla prezydentów czy generałów świadczyły o mocnych związkach PUNO z władzami politycznej emigracji. Dowodem tego był również udział profesorów PUNO w rozmaitych instytucjach obozu rządowego. Spośród wykładowców Komisji Wydziałowej Prawa i Nauk Politycznych w aktywnym życiu politycznym brał udział prof. Jerzy Gawenda, który łączył pracę na PUNO z uczestnictwem w następujących po sobie rządach RP kolejno jako minister informacji, minister oświaty, minister spraw zagranicznych i wicepremier. Profesor Bronisław Hełczyński był ministrem spraw zagranicznych oraz podobnie jak prof. Zdzisław Stahl – członkiem Rady Jedności Narodowej i Rady Narodowej RP. Profesor Edward Szczepanik był nieoficjalnym delegatem rządu RP przy Stolicy Apostolskiej, następnie ministrem spraw krajowych, a w latach 1986–1990 premierem rządu RP na Uchodźstwie (Judycki, 2008).

W 1985 roku przy Studium Nauk Politycznych i we współpracy z Kołem Oficerów Dyplomowanych uruchomiono dwuletnie Seminarium Wiedzy Wojskowej, zajmujące się dokształcaniem w zakresie współczesnej wiedzy wojskowej. Absolwenci seminarium otrzymywali zaświadczenia o jego ukończeniu, nie miały one jednak

charakteru dyplomów wyższej uczelni (Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 1985/1986) Od połowy lat 80. PUNO organizowało wykłady publiczne w Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym (POSK), często poświęcone zagadnieniom politycznym. Dla przykładu w 1986 roku dr Alicja Iwańska, socjolog, od 1985 roku wykładowca PUNO, prezentowała temat *Ruchy społeczno-polityczne w Polsce współczesnej*, a prof. Stanisław Andrzejewski, socjolog, od 1969 roku zatrudniony w PUNO, mówił o osobliwościach ewolucji ustroju społecznego Polski (Zestawienie imprez kulturalno-rozrywkowych, 1987).

W marcu 1988 roku dokonano reorganizacji PUNO, m.in. łącząc Komisję Prawa i Nauk Politycznych z Komisją Ekonomiczną, tworząc Komisję Prawa i Nauk Społecznych, często nazywaną też wydziałem. Zmiany w strukturze PUNO nie zapobiegły kryzysowi, z jakim w następnych latach borykała się uczelnia. Zaskoczeniem dla władz PUNO była decyzja brytyjskiego parlamentu, podjęta w maju 1988 roku, cofająca zgodę na wydawanie dyplomów uniwersyteckich uczelniom nieangielskim, działającym na terenie Wielkiej Brytanii. Dotąd dyplomy i tytuły naukowe PUNO były uznawane w państwach Zachodu, a nieszanowane w krajach komunistycznych. Teraz sytuacja uległa zmianie i jedynie studenci, którzy rozpoczęli naukę przed majem 1988 roku, mogli dokończyć naukę, a ich dyplomy zachowywały ważność. Aby zapobiec likwidacji, PUNO przyjęło formę stowarzyszenia, ale wraz z zakończeniem działalności władz RP na Uchodźstwie, upadkiem systemu komunistycznego oraz odzyskaniem suwerenności przez Polskę emigracyjna uczelnia w Londynie traciła swój podstawowy cel działania (Draus, 2015, s. 615).

W odradzającej się demokratycznej Polsce zabrakło jednak uznania dla trwającej pół wieku działalności politycznej emigracji. Skomunizowane krajowe uczelnie nie chciały uznać dorobku PUNO, a władze oświatowe lekcewały pracę polskich uczonych na obczyźnie. Jeszcze w 1997 roku w publikowanym przez PUNO informatorze pisano z goryczą:

Uniwersytet nie został jednak dotąd formalnie włączony do systemu polskich szkół akademickich. To znaczy, że działa on ciągle na podstawie ustawodawstwa II Rzeczypospolitej. Z tego powodu Ministerstwo Edukacji uznało, że stopnie nadawane przez PUNO dla ich ważności w Polsce trzeba indywidualnie nostryfikować (*Informator. Historia. Skład osobowy. Program*, 1997/1998).

Ostatecznie dopiero w ustawie z lutego 1988 roku stopnie naukowe, dyplomy i tytuły naukowe wydane między 1 września 1952 roku a 22 grudnia 1990 roku zostały oficjalnie uznane w Polsce (Draus, 2015, s. 615). Oznaczało to z kolei brak akceptacji dla prób kontynuowania działalności przez PUNO już po 1990 roku.

Polski Uniwersytet na Obczyźnie koncentrował swoje prace przede wszystkim na kierunkach studiów polonistycznych i historycznych, co wynikało z konieczności przeciwstawiania się kłamstwu, szerzonemu na podporządkowanych reżimowi komunistycznemu uczelniom w kraju. Już po kilku latach władze PUNO uznały za potrzebne rozszerzenie studiów o nauki polityczne, zwłaszcza gdy pojawiła się możliwość zatrudniania wykładowców pracujących na zachodnich uczelniach. Dzięki temu emigracja polityczna zyskała grupę fachowców, cenionych na Zachodzie jako specjaliści od problemów Europy Środkowej i Wschodniej, sowietolodzy i znawcy ideologii komunistycznej. Wykładowcy i absolwenci studiów politologicznych działali w licznych organizacjach społecznych i fachowych, sprawdzili się jako komentatorzy w emigracyjnej prasie i Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa, zasilili również polskie władze na uchodźstwie. Publikacje stanowiące dorobek emigracyjnej politologii były wykorzystywane w Polsce niepodległej po 1989 roku, chociaż nie udało się ani dokonać dekomunizacji uniwersytetów, ani w pełni wykorzystać kadry naukowej i absolwentów PUNO.

BIBLIOGRAFIA

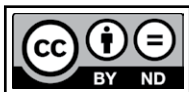
- Brzeziński, A. (2011). Tadeusz Wyrwa. *Kwartalnik Historyczny*, 2, 383–389.
- Czaykowski, B., & Sulik, B. (1961). *Polacy w W. Brytanii*. Paryż: Instytut Literacki.
- Dorobek Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (1983/1984). *Informator Uniwersytecki*. Londyn: Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 21.
- Draus, J. (2015). Nauka polska na emigracji 1945–1990. W L. Zasztowt & J. Scholler-Walicka (Red.), *Historia nauki polskiej*. T. X: 1944–1989. Cz. II: *Instytucje* (s. 485–682). Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Drwęcki, A. (1949). Wieczorowe kursy dla przyszłych dziennikarzy. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, 286, 3.
- Gawenda, J. (1983/1984). Polski Uniwersytet na Obczyźnie. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXVII, 138–139.

- Informator. Historia. Skład osobowy. Program* (1997/1998). Londyn: Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 5.
- J.P.B. (1949). *Prace Studium Polityczno-Społecznego. Orzeł Biały*, 31, 7.
- Judycki, Z.A. (2008). *Polski Uniwersytet na Obczyźnie w Londynie. Słownik biograficzny pracowników naukowych*. Londyn: PUNO.
- Piesakowski, T. (1995). Brygadowe Koło Młodych „Pogoń” – paramilitarna jednostka. W L. Klisiewicz (Red.), *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990* (s. 108–153). Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie.
- Piesakowski, T. (1995). Brygadowe Koło Młodych „Pogoń”. W L. Klisiewicz (Red.), *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990* (s. 108–153). Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1961). *Informator Uniwersytecki 1949–1960*. Londyn: PUNO.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1968/1969). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XIX, 161.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1970/1971). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXI, 198.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1971/1972). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXII, 202.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1981/1982). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXV, 97.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1982/1983). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXVI, 105.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1985/1986). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XXIX, 159.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie (1989). *Jubileusz 50-lecia 1.12.1939 – 1.12.1989*. Londyn: PUNO.
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie w roku 1967–1968 (1968). *Nauka Polska i Szkolnictwo Wyższe na Obczyźnie*. Londyn: Wydawnictwo Funduszu Oświaty Polskiej Zagranicą, 21.
- PUNO. *70 lat Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie* (2009). Londyn, 19.
- Pylat, J.K. (2010). *PUNO. Polski Uniwersytet na Obczyźnie*. Pułtusk–Londyn: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.
- Skład Uniwersytetu (1980/1981). *Informator Uniwersytecki*. Londyn: Polski Uniwersytet na Obczyźnie, 17–18.
- Statut Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie* (1953). Londyn: Gryf Printers.
- Sulimirski, T. (1976). *Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Kultura*, 12, 103–104.
- Szkoła Nauk Politycznych i Społecznych (1965/1966). *Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, XVI, 85–86.

Szkoła Nauk Społecznych i Politycznych w roku akademickim 1960/1961 (1961). *Szkolnictwo Wyższe i Nauka Polska na Obczyźnie*. Londyn: Wydawnictwo Funduszu Oświaty Polskiej Zagranicą, 13.

Zestawienie imprez kulturalno-rozrywkowych (1987). *Wiadomości P.O.S.K.*, 35, 61–62.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

AGNIESZKA PAWŁOWSKA

<http://orcid.org/0000-0002-0083-3833>
Uniwersytet Rzeszowski
apawlowska@ur.edu.pl

ANNA KOŁOMYCEW

<http://orcid.org/0000-0003-2105-2953>
Uniwersytet Rzeszowski
akolomycew@ur.edu.pl

BOGUSŁAW KOTARBA

<http://orcid.org/0000-0002-4466-762X>
Uniwersytet Rzeszowski
boguslaw.kotarba@ur.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2914

Przystępność informacji w procesie rozliczalności władz publicznych: wyniki badań politologiczno-lingwistycznych*

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest ocena przystępności corocznych raportów o stanie gminy, będących elementem procedury rozliczalności organów wykonawczych – wójtów, burmistrzów, prezydentów miast.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest przystępność raportów o stanie gminy oraz cechy sprzyjające ich percepcji oraz tę percepcję utrudniające, co w rezultacie wpływa na przejrzystość i rozliczalność władz publicznych. W badaniu wykorzystano podejście oparte na metodzie mieszanej: wielokrotne studium przypadku, uzupełnione metodą porównawczą oraz analizą treści z wykorzystaniem narzędzia do obliczenia indeksu czytelności (FOG).

PROCES WYWODU: Przedstawiono teoretyczne podstawy badania, odnoszące się do pojęcia rozliczalności, jak i tzw. prostego języka oraz scharakteryzowano wprowadzoną do polskiego systemu prawnego procedurę raportów o stanie jednostki samorządu terytorialnego, debaty nad nimi oraz wotum zaufania dla organu wykonawczego – odpowiadającą teoretycznym założeniom rozliczalności. Oceniono 70 raportów, mierząc ich dostępność na stronach internetowych gmin i przystępność ich treści.

* Przedstawione w artykule badania zostały sfinansowane w ramach projektu NCN nr 2022/45/B/HS5/00084, pt. Rozliczalność władz lokalnych. Raport i debata o stanie gminy jako narzędzie rozliczalności.

Sugerowane cytowanie: Pawłowska, A., Kołomycew, A., i Kotarba, B. (2026). Przystępność informacji w procesie rozliczalności władz publicznych: wyniki badań politologiczno-lingwistycznych. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 261–281. DOI: 10.35765/HP.2914.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Raporty są łatwo dostępne na stronach internetowych, ale nie są przystępne dla ogółu społeczeństwa. Brakuje w nich metadanych i są napisane trudnym językiem. Cechy te wpływają na ograniczone zastosowanie raportów w procesie rozliczania władz gminnych.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Raporty o stanie gminy powinny zawierać obszerne metainformacje, tj. wykazy tabel, wykresów, załączników, a także streszczenie koncentrujące się na najważniejszych informacjach. Raport powinien przestrzegać zaleceń normy ISO dla prostego języka (*Plain language*).

SŁOWA KLUCZOWE:

rozliczalność, gmina, raport, przystępność, prosty język

Abstract

ACCESSIBILITY OF INFORMATION IN THE PROCESS
OF PUBLIC AUTHORITY ACCOUNTABILITY: RESULTS
OF POLITICAL SCIENCE AND LINGUISTIC RESEARCH

RESEARCH OBJECTIVE: This article aims to evaluate the accessibility of annual reports on the state of municipality, which form part of the accountability process for executive bodies, i.e. mayors.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem concerns the accessibility of reports on the state of the municipality, and the factors that either aid or hinder their comprehension. Ultimately, this impacts the transparency and accountability of public authorities. To investigate this problem, the study utilized a mixed-methods approach, based on multiple case studies, a comparative method, and content analysis employing a readability index calculation tool (FOG).

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The theoretical basis of the study was presented, referring to the concepts of accountability and plain language. The procedure introduced into the Polish legal system for reports on the state of local government, debates on these reports, and votes of confidence for the executive body was characterised. This process aligns with the theoretical principles of accountability. Seventy reports were assessed by measuring their availability on municipal websites and the accessibility of their content.

RESEARCH RESULTS: The reports are readily accessible, but they are not easy for the general public to understand. They lack metadata and are written in difficult language. These factors restrict the ability to use the reports effectively in holding local authorities accountable.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

Reports on the state of the municipality should contain comprehensive meta-data, i.e., lists of tables, charts, and appendices, along with a summary of the key information. The report must adhere to the recommendations of the ISO plain language standard.

KEYWORDS:

accountability, municipality, report, accessibility,
plain language

WSTĘP

Pomimo dostępu do informacji na temat spraw publicznych brak informacji oraz niepełne lub niewiarygodne informacje są nadal przeszkodą w sprawowaniu skutecznej kontroli obywatelskiej nad rządem i administracją publiczną. Dodatkowo oficjalne dokumenty nadal stanowią duże wyzwanie dla wielu obywateli ze względu na niezrozumiały język. Świadczą o tym nie tylko wyniki badań naukowych (Ferri i in., 2023; Maziarz i in., 2012; Stone & Lodhia, 2019), ale także publikowanie kolejnych standardów przygotowywania raportów publicznych (GRI, IFRS, IIRC) oraz standardów dotyczących języka tych dokumentów. Przykładem jest niedawno wydana norma ISO *Plain language* (ISO 24495-1:2023, *Plain language...*, 2023). Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań przystępności informacji publicznej na przykładzie corocznych raportów o stanie gminy, wykorzystywanych w procedurze rozliczania lokalnego organu wykonawczego w Polsce.

Autorzy opracowania definiują „rozliczalność” zgodnie ze standardowym ujęciem tego terminu w literaturze naukowej – jako relacji między rozliczanym podmiotem a rozliczającym forum. Relacja ta składa się z informacji, dyskusji i konsekwencji (por. Bovens, 2007; Mulgan, 2003). Innym terminem analitycznym używanym w artykule jest „przystępność”, definiowana jako właściwość dokumentu umożliwiająca jego łatwe zlokalizowanie na stronach internetowych, swobodne poruszanie się po nim w celu znalezienia poszukiwanych informacji oraz zrozumienie bez trudności jego treści.

Celem prezentowanych badań jest określenie stopnia przystępności raportów o stanie gminy oraz wskazanie cech, które sprzyjają przejrzystości i rozliczalności władz publicznych, a także tych, które je utrudniają.

Procedura rozliczalności będąca przedmiotem badań wyróżnia się tym, że jest inicjowana przez rozliczany podmiot, tj. wójta, burmistrza, prezydenta miasta (dalej: wójt), obejmuje wszystkie etapy rozliczalności oraz łączy rozliczalność horyzontalną (przed radą gminy) i wertykalną (przed mieszkańcami). Pomimo rozległych założeń teoretycznych i badań empirycznych poszczególnych etapów rozliczalności rzadko są one badane jako spójna procedura. I choć badacze podkreślają znaczenie informacji dla rozliczalności władz publicznych (Ferry i in., 2015; Lourenço, 2013; Yusuf & Jordan, 2015), nie odnoszą się do niej jako nieodzownej części tego procesu. Niniejsze badanie ma na celu wypełnienie tej luki.

Artykuł wnosi również wkład do badań nad językiem raportów publicznych. Po pierwsze, poszerza zakres tematyczny wcześniejszych badań, które koncentrowały się na wybranych politykach publicznych (Manes-Rossi i in., 2020; Mol i in., 2024), o raporty dotyczące całościowych wyników działania wybranych władz publicznych. Po drugie, poszerza zakres funkcjonalny dotychczasowych badań, ogniskujących się wokół znaczenia raportów dla zachowania transparentności instytucji publicznej, o rozliczalność (Lourenço, 2013; Yusuf & Jordan, 2015). Po trzecie, poszerza zakres terytorialny wcześniejszych badań (Fusco & Ricci, 2018) o państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Po czwarte, wzbogaca dotychczasowe badania o zasady normy ISO z 2023 r. wykorzystane do analizy treści raportów.

Zastosowaną w badaniu metodą jest analiza przypadków gmin ($N = 14$) oraz analiza zawartości wszystkich raportów o stanie gminy ($N = 70$) dotyczących minionej kadencji organów samorządowych, czyli lat 2018–2023. Prezentowana w artykule analiza zawartości raportów obejmuje lata 2018–2022. Autorzy nie planowali analizy raportów za rok 2023 w związku z wyborami samorządowymi, które miały się odbyć w drugiej połowie tego roku. Ostatecznie kadencja władz samorządowych została wydłużona do 2024 roku na mocy ustawy z dnia 29 września 2022 r. o przedłużeniu kadencji organów jednostek samorządu terytorialnego (Dz.U. 2022 poz. 2418), czego zespół badawczy nie mógł uwzględnić na etapie planowania badań empirycznych. Analizę raportów oparto na protokole obejmującym dwanaście warunków przystępności raportów, które zostały zdefiniowane na podstawie normy ISO 2023, wymogów formalnych i wyników przeglądu literatury. Dla każdego raportu obliczono indeks przystępności. Jednocześnie

dla każdego warunku obliczono całkowity indeks jego realizacji. Takie podejście metodologiczne umożliwiło analizę porównawczą przystępności raportów i poziomu spełnienia każdego warunku przystępności.

W dalszej części artykułu zostały przedstawione ramy teoretyczne badania, odnoszące się do kluczowych kategorii analitycznych, tj. rozliczalności, raportu publicznego i prostego języka. Po tym następuje omówienie kontekstu instytucjonalnego analizowanej procedury rozliczalności, który jest ważny dla zrozumienia roli, jaką raport o stanie gminy w niej odgrywa. W kolejnej sekcji opisano metodologię badań, a dalej ich wyniki. Artykuł kończą wnioski.

PODSTAWOWE KATEGORIE ANALITYCZNE I RAMY TEORETYCZNE BADAŃ

Pojęcie rozliczalności

Rozliczalność jest pojęciem o szerokim desygnacie, dlatego często służy jako termin ogólny, parasolowy, obejmujący takie terminy jak „przejrzystość”, „odpowiedzialność”, „responsywność”, „monitoring”, „kontrola” i inne (Bovens, 2007; Dubnick, 2005; Willems & Van Dooren, 2012). Ograniczając pojęcie rozliczalności do przedmiotu niniejszych badań, odwołujemy się do rozliczalności politycznej. Rozliczalność polityczna, nadal szeroko rozumiana, jest czynnością pociągania do odpowiedzialności rządzących przez rządzonych. Tak rozumiana rozliczalność jest bardziej koncepcją normatywną niż analityczną (Bovens, 2010), tj. zawierającą katalog zasad postępowania podmiotów publicznych (jeżeli mowa o rozliczalności publicznej), niż ramą użyteczną w badaniach tego zjawiska.

Dostępne są jednak ramy analityczne służące badaniu rozliczalności. Badacze z Utrecht School of Governance zdefiniowali rozliczalność jako relację między rozliczanym podmiotem (osobą publiczną lub instytucją) a rozliczającym forum (zwierzchnikami, odbiorcami lub adresatami działań tego podmiotu) (Bovens, 2007) oraz jako trzystopniowe, ewentualnie trójwymiarowe zjawisko (Bovens, 2010; Brandsma & Schillemans, 2013) składające się z:

1. Informacji: rozliczany podmiot jest zobowiązany do poinformowania forum o swoich działaniach i ich uzasadnienia.

2. Dyskusji: forum ma możliwość wysłuchania podmiotu, zadawania pytań i ewentualnego zakwestionowania jakości i adekwatności przedstawionych informacji.
3. Konsekwencji: forum dokonuje oceny działań lub postępowania podmiotu, a w przypadku negatywnej oceny może nałożyć sankcje (Bovens, 2007, s. 451).

Badacze rozliczalności obszernie odnoszą się do jej typów (por. Romzek & Dubnick, 1987; O'Donnell, 1998; Gregory, 2012; Lührmann i in., 2020). Dla opisu mechanizmu rozliczalności, który obejmuje badany raport roczny, przydatna jest typologia rozliczalności autorstwa Lindberga (2013), sformułowana na podstawie trzech kryteriów: 1) źródła relacji rozliczalności, co pozwala wyróżnić rozliczalność wewnętrzną (w granicach organizacji) i zewnętrzną (między organizacją a jej otoczeniem); 2) stopnia kontroli, co pozwala wyróżnić rozliczalność skoncentrowaną na jednym działaniu (decyzji) lub sumie działań rozliczanego podmiotu; 3) kierunku relacji rozliczalności, co pozwala wyróżnić rozliczalność horyzontalną i rozliczalność wertykalną. Cechy te pozwolą lepiej scharakteryzować kontekst badanych raportów o stanie gminy, tj. procedury corocznego rozliczenia samorządowego organu wykonawczego.

Raport jako źródło informacji publicznej

Celem raportów publicznych jest dostarczanie informacji o działaniach podmiotów publicznych w celu zapewnienia ich transparentności. Celowi temu służy prawo dostępu do informacji publicznej i inne prawa (np. Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe; Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu...), które zobowiązują aktorów publicznych do ujawniania informacji niezastrzeżonych innymi przepisami prawnymi.

Standardową praktyką administracji publicznej jest przekazywanie informacji organom nadzorującym i opinii publicznej z wykorzystaniem raportów, zawierających analizę i uzasadnienie decyzji oraz działań. Najpowszechniejszymi są raporty finansowe. Te jednak wymagają specjalistycznej wiedzy i doświadczenia, by można było zrozumieć ich treść (Langella i in., 2023, s. 586). Podmioty publiczne (w szczególności administracja lokalna) tworzą również

roczne raporty dotyczące polityki społecznej, ochrony środowiska czy zrównoważonego rozwoju (Badia i in., 2020; Farneti i in., 2011; Hossain, 2018; Manes-Rossi i in., 2020; Othman i in., 2017). Raporty te są bardziej przystępne dla obywateli, ponieważ minimalizują informacje finansowe, a koncentrują się na kwestiach, które składają się na codzienne doświadczenie mieszkańców.

Pomimo wprowadzania kolejnych, w zamierzeniu bardziej przystępnych, form raportów publicznych wyniki badań treści na ogół wykazują ich niską przystępność. W rezultacie wykorzystania różnych sposobów testowania przystępności raportów badacze zazwyczaj stwierdzają, że raporty charakteryzuje nieoptymalna komunikacja wizualna i niezrozumiała treść. Ponadto wskazują, że w miarę upływu czasu przystępność raportów nie poprawia się znacząco (por. Nilipour i in., 2020; Stone & Lodhia, 2019).

Prosty język (*plain language*) – od języka wykluczającego do języka włączającego

Warunkiem rozliczalności administracji publicznej jest otwarta i zrozumiała komunikacja z obywatelami. Używanie trudnego języka w raportach instytucji publicznych wydłuża czas potrzebny na zapoznanie się z nimi, a zarazem proces interpretacji i oceny ich działań. Może być to postrzegane jako przejaw celowego ukrywania niekorzystnych informacji i finalnie podważyć zaufanie społeczne.

Dostępność dokumentów, w szczególności *online*, które odnoszą się do sytuacji prawnej obywateli, ich codziennych potrzeb i innych ważnych dla nich spraw, jest coraz większa. Jednak dostęp do informacji i dokumentów to nie tylko możliwość ich uzyskania, ale także zdolność ich zrozumienia. Konieczność zachowania komunikatywności dokumentów urzędowych skłoniła wiele krajów do wprowadzenia standardów przystępnej wersji języka, określanej jako „prosty język” (*plain language*). Prosty język definiujemy za Cuttsem jako „pisanie i przekazywanie istotnych informacji w sposób, który pozwala zaangażowanej i zmotywowanej osobie zrozumieć je już przy pierwszym przeczytaniu, zgodnie z intencją autora” (Cutts, 2009, s. xi, cyt. za: Willerton, 2015, s. 1). Prosty język to metoda pisania i mówienia dostosowana do możliwości ogółu społeczeństwa. Jego

rzecznicy uważają, że komunikaty adresowane do ludzi nie docierają do większości z nich, ponieważ są sformułowane w języku dobrze wykształconych elit, a nie przeciętnych obywateli. W rezultacie język informacji i dokumentów publicznych jest wykluczający (Piekot & Maziarz, 2014).

W 2023 r. międzynarodowa współpraca ekspertów z różnych dziedzin komunikacji zaowocowała opracowaniem normy ISO dotyczącej prostego języka (ISO 24495-1:2023 – *Plain language – Part 1*). Zgodnie z tymi zasadami długi dokument, taki jak raport o stanie gminy, jest prosty, jeśli czytelnik osiągnie trzy cele. Po pierwsze, z łatwością znajdzie informacje, których szuka, bez konieczności czytania całego dokumentu (informacje są łatwe do znalezienia). Po drugie, z łatwością zrozumie to, co znalazł, najlepiej po pierwszym przeczytaniu (informacje są zrozumiałe). Po trzecie, z łatwością wykorzysta informacje, które przeczytał, tj. zastosuje je w praktyce (informacje są użyteczne) (ISO, 2023). Powyższe warunki determinują analizę raportów publicznych, która powinna obejmować:

- ich strukturę i architekturę zawartych w nich informacji,
- przystępność, tj. syntaktykę i leksykę tekstu,
- użyteczność raportu i jego wpływ społeczny.

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione wyniki badań raportów pod kątem stopnia realizacji dwóch pierwszych wymiarów, zaś na końcu sformułujemy wnioski odnośnie do ich użyteczności.

KONTEKST INSTYTUCJONALNY RAPORTÓW O STANIE GMINY

Raport o stanie gminy (dalej: raport) i następująca po nim debata, której konkluzją jest decyzja rady o udzieleniu (lub odmowie udzielenia) wójtowi wotum zaufania, zostały wprowadzone jako coroczna i obowiązkowa procedura w 2018 roku. Zgodnie z typologią Lindberga (2013) ten mechanizm rozliczalności jest:

- zewnętrzny – obejmuje relacje między formalnie niezależnymi aktorami: radą gminy, wójtem i mieszkańcami,
- kompleksowy – wójt jest rozliczany z całości działań administracji gminnej w poprzednim roku, a nie z wybranych decyzji, działań czy zachowań,

- horyzontalny i wertykalny – wójt jest odpowiedzialny przed radą gminy, która udziela lub odmawia udzielenia mu wotum zaufania (rozliczalność horyzontalna), oraz mieszkańcami, którzy mogą go odwołać w wyborach lub referendum (rozliczalność wertykalna).

Pierwszy etap corocznej procedury rozliczenia wójta obejmuje przedstawienie przez niego raportu o stanie gminy radzie gminy i mieszkańcom. Raport odnosi się do poprzedniego roku i jest publikowany na stronie internetowej gminy. Chociaż ustawodawca nie miał jasnej wizji tego, jak powinien wyglądać raport, jego treść została ogólnie uregulowana w Ustawie z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw...). Raport powinien zawierać zwięzły przegląd działań wójta, ze szczególnym uwzględnieniem wdrażania polityk, programów i strategii; uchwały rady gminy oraz informacje na temat realizacji budżetu partycypacyjnego. Ustawodawca przewidział także możliwość ustalenia dodatkowych wytycznych przez rady gmin, które czasami z tego korzystają, przyjmując uchwałę określającą szczegółowo zawartość raportu.

Raport jest udostępniany radnym do końca maja roku następującego po roku objętym raportem, natomiast do końca czerwca odbywa się nad nim debata podczas tzw. absolutoryjnej sesji rady gminy. W posiedzeniu rady mogą wziąć udział i zabierać głos mieszkańcy. Debata kończy się głosowaniem rady nad wotum zaufania dla wójta. W przypadku gdy rada nie udzieli wotum zaufania w dwóch kolejnych latach, może podjąć uchwałę w sprawie referendum odwoławczego wójta.

METODOLOGIA BADAŃ

Lokalny charakter uwarunkowań wpływających na procedurę rozliczalności, złożoność samego mechanizmu oraz założenie, że ocenę jego skuteczności można przeprowadzić na podstawie wyników nie jednokrotnego, lecz kilkakrotnego zastosowania, np. w trakcie pełnej kadencji organów samorządowych (2018–2023), skłoniły badaczy do zastosowania mieszanej metody badawczej opartej na wielokrotnym studium przypadku. Dlatego też wybór raportów do analizy

jest konsekwencją wyboru gmin, w których zdecydowano się badać procedurę rozliczalności.

Tabela 1. Kombinacja kryteriów wyboru gmin do badań

Wielkość gminy / system wyborczy	Typ gminy	Układ sił w radzie gminy	Kryteria replikacji przypadków	Gminy wybrane do badań
<20,000 / system większościowy	wiejskie	większość radnych wspiera wójta	długi okres pełnienia funkcji przez organ wykonawczy	L
		większość radnych jest w opozycji do wójta	upolityczniona debata	I
	miejsko-wiejskie	większość radnych wspiera wójta	minimalna większość popierająca wójta (jeden głos)	BR
		większość radnych jest w opozycji do burmistrza	nieskuteczne/nieważne referendum w sprawie odwołania wójta z powodu dwukrotnego nieudzielenia wotum zaufania	MR
	miejskie	większość radnych wspiera burmistrza	przeniesienie dyskusji z forum rady na posiedzenia komisji	PU
		większość radnych jest w opozycji do burmistrza	referendum w sprawie odwołania wójta z inicjatywy mieszkańców	MI
> 20,000 / system proporcjonalny	wiejskie	większość radnych wspiera wójta	określenie wymogów raportu przez radę gminy	Z
		większość radnych jest w opozycji do wójta	dwukrotne nieudzielenie wotum zaufania w kolejnych latach, ale brak uchwały o referendum	BB
	miejsko-wiejskie	większość radnych wspiera burmistrza	radni zabierali głos w debatach, ale dyskusja ograniczona	ST
		większość radnych jest w opozycji do burmistrza	skuteczne referendum w sprawie odwołania wójta z powodu dwukrotnego nieudzielenia wotum zaufania	MO
	miejskie	większość radnych wspiera burmistrza	niska jakość raportów o stanie gminy	NR
		większość radnych jest w opozycji do burmistrza	wysoki poziom emocji podczas debaty	SW
> 20,000 / system proporcjonalny	miasta na prawach powiatu	większość radnych wspiera prezydenta miasta	prawdopodobne inicjowanie przez organ wykonawczy/jego otoczenie udziału mieszkańców w debacie i wpłynięcie na treść wystąpień	BI
		większość radnych jest w opozycji do prezydenta miasta	niestabilna sytuacja polityczna w organie stanowiącym	PR

Źródło: oprac. własne.

Do badania wybrano gminy różniące się typem (wiejskie, miejsko-wiejskie, miejskie i miasta na prawach powiatu) i liczbą mieszkańców (do 20 000 i powyżej 20 000 mieszkańców). Założono, że dla wyniku głosowania w sprawie udzielenia wotum zaufania dla wójta znaczenie ma skład rady gminy. Dlatego uznano go za trzecie kluczowe kryterium wyboru gmin do badań. Uwzględnienie możliwych kombinacji tych kryteriów (typ gminy, liczba mieszkańców, skład rady) wymagało wyboru czternastu przypadków. Aby uniknąć przypadkowości nielosowego wyboru gmin i zoptymalizować prawdopodobieństwo uzyskania danych istotnych dla osiągnięcia celów badawczych, zastosowano replikację teoretyczną przypadków (Yin, 2014). Wzięto pod uwagę dodatkowe kryteria wyboru – środowiskowe lub odnoszące się do procedury rozliczalności. Dzięki temu każda z wybranych gmin wyróżnia się na tle pozostałych wybranych unikalną cechą, co do której istnieje uzasadnione przypuszczenie, że mogła wpłynąć na przebieg procedury (tabela 1).

Na podstawie przeglądu literatury (Badia i in., 2020; Biondi & Bracci, 2018; Gutiérrez Ponce i in., 2023; Langella i in., 2023; Maziarz i in., 2012; Porumbescu i in., 2017; Raimo i in., 2023), standardów określonych w normie ISO 24495-1 oraz wymogów określonych w przepisach krajowych i lokalnych (rady sześciu gmin przyjęły uchwały dotyczące zawartości raportu) autorzy opracowali protokół badawczy składający się z 12 warunków, których stopień realizacji został określony na dwu- lub trzystopniowej skali (tabela 2).

Tabela 2. Protokół kodowania raportów

	Warunek	Kodowanie
1	łatwość znalezienia raportu za pomocą wyszukiwarki (Google)	0 – nie pojawia się w wyszukiwarce / wymaga poszukiwań na stronie internetowej
		0,5 – wyszukiwarka kieruje do strony internetowej gminy, gdzie raport jest łatwo dostępny
		1 – pojawia się w wyszukiwarce
2	czas opublikowania na stronie internetowej	0 – mniej niż tydzień przed debatą
		0,5 – jeden-dwa tygodnie przed debatą
		1 – ponad dwa tygodnie przed debatą
3	streszczenie	0 – brak streszczenia
		0,5 – jest streszczenie, ale nie zawiera kluczowych informacji
		1 – jest streszczenie i zawiera kluczowe informacje

4	wykaz tabel, wykresów i obrazków	0 – brak wykazu
		0,5 – wykaz na końcu raportu
		1 – wykaz na początku raportu
5	udział informacji nieistotnych i powtarzających się	0 – ponad 20% treści raportu
		1 – poniżej 20% treści raportu
6	informacja o partycypacji mieszkańców	0 – brak informacji
		0,5 – ograniczone informacje
		1 – obszerne informacje
7	informacja o realizacji zadań gminnych	0 – informacje są niejasne i niejednoznaczne
		0,5 – informacje ograniczone do wybranych zadań
		1 – obszerne informacje
8	wyjaśnienie przyczyn zmian w realizacji zadań gminnych	0 – brak wyjaśnienia
		0,5 – częściowe wyjaśnienie
		1 – obszerne wyjaśnienie
9	formy graficzne podnoszące przystępność raportu	0 – brak lub niewiele; niepodnoszące przystępności
		0,5 – liczne, ale niepodnoszące przystępności
		1 – liczne i zróżnicowane, podnoszące przystępność
10	przystępność mierzona wskaźnikiem FOG	0 – FOG >17
		0,5 – FOG 13–17
		1 – FOG <13
11	pokazanie gminy na tle innych gmin	0 – brak
		0,5 – rzadko
		1 – w licznych przypadkach
12	pokazanie trendów zmian w gminie	0 – brak
		0,5 – rzadko
		1 – w licznych przypadkach

Źródło: oprac. własne.

Kodowanie raportów zostało przeprowadzone przez troje badawczy w celu zachowania rzetelności badań. W sytuacji rozbieżności w ocenie realizacji warunku w odniesieniu do konkretnego raportu była ona przedmiotem dyskusji zmierzającej do uzgodnienia wspólnego stanowiska. Przystępność raportów (warunek 10) została zmierzona z wykorzystaniem aplikacji Logios (Logios Badacz, <https://logios.dev/badacz/>), która obliczyła indeks mglistości tekstu (FOG) dla każdego raportu. FOG jest szeroko stosowanym indeksem edukacyjnym, który szacuje liczbę lat edukacji potrzebną do zrozumienia tekstu. Jest on obliczany według następującej formuły:

$$FOG = 0.4 \times \left[\left(\frac{\text{liczba słów w tekście}}{\text{liczba zdań w tekście}} \right) + 100 \left(\frac{\text{liczba trudnych słów w tekście}}{\text{liczba słów w tekście}} \right) \right]$$

przy czym w języku polskim za słowa trudne uważa się te, które składają się z czterech i więcej sylab.

Aby ułatwić analizę spełnienia każdego warunku raportu i umożliwić porównanie raportów, obliczono następujące indeksy:

$$(1) \text{ indeks dla każdego raportu: } \frac{\sum(c_1 \dots c_{12})}{12} = I_r$$

gdzie

$c_1 \dots c_{12}$ to wartości każdego warunku dla każdego raportu

I_r jest indeksem każdego raportu

$$(2) \text{ indeks dla każdego warunku: } \frac{\sum(c_{1BB} \dots c_{1Z})}{70} = I_{c1}$$

gdzie

$c_{1BB} \dots c_{1Z}$ to wartości warunku 1 dla wszystkich raportów

I_{c1} jest indeksem warunku 1

WYNIKI BADAŃ

Analizowane raporty (N = 70) liczyły od niespełna dziesięciu do 450 stron (średnio 160 stron). Raporty o stanie gminy są więc dokumentami obszernymi. Wykres 1 przedstawia wyniki pomiarów warunków przystępności raportów. Warunki oznaczono numerami odpowiadającymi ich opisom w tabeli 2. Raporty są łatwo dostępne na stronach internetowych ($I_{c1} = 0,91$) i są tam publikowane niezwłocznie po ich przedstawieniu radom gmin, tj. z dużym wyprzedzeniem w stosunku do terminu debaty nad raportem ($I_{c2} = 0,78$).

Raporty wyróżniają się kompleksowym podejściem do prezentacji zadań gmin ($I_{c7} = 0,82$). Jednak zmiany, odstępstwa od planów w ich realizacji pozostają w raportach nieuwzględnione ($I_{c8} = 0,05$). Raporty często – choć w różnym zakresie – wskazują trendy w realizacji zadań gminnych i rozwoju analizowanych jednostek terytorialnych ($I_{c12} = 0,46$), ale rzadko prezentują gminę na tle innych, jej podobnych jednostek ($I_{c11} = 0,16$). Również zaangażowanie obywateli w sprawy gminy (udział w konsultacjach społecznych, zebraniach osiedlowych i wiejskich i innych formach partycypacji) jest rzadkim zagadnieniem ($I_{c6} = 0,29$). Kontrastuje to z obszernie opisywanymi i ilustrowanymi

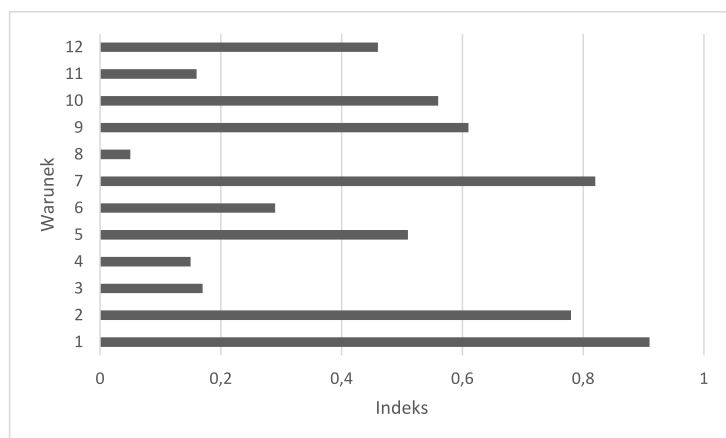
wydarzeniami organizowanymi dla mieszkańców przez władze lokalne, co m.in. składa się na wysoki indeks raportów zawierających nieistotne i powtarzające się informacje ($I_{c5} = 0,51$).

W przypadku raportów o stanie gminy powszechny jest brak streszczenia ($I_{c3} = 0,17$), które ułatwiłoby szybkie uzyskanie kluczowych informacji na jej temat. W celu ich odnalezienia należy odwołać się do spisu treści lub przejrzeć cały dokument. Jeśli raport zawiera wykaz tabel, wykresów i zdjęć ($I_{c4} = 0,15$), znajduje się on na końcu, co sprawia, że jest mniej użyteczny (czytelnik nie widzi go zaraz po rozpoczęciu czytania dokumentu), niż gdyby był na początku. Raporty zazwyczaj zawierają grafiki. Niektóre z nich są proste i znacznie poprawiają przystępność treści raportu ($I_{c9} = 0,61$). Powszechne jest stosowanie obszernych tabel zawierających szczegółowe i trudne do interpretacji dane.

Kluczową kwestią w odbiorze raportów przez mieszkańców jest język, jakim są napisane. Średni indeks FOG dla badanych raportów wynosi 14 (podczas gdy przeciętny język polskiego czytelnika waha się między 8 a 13) (Maziarz i in., 2012), co odpowiada wynikowi indeksu na poziomie 0,56. Wskazuje to na poziom przystępności odpowiedni dla studiów licencjackich. Żaden z raportów nie osiągnął indeksu FOG na poziomie szkoły podstawowej (FOG <9). Poziom szkoły średniej (FOG 9–12), który jest uważany za zadowalającą wartość pod względem przystępności języka, był reprezentowany przez dziewięć raportów. Pozostałe raporty zostały napisane w języku odpowiadającym poziomowi szkoły wyższej (FOG 13–17).

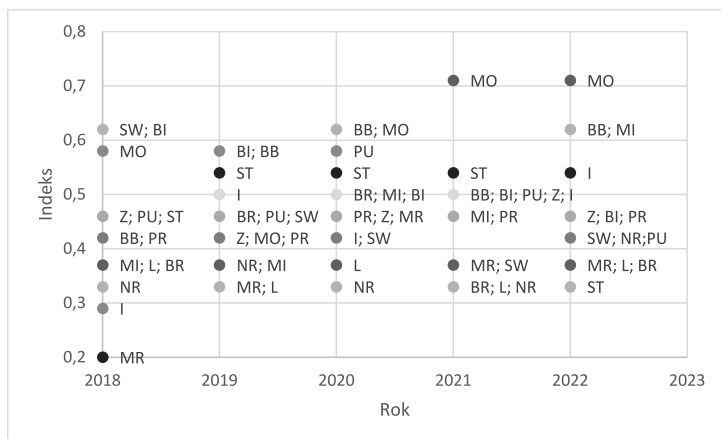
Procedura rozliczalności, która obejmuje raport o stanie gminy, jest realizowana od 2019 roku. Badacze spodziewali się, że pierwsze raporty będą słabsze (ich indeksy będą niższe), ale w miarę zdobywania wprawy w ich przygotowaniu ich jakość ulegnie poprawie. Jednak obserwacja wartości indeksów raportów dla poszczególnych gmin w żadnym przypadku nie wykazała stałego trendu. Wyniki pomiarów dla poszczególnych raportów przedstawiono na wykresie 2. Każdy punkt reprezentuje raport opublikowany w danym roku w danej gminie/gminach, których nazwy zostały zakodowane.

Wykres 1. Wartość indeksów warunków

Źródło: oprac. własne.

Wykres 2. Wartości indeksów raportów

Źródło: oprac. własne.

WNIOSKI

Generowanie różnego rodzaju raportów stało się zwyczajową praktyką instytucji publicznych, choć niekoniecznie jest obowiązkowe ani nie stanowi integralnej części procesu rozliczania władz publicznych.

Podstawową funkcją raportów publicznych jest zachowanie transparentności instytucji publicznych. W tym kontekście coroczne raporty o stanie gminy, osadzone w procedurze rozliczalności, są oryginalne, ponieważ dotyczą całości działań władz lokalnych, służąc ich ocenie.

Raporty są dostępne na stronach internetowych gmin i publikowane w czasie pozwalającym zainteresowanym zapoznać się z ich treścią przed zaplanowanym terminem debaty. Wyróżniają się także obszernością informacji o realizacji zadań i przedsięwzięć władz gminnych. Treść ta jest często przedstawiana w formie tabelarycznej i graficznej. Z drugiej strony, raporty nie odnoszą się do wyzwań związanych z realizacją zadań gminnych, co nie sprzyja zachowaniu transparentności. Niedostatek informacji pokazującej gminę na tle innych gmin dodatkowo utrudnia ocenę skuteczności polityki władz lokalnych przez mieszkańców.

Raporty są trudne w odbiorze dla przeciętnego czytelnika, co wynika zarówno z poziomu trudności stosowanego w nich języka, jak i struktury oraz konstrukcji raportu. Niedostatek metainformacji w połączeniu z długością raportów utrudnia niedoświadczonym czytelnikom wyszukanie interesujących ich treści. Poważną barierą przystępności raportów jest ich język, zbyt trudny dla ogółu społeczeństwa. Ponadto raporty są zazwyczaj publikowane w nieprzyjemnej formie jako dokument PDF. Jedynie na stronach dwóch gmin raporty miały formę interaktywną, ułatwiającą poruszanie się po raporcie i szybkie odnajdywanie interesujących czytelnika informacji. Dodatkowo długość raportów zniechęca do zapoznania się z nimi, szczególnie, że brakuje w nich streszczenia umożliwiającego szybkie przyswojenie kluczowych informacji o stanie gminy, co w konsekwencji wpływa na użyteczność raportów w procesie rozliczania władz publicznych.

Autorzy artykułu nie natrafili na zbliżone pod względem metodologii badania treści udostępnianych przez instytucje publiczne w Polsce. Natomiast przedmiotem badań był język dokumentów i komunikatów publicznych, z których najbliższe prezentowanym tutaj raportom były raporty ewaluacyjne. W rezultacie ich analizy Maziarz i inni (2012) otrzymali indeks FOG o wartości powyżej 17, co wskazuje, że język raportów ewaluacyjnych jest bliski językowi naukowemu. Raporty o stanie gminy ze średnim indeksem FOG na poziomie 14 charakteryzują się większą przystępnością, także

w porównaniu do tekstów urzędowych publikowanych przez instytucje publiczne w internecie (szerzej: Zarzeczny & Piekot, 2017). Mimo to język raportów o stanie gminy jest dużo trudniejszy niż język artykułów prasowych (Maziarz i in., 2012).

Na uwagę zasługuje zmienna jakość raportów publikowanych w jednej gminie. Ich prawie stale poprawiającą się jakość odnotowano tylko w jednej jednostce samorządowej. Może być to świadectwem niepewności urzędników co do oczekiwań wobec tych dokumentów, brak jasnych wytycznych i standardów ich przygotowania.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają przedstawić zalecenia dotyczące raportów publicznych w ogóle, nie tylko raportów o stanie gminy. W raportach adresowanych do ogółu społeczeństwa, ale także do odbiorców takich jak interesariusze polityk publicznych, powinny być zawarte:

- metainformacje: wykazy tabel, wykresów, zdjęć i załączników umieszczane na początku raportu i podlinkowane do jego treści;
- streszczenie zawierające kluczowe informacje, podlinkowane do odpowiednich części raportu i/lub załączników;
- informacje o trendach i wyzwaniach związanych z realizacją zadań publicznych;
- materiały uzupełniające (np. obszerne tabele) powinny zostać umieszczone osobno, tj. na stronie internetowej z odnośnikiem w treści raportu;
- język raportu powinien być przystępny (na poziomie szkoły średniej).

Aby uczynić raporty bardziej przyjaznymi dla użytkownika, gminy i inne podmioty publiczne mogą rozważyć publikowanie ich interaktywnej wersji na stronach internetowych. Jednak te przyjazne dla użytkownika formaty nie będą przydatne, o ile radni i urzędnicy nie będą promować raportów gminnych w mediach społecznościowych, częściej odwiedzanych przez mieszkańców.

Wydaje się, sądząc po niskiej przystępności raportów gminnych (większość z nich nie przekroczyła wartości indeksu 0,5), że są one pisane głównie z myślą o radnych, zaś mieszkańcy są ich drugorzędnymi adresatami. Jednak jest mało prawdopodobne, aby raport o stanie gminy wniósł nowe informacje do wiedzy radnych o gminie poza tymi, które już zdobyli w związku z wykonywaniem mandatu. Może on natomiast stanowić cenne źródło informacji nie tylko dla

mieszkańców, ale również innych interesariuszy lokalnych polityk publicznych. Pomijając inne czynniki, przedkładanie mieszkańcom raportów o niskiej przystępności z pewnością nie podnosi ich zainteresowania procesem rozliczalności, co podważa sens tego procesu.

BIBLIOGRAFIA

- Badia, F., Bracci, E., & Tallaki, M. (2020). Quality and Diffusion of Social and Sustainability Reporting in Italian Public Utility Companies. *Sustainability*, 12(11), 4525. DOI: 10.3390/su12114525
- Biondi, L., & Bracci, E. (2018). Sustainability, Popular and Integrated Reporting in the Public Sector: A Fad and Fashion Perspective. *Sustainability*, 10(9), 3112. DOI: 10.3390/su10093112
- Bovens, M. (2007). Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework. *European Law Journal*, 13(4), 447–468. DOI: 10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x
- Bovens, M. (2010). Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism. *West European Politics*, 33(5), 946–967. DOI: 10.1080/01402382.2010.486119
- Brandsma, G.J., & Schillemans, T. (2013). The Accountability Cube: Measuring Accountability. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 23(4), 953–975. DOI: 10.1093/jopart/mus034
- Cutts, M. (2009). *Oxford Guide to Plain English*. Oxford: Oxford University Press.
- Dubnick, M. (2005). Accountability and the Promise of Performance: In Search of the Mechanisms. *Public Performance & Management Review*, 28(3), 376–417.
- Farneti, F., Guthrie, J., & Siboni, B. (2011). Social and Sustainability Reporting in Italian Local Governments: What is not Reported? In A. Ball & S.P. Osborne (Eds.), *Social Accounting and Public Management: Accountability for the Common Good* (pp. 192–202). New York: Routledge.
- Ferri, L., Manes-Rossi, F., & Zampella, A. (2023). Readability Versus Obfuscation to Fight Corruption: Evidence from Italian Local Governments. *Public Money & Management*, 43(7), 659–668. DOI: 10.1080/09540962.2023.2238914
- Ferry, L., Eckersley, P., & Zakaria, Z. (2015). Accountability and Transparency in English Local Government: Moving from ‘Matching Parts’ to ‘Awkward Couple’? *Financial Accountability & Management*, 31(3), 345–361. DOI: 10.1111/faam.12060
- Fusco, F., & Ricci, P. (2018). What is the Stock of the Situation? A Bibliometric Analysis on Social and Environmental Accounting Research in

- Public Sector. *International Journal of Public Sector Management*, 32(1), 21–41. DOI: 10.1108/IJPSM-05-2017-0134
- Gregory, R. (2012). Accountability in Modern Government. In B.G. Peters & J. Pierre (Eds.), *The SAGE Handbook of Public Administration* (pp. 681–697). SAGE Publications Ltd. DOI: 10.4135/9781446200506.n44
- Gutiérrez Ponce, H., Chamizo González, J., & Al-Mohareb, M. (2023). Annual Reports Readability From Linguistic and Communication Perspectives: Systematic Literature Review. *Business and Professional Communication Quarterly*, 86(4), 446–497. DOI: 10.1177/23294906231151893
- Hossain, M.M. (2018). Sustainability Reporting by Australian Local Government Authorities. *Local Government Studies*, 44(4), 577–600. DOI: 10.1080/03003930.2018.1471397
- ISO (2023). *International Standard ISO 24495-1:2023, Plain language – Part 1: Governing principles and guidelines*. <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:24495:-1:ed-1:v1:en> (dostęp: 19.03.2026).
- Langella, C., Anessi-Pessina, E., Botica Redmayne, N., & Sicilia, M. (2023). Financial Reporting Transparency, Citizens' Understanding, and Public Participation: A Survey Experiment Study. *Public Administration*, 101(2), 584–603. DOI: 10.1111/padm.12804
- Lindberg, S.I. (2013). Mapping Accountability: Core Concept and Subtypes. *International Review of Administrative Sciences*, 79(2), 202–226. DOI: 10.1177/0020852313477761
- Lourenço, R.P. (2013). Data Disclosure and Transparency for Accountability: A Strategy and Case Analysis. *Information Polity*, 18(3), 243–260. DOI: 10.3233/IP-130310
- Lührmann, A., Marquardt, K.L., & Mechkova, V. (2020). Constraining Governments: New Indices of Vertical, Horizontal, and Diagonal Accountability. *American Political Science Review*, 114(3), 811–820. DOI: 10.1017/S0003055420000222
- Manes-Rossi, F., Nicolò, G., & Argento, D. (2020). Non-Financial Reporting Formats in Public Sector Organizations: A Structured Literature Review. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 32(4), 639–669. DOI: 10.1108/JPBAFM-03-2020-0037
- Maziarz, M., Piekot, T., Poprawa, M., Broda, B., Radziszewski, A., & Zarzeczny, G. (2012). *Język raportów ewaluacyjnych*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej.
- Mol, A., Van Schie, V., & Budding, T. (2024). Drivers of Sustainability Reporting by Local Governments over Time: A Structured Literature Review. *Financial Accountability & Management*, faam.12407. DOI: 10.1111/faam.12407

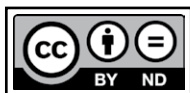
- Mulgan, R. (2003). *Holding Power to Account*. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781403943835
- Nilipour, A., Silva, T.-A.D., & Li, X. (2020). The Readability of Sustainability Reporting in New Zealand over time. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 14(3), Article 3. DOI: 10.14453/aabfj.v14i3.7
- O'Donnell, G.A. (1998). Horizontal Accountability in New Democracies. *Journal of Democracy*, 9(3), 112–126.
- Othman, R., Nath, N., & Laswad, F. (2017). Sustainability Reporting by New Zealand's Local Governments. *Australian Accounting Review*, 27(3), 315–328. DOI: 10.1111/auar.12153
- Piekot, T., & Maziarz, M. (2014). Styl „plain language” i przystępność języka publicznego jako nowy kierunek w polskiej polityce językowej. *Język a Kultura*, 24, 307–324.
- Porumbescu, G., Bellé, N., Cucciniello, M., & Nasi, G. (2017). Translating Policy Transparency into Policy Understanding and Policy Support: Evidence from a Survey Experiment. *Public Administration*, 95(4), 990–1008. DOI: 10.1111/padm.12347
- Raimo, N., Rubino, M., Esposito, P., & Vitolla, F. (2023). Measuring Quality of Popular Annual Financial Reports: Features of the Rewarded US Reporting Municipalities. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(1), 17–27. DOI: 10.1002/csr.2336
- Romzek, B.S., & Dubnick, M.J. (1987). Accountability in the Public Sector: Lessons from the Challenger Tragedy. *Public Administration Review*, 47(3), 227–238. DOI: 10.2307/975901
- Stone, G.W., & Lodhia, S. (2019). Readability of Integrated Reports: An Exploratory Global Study. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 32(5), 1532–1557. DOI: 10.1108/AAAJ-10-2015-2275
- Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Dz.U. z 2018 r. poz. 130).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1914).
- Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu przez posła i senatora (Dz.U. z 2021 r. poz. 2054).
- Willems, T., & Van Dooren, W. (2012). Coming to Terms with Accountability: Combining multiple forums and functions. *Public Management Review*, 14(7), 1011–1036. DOI: 10.1080/14719037.2012.662446
- Willerton, R. (2015). *Plain Language and Ethical Action: A Dialogic Approach to Technical Content in the 21st Century*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Yin, R.K. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks–London–New Delhi: SAGE.
- Yusuf, J.-E., & Jordan, M. (2015). Popular Financial Reports: Tools for Transparency, Accountability and Citizen Engagement. *The Journal of Government Financial Management*, 64(1), 12–17.
- Zarzeczny, G., & Piekot, T. (2017). *Przystępność tekstów urzędowych w internecie*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.

Podziękowania

Autorzy wyrażają podziękowania dr. hab. Tomaszowi Piekotowi, prof. UWr za jego udział w badaniach związany z obliczeniem i interpretacją indeksu FOG oraz propozycją wykorzystania Normy ISO do analizy treści raportów.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

AGNIESZKA KNAP-STEFANIUK

<http://orcid.org/0000-0002-9201-9889>

Ignatianum University in Cracow

agnieszka.knap.stefaniuk@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2883

Understanding Success and Failure of Multicultural Teams: A Qualitative Study on Managerial Perspectives

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to present and compare the opinions of managers from different European countries on the factors contributing to success and failure of multicultural teams, based on in-depth interviews conducted in 2024.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is formulated as follows: Which factors, in managers' views, influence the successes and failures of the multicultural teams they lead? The study combines a review of relevant literature with the analysis of 24 in-depth individual interviews.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The theoretical section outlines the potential of multicultural teams, with emphasis on their strengths. The empirical section presents the findings of the qualitative study (in-depth interviews with managers from Poland, France, Italy, Spain, the Czech Republic, and Portugal).

RESEARCH RESULTS: The analysis of managers' opinions revealed strong convergence in their assessment of success and failure factors of multicultural teams. Key success conditions included managerial competences, preparation, cultural intelligence, effective communication, clear objectives, and an inclusive organizational culture supported by company policy. Managers also highlighted employee attitudes such as openness, acceptance of differences, and collaboration. Failures primarily stemmed from lack of systemic support, communication problems, cultural conflicts, and unfair treatment. Cross-country differences appeared mainly in the emphasis on integration, motivation, training, and clarification of objectives.

Suggested citation: Knap-Stefaniuk, A. (2026). Understanding Success and Failure of Multicultural Teams: A Qualitative Study on Managerial Perspectives. *Horizons of Politics*, 17(58), 283–299. DOI: 10.35765/HP.2883.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The success of multicultural teams requires synergy among managerial competences, employee attitudes, and organizational support. Critical factors include managers' cultural intelligence, effective communication, clear goals, an inclusive culture, and team openness to diversity. To enhance team effectiveness, recommended measures are systematic managerial training, integration policies, inclusive culture promotion, precise task definition, and transparent motivational and monitoring mechanisms. These reduce intercultural conflicts and strongly support high team and organizational performance in culturally diverse environments.

KEYWORDS:

multicultural teams, success and failure factors, cultural differences, managers, in-depth interviews

INTRODUCTION

Multicultural teams are increasingly viewed as a vital source of innovation, creativity, and organizational flexibility, enabling diverse perspectives in decision-making and problem-solving processes (Bodla et al., 2018; Stahl et al., 2021; Zander et al., 2010). Research emphasizes that the effectiveness of such teams depends largely on leadership style and on the ability of leaders and team members to manage diversity (Guzmán-Rodríguez et al., 2023). At the same time, the literature highlights that managing multicultural teams involves numerous challenges. Differences in values, norms, communication styles, and approaches to work can generate conflict and hinder collaboration (Meyer, 2014; Sundari et al., 2025).

Studies on multicultural teams have primarily focused on effectiveness and performance outcomes, while fewer qualitative studies have explored the experiences and perspectives of managers responsible for leading such teams. Consequently, a knowledge gap remains regarding the factors that determine the successes and failures of multicultural teams from the standpoint of practitioners (Ors & Soğancılar, 2018).

The purpose of this article is to examine which factors managers from Poland, France, Italy, Spain, the Czech Republic, and Portugal consider crucial for the success and failure of multicultural teams. Drawing on qualitative research in the form of in-depth individual

interviews, the article presents both the positive factors that foster effective collaboration and the obstacles that limit the full potential of cultural diversity in organizations. The findings have significant practical implications for managing multicultural teams and for developing initiatives that promote integration and effectiveness in culturally diverse organizational settings.

THE POTENTIAL OF MULTICULTURAL TEAMS

Contemporary organizations operate in increasingly globalized and complex environments, which fosters the formation of multicultural teams composed of employees with diverse nationalities, cultures, and professional experiences.

Multicultural teams are groups of individuals from different national and cultural backgrounds who share the common goal of accomplishing organizational tasks (Stahl et al., 2010). Members of such teams typically spend significant portions of their lives in different countries and cultures. Consequently, they bring distinct values, attitudes, and behaviors characteristic of their cultural backgrounds (Balogun & Johnson, 2004).

Interest in multicultural teams has grown steadily, driven by recognition of their potential. Researchers have examined various aspects of their functioning (e.g., Backmann et al., 2020; Crotty & Brett, 2012; Eyiah et al., 2025; Karadencheva, 2025; Kopertyńska, 2018; Mehra & Saxena, 2025; Morris, 2023) and their impact on organizations.

Today, multicultural teams are an integral part of organizations developing under conditions of globalization, internationalization, and increasing workforce mobility. Cultural diversity fosters innovative solutions, creative approaches to problem-solving, and organizational flexibility. Multiple perspectives and varied experiences allow for more accurate decision-making and enhance organizational competitiveness. As a result, multicultural teams are increasingly regarded as a key driver of organizational success and performance (Stahl & Maznevski, 2021; Zaki et al., 2019).

Organizations employing multicultural teams demonstrate considerable developmental potential, stemming from greater organizational flexibility and the ability to adapt quickly in dynamic markets.

Cultural diversity enables effective use of employees' competences, knowledge, and unique experiences, thereby strengthening an organization's capacity to identify and analyze problems from multiple perspectives and to generate innovative solutions.

The literature highlights that one of the major advantages of culturally diverse teams is their ability to accumulate and diffuse knowledge from different cultural contexts, with direct application to business project implementation (Bodla et al., 2018; Lubart, 2010; Osaghae & Olatunji, 2023). Cognitive heterogeneity among team members enhances problem-solving effectiveness by integrating diverse interpretive frameworks and perspectives on the surrounding world (Stahl et al., 2021). Multicultural teams also show greater resilience to uncertainty and organizational complexity, which fosters adaptive capacity and communicative flexibility (Lisak & Erez, 2015).

Studies further confirm that multicultural teams improve organizational processes, strengthen learning capacity, initiate positive organizational changes, increase employee satisfaction, and boost overall efficiency (Ely & Thomas, 2001; Stahl et al., 2021).

Operating within organizational structures, multicultural teams also reinforce internal organizational culture shared by managers and employees alike. Cultural diversity contributes to an organizational climate based on openness, trust, and mutual respect, which translates into greater employee engagement and improved teamwork effectiveness.

The diverse cultural experiences of team members serve as an important catalyst for creativity, stimulating the generation of innovative solutions and supporting the development of new, competitive ideas. However, managers leading multicultural teams must cultivate cultural intelligence, adopt flexible leadership styles, and foster inclusive work environments that reduce communication barriers and support integration (Knap-Stefaniuk, 2024; Shittu, 2022).

Multicultural teams thus represent a crucial resource for contemporary organizations, offering unique opportunities rooted in employees' diverse experiences, knowledge, and perspectives. Their potential lies in enhancing innovation, creativity, and flexibility in the face of dynamic change. Fully realizing this potential, however, requires effective management aimed at developing intercultural competences, building an inclusive organizational culture, and minimizing communication barriers.

Summing up, when effectively managed, multicultural teams can significantly strengthen organizational innovation and competitiveness. Cultural diversity promotes creativity, particularly when team members possess high levels of cultural intelligence and openness to difference (Arman et al., 2024; Liao & Thomas, 2025; Presbitero et al., 2025). Moreover, sound management of cultural diversity enhances employee engagement and retention.

METHODOLOGY

In 2024, the author conducted 36 interviews with managers from six European countries: Poland, France, Italy, Spain, the Czech Republic, and Portugal (six interviews in each country). The respondents included 11 women (three from Poland; two each from Italy, Spain, and the Czech Republic; and one each from France and Portugal) and 25 men (five each from France and Portugal; four each from Italy, Spain, and the Czech Republic; and three from Poland). The managers were between 41 and 55 years old and had 6 to 12 years of managerial experience. They led teams of 12–25 members representing 5–8 different cultural backgrounds.

This article reports only the findings concerning factors of success and failure of multicultural teams (the complete study results are presented in a monograph). The sampling strategy was based on shared characteristics: all respondents were managers in international companies with at least three years of experience managing multicultural teams (with a minimum of three cultures represented per team). Variation occurred in age, gender, nationality, length of service, and the number of cultures within the team.

The interviews were conducted using non-random sampling, specifically purposive sampling combined with the snowball method (Szreder, 2004, p. 45; Miszczak & Walasek, 2013, p. 103), which enabled access to a hard-to-reach group of managers meeting the required criteria. The initial respondents were contacted by the author through professional and social networks, and they then recommended additional participants.

The interview scenario was prepared in English (for foreign managers) and Polish (for Polish managers). Qualitative data were

analyzed using content analysis, which involves systematic coding and categorization, identification of themes, and frequency analysis. NVivo software facilitated data management, code assignment, creation of category hierarchies, visualization of relationships between codes, and comparison of responses, thereby supporting inference and enhancing the reliability of the analysis (Bazeley & Jackson, 2019; Castleberry & Nolen, 2018).

Before each interview, participants were informed about the study's purpose, methods, and techniques, as well as the principles of anonymity and confidentiality and how their responses would be used in the analysis.

DETERMINANTS OF SUCCESS AND FAILURE OF MULTICULTURAL TEAMS – FINDINGS FROM MANAGERIAL INTERVIEWS

The aim of this article is to present and compare the views of managers from six European countries on the factors contributing to the success and failure of multicultural teams, based on in-depth individual interviews conducted in 2024. The research question is: Which factors, in managers' views, influence the successes and failures in the multicultural teams they lead?

Tables 1–6 present the responses of managers from Poland, France, Italy, Spain, the Czech Republic, and Portugal concerning success and failure factors of multicultural teams. All factors mentioned by the interviewed managers are included in the tables.

The Polish managers emphasize that the success of multicultural teams depends on the adequate preparation of management staff to work in culturally diverse environments. Crucial factors include an inclusive work climate grounded in openness, mutual respect, and equal treatment of employees; effective intercultural communication; and high cultural intelligence among both leaders and team members. Success is further reinforced by a coherent company diversity policy and an organizational culture that fosters acceptance of differences, collaboration, and knowledge sharing.

Table 1. Responses of the Polish managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Adequate preparation of management staff for leading multicultural teams; An inclusive work environment (openness, equal and fair treatment of representatives of all cultures); Effective intercultural communication; High levels of cultural intelligence among both managers and employees; Company policies on managing cultural diversity; Employee attitudes and behaviors (awareness and acceptance of cultural differences); An organizational culture that supports cultural diversity; Effective resolution of cultural conflicts	Excessive cultural differences within teams; Inadequate preparation of management staff for leading multicultural teams; Lack of workshops and training on cultural differences and multicultural team management; Absence of company programs addressing cultural diversity management; Ineffective intercultural communication; Cultural conflicts; Poor task and duty allocation within teams (misunderstanding employee needs and capacities); Divergent management styles; Lack of integration policies

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

The main causes of failure include insufficient managerial preparation and lack of intercultural training, absence of integration policies, ineffective communication, cultural conflicts, inappropriate task allocation, mismatched management styles, and inadequate organizational support. These shortcomings undermine trust, collaboration, engagement, and overall team effectiveness.

Table 2. Responses of the French managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Managers' knowledge and experience in managing cultural differences (adequate preparation); High levels of cultural intelligence among managers; Effective communication within teams; Promotion of inclusivity and equal treatment for all cultures within the company; HR policies addressing cultural diversity management; Employees' attitudes and beliefs regarding cultural diversity; Timely resolution of conflicts arising from cultural differences; Willingness to engage in intercultural collaboration (knowledge and experience sharing); Cultural integration initiatives within the company (meetings, joint outings, team-building trips); Analysis and assessment of cultural barriers within the company (incorporating this knowledge into team management)	Lack of managerial knowledge and experience; Low cultural intelligence among managers; Inadequate motivation of employees from different cultures (misidentification of their needs and expectations); Significant cultural differences within teams; Communication problems among employees from different cultures; Cultural conflicts; Divergent uses of authority by managers; Unfair division of work; Lack of employee understanding of team goals; Absence of company-level solutions for managing cultural diversity; Lack of integration within multicultural teams

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

The French managers stress that the success of multicultural teams depends on the preparation of management staff, prior experience in working with diversity, and the high cultural intelligence of leaders, which enables them to respond effectively to different behavioral patterns and employee needs. Other crucial factors include effective communication, an inclusive approach, fair allocation of responsibilities, and a coherent human resources policy that supports integration. Employee attitudes are also essential – openness, willingness to collaborate, knowledge sharing, and participation in integrative practices that build trust and strengthen team cohesion.

The main causes of failure identified by managers include inadequate managerial preparation, low levels of cultural intelligence, communication difficulties and cultural conflicts, ineffective motivation, unequal task allocation, unclear objectives, and the absence of diversity management policies. According to managers, these factors weaken cohesion, diminish the sense of belonging, and reduce overall team effectiveness.

Table 3. Responses of the Italian managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Employee attitudes (awareness and acceptance of cultural differences); Company initiatives for managing cultural diversity (e.g., training programs); Competent management staff (managers' knowledge and experience in leading multicultural teams); Effective communication within teams; Successful resolution of difficult situations (e.g., conflicts); Effective employee motivation (good understanding of their needs); Employee training on cultural differences tailored to their needs and expectations	Ineffective communication across different cultures; Cultural conflicts within teams; Poor or inadequate managerial preparation for leading multicultural teams; Unfair treatment of employees from different cultural backgrounds; Absence of company-level initiatives for managing multicultural teams; Significant cultural differences within teams; Lack of acceptance among employees of other cultures (poor cooperation within teams)

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

According to the Italian managers, the success of multicultural teams results from the synergy of employee attitudes, managerial competences, effective communication, and appropriate training. Key factors include awareness and acceptance of cultural differences, competent management staff with experience in diversity management, efficient communication mechanisms, and training programs

that develop intercultural competences and strengthen the sense of belonging. Equally important are motivation strategies tailored to employee needs and the promotion of an organizational culture that fosters collaboration.

The main causes of failure identified by these managers include communication problems, cultural conflicts, lack of acceptance of diversity, inadequate managerial preparation, absence of systemic policies, and unfair treatment of employees. These factors weaken cohesion, cooperation, engagement, and overall team effectiveness, underscoring the need to develop competences, implement integration procedures, and foster a culture grounded in trust and mutual respect.

Table 4. Responses of the Spanish managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Employees' social and intercultural competences; Managers' knowledge and experience in managing cultural diversity; Company policies and solutions for managing multicultural teams; Clear and thorough explanation of team goals, ensuring that all employees understand them; Efficient and effective communication; High managerial competences for leading multicultural teams (high cultural intelligence); Employee attitudes (openness to cultural differences, willingness to learn about other cultures); Effective resolution of cultural conflicts	Managers without adequate preparation; Deficiencies in interpersonal and intercultural competences among management staff; Significant cultural differences within the team; Communication problems; Conflicts between representatives of different cultures; Deficiencies in employees' social competences (lack of cooperation within teams); Absence of company-level solutions for managing multicultural teams

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

According to the Spanish managers, the success of multicultural teams derives from the synergy of employee competences, managerial skills, and organizational support. Key factors include team members' intercultural and social competences, openness, willingness to cooperate, flexibility, and attitudes that foster integration. Equally important are managerial competences, expertise in diversity management, experience, and high cultural intelligence. Success is further supported by clearly defined objectives, effective communication, conflict resolution, and diversity-oriented policies.

The main causes of failure identified by managers include inadequate managerial preparation, insufficient interpersonal and

intercultural competences, communication difficulties, pronounced cultural differences, and the absence of systemic measures to support integration. These factors lead to conflicts, divisions, limited cooperation, and reduced effectiveness, underscoring the need for competence development, training, and the promotion of an inclusive organizational culture.

Table 5. Responses of the Czech managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Strong managerial preparation for leading multicultural teams; Prior experience of both managers and employees with cultural differences in the workplace; Intercultural competences of managers and employees; Employees' openness to cultural differences and acceptance of diversity (employee attitudes); An organizational culture in which cultural differences are valued and promoted; Joint problem-solving within teams when issues arise from cultural differences; Appropriate allocation of tasks and responsibilities within teams; Company policies and solutions addressing cultural diversity	Lack of organizational support (absence of programs and solutions for managing multicultural teams); Ineffective intercultural communication; Cultural conflicts within teams; Significant cultural diversity within teams; Inadequate managerial preparation for effectively leading multicultural teams; Unequal and unfair treatment of employees of different nationalities or cultures (including favoritism toward certain groups)

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

The Czech managers noted that the success of multicultural teams depends on the preparation of management staff and employees' experience in working with cultural diversity. Key factors include team members' intercultural competences, openness, acceptance of different values, and willingness to learn from other cultures, all of which foster collaboration, integration, trust, and creativity. Equally important are joint problem-solving, transparent task allocation, a culture that supports diversity, and systemic policies and procedures that enable teams to operate effectively.

The main causes of failure identified by the Czech managers include lack of organizational support, inadequate managerial preparation, difficulties in intercultural communication, conflicts stemming from cultural differences, and unequal treatment of employees. These factors result in tensions, divisions, reduced engagement, and lower effectiveness, underscoring the need to strengthen managerial competences and provide consistent organizational support.

Table 6. Responses of the Portuguese managers regarding success and failure factors of multicultural teams

Success factors of multicultural teams	Failure factors of multicultural teams
Preparation of management staff for leading culturally diverse teams; Effective programs and solutions for managing cultural diversity and multicultural teams; Equal treatment of employees from all cultures and recognition of their contributions; Attention to talent management (leveraging employees' knowledge and experience); Fast and efficient communication within teams; Goals and working methods that are clear and understandable to all team members; Awareness, understanding, and acceptance of cultural differences among all employees; Openness of both managers and employees to learning about and accepting new cultures within the team	Insufficient managerial knowledge and experience in managing under conditions of cultural diversity; Significant cultural differences within teams; Lack of understanding of employees' needs across cultures (ineffective motivation); Ineffective communication between different cultures; Conflicts arising from cultural differences; Unfair distribution of tasks, responsibilities, and duties; Absence of company-level solutions or programs addressing cultural diversity

Source: own elaboration based on interviews conducted in 2024.

In the view of the Portuguese managers, the success of multicultural teams depends on well-prepared management staff and organizational support in the form of diversity-related programs and policies. Key factors include equal treatment of employees, recognition of their contributions and skills, talent management, efficient and open communication, clearly defined goals, and attitudes that foster integration and acceptance of cultural differences. Such an approach strengthens trust, a sense of belonging, and overall team effectiveness.

The reported causes of failure include insufficient managerial preparation, lack of knowledge and experience among managers, significant cultural differences, poor understanding of employee needs, ineffective communication, cultural conflicts, unequal task distribution, and the absence of systemic solutions. These factors reduce engagement, erode trust, and diminish effectiveness, underscoring the need for competence development and stronger organizational support.

DISCUSSION

Research conducted by various scholars indicates that the success and failure of multicultural teams are shaped by the interaction of

individual, team, and organizational factors. Critical elements include leaders' cultural intelligence, team cohesion, member adaptability, and communication effectiveness. Differences in communication styles, cultural conflicts, and prejudices can significantly undermine the effectiveness of multicultural teams (Sundari et al., 2025). Conversely, high levels of cultural intelligence and cultural sensitivity among leaders positively influence organizational performance in culturally diverse environments, making them essential success factors (Nosratabadi et al., 2020).

The analysis of opinions of the managers from Poland, France, Spain, Italy, the Czech Republic, and Portugal reveals broad agreement on the factors driving success and failure of multicultural teams. Success was commonly attributed to managerial preparation and competence, cultural intelligence, effective communication, clearly defined goals, and an inclusive organizational culture supported by company policies. Managers also emphasized the importance of employee attitudes – openness, acceptance of cultural differences, and willingness to cooperate.

Failures, by contrast, were most often linked to inadequate managerial preparation, lack of organizational programs, communication problems, cultural conflicts, and unfair treatment. Cross-country differences also emerged: the Polish and Czech managers more frequently highlighted the absence of integration policies and systemic support; the French and Portuguese managers emphasized ineffective motivation and unequal task distribution; the Italian managers stressed the importance of training and fairness in employee treatment; while the Spanish managers underscored the need for clear goal-setting and high levels of managerial cultural intelligence.

The interviews with the managers from six European countries suggest that, in respondents' view, the success of multicultural teams requires a synergy of managerial competences, employee attitudes, and organizational support. The absence of these factors leads to significant challenges in managing multicultural teams.

LIMITATIONS AND RECOMMENDATIONS FOR FUTURE RESEARCH

The interviews conducted were qualitative in nature and involved 36 managers from six European countries, which limits the extent to which the findings can be generalized to a broader population. The data were based on the subjective accounts of participants (managers), which may affect the consistency of the conclusions. Future research should therefore increase both the size and diversity of the sample, for example, by including managers from additional European countries.

It is also recommended that future studies employ multiple research methods, such as combining in-depth interviews with document analysis and participant observation. This approach could strengthen data reliability and provide deeper insight into the mechanisms underlying the successes and failures of multicultural teams. Including additional perspectives, particularly those of employees, could also yield a more balanced understanding of the factors shaping team effectiveness, both in terms of success and failure.

CONCLUSIONS

The analysis of opinions of the managers from various countries highlights the key success and failure factors of multicultural teams. According to the managers, success is supported by high cultural intelligence among team members, competent leadership, effective communication, and organizational support, including coherent diversity policies and procedures. These elements enable effective management of cultural differences, promote integration, build trust, and allow organizations to capitalize on the diverse experiences of team members. Employee attitudes – such as openness, acceptance of different values, and willingness to collaborate – are also crucial for creating an inclusive work environment. The reported causes of failure include inadequate managerial preparation, lack of experience, low cultural intelligence among leaders, cultural conflicts, communication difficulties, absence of procedures, and unequal task distribution. These factors undermine team cohesion, engagement, and performance.

The potential of multicultural teams lies in their ability to draw on diverse perspectives of their members. Realizing this potential requires deliberate diversity management, including cultural intelligence training, development of communication competences, promotion of an inclusive organizational culture, and implementation of policies that support integration. In the absence of such measures, organizations risk miscommunication, reduced effectiveness, and higher employee turnover.

In the context of globalization and workforce mobility, managing cultural diversity has become a critical element of organizational strategy. Organizations that successfully integrate cultural diversity and invest in developing the intercultural competences of managers and employees achieve greater innovation, improved financial performance, and stronger team engagement. The findings suggest that the success of multicultural teams stems from the synergy of managerial competences, employee attitudes, and organizational support, while the absence of these factors increases the risk of failure.

Based on the interview results, the author recommends: strengthening managerial competences through training in diversity management and cultural intelligence; implementing integration policies with transparent procedures, fair task allocation, and systemic support; fostering an inclusive organizational culture that promotes openness, collaboration, and acceptance of diversity; ensuring clear communication and precise goal-setting; monitoring team progress and applying transparent motivational systems.

The mechanisms of success and failure of multicultural teams depend, in the author's view, on organizational and cultural contexts, which limits the direct transferability of solutions across settings. Nonetheless, the findings contribute to both theoretical and practical knowledge on managing multicultural teams and provide a foundation for further research in different industries (organizations) and cultural settings.

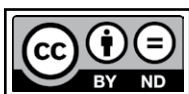
REFERENCES

- Arman, A., Sohaib, O., Begum, V., & Alkharman, A.A. (2024). Impact of Cultural Diversity on Employee Performance: A Study of Expatriates. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 15(1), 1–14. DOI: 10.4018/IJSSMET.342614
- Backmann, J., Kanitz, R., Tian, A.W., Hoffmann, P., & Hoegl, M. (2020). Cultural gap bridging national teams. *Journal of International Business Studies*, 51(8), 1283–1311.
- Bazeley, P., & Jackson, K. (2019). *Qualitative data analysis with NVivo* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Bodla, A.A., Tang, N., Jiang, W., & Tian, L. (2018). Diversity and creativity in cross-national teams: The role of team knowledge sharing and inclusive climate. *Journal of Management & Organization*, 24(5), 711–729. DOI: 10.1017/jmo.2016.34
- Castleberry, A. & Nolen, A. (2018). Thematic analysis of qualitative research data: Is it as easy as it sounds? *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 10(6), 807–815.
- construction projects. *International Journal of Construction Management*, 24(14), 1581–1588. DOI: 10.1080/15623599.2023.2221059
- Crotty, S.K., & Brett, J.M. (2012). Fusing creativity: Cultural metacognition and teamwork in multicultural teams. *Negotiation and Conflict Management Research*, 5(2), 210–234.
- Ely, R.J., & Thomas, D.A. (2001). Cultural diversity at work: The effects of diversity perspectives on work group processes and outcomes. *Administrative Science Quarterly*, 46, 229–273.
- Eyiah, A.K., Bondinuba, F.K., Adu-Gyamfi, L., & Liphadzi, M. (2025). Promoting Effective Management of Cultural Diversity in Multinational Construction Project Teams. *Buildings*, 15(5), 659. DOI: 10.3390/buildings15050659
- Guzmán-Rodríguez, L.E., Arizkuren-Eleta, A., Agarwala, T., & Bornay-Barrachina, M. (2023).
- Individual characteristics on multicultural team performance: does the role played by leaders and team members matter? *Frontiers Psychology*, 14, 1281422. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1281422
- Karadencheva, A. (2025). Inclusive Leadership in a Multicultural Work Environment. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 10(4), 663–666. DOI: 10.38124/ijisrt/25apr107
- Knap-Stefaniuk, A. (2024). Challenges in contemporary management of multicultural teams: a comparative analysis of the findings of interviews with European managers. *Management and Administration Journal*, 62(1). DOI: 10.34739/maj.2024.01.05

- Kopertyńska, M.W. (2018). Funkcjonowanie zespołów wielokulturowych w przedsiębiorstwach – doświadczenia badawcze. *Management Forum*, 6(2), 16–22. DOI: 10.15611/mf.2018.2.03
- Liao, Y., & Thomas, D.C. (2025). The Emergence of Collective Cultural Intelligence in Teams in Multicultural Contexts: A Dynamic Perspective. *Group & Organization Management*, 50(2), 420–460. DOI: 10.1177/10596011251314099
- Lisak, A., & Erez, M. (2015). Leadership emergence in multicultural teams: The power of global characteristics. *Journal of World Business*, 50(1), 3–14. DOI: 10.1016/j.jwb.2014.01.002
- Lubart, T. (2010). *Cross-cultural perspectives on creativity*. In J.C. Kaufman, & R.J. Sternberg, *Cambridge handbook of creativity* (p. 265–278). New York: Cambridge University Press.
- management. *Journal of Business, Economics and Finance*, 7(3), 259–268. DOI: 10.17261/Pressacademia.2018.954
- Mehta, M., & Saxena, A. (2025). Entanglement of cultural diversity and future of work: thematic analysis. *Cogent Arts & Humanities*, 12(1). DOI: 10.1080/23311983.2025.2451500
- Meyer, E. (2014). *The culture map: Breaking through the invisible boundaries of global business*. New York: PublicAffairs.
- Miszczak, M., & Walasek, T. (2013). Techniki wyboru próby badawczej. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 2(6), 100–108.
- Morris, S. (2023). Cultural Diversity in Workplace and the Role of Management. *American Journal of Industrial and Business Management*, 13, 380–393.
- Nosratabadi, S., Bahrami, P., Palouzan, K., & Mosavi, A. (2020). Leader cultural intelligence and organizational performance. *Cogent Business & Management*, 7(1). DOI: 10.1080/23311975.2020.1809310
- Ors, H., & Soğancılar, N. (2018). Understanding the challenges of multicultural team
- Osaghae, E., & Olatunji, O.A. (2023). Key drivers of value amongst multicultural teams in
- Presbitero, A., Fujimoto, Y., & Lim, W.M. (2025). Employee engagement and retention in multicultural work groups: The interplay of employee and supervisory cultural intelligence. *Journal of Business Research*, 186, 115012. DOI: 10.1016/j.jbusres.2024.115012
- Shittu, A.K. (2022). The role of multi-cultural awareness in corporate leadership: A conceptual model for improving organizational effectiveness. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 3(1), 677–689. DOI: 10.54660/IJMRGE.2022.3.1-677-689

- Stahl, G.K. & Maznevski, M.L. (2021). Unraveling the effects of cultural diversity in teams: A retrospective of research on multicultural work groups and an agenda for future research. *Journal of International Business*, 52, 4–22. DOI: 10.1057/s41267-020-00389-9
- Stahl, G.K., Maznevski, M., Voigt, A., & Jonsen, K. (2010). Unraveling the effects of cultural diversity in teams: a meta-analysis of research on multicultural work groups. *Journal of International Business Studies*, 41, 690–709.
- Sundari, S., Waruwu, Z., Manurung, Y., & Sanjaya, D.E. (2025). Building Multicultural Teams: Strategies and Challenges in Cross-Cultural Human Resource Management. *Jurnal Cakrawala Akademika*, 1(6). DOI: 10.70182/JCA.v1i6.5
- Szreder, M. (2004). *Metody i techniki sondażowych badań opinii*. Warszawa: PWE.
- Zaki, A.R., Karim, A.S., & Khan, H. (2019). Managing Workforce Diversity in Multicultural Organizations: Some Observations. *Journal of European Studies*, 35, 79–91.
- Zander, L. Stahl, G.K., Mäkelä, K. & Zander, L. & Maznevski, M. (2010). Applying a positive organizational scholarship lens to multicultural team research: A look at the bright side of team diversity. *Scandinavian Journal of Management*, 26, 439–447. DOI: 10.1016/J.SCAMAN.2010.09.009

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

SZYMON PIONTEK

<http://orcid.org/0009-0003-6591-441X>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
szym.piontek@gmail.com

DOMINIKA WOJTYŁA

<http://orcid.org/0009-0008-9795-9520>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
dominikavoityla@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2901

Wykorzystanie sztucznej inteligencji na poszczególnych etapach cyklu życia produktu. Analiza zagadnienia w perspektywie współczesnego zarządzania przedsiębiorstwem

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest dokonanie analizy zastosowania sztucznej inteligencji na poszczególnych etapach cyklu życia produktu oraz zaprezentowanie wybranych narzędzi opartych na uczeniu maszynowym, które wspierają firmy w całościowym zarządzaniu produktami na rynku.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy dotyczy skuteczności wdrożenia AI w optymalizacji procesów biznesowych przedsiębiorstw oraz jej roli w doskonaleniu decyzji rynkowych. Analiza oparta została na krytycznym przeglądzie literatury, studiach przypadków oraz ocenie wybranych narzędzi AI dla zarządzania produktami.

PROCES WYWODU: Praca opisuje teoretyczne podstawy funkcjonowania AI oraz praktyczne zastosowanie narzędzi w czterech fazach cyklu życia produktu: wprowadzania, wzrostu, dojrzałości i spadku. Autorzy wskazują przykłady narzędzi pozwalających analizować rynek, prognozować trendy, optymalizować koszty i zarządzać sprzedażą w każdej fazie rozwoju produktu.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Przeprowadzone badania pozwoliły na pozytywną ocenę słuszności niniejszego stwierdzenia. Dzięki szerokiemu spektrum rozwiązań opartych na uczeniu maszynowym możliwe jest sprawniejsze

Sugerowane cytowanie: Piontek, S., & Wojtyła, D. (2026). Wykorzystanie sztucznej inteligencji na poszczególnych etapach cyklu życia produktu. Analiza zagadnienia w perspektywie współczesnego zarządzania przedsiębiorstwem. *Horyzonty Polityki*, 17(58), 301–321. DOI: 10.35765/HP.2901.

prototypowanie i testowanie nowych pomysłów, dokładniejsze prognozowanie popytu, a także zarządzanie zasobami na etapie wprowadzenia produktu na rynek. W fazie wzrostu AI pozwala przedsiębiorstwom optymalizować procesy sprzedażowe i monitorować opinie klientów, co przekłada się na utrzymanie optymalnego tempa rozwoju oraz wzmacnianie relacji z odbiorcami. W dojrzałej fazie cyklu życia produktu sztuczna inteligencja odgrywa istotną rolę w realizacji kampanii marketingowych i udoskonalaniu oferty. Z kolei w okresie spadku AI dostarcza narzędzi do prognozowania zmian rynkowych, identyfikowania nowych trendów oraz dokonywania terminowych decyzji związanych z restrykturyzacją asortymentu.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Wdrożenie AI najefektywniej przebiega w synergii z istniejącymi systemami informatycznymi oraz rozwojem kompetencji zespołu w zakresie analizy danych. Zaleca się stopniowe dopasowywanie narzędzi AI do specyfiki branży i badania ich skalowalności w różnych sektorach gospodarki cyfrowej.

SŁOWA KLUCZOWE:

sztuczna inteligencja, cykl życia produktu, narzędzia sztucznej inteligencji, zarządzanie przedsiębiorstwem, automatyzacja

Abstract

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AT THE VARIOUS STAGES OF THE PRODUCT LIFE CYCLE. AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY BUSINESS MANAGEMENT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to analyse the use of artificial intelligence at different stages of PLC and to present selected machine learning tools that help companies manage their products on the market as a whole.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem concerns the effectiveness of implementing AI to optimise business processes and its role in improving market decisions. The analysis is based on a critical review of the literature, case studies, and an assessment of selected AI tools for product management.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article describes the theoretical foundations of AI and its practical applications in four phases of the product life cycle: introduction, growth, maturity, and decline. The authors present examples of tools that help analyse markets, forecast trends, optimise costs, and manage sales in each phase of product development.

RESEARCH RESULTS: The research confirmed the accuracy of the main assumption. A wide range of machine learning solutions allows for faster prototyping and testing of new ideas, more accurate demand forecasting, and better resource management in the product introduction phase. During the growth stage, AI helps businesses optimise sales processes and monitor customer feedback, maintaining steady development and strengthening customer relations. In the maturity phase, AI plays an important part in marketing campaigns and improving product offers. In the decline stage, it provides tools for forecasting market changes, identifying new trends, and making timely decisions about product restructuring.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The successful implementation of AI depends on its integration with existing IT systems and the development of data analysis skills within the team. It is recommended to gradually adapt AI tools to industry specifics and test their scalability across different areas of the digital economy.

SŁOWA KLUCZOWE:

artificial intelligence, product life cycle, artificial intelligence tools, enterprise management, automation

WSTĘP

Sztuczna inteligencja w ostatnich dekadach przeszła drogę od koncepcji teoretycznej do jednej z kluczowych sił kształtujących współczesne przedsiębiorstwa. Zastosowanie AI znajduje szczególne odbicie w zarządzaniu produktami i usługami, gdzie zdolność do automatyzacji procesów, wspomagania decyzji, a także szybkiego i trafnego analizowania olbrzymich zbiorów danych w czasie zbliżonym do rzeczywistego stanowi nieocenione wsparcie na każdym etapie cyklu życia produktu – od fazy koncepcyjnej i prototypowania, aż po utrzymanie i rozwijanie pozycji rynkowej.

Celem artykułu jest dokonanie analizy zastosowania sztucznej inteligencji na poszczególnych etapach tego procesu oraz zaprezentowanie wybranych narzędzi opartych na uczeniu maszynowym, które wspierają firmy w całościowym zarządzaniu produktami na rynku. Zarówno uwarunkowania technologiczne, narzędzia, jak i aspekty organizacyjne zostaną omówione pod kątem budowania trwałej przewagi konkurencyjnej. Według amerykańskiego przedsiębiorcy i inwestora Marka Cubana: „Na świecie będą dwa rodzaje firm: te,

które są świetne w danej dziedzinie sztucznej inteligencji, i wszystkie inne, które dzięki nim zbankrutują” (Tayeb, 2023), co wskazuje na potrzebę ciągłego rozwoju kompetencji w obszarze AI oraz aktywnego wdrażania innowacyjnych rozwiązań w strategiach biznesowych, aby sprostać oczekiwaniom rynku i uniknąć marginalizacji w erze przemian technologicznych.

Inspiracją dla niniejszego artykułu była obserwacja coraz bardziej nowatorskich inicjatyw przedsiębiorstw w zakresie integracji sztucznej inteligencji z istniejącymi procesami oraz wzrost literatury naukowej poświęconej tematyce AI. Autorzy koncentrują się na kluczowych zastosowaniach sztucznej inteligencji na etapach cyklu życia produktu, analizując możliwe korzyści wynikające z jej wdrożenia i wskazując obszary, w których AI przyczynia się do osiągania wyższej efektywności. Praca ma na celu potwierdzenie lub sfalsyfikowanie tezy, że odpowiednie wykorzystanie sztucznej inteligencji pomaga zoptymalizować nakłady finansowe i jest sposobem budowania przewagi konkurencyjnej.

AI

Sztuczna inteligencja (ang. *artificial intelligence*, AI) na przestrzeni ostatnich miesięcy jest przedmiotem intensywnych debat oraz analiz zarówno w mediach, środowisku naukowym, przestrzeni publicystycznej, jak i dyskursie politycznym. Rosnące znaczenie wiąże się z różnorodnością zastosowań w szerokim spektrum dziedzin działalności człowieka. W ujęciu teoretycznym AI obejmuje rozwiązania wykorzystujące proste algorytmy, jak również zaawansowane techniki uczenia maszynowego oraz uczenia głębokiego (ang. *Deep Learning*, DL), które umożliwiają maszynom realizację złożonych procesów poznawczych.

Według Johna McCarthy’ego, który w 1955 r. jako pierwszy sformułował definicję AI, sztuczna inteligencja jest dziedziną nauki i inżynierii zajmującą się tworzeniem inteligentnych maszyn (IAB Polska, 2024). Definicja ta odzwierciedla ówczesne ujęcie AI, skoncentrowane na technicznym aspekcie projektowania systemów zdolnych do naśladowania ludzkiego sposobu myślenia. J. McCarthy już we wczesnej fazie rozwoju podkreślił rolę interdyscyplinarnych badań

i eksperymentów, które stały się fundamentem dla współczesnych, bardziej zaawansowanych modeli sztucznej inteligencji.

Zgodnie z definicją przedstawioną przez OECD w dokumencie *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*, sztuczna inteligencja to:

system oparty na maszynie, który może, dla określonego zestawu celów zdefiniowanych przez człowieka, przewidywać, rekomendować lub podejmować decyzje wpływające na środowisko rzeczywiste lub wirtualne (Zalewski, 2020).

Tym, co wyróżnia tę definicję, jest wyróżnienie odporności na zmiany technologiczne. Dzięki odpowiednio szerokiemu ujęciu może ona obejmować zarówno przeszłe, obecne, jak i przyszłe zastosowania AI. Podkreślając zdolność systemów sztucznej inteligencji do przewidywania, rekomendowania oraz podejmowania decyzji, OECD umożliwia elastyczną interpretację funkcji AI bez konieczności wprowadzania szczegółowych ograniczeń, które mogłyby ulec modyfikacji wraz z dalszym rozwojem.

Współczesne prace nad sztuczną inteligencją można w dużym uproszczeniu podzielić na dwie kategorie (IAB Polska, 2024):

1. wąską AI (ang. *artificial narrow intelligence*), która obejmuje systemy zaprojektowane do wykonywania konkretnych zadań, takich jak rozpoznawanie obrazów, przetwarzanie języka naturalnego czy rekomendacje w serwisach internetowych. Systemy te działają w ściśle określonych obszarach, osiągając w nich wysoką skuteczność, ale nie dysponują ogólną inteligencją pozwalającą na przenoszenie wiedzy i doświadczeń do odmiennych dziedzin;
2. szeroką AI (ang. *artificial general intelligence*, AGI) – w tym ujęciu celem jest stworzenie inteligentnej maszyny mogącej samodzielnie uczyć się rozwiązywania zróżnicowanych problemów na poziomie inteligencji ludzkiej, posiadającej zdolność do rozumienia kontekstu i dostosowywania się w zależności od sytuacji.

Zaprezentowane podejścia do AI wskazują zarówno na aspekt techniczny, koncentrujący się na tworzeniu rozwiązań zdolnych do automatycznego przetwarzania informacji czy podejmowania decyzji, jak i na wciąż otwarty obszar badań interdyscyplinarnych,

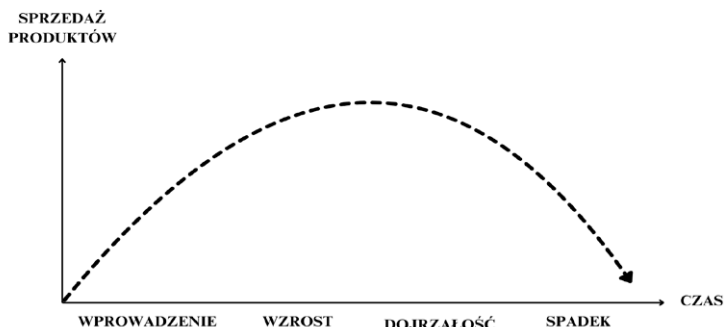
obejmujących między innymi etykę, prawo czy społeczne konsekwencje wprowadzania zaawansowanych algorytmów. W świetle intensywnie postępujących badań i zmian technologicznych kluczowe staje się nie tylko zrozumienie istoty AI i jej możliwości, ale także świadome kształtowanie ram prawnych i etycznych.

CYKL ŻYCIA PRODUKTU

Cykl życia produktu (ang. *product life cycle*, PLC) to koncepcja opisująca kolejne etapy, przez które przechodzi produkt od momentu wprowadzenia na rynek, aż do jego wycofania (Szwajca, 2013). Teoria ta, szeroko stosowana w marketingu i zarządzaniu, zakłada, że każdy produkt ma ograniczony czas istnienia na rynku, a jego sprzedaż i zyski zmieniają się w zależności od fazy cyklu. Cykl życia produktu obejmuje cztery główne fazy: wprowadzenie, wzrost, dojrzałość i spadek (Gmińska, 2011). Każdy z tych etapów charakteryzuje się innymi wyzwaniami i wymaganiami dotyczącymi strategii marketingowych, sprzedaży i zarządzania produktem.

Cykl życia produktu często przedstawiany jest w formie wykresu, gdzie na osi poziomej (X) znajduje się czas, a na osi pionowej (Y) – wielkość sprzedaży lub zysków. Krzywa PLC ma charakterystyczny kształt przypominający falę lub dzwon, z wyraźnymi etapami wzrostu i spadku i została zaprezentowana na rysunku 1.

Rysunek 1. Sprzedaż i zysk w kolejnych fazach cyklu życia produktu

Źródło: oprac. własne na podstawie: Szwajca, 2013.

Zrozumienie cyklu życia produktu pozwala firmom lepiej dostosowywać strategie marketingowe, produkcyjne i sprzedażowe do aktualnej fazy rozwoju produktu oraz efektywnie zarządzać jego obecnością na rynku.

WYKORZYSTANIE SZTUCZNEJ INTELIGENCJI NA POSZCZEGÓLNYCH ETAPACH CYKLU ŻYCIA PRODUKTU – ANALIZA WYBRANYCH ROZWIĄZAŃ

Narzędzia, które opierają swoje działanie na sztucznej inteligencji, mogą być skutecznie wykorzystywane na różnych etapach cyklu życia produktu: od wprowadzenia na rynek, po fazę jego spadku. Poniżej opisane zostaną wybrane przykłady narzędzi, które mogą pomóc w analizie, monitorowaniu i planowaniu działań na każdym etapie cyklu życia produktu. Opisane poniżej rozwiązania zostały wybrane przez autorów na podstawie danych dostępnych w internecie i nie mają na celu reklamowania konkretnych rozwiązań. Warto pamiętać, że każda firma powinna indywidualnie analizować dostępne narzędzia i dostosować je do swoich potrzeb oraz specyfiki rynku, na którym działa.

Faza I – wprowadzenie na rynek

Pierwsza z faz życia produktu to wprowadzenie na rynek (ang. *introduction*). Zazwyczaj jest to krótka faza, obejmująca okres niezbędny do odpowiedniego wypromowania produktu, po tym jak dopiero pojawił się on w sprzedaży (Soroka, 2014). Mimo to często określana jest najtrudniejszym etapem, ponieważ wiąże się z wysokimi kosztami (Rozmund, 2024). Na tym etapie sprzedaż zazwyczaj rośnie powoli, a koszty są wysokie, ponieważ firma inwestuje w marketing, produkcję i dystrybucję wdrożonego towaru. Wśród charakterystycznych elementów należy także wskazać zysk, który najczęściej jest ujemny lub bardzo niski. Zdaniem autorów na tym etapie – wprowadzenia produktu na rynek – firmy mogą wykorzystać narzędzia sztucznej inteligencji w następujących obszarach:

1. narzędzia do analizy rynku oraz badania preferencji konsumenta,
2. narzędzia do symulacji i testów prototypów,
3. narzędzia do prognozowania optymalnego czasu wprowadzenia produktu na rynek.

Przykładowym narzędziem do analizy rynku oraz badań preferencji konsumenta jest IBM Watson Analytics. Jest to platforma działająca w chmurze, która wykorzystuje sztuczną inteligencję i uczenie maszynowe do analizy danych, wykrywania wzorców zachowań konsumentów oraz generowania prognoz (Element61, b.d.). Analizując opis narzędzia, można wywnioskować, że dzięki algorytmom AI Watson może przetwarzać ogromne ilości danych, szukać ukrytych zależności między nimi i dostarczać insighty, które pomagają w podejmowaniu strategicznych decyzji marketingowych. Zdaniem autorów w fazie wprowadzenia produktu na rynek, gdzie koszty dla firmy są stosunkowo wysokie, skorzystanie z niniejszego narzędzia może realnie przyczynić się do optymalizacji nakładów finansowych. Co więcej, narzędzie analizuje i przetwarza dane z różnych źródeł (dane sprzedażowe z internetu, zachowania konsumentów w mediach społecznościowych, dane demograficzne itd.), co umożliwia tworzenie przewidywań w zakresie zachowań konsumentów. Dzięki analizie preferencji, która pomaga tworzyć oferty dopasowane do indywidualnych potrzeb, firmy mogą lepiej dostosowywać swoje produkty. Podsumowując, w fazie wprowadzenia produktu na rynek narzędzie to może pomóc firmom w optymalizacji wydatków, dostosowując ofertę do indywidualnych potrzeb klientów i poprawiając efektywność działań marketingowych już na samym starcie.

Na etapie wprowadzania produktu na rynek (a najlepiej w fazie produkcji) przydatnym narzędziem mogą być także te dotyczące symulacji i testowania prototypów. Współczesne technologie chmurowe oparte na AI umożliwiają przeprowadzanie symulacji prototypów oraz identyfikację potencjalnych problemów przed rozpoczęciem produkcji. Takie podejście skraca czas realizacji projektu i redukuje koszty związane z jego wdrożeniem. Potwierdzeniem są dane z raportu PwC, gdzie wskazano, że „68% firm zaawansowanych technologicznie, w których PwC przeprowadziło ankiety, wdraża i integruje sztuczną inteligencję w rozwoju produktów, aby zoptymalizować proces kompleksowo” (Skuza, 2021). Przykładowym narzędziem w tym zakresie

jest TensorFlow czy PyTorch. Są to rozwiązania oparte na sztucznej inteligencji, które wykorzystuje się w wirtualnych fabrykach (zaawansowanych, trójwymiarowych cyfrowych reprezentacjach rzeczywistych zakładów produkcyjnych, pozwalających na kompleksową symulację, analizę i optymalizację procesów). Rozwiązania te, po pierwsze, mają na celu optymalizację procesów (np. w razie ewentualnych błędów w produkcji), a tym samym podejmowanie predykcyjnych decyzji produkcyjnych w przestrzeni wirtualnej. Dzięki temu firmy mogą w dość rewolucyjny sposób sprawdzić powstający produkt w wirtualnej rzeczywistości i reagować na ewentualne błędy. Zdaniem ekspertów przewaga polega na zdolności firmy do natychmiastowego przeprogramowania linii produkcyjnych bez konieczności fizycznej ingerencji w infrastrukturę (Gnych, 2024). Po drugie, narzędzia te pozwalają też na utworzenie wirtualnych prototypów, które firmy mogą przedstawić potencjalnym konsumentom i zbadać ich opinie oraz zachowania względem produktu. Jak można zauważyć, dzięki tym narzędziom przedsiębiorstwa mogą nie tylko usprawnić proces projektowania, ale również zwiększyć innowacyjność i konkurencyjność swoich produktów na rynku, a jednocześnie ograniczyć koszty związane z produkcją towaru.

Warte uwagi są także narzędzia, które mogą być wykorzystywane do prognozowania optymalnego czasu wprowadzenia produktu na rynek. Algorytmy AI analizują dane rynkowe, zachowania konsumentów, ich preferencje i sezonowość, sugerując najlepszy moment na premierę danego produktu. Tego typu rozwiązania pozwalają firmom maksymalizować efektywność, a przykładem jest Unilever, którego najpopularniejszymi produktami są Cif, Persil, Dove czy Rexona. Marka ta stosuje sztuczną inteligencję do analizy danych pochodzących z mediów społecznościowych, co pozwala lepiej poznać preferencje konsumentów i prognozować nadchodzące trendy rynkowe (Wyciślik, 2025). Dzięki temu firma jest w stanie błyskawicznie reagować na zmieniające się potrzeby rynku i dostosowywać swoje produkty do wymagań klientów jeszcze przed ich wprowadzeniem na rynek. Przykładowym narzędziem jest Streamline – platforma, której działanie jest oparte na sztucznej inteligencji, co pozwala dokładnie przewidywać zapotrzebowanie i optymalizować zapasy dla firm (GMDH, b.d.). Rozwiązanie to z jednej strony pomaga prognozować popyt na dany produkt już na etapie jego wdrażania, dzięki czemu firmy mogą

odpowiednio zaplanować korzystny dla siebie okres. Z drugiej strony, narzędzie jest także przydatne na dalszych etapach pracy firmy – przedsiębiorcy mogą uniknąć nadmiernych zapasów lub braków, co wpływa na lepsze zarządzanie łańcuchem dostaw i zmniejsza ryzyko strat finansowych. Narzędzie to umożliwia także dynamiczne dostosowywanie strategii marketingowych i produkcyjnych, co pozwala na utrzymanie konkurencyjności na rynku.

Podsumowując, wykorzystanie w fazie wprowadzenia produktu na rynek narzędzi opartych na AI może wspierać przedsiębiorców w tym kluczowym momencie. Narzędzia do analizy prototypu czy prognozowania czasu wprowadzenia pomagają firmom optymalizować koszty w tej początkowej fazie realizacji danego projektu. Zdaniem autorów wykorzystanie AI na tym etapie życia produktu znacząco podnosi efektywność działań marketingowych, produkcyjnych i sprzedażowych, dając firmom przewagę w dynamicznie zmieniającym się środowisku rynkowym.

Faza II – wzrost

Wzrost jest drugą fazą cyklu życia produktu, a w literaturze przedmiotu znajdziemy informacje, że etap ten może trwać długo i jest to czas dynamicznego przyrostu sprzedaży, ekspansji kanałów dystrybucji i optymalizacji strategii cenowej w odpowiedzi na konkurencję (Soroka, 2014). Warto dodać, że okres ten charakteryzuje się także optymalizowaniem procesów produkcyjnych oraz zwiększeniem efektywności marketingowej, co ma na celu maksymalizację zysków i utrzymanie tempa rozwoju produktu, który już ma swoją pozycję na rynku. Zdaniem autorów na tym etapie firmy mogą wykorzystać narzędzia sztucznej inteligencji w następujących obszarach:

1. narzędzia do analizy predykcyjnej,
2. narzędzia do optymalizacji sprzedaży,
3. narzędzia do monitorowania opinii i rozwoju produktu.

Pierwszym z obszarów, w których firmy mogą wykorzystać narzędzia oparte na AI w fazie wzrostu, jest analiza predykcyjna, czyli technika korzystania z danych, która służy do przewidywania przyszłych trendów, wyników czy zachowań. Prawidłowe przeprowadzenie tego procesu jest kluczowe z perspektywy organizacji, ponieważ dzięki

prawidłowemu wykorzystaniu posiadanych danych mogą one prognozować przyszłe trendy, a następnie optymalizować swoje procesy i rozwijać produkty. Na rynku funkcjonuje wiele rozwiązań opartych na AI, które są wykorzystywane do tego procesu. Przykładowo wspomniane w niniejszym artykule oprogramowanie IBM Analytics zawiera IBM Watson Studio, umożliwiające tworzenie modeli analityki predykcyjnej. Najpopularniejszym programem w tym zakresie jest jednak SAP Analytics Cloud, który wspiera firmy w procesach planowania, budżetowania i prognozowania, eliminując potrzebę używania oddzielnych aplikacji dla każdej z tych funkcji (SAP, b.d.). W zakresie analizy predykcyjnej oprogramowanie korzysta z funkcji planowania scenariuszowego, dzięki czemu użytkownicy mogą tworzyć budżety i plany na podstawie symulowanych scenariuszy.

Drugim z obszarów, w których firmy mogą wykorzystać narzędzia oparte na AI w fazie wzrostu, jest proces optymalizacji sprzedaży. W tym zakresie firmy powinny skupiać się na doskonaleniu działań sprzedażowych, tak aby poprawić jakość doświadczeń klienta, co wpłynie na maksymalizację przychodu. Związane z tym działania powinny opierać się przykładowo na zdefiniowaniu praktyk sprzedażowych, narzędzi i strategii, które przekładają się na najlepsze wyniki finansowe zespołów sprzedażowych. Narzędziem wykorzystywanym do tych procesów jest np. Gong.io, czyli platforma, która wykorzystuje AI do analizy rozmów sprzedażowych (GONG, b.d.). Cały schemat działania tego produktu ma na celu rozwinięcie procesu sprzedażowego dzięki szeregowi funkcji wspierających zespoły sprzedażowe. Wspomniany system po pierwsze rejestruje rozmowy sprzedażowe, a następnie transkrybuje je. W kolejnych krokach zapisy są poddawane analizie i wnioskowaniu w opyckie skutecznych schematów sprzedażowych. Dzięki tej zaawansowanej analizie rozmów aplikacja wspomaga zespoły sprzedażowe w wyodrębnianiu wartościowych szczegółów, które mogą pomóc w podejmowaniu trafnych decyzji w fazie wzrostu produktu. Z opisu produktu wynika także, że Gong.io pomaga w głębszym zrozumieniu potrzeb klientów oraz trendów biznesowych, umożliwiając skuteczniejsze dostosowanie strategii sprzedażowych i działania zespołu do dynamicznie zmieniającego się rynku. Dzięki tym funkcjom platforma umożliwia podejmowanie trafnych i skutecznych działań sprzedażowych, co jest kluczowe w tej fazie cyklu życia produktu.

Monitorowanie opinii i rozwój produktu na etapie wzrostu są kluczowymi elementami, które pomagają przedsiębiorcom w utrzymaniu konkurencyjności i dostosowaniu ofert do zmieniających się potrzeb rynku. Obserwowanie opinii umożliwia zbieranie informacji zwrotnych od klientów na bieżąco, co pozwala szybko reagować na ich potrzeby i oczekiwania. Wiedza ta powinna mieć wpływ na rozwój produktu, np. poprzez dostosowywanie oferty do głosów odbiorców. Sprinklr Insights jest przykładowym narzędziem opartym na AI, które może być wykorzystywane do monitorowania opinii i rozwoju produktu. Program ten po pierwsze wykorzystywany jest do zbierania opinii klientów na temat danego produktu, lecz tym, co istotne, jest druga płaszczyzna działalności programu, czyli funkcja analizy tych ocen na bazie AI (Sprinklr, b.d.). Program ten za pomocą AI w trakcie analizy może zidentyfikować mocne strony produktu lub usługi, które warto rozwijać czy zdefiniować ewentualne problemy i niedociągnięcia, mogące wpływać na satysfakcję klientów. Te informacje są bardzo cenne dla przedsiębiorców, bo dzięki wdrożeniu zmian firma może reagować na głosy klienta, zmieniać produkt/usługę i zapewnić sobie sukces.

Podsumowując, w fazie wzrostu, kiedy produkt zdobywa swoją pozycję na rynku, skuteczne wykorzystanie narzędzi opartych na sztucznej inteligencji staje się kluczowym elementem strategii rozwoju we współczesnym świecie. Przedsiębiorstwa, które potrafią wdrożyć rozwiązania wpływające pozytywnie na analizę predykcyjną, optymalizację sprzedaży oraz monitorowanie opinii, mogą nie tylko efektywnie reagować na zmieniające się warunki rynkowe, ale także wyprzedzać konkurencję. Zdaniem autorów wykorzystanie AI na tym etapie cyklu życia produktu nie tylko umożliwia maksymalizację zysków, ale również zapewnia długoterminowy rozwój i utrzymanie konkurencyjnej pozycji na rynku, co jest fundamentem sukcesu w fazie wzrostu.

Faza III – dojrzałość

W trzeciej fazie – dojrzałości – produkt osiąga maksymalny poziom sprzedaży, co oznacza, że zyskał już szerokie grono lojalnych klientów, a rynek, na którym jest oferowany, stał się stabilny (Rozmund,

2024). W fazie dojrzałości firmom zależy na maksymalizacji efektywności ich działań oraz minimalizacji ryzyka spadku sprzedaży, co często wiąże się z intensyfikacją działań marketingowych i poszerzeniem oferty. Można zatem uznać, że – po pierwsze – organizacje w fazie dojrzałości muszą skoncentrować się na utrzymaniu swojej pozycji, używając odpowiednich strategii marketingowych, co stwarza przestrzeń do wykorzystania narzędzi opartych na AI. Po drugie, w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby rynku i oczekiwania konsumentów firmy często wprowadzają na rynek nowy lub zmodyfikowany asortyment produktów, co także staje się przestrzenią do używania narzędzi wykorzystujących sztuczną inteligencję. Ważne będą także narzędzia do analizy działań konkurencji. Mając na uwadze powyższe, zdaniem autorów, na tym etapie firmy mogą wykorzystywać następujące narzędzia sztucznej inteligencji:

1. narzędzia wykorzystywane w marketingu do zarządzania kampaniami,
2. narzędzia do rozwoju produktów,
3. narzędzia do monitorowania konkurencji.

Sztuczna inteligencja znajduje szerokie zastosowanie w marketingu, wspierając przedsiębiorstwa w automatyzacji procesów, optymalizacji kampanii oraz wprowadzaniu innowacyjnych rozwiązań. Narzędzia AI umożliwiają precyzyjne targetowanie reklam, optymalizację budżetów reklamowych oraz personalizację komunikacji, co przekłada się na wyższy współczynnik konwersji, sprawne wnioskowanie i reagowanie na zmiany rynkowe.

Google Ads to jedna z najbardziej rozbudowanych platform reklamowych oferowanych przez firmę Google. Mechanizmy AI na tej platformie obejmują m.in. automatyczne dostosowywanie stawek za kliknięcie (ang. *smart bidding*) w zależności od prawdopodobieństwa osiągnięcia pożądanego celu. Narzędzie nieustannie analizuje ogromne wolumeny danych, dotyczących zarówno zachowań użytkowników (np. historia wyszukiwania i preferencje zakupowe), jak i kontekstu wyświetlania reklam, aby w czasie rzeczywistym dobrać najskuteczniejszą strategię.

Kluczową inteligentną kampanią w Google Ads jest Performance Max, umożliwiająca dotarcie do odbiorców w całej sieci reklamowej i u partnerów Google (sieć wyszukiwania, sieć reklamowa, YouTube, Gmail) (Centrum Pomocy Google Ads, b.d., *Kampanie Performance*

Max). System autonomicznie dobiera miejsca emisji reklam oraz optymalizuje ich formaty, kierując się określonymi na początkowym etapie celami marketingowymi.

W kontekście precyzyjnego targetowania komunikatów reklamowych algorytmy przeprowadzają szczegółową analizę danych demograficznych, geograficznych oraz behawioralnych, aby umożliwić kierowanie przekazów reklamowych do odbiorców o najwyższym potencjale zakupowym. Z kolei proces automatyzacji i oszczędności czasu wynika z zastosowania rozwiązań takich jak *smart bidding*, zwalniających marketerów z konieczności ręcznej optymalizacji stawek i ustawień kampanii, dzięki czemu mogą skupić się na opracowywaniu strategii oraz kreacji reklamowych (Centrum Pomocy Google Ads, b.d., *Inteligentne określanie stawek*).

Platforma Google Ads cechuje się wysoką skalowalnością i elastycznością, co przekłada się na możliwość jej efektywnego wykorzystania zarówno przez przedsiębiorstwa z sektora MSP, jak i globalne korporacje. W zakresie monitoringu i optymalizacji kampanii integracja z usługami takimi jak Google Analytics czy Google Tag Manager pozwala na stałe gromadzenie informacji o zachowaniach odbiorców oraz efektywności komunikatów reklamowych, co z kolei usprawnia optymalizację działań, wdrażanie usprawnień i bieżących rekomendacji. Właściwe wykorzystanie mechanizmów sztucznej inteligencji, obejmujących zarówno fazę planowania i wdrożenia, jak i kompleksową analizę rezultatów, pozwala marketerom konsekwentnie zwiększać wartość dostarczaną klientom oraz systematycznie poprawiać wyniki biznesowe. W tym kontekście Google Ads stanowi istotny element rynku reklamowego, łącząc zaawansowane algorytmy uczenia maszynowego z rozbudowanym ekosystemem usług Google, co przekłada się na efektywną i wszechstronną promocję produktów oraz usług na szeroką skalę.

Sztuczna inteligencja pomaga nie tylko w automatyzacji procesów, ale także w zwiększaniu innowacyjności i efektywności. W fazie dojrzałości narzędzia mogą być także wykorzystane do opracowywania nowych produktów. Przykładowym rozwiązaniem może być Autodesk Generative Design – program, który jest przeznaczony do projektowania generatywnego, czyli procesu wykorzystania sztucznej inteligencji do autonomicznego tworzenia optymalnych projektów z zestawu wymagań projektowych systemu (PCC Polska, b.d.).

Wśród głównych zalet tego rozwiązania wskazuje się m.in. eksploatację wielu alternatywnych projektów w krótkim czasie, co pomaga w szybszym tworzeniu bardziej wydajnych i innowacyjnych projektów (PCC Polska, b.d.). Wspomniane narzędzie Autodesk Generative Design to konkretne rozwiązanie, które wykorzystywane jest do opracowywania nowych produktów poprzez zastosowanie sztucznej inteligencji i algorytmów generatywnych. Nie ma jednak przeszkód, aby wykorzystać je do udoskonalenia czy rozwoju już istniejących produktów. Takie zastosowanie pomaga w tworzeniu innowacyjnych, efektywnych i zoptymalizowanych rozwiązań w różnych branżach, co jest kluczowe w fazie dojrzałości produktów. Warto zaznaczyć, że projektowanie generatywne jest ściśle powiązane z projektantami, inżynierami czy architektami, jednakże nie istnieją przeszkody, aby wykorzystywać to narzędzie w innych branżach. Dzięki przemyślanemu wykorzystaniu projektowania generatywnego możemy uzyskać bardzo nieszablonowe rozwiązania, np. tworzyć produkty, które są bardziej wydajne, lżejsze, mocniejsze, bardziej ekologiczne lub tańsze. Projektowanie generatywne to rewolucyjna metoda tworzenia produktów, wykorzystująca sztuczną inteligencję do automatycznego generowania optymalnych rozwiązań projektowych, a Autodesk Generative Design to jedno z wiodących narzędzi.

Współczesny rynek charakteryzuje się dużą dynamiką zachodzących na nim zmian, co obliguje przedsiębiorstwa do monitorowania działań konkurencji. Konkurencja staje się coraz bardziej złożona, a decyzje podejmowane przez inne firmy mogą mieć bezpośredni wpływ na pozycję rynkową. W tym zakresie warto uwagi jest także wykorzystanie narzędzi do monitorowania działań rywali opartych na AI. Dzięki zaawansowanej technologii współczesne przedsiębiorstwa zyskują dostęp do narzędzi, które automatycznie analizują działania konkurencji, monitorują zmiany w ofercie produktowej, cenach, kampaniach marketingowych czy trendach w mediach społecznościowych. Przykładowym rozwiązaniem jest Browse.ai, czyli oprogramowanie monitorujące strony internetowe konkurencji, analizujące zmiany w ofertach, cenach czy dostępności produktów (Browse.ai., b.d.). Narzędzie to korzysta z AI, aby automatycznie śledzić i analizować zawartość stron internetowych, wykrywając istotne zmiany w czasie rzeczywistym. Dzięki przedstawionemu rozwiązaniu przedsiębiorstwa nie tylko lepiej rozumieją rynek i konkurencję,

ale także są w stanie szybciej reagować na zmiany, co jest kluczowe w czasach nieustannego rozwoju technologii i wzrostu konkurencyjności. Monitorowanie konkurencji za pomocą sztucznej inteligencji staje się zatem nie tylko zaleceniem, ale wręcz koniecznością w strategii każdej nowoczesnej firmy, która chce utrzymać swoją konkurencyjność na rynku.

Podsumowując, w fazie dojrzałości produktu, kiedy firma osiąga stabilną pozycję na rynku, kluczowe staje się wykorzystanie narzędzi, które pomogą utrzymać konkurencyjność oraz zminimalizować ryzyko spadku sprzedaży. Zdaniem autorów zaprezentowane w niniejszej części narzędzia działające na bazie AI, w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby, stają się nie tylko elementem innowacyjności, ale również fundamentem efektywnego zarządzania w fazie dojrzałości produktów.

Faza IV – spadek

Ostatnią z faz życia produktu jest spadek, czyli okres redukcji wydatków na działania marketingowe oraz wycofywania produktów z kanałów dystrybucyjnych, gdyż ich zainteresowanie jest niewielkie (Rozmund, 2024). W tej fazie firmy mają możliwość podjęcia decyzji o wycofaniu produktu z rynku i zastąpieniu go innym, jeśli mają w ofercie nowe produkty, lub o opóźnieniu tego procesu, jednocześnie generując dalsze przychody, ale na zdecydowanie niższym poziomie. Jak można zauważyć, firmy mają na tym etapie działania na różnych płaszczyznach – zarówno te związane ze schyłkiem życia aktualnego produktu, jak i z początkiem i planowaniem nowego asortymentu. Mając na uwadze powyższe, zdaniem autorów, na tym etapie firmy mogą wykorzystać narzędzia sztucznej inteligencji w następujących obszarach:

1. narzędzia związane z monitorowaniem tempa spadku,
2. narzędzia związane z planowaniem strategii wycofania produktu,
3. narzędzia związane z analizą trendów rynkowych.

Przykładowym narzędziem wykorzystywanym do planowania strategii zastępczej może być Clari. Choć skupia się ono głównie na prognozowaniu przychodów i zarządzaniu procesami sprzedaży, to

dzięki integracji danych i zaawansowanej analityce platforma może pomóc w identyfikowaniu sygnałów ostrzegawczych związanych z obniżonymi wynikami sprzedaży, co jest kluczowe w kontekście monitorowania cyklu życia produktu. Clari pozwala na monitorowanie sprzedaży i wydajności produktów w czasie rzeczywistym (Clari, b.d.). Dzięki temu można szybko zauważyć, jeśli sprzedaż produktu zaczyna spadać, co pozwala na szybszą reakcję. Clari jest narzędziem, które dzięki zaawansowanej analizie danych i prognozowania może być bardzo pomocne w monitorowaniu tempa obniżenia sprzedaży na etapie spadku w cyklu życia produktu. Pozwala to na bieżąco oceniać dynamikę tego spadku, co wspiera szybsze podejmowanie decyzji dotyczących dalszych działań, takich jak wprowadzenie strategii zastępczej czy wycofanie produktu.

W zakresie planowania strategii wycofania produktu, przedsiębiorstwa mogą skorzystać z różnych narzędzi, które umożliwiają monitorowanie rynku i konkurencji w celu podjęcia świadomych decyzji o momencie i sposobie wycofania z rynku. W tym zakresie firmy mogą przykładowo skorzystać z opisanego już w niniejszym artykule narzędzia, jakim jest Browse.ai. Innym, alternatywnym rozwiązaniem może być produkt Kompyte. Jest to narzędzie oparte na AI, także wykorzystywane do analizy konkurencji. Oprogramowanie automatycznie monitoruje zmiany w ofertach konkurencji i przygotowuje raporty, a tym samym dostarcza danych na temat pozycji danej firmy na tle innych podmiotów. To narzędzie pomaga przedsiębiorcom w podejmowaniu decyzji o wycofaniu produktu na podstawie danych dotyczących konkurencyjnych rozwiązań. Z opisu produktu wynika, że Kompyte generuje szczegółowe raporty, które pokazują, jak firma wypada na tle innych podmiotów pod względem oferty produktowej, cenowej czy strategii marketingowych (Kompyte, b.d.). Te raporty mogą dostarczyć informacji na temat tego, czy konkurencyjne rozwiązania są bardziej atrakcyjne dla klientów, co może sugerować konieczność zmiany lub wycofania produktu. Dostęp do dużej ilości danych pozwala na podjęcie przez przedsiębiorców przemyślanych decyzji w fazie spadku. Może się okazać, że zamiast całkowitego wycofania produktu firma może zdecydować się na wprowadzenie nowych funkcji lub zmiany, które poprawią konkurencyjność. Innym wnioskiem może być decyzja o natychmiastowym wycofaniu produktu z uwagi na nadchodzące zmiany w otoczeniu

firmy. Dzięki wykorzystaniu niniejszych narzędzi przedsiębiorstwa mogą uzyskać pełniejszy obraz sytuacji na rynku, co zdecydowanie ułatwi im podjęcie decyzji w zakresie planowania strategii wycofania się z rynku.

W fazie spadku ważnym zadaniem firm jest analizowanie trendów rynkowych. W tym celu warto rozważyć skorzystanie z narzędzi opartych na AI, które służą do wykrywania wczesnych trendów rynkowych. To działanie pozwala firmom identyfikować nowe kierunki rozwoju oraz przewidywać przyszłe potrzeby konsumentów. Przykładowym narzędziem, które służy do wykrywania trendów, jest Exploding Topics. Aplikacja ta analizuje szeroki zakres wyszukiwań, rozmów i wzmianek w internecie, tak aby wskazać trendy przed ich popularnością (Exploding Topics, b.d.). Narzędzie to może być bardzo pomocnym rozwiązaniem dla firm w fazie spadku cyklu życia produktu, ponieważ pozwala na analizowanie i identyfikowanie rosnących trendów rynkowych, które mogą dostarczyć cennych informacji o kierunkach, w jakich warto się rozwijać. Dzięki temu firmy mogą podejmować świadome decyzje o dalszym rozwoju swoich produktów, definiowaniu nowych produktów czy budowaniu strategii wycofania produktów, które już zaczynają tracić na popularności. Zdaniem autorów dzięki śledzeniu rosnących trendów firmy mogą podejmować bardziej świadome decyzje i znaleźć nowe możliwości biznesowe, które pozwolą im utrzymać konkurencyjność i sprostać zmieniającym się wymaganiom rynku.

Podsumowując, w fazie spadku przedsiębiorstwa stoją przed wyzwaniem podjęcia decyzji o wycofaniu produktu z rynku lub dalszym generowaniu przychodów na zmniejszonym poziomie. Jak opisano, w tym okresie kluczowe staje się monitorowanie tempa spadku, planowanie strategii wycofania oraz analiza trendów rynkowych, które mogą pomóc w dostosowaniu oferty do zmieniającego się rynku. W tym kontekście narzędzia oparte na AI stanowią istotne wsparcie. Wykorzystanie sztucznej inteligencji w analizie trendów, monitorowaniu konkurencji i prognozowaniu wyników sprzedaży pomaga firmom podejmować świadome i strategiczne decyzje w fazie spadku cyklu życia produktu.

ZAKOŃCZENIE

Wdrożenie rozwiązań oraz wykorzystanie narzędzi sztucznej inteligencji umożliwia firmom optymalizację działań na każdym etapie cyklu życia produktu, wspierając decyzje oparte na analizie danych i pozwalając na zwiększenie efektywności procesów biznesowych. Jak zaprezentowano w niniejszym artykule, narzędzia oparte na AI mogą pełnić różnorodne funkcje w fazie wprowadzenia, wzrostu, dojrzałości i spadku, dostosowując się do specyfiki danego rynku oraz bieżących potrzeb organizacji.

Na etapie wprowadzania produktu mechanizmy sztucznej inteligencji ułatwiają projektowanie, prototypowanie i testowanie nowych koncepcji, między innymi dzięki symulacji potencjalnych zachowań odbiorców czy optymalizacji kosztów działań promocyjnych. W fazie wzrostu algorytmy uczenia maszynowego wspomagają analizę predykcyjną, pozwalając przedsiębiorstwom precyzyjnie prognozować przyszłe trendy i szybciej reagować na zmieniającą się dynamikę rynku. W fazie dojrzałości, gdy produkt osiąga ugruntowaną pozycję rynkową, szczególnie istotne stają się systemy AI skoncentrowane na zarządzaniu kampaniami marketingowymi, wdrażaniu innowacyjnych rozwiązań produktowych oraz bieżącym monitorowaniu konkurencji. Z kolei w fazie spadku narzędzia analityczne oparte na AI umożliwiają przedsiębiorstwom identyfikowanie nowych możliwości rozwojowych, prognozowanie opłacalności dalszej obecności na rynku danego asortymentu czy też wspieranie decyzji o wycofaniu produktu w sposób minimalizujący koszty oraz ryzyko.

Przedstawione w artykule przykłady rozwiązań, od programów przeznaczonych do analizy i prognozowania popytu, przez platformy wspomagające sprzedaż i optymalizację cen, aż po narzędzia pozwalające śledzić ofertę oraz aktywność konkurentów, pokazują, że zastosowania AI mogą znacząco usprawnić zarządzanie całym cyklem życia produktu. Kluczowy wniosek płynący z przeprowadzonych rozważań wskazuje, iż powodzenie implementacji sztucznej inteligencji zależy nie tylko od właściwego dopasowania narzędzi, lecz także od umiejętnego wykorzystania zdobytych wniosków w bieżącej praktyce. Perspektywa ta potwierdza postawioną przez autorów tezę.

W tym miejscu należy podkreślić, że optymalne rezultaty przynosi integracja narzędzi AI z istniejącymi systemami informatycznymi

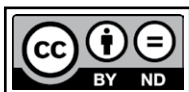
oraz stopniowe doskonalenie kompetencji pracowników w obszarze analizy danych. Ta synergiczna strategia pozwala na stałe doskonalenie metod wprowadzania i rozwijania produktów, a zarazem umożliwia firmom szybką adaptację do zmiennych realiów rynkowych oraz potrzeb konsumentów. W efekcie, zrozumienie i umiejętne wdrożenie rozwiązań opartych na sztucznej inteligencji staje się niezbędne dla zapewnienia konkurencyjności i długofalowego rozwoju przedsiębiorstw działających w dynamicznej gospodarce cyfrowej. W perspektywie dalszych badań warto uwzględnić skalowalność tych rozwiązań w kontekście różnych sektorów, aby w jeszcze pełniejszy sposób wykorzystać potencjał AI.

BIBLIOGRAFIA

- Browse.ai. (b.d.). *What can I do?* <https://www.browse.ai/#homepage-animation-container> (dostęp: 16.03.2025).
- Business Insider (2025, 2 marca). *Miliarder daje rady małym firmom. „Jeśli tego nie zrobią, zostaną zmiażdżone przez rywali”*. <https://businessinsider.com.pl/technologie/miliarder-daje-rady-malym-firmom-jesli-tego-nie-zrobia-zostana-zmiazdzone-przez/gbt5cz9> (dostęp: 02.03.2025).
- Centrum Pomocy Google Ads (b.d.). *Inteligentne określanie stawek*. <https://support.google.com/google-ads/answer/70658821> (dostęp: 15.03.2025).
- Centrum Pomocy Google Ads (b.d.). *Kampanie Performance Max*. <https://support.google.com/google-ads/answer/10724817> (dostęp: 15.03.2025).
- Clari (b.d.). *Why Clari?* <https://www.clari.com/why-clari/> (dostęp: 16.03.2025).
- Element61 (b.d.). *Analiza IBM Watson*. <https://www.element61.be/en/competence/ibm-watson-analytics> (dostęp: 08.03.2025).
- Exploding Topics (b.d.). *Discover Exploding Topics*. <https://explodingtopics.com> (dostęp: 23.03.2025).
- GMDH (b.d.). *Najlepsze oprogramowanie do prognozowania AI/ML oparte na sztucznej inteligencji na rok 2025*. <http://gmdhsoftware.com/pl/ai-ml-forecasting-software/> (dostęp: 09.03.2025).
- Gmińska, R. (2011). Rachunek kosztów cyklu życia produktu jako narzędzie rachunkowości zarządczej. *Nauki o Finansach = Financial Sciences*, 7(186), 198–206.
- Gnych, G. (b.d.). *Wirtualne fabryki: Przyszłość inteligentnej produkcji*. <https://eitt.pl/baza-wiedzy/wirtualne-fabryki-przyszlosc-inteligentnej-produkcji/> (dostęp: 08.03.2025).

- GONG (b.d.). *We are Gong*. <https://www.gong.io/about/> (dostęp: 09.03.2025).
- IAB Polska (2024). *Przewodnik po sztucznej inteligencji 2024*. https://www.iab.org.pl/wp-content/uploads/2024/04/Przewodnik-po-sztucznej-inteligencji-2024_IAB-Polska.pdf (dostęp: 07.03.2025).
- Kompyte (b.d.). *Stay on Top of Competitor Activity Effortlessly – with AI-Powered Daily Summaries*. <https://www.kompyte.com/kompyte-competitive-intelligence-automation-ai> (dostęp: 16.03.2025).
- PCC Polska (b.d.). *Fusion 360 Generative Design*. <https://www.pccpolska.pl/autodesk-360/autodesk-fusion-360/fusion-360-generative-design/> (dostęp: 16.03.2025).
- PTC (b.d.). *Generative Design: Deliver Your Best Design in Record Time, Every Time*. <https://www.ptc.com/en/technologies/cad/generative-design> (dostęp: 16.03.2025).
- Rozmund, B., Rudziński, K., & Zatorska, Ż. (2022). Koncepcja cyklu życia produktu – ujęcie marketingowe i podejście LCT. *Management & Quality / Zarządzanie i Jakość*, 4(3), 240–250.
- SAP. (b.d.). *Analytics Cloud in SAP Business Data Cloud*. <https://www.sap.com/products/data-cloud/cloud-analytics.html> (dostęp: 09.03.2025).
- Skuza, A. (2021, 20 marca). *Sztuczna inteligencja w procesie opracowywania nowych produktów cyfrowych i nie tylko*. <https://szkolainnowacji.com/2021/03/20/sztuczna-inteligencja-w-procesie-opracowywania-nowych-produktow/> (dostęp: 08.03.2025).
- Soroka, T. (2014). Cykl życia produktu w warunkach ultrakonkurencji. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie / Politechnika Śląska*, 73, 583–592.
- Spinklr. (b.d.). *Unparalleled AI. Unmatched Productivity. Unified Customer Experience*. <https://www.sprinklr.com/> (dostęp: 09.03.2025).
- Szwajca, D. (2013). Działania marketingowe jako determinanty kosztów w cyklu życia produktu. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie / Politechnika Śląska*, 66, 79–89.
- Wyciślik, M. (2025). *Sztuczna inteligencja w marketingu: potencjał biznesowy i przykłady*. <https://blog.aireveo.com/sztuczna-inteligencja-w-marketingu-potencjal-biznesowy-i-przyklady/> (dostęp: 09.03.2025).
- Zalewski, T. (2020). Definicja sztucznej inteligencji. W L. Lai & M. Świerczyński (Red.), *Prawo sztucznej inteligencji*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

ANA SLAVEC

<http://orcid.org/0000-0002-0171-2144>
University of Primorska
ana.slavec@innorenew.eu

ȘERBAN OLAH

<http://orcid.org/0000-0002-8698-3954>
University of Oradea
serbanolah2002@yahoo.com

ADRIENN KASZÁS-NAGY

<http://orcid.org/0000-0002-4744-0615>
University of Debrecen
kaszasadry@gmail.com

KATARZYNA BAŁANDYNOWICZ-PANFIL

<http://orcid.org/0000-0003-1492-7117>
University of Gdańsk
k.balandynowicz@ug.edu.pl

MAŁGORZATA ŁOSIEWICZ

<http://orcid.org/0000-0002-4853-1543>
University of Gdańsk
malgorzata.losiewicz@ug.edu.pl

JANEZ ŠTEBE

<http://orcid.org/0000-0001-6799-8088>
University of Ljubljana
janez.stebe@fdv.uni-lj.si

GYŐZŐ PÉK

<http://orcid.org/0000-0001-9130-7638>
University of Debrecen
viktorbaker55@gmail.com

MOJCA ŠOŠTARIČ ZVONARE

<http://orcid.org/0009-0008-0798-1987>
University Psychiatric Clinic Ljubljana
mojca.sostaric@psih-klinika.si

MAGDALENA IWANOWSKA

<http://orcid.org/0000-0002-0878-9523>
University of Gdańsk
magdalena.iwanowska@ug.edu.pl
DOI: 10.35765/HP.2858

Conspiracy Beliefs in Post-Communist Europe: The Role Of Religiosity, Political Ideology, and Media Trust Among Unvaccinated Individuals

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: This study explores the sociocultural and psychological determinants of conspiracy theory beliefs (CTBs) among unvaccinated individuals in three post-communist countries: Poland, Romania, and Slovenia. The goal is to understand how religiosity, political orientation, media trust, and fear of COVID-19 shape conspiratorial thinking in societies with legacies of institutional distrust and ideological polarization.

Suggested citation: Bałandynowicz-Panfil, K., Łosiewicz, M., Slavec, A., Štebe, J., Olah, Ș., Pék, P., Kaszás-Nagy, A., Šoštarič Zvonare, M., & Iwanowska, M. (2026). Conspiracy Beliefs in Post-Communist Europe: The Role Of Religiosity, Political Ideology, and Media Trust Among Unvaccinated Individuals. *Horizons of Politics*, 17(58), 305–344. DOI: 10.35765/HP.2858.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The central research problem concerns the contextual drivers of CTBs in post-communist Europe, where transitional experiences challenge universal explanatory models. The study draws on data from an online survey of 1,641 unvaccinated individuals collected in 2021. Key constructs—including conspiracy beliefs, trust in institutions and media, religiosity, and political orientation—were measured using validated scales and analyzed through multiple regression models.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argument integrates historical and structural factors with individual-level predictors of CTBs. It distinguishes between private religiosity and religious practice, analyzes media trust in fragmented information environments, and contextualizes political ideology within the region's post-authoritarian trajectories. The analysis emphasizes how fear, belief, and epistemic orientation intersect in shaping vaccine-related conspiracies.

RESEARCH RESULTS: Findings indicate that higher private religiosity, left-wing political orientation, low fear of COVID-19, and reliance on digital or informal information sources are positively associated with CTBs. In contrast, trust in traditional media, trust in medical professionals, and participation in organized religious practices predict lower endorsement of conspiracies. Slovenia and Poland show the highest CTB levels.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: CTBs in post-communist societies reflect both historical legacies and current epistemic vulnerabilities. Addressing them requires context-sensitive strategies that rebuild institutional trust, support civic engagement, and recognize the social functions of structured belief systems. The study contributes to a better understanding of misinformation dynamics in transitional democracies.

KEYWORDS:

conspiracy theories, religiosity, political ideology, media trust, post-communist Europe

INTRODUCTION

Conspiracy theories (CTs) frequently emerge during times of societal disruption, such as wars, natural disasters, pandemics, or political instability. These beliefs often serve as mechanisms for coping with anxiety, uncertainty, and perceived powerlessness (van Prooijen, 2022). In the context of the COVID-19 pandemic, one of the most pressing challenges for governments was managing vaccine hesitancy and addressing resistance among populations sceptical of

public health messaging. Research on risk perception suggests that individuals with a lower subjective fear of COVID-19 may be more susceptible to rejecting official narratives and adopting conspiratorial worldviews (Pummerer et al., 2021, pp. 49–59).

While these patterns have been extensively studied in Western and Global North contexts, less is known about how conspiracy thinking manifests in post-communist societies, particularly those shaped by historical legacies of authoritarian rule, institutional distrust, and fragmented media systems. Central and Eastern Europe (CEE) exhibited some of the highest levels of vaccine refusal during the pandemic. In many cases, unvaccinated individuals demonstrated persistent resistance to governmental communication efforts, driven not only by perceived inefficiencies or mismanagement but also by deeply rooted scepticism toward institutions. This distrust stems from the legacy of communist-era governance, where public communication was heavily censored, instrumentalised, and decoupled from public accountability (Marková, 2004).

The post-1989 transitions in the region often failed to restore trust in public institutions, particularly among socially or ideologically marginalised groups. As a result, untargeted, top-down communication strategies, common during the pandemic, frequently failed to resonate. Recent research confirms that unvaccinated individuals in CEE countries tend to display both high levels of institutional distrust and elevated susceptibility to conspiracy beliefs, complicating efforts to promote public health compliance (Popa et al., 2022; Slavec et al., 2024).

Compared to Western Europe, conspiracy beliefs are more widespread in the CEE region, where they are shaped by a complex interplay of historical, cultural, and political legacies (Luca, 2017, pp. 279–281). During the communist era, conspiracy narratives were often mobilised by state authorities as tools of ideological control, portraying internal dissent as externally orchestrated, framing the West as a hostile force, and cultivating suspicion toward “enemies of the people” (Astapova et al., 2020). These patterns left a durable cultural imprint: institutional distrust, epistemic scepticism, and a tendency to interpret crises through the lens of hidden agendas. The disorienting post-communist transitions of the 1990s, marked by rapid privatisation and political instability, further reinforced the use of conspiratorial frameworks as cognitive shortcuts for navigating

uncertainty. As shown in recent research, including the project *Conspiratorial Memory: Cultures of Suspicion in Post-Socialist Europe*, such historical experiences continue to shape public attitudes toward truth, authority, and risk (University of Amsterdam, 2023).

Despite the growing scholarly interest in the psychology and sociology of conspiracy beliefs, most empirical research has focused on Western Europe, North America, or the Middle East (Ortmann & Heathershaw, 2012, pp. 551–564; Bilewicz et al., 2013, pp. 821–839; Freeman et al., 2020, pp. 1–30). In contrast, post-communist and post-Soviet societies remain underexplored, despite consistently high levels of CT endorsement. Existing theoretical frameworks – often grounded in liberal-democratic contexts – tend to overlook the specific historical experiences of post-communist countries, where trust in state institutions and the media remains fragile due to decades of authoritarian rule, political propaganda, and the societal disorientation of transition (Marková, 2004; Imhoff & Bruder, 2014, pp. 25–43).

This study seeks to address this analytical blind spot by providing a systematic and culturally contextualized analysis of conspiracy beliefs in Central and Eastern Europe. Drawing on data from an online survey of unvaccinated individuals conducted in Poland, Romania, Slovenia, and Hungary, with the main analytical focus on the first three countries, the study investigates how institutional trust, religiosity, political orientation, fear of COVID-19, gender, and patterns of media consumption influence susceptibility to conspiratorial thinking. By embedding these findings within the broader historical and cultural context of post-communist societies, the study offers nuanced insight into the interaction of structural legacies, institutional dynamics, and individual-level attitudes.

The findings contribute to the empirical mapping of conspiracy beliefs in under-researched regions and offer practical implications for public health policy, risk communication, and the design of culturally sensitive interventions to address vaccine hesitancy and other societal challenges.

This exploratory study is guided by two key research objectives: O1. To provide a systematic analysis of conspiracy beliefs in selected CEE countries, considering the specificity of post-communist countries O2. To analyse how demographic, ideological, and informational variables, including fear of COVID-19, religiosity, political

orientation, gender, and trust in media and experts, shape conspiracy beliefs in Poland, Romania, and Slovenia.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

Conspiracy theories (CTs) provide simplified, emotionally compelling explanations for complex socio-political events, often attributing them to secret plots orchestrated by powerful elites (Brotherton et al., 2013; Uscinski et al., 2016, pp. 57–71). They frequently emerge during periods of crisis, such as wars, pandemics, or political instability, as individuals seek certainty and control in uncertain situations (Douglas et al., 2017, pp. 538–542). In the context of the COVID-19 pandemic, conspiracy beliefs became particularly salient among unvaccinated individuals, as distrust in institutional authority and reliance on alternative narratives shaped public attitudes toward vaccination (Pummerer et al., 2021, pp. 49–59).

Psychological and Ideological Predictors of Conspiracy Thinking

Several psychological and ideological factors shape susceptibility to CTs:

- Fear of COVID-19 has been identified as a key predictor of conspiracy beliefs. Individuals who express lower levels of fear toward the virus are more likely to endorse CTs, suggesting that risk perception plays a critical role in shaping trust in official narratives (Jolley & Douglas, 2014).
- Religiosity plays a dual role in conspiracy thinking. Intrinsic or private religiosity -understood as the personal internalization of faith as a source of existential meaning - is positively associated with CTBs. In contrast, engagement in organized religious practices (e.g., attending services) correlates with lower CTBs. This distinction echoes classic typologies of religiosity and suggests that institutional religious participation may provide protective socialization mechanisms (Allport & Ross, 1967, pp. 432–443; Swami & Furnham, 2014, pp. 218–236).

- Political ideology is a significant factor. In contrast to Western Europe, where CTBs are typically linked to far-right populism, our data from post-communist CEE countries reveal a stronger association with left-wing orientation. In this context, left-leaning views often reflect anti-elitist, anti-neoliberal, or system-critical attitudes rather than traditional socialist affiliations (Luca, 2017, pp. 279–281; van Prooijen & Krouwel, 2019, pp. 159–163).

The Role of Information Sources and Media Trust

The way individuals consume information significantly affects their likelihood of endorsing CTs:

- Higher trust in traditional media (e.g., TV, newspapers) and medical professionals is negatively associated with CTBs, highlighting the role of institutional credibility in countering misinformation (Ejaz et al., 2021, pp. 162–178).
- In contrast, greater reliance on digital media, family, and friends as primary sources of information sources is positively linked to CTBs. This pattern reflects the effects of fragmented media environments, personalized content algorithms, and the proliferation of unverified narratives in informal networks (Jin et al., 2024; Dow et al., 2021).
- Institutional distrust, particularly regarding health authorities, amplifies conspiracy beliefs, reinforcing their function as alternative epistemic systems. In the post-communist context, where media systems evolved from centralized propaganda to polarized pluralism, such distrust has deep cultural roots and continues to shape information behaviors (Imhoff & Bruder, 2014, pp. 25–43; Marková, 2004).

Sociocultural Influences on CTs in Post-Communist Europe

The legacy of state-controlled media and political propaganda in post-communist societies has fostered a long-standing culture of distrust toward official narratives. During the socialist era, communication

was heavily censored and infused with ideological dogma, ranging from glorification of leadership to the demonization of the West, often framed as conspiratorial threats against the people. Such narratives not only served as instruments of state control but also normalized a worldview where hidden intentions were presumed (Astapova et al., 2020).

Although democratization brought formal media pluralism, it did not restore institutional trust. Post-communist societies have instead experienced rapid media fragmentation, partisan polarization, and the rise of commercial populist outlets that often replicate conspiratorial rhetoric. In this environment, digital platforms amplify alternative truth claims, while institutional distrust, rooted in both historical memory and contemporary political dynamics, continues to fuel conspiracy thinking in the region.

This framework highlights how psychological (fear of COVID-19), ideological (political orientation, religiosity), and informational (media trust, institutional credibility) factors intersect to shape conspiracy beliefs in post-communist Europe. By recognizing the historical, cultural, and social dimensions of CTBs, this study provides valuable insights into how crisis communication strategies and policy interventions can be designed to counteract misinformation and build public trust in CEE societies. These theoretical considerations inform the empirical model tested in this study, which examines CTBs among unvaccinated individuals in four CEE countries.

Hypothesis

Based on the theoretical framework and previous empirical findings, this study formulates the following directional hypotheses regarding the psychological, ideological, and informational determinants of conspiracy beliefs (CTBs) among unvaccinated individuals in post-communist Central and Eastern Europe:

H1: Institutional trust and information sources significantly predict conspiracy beliefs. Lower trust in traditional media and medical experts, combined with greater reliance on digital media and information from family and friends, will be associated with stronger CTBs.

- H2: Psychosocial factors predict conspiracy beliefs. Lower fear of COVID-19 and higher private religiosity will be associated with stronger CTBs, whereas engagement in organized religious practices and higher education attainment will be associated with weaker CTBs.
- H3: Left-wing political orientation will be positively associated with conspiracy beliefs, reflecting the specific ideological dynamics of the CEE context.

RESEARCH METHODOLOGY

Sample

This study employed a cross-sectional quantitative design to examine attitudes toward vaccination and conspiracy beliefs among unvaccinated individuals aged 15 and above in three Central and Eastern European countries: Poland, Romania, and Slovenia. Data collection was conducted exclusively online in April 2021, using a combination of marketing research panels (to ensure diversity in recruitment) and snowball sampling via social media and mailing lists (to reach vaccine-hesitant populations). April 2021 was selected because it captured attitudes at an early stage of the COVID-19 vaccination rollout in the study countries, when vaccination campaigns were underway, but a large share of the population remained unvaccinated and public debate about vaccination was particularly salient. Panel recruitment was facilitated by established online providers operating in each country. All participants provided informed consent, and participation was voluntary and anonymous.

A total of 1,641 unvaccinated individuals completed the survey: 308 in Poland, 391 in Romania, and 942 in Slovenia. The study cohort comprised 52.2% female and 47.8% male participants, with a calculated mean age of 44.88 years. Poland, Romania, and Slovenia were selected as post-communist EU member states to enable cross-country comparison within a comparable institutional setting, while allowing for variation in key explanatory factors addressed in this study, particularly religiosity and trust in media and institutions. For the regression analyses, we included only countries

with sufficiently large country samples collected in the same period (April 2021).

Given the non-random sampling approach, this study does not claim to be representative of national populations. Instead, it specifically targets unvaccinated individuals as a distinct subgroup of interest. While post-stratification weighting was applied for gender and age, this adjustment does not fully mitigate selection bias inherent to online recruitment methods, including possible overrepresentation of digitally active or ideologically engaged individuals.

The sample initially included respondents from Hungary (N = 83, collected in October 2021); however, these cases were excluded from final regression analyses due to the timing mismatch and limited statistical power.

At the time of data collection, COVID-19 vaccination had become a deeply polarized issue in CEE countries. Targeting unvaccinated individuals thus offered a unique lens into belief systems shaped by institutional mistrust and alternative knowledge structures.

Measures

This study used a structured questionnaire consisting of 30 questions across seven thematic sections, developed on the basis of established literature and aligned with the study's key variables: conspiracy beliefs, trust in institutions and media, religiosity, COVID-19 fear, and sociodemographic characteristics. Multi-item indices were subjected to exploratory factor analysis (EFA) and reliability testing.

The majority of items were evaluated using a 5-point Likert scale, allowing for nuanced assessment of participants' responses. Respondents were identified as unvaccinated through an initial screening question. The main constructs were operationalized as follows:

- Institutional and Media Trust: Trust in governmental institutions, health authorities, traditional media, and alternative sources (e.g., social media, family and friends).
- Conspiracy Beliefs: Measured using the Conspiracy Mentality Questionnaire (CMQ) by Bruder et al. (2013), adapted to the context of COVID-19-related conspiracies.

- Religiosity: Assessed through affiliation, religious practices, and two dimensions of religious orientation: *private/intrinsic* (faith as personal truth) and *organized/extrinsic* (religious participation), following the model by Allport and Ross (1967).
- Fear of COVID-19: Measured via a single Likert-type item on subjective fear of infection.
- Sociodemographic Variables: Included gender, age, education, political orientation (left–right), and self-assessed socioeconomic status.

The instrument also included experimental items on epistemic cognition and susceptibility to misinformation (Sinatra & Lombardi, 2020, pp. 120–131; Šrol et al., 2022), which were not included in the main regression models but offer material for future analysis.

The original questionnaire was developed in English and translated into Polish, Romanian, Hungarian, and Slovenian. Translation fidelity was ensured via back-translation, followed by pretesting ($n = 10$ per country) to refine both linguistic and conceptual clarity.

Data analysis

To test the hypotheses and address the research questions, statistical analyses were conducted using IBM SPSS Statistics (version 26). A standard significance threshold of $\alpha = 0.05$ was applied, and values in the range of $0.05 < p < 0.1$ interpreted as statistical trend.

The analysis proceeded in three stages. First, descriptive statistics and bivariate analyses (e.g., t-tests and Pearson correlations) were used to examine associations between conspiracy beliefs (CTBs) and sociodemographic, ideological, and psychological variables. Second, exploratory factor analysis (EFA) and reliability testing (Cronbach's alpha) were conducted to validate multi-item indices, including those measuring institutional trust and conspiracy beliefs. A cumulative CTB index was created by averaging standardized items from the adapted CMQ scale.

Third, a multiple linear regression model was constructed to identify predictors of CTBs. The model included eight predictors: fear of COVID-19, private religiosity, religious practices, political orientation, gender, and trust in three information sources (traditional

media, digital media, family/friends). Four control variables were included: age, education, settlement type, and subjective socioeconomic status. Cases from Hungary ($N = 83$) were excluded due to later collection timing and low statistical power.

Multicollinearity was assessed using VIF and tolerance values, and all continuous predictors were standardized prior to model estimation to allow comparability of coefficients.

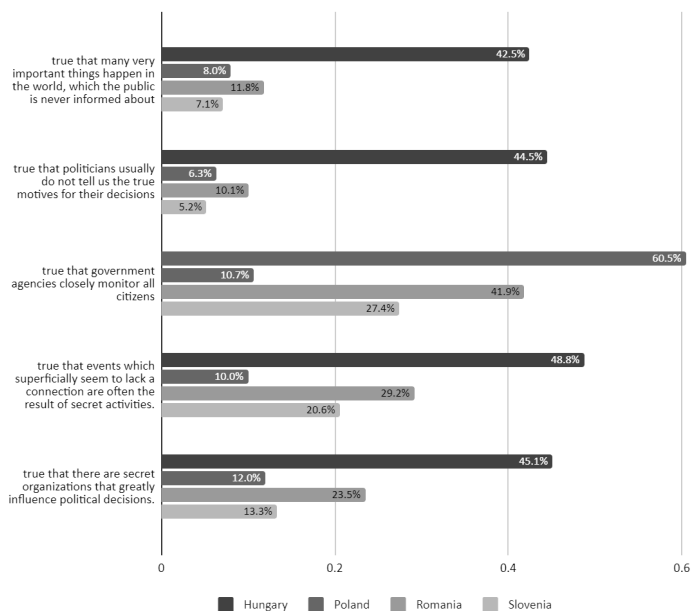
RESULTS

Descriptive Results

Descriptive analyses revealed notable country-level differences in conspiracy beliefs (CTBs) among unvaccinated individuals. As depicted in Figure 1, Slovenia and Poland exhibited the highest average CTB scores, while Hungary recorded the lowest levels, with Romania situated between the two extremes. Among specific conspiracy items, statements such as “government agencies closely monitor all citizens” and “seemingly unrelated events are often connected by secret activities” showed the most pronounced cross-national disparities.

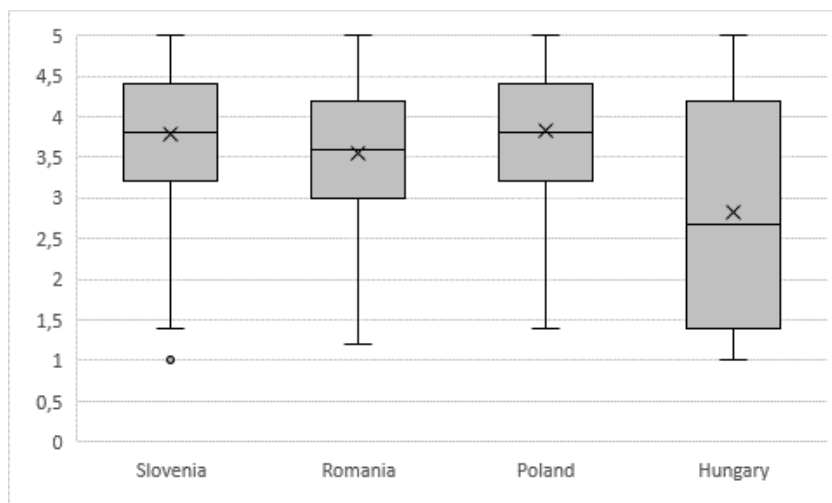
Figure 2 presents the mean cumulative CTB index by country. Although average CTB levels differ across countries, post hoc comparisons using the Bonferroni test revealed no statistically significant differences between Slovenia and Poland. Hungary displayed the highest within-group variability in CTBs, suggesting greater heterogeneity of conspiracy belief endorsement among its unvaccinated population.

Figure 1. Conspiracy Theory Beliefs statement by Country (% Somehow and Certainly True)

Source: own elaboration based on the study.

Figure 2. Mean Cumulative index of Conspiracy theories beliefs by country

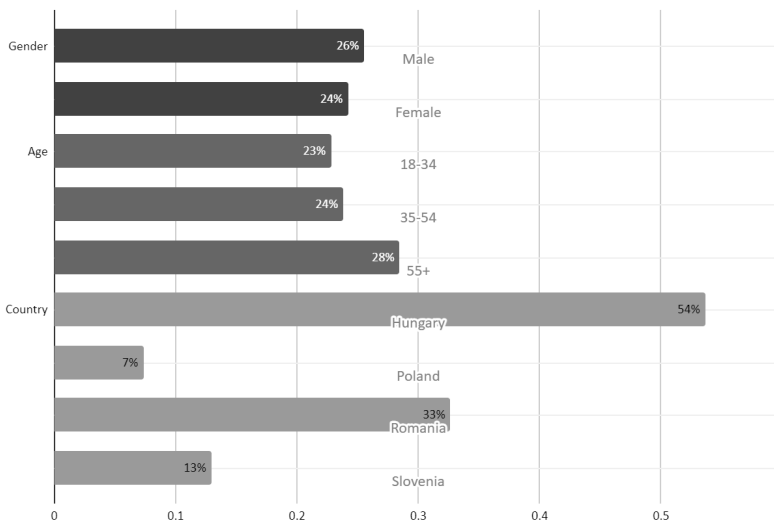

Source: own elaboration based on the study.

Bivariate analysis

Figures 3 and 4 present the results of bivariate comparisons between conspiracy beliefs (CTBs) and key sociodemographic and ideological variables.

Figure 3. Share of respondents who believe at least one conspiracy theory by main variables

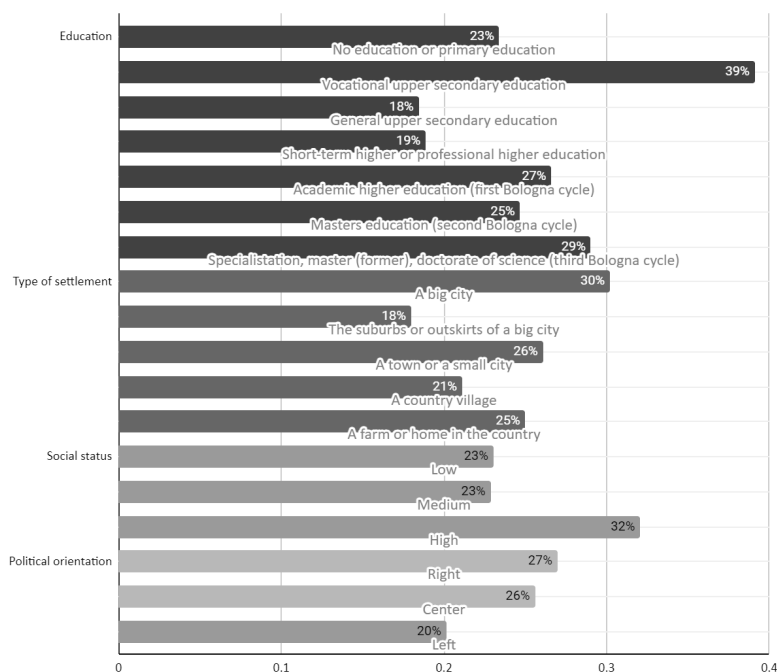
Source: own elaboration based on the study.

Significant differences in CTB scores were observed in relation to education level, urbanization, subjective socioeconomic status, and political orientation. Individuals with general secondary or non-academic higher education levels exhibited the highest CTB scores, compared to those with either lower (primary education) or higher (academic tertiary education) qualifications. This non-linear pattern suggests that moderate levels of formal education may be associated with greater susceptibility to alternative narratives.

Urbanization was also related to CTBs: respondents living in larger cities reported lower CTB scores than those residing in smaller towns or rural areas. Similarly, higher subjective socioeconomic status was associated with lower CTB endorsement.

In terms of political orientation, individuals identifying with the left-wing spectrum demonstrated the strongest CTB endorsement, particularly in Slovenia and Poland. These patterns are consistent with our theoretical expectations regarding the ideological dynamics of post-communist societies.

Figure 4. Share of respondents who believe at least one conspiracy theory by social status

Source: own elaboration based on the study.

The Multiple Regression Model

To test the main hypotheses (H1–H3), a multiple linear regression model was estimated, excluding respondents from Hungary. The model accounted for approximately 15% of the variance in conspiracy beliefs (adjusted $R^2 = 0.153$).

Several significant predictors of CTBs were identified (see Table 2 for full coefficients). Among negative predictors, greater fear of COVID-19 ($\beta = -.083$, $p < .01$), higher frequency of religious practices ($\beta = -.119$, $p < .001$), and greater trust in traditional media ($\beta = -.152$, $p < .001$) and medical experts ($\beta = -.268$, $p < .001$) were associated with lower CTB scores.

Table 1. The Variance of the multiple regression model (without Hungary)

Model Summary	
Model	Adjusted R Square
1	,153
Predictors: (Constant), Slovenia, Q17_pro1 Medical professionals & scientific sources, gend_f Female, Q9_ser At least slightly serious effects of the COVID-19 infection, Q22_2 Age on the day of responding, Q27_cit Living in a town or city, Q28 At the top (10) of the ladder are the people who are the best off, [...]. At the bottom (1) are the people who are the worst off, those who have the least money, least education, worst jobs, or no job. [...], Q29_left, Q11_anx Anxiety (DAS), Q24_hig Higher education, Q17_dme Digital media, Q10_wor At least moderately worried of the virus, rel_ha1 Religious habits new, Q17_fam Family and friends, Q17_tme Traditional media, Poland, rel_in1 Intimate religion new, Q8_yes Had COVID-19 infection, Q11_stre Stress (DAS), Q11_dep Depression (DAS)	

Source: own elaboration based on the study.

Table 2. The final multiple regression model (without Hungary)

Coefficients							
Model	Unstan- dardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
Q10_wor At least moderately worried of the virus	-,176	,052	-,083	-3,372	,001	,827	1,209
rel_ha1 Religious habits new	-,079	,021	-,119	-3,776	,000	,507	1,974
rel_in1 Intimate religion new	,122	,020	,195	6,059	,000	,486	2,056
Q29_left	,177	,044	,095	3,977	,000	,888	1,126
Q22_1_gend_f Female	,132	,038	,078	3,419	,001	,963	1,039
Q17_tme Traditional media	-,122	,022	-,152	-5,509	,000	,662	1,510
Q17_dme Digital media	,063	,023	,072	2,751	,006	,743	1,346
Q17_pro1 Medical professionals & scientific sources	-,212	,022	-,268	-9,558	,000	,638	1,568
Q17_fam Family and friends	,082	,019	,108	4,231	,000	,774	1,292
a. Dependent Variable: Q18_cbe1							

Source: own elaboration based on the study.

Conversely, significant positive predictors included higher private religiosity ($\beta = .195$, $p < .001$), left-wing political orientation ($\beta = .095$, $p < .001$), female gender ($\beta = .078$, $p < .01$), and greater trust in digital media ($\beta = .072$, $p < .01$) and information from family and friends ($\beta = .108$, $p < .001$).

These findings confirm Hypotheses H1 (role of trust and information sources), H2 (role of psychosocial factors), and H3 (association of left-wing ideology with CTBs), although the observed gender effect – higher CTBs among women – deviates from some previous literature.

3.4. Hypothesis Evaluation

The regression analysis provides substantial support for the proposed hypotheses.

Hypothesis 1 (H1) was confirmed: Trust in institutions and sources of information significantly predict conspiracy beliefs. Specifically, higher trust in traditional media and medical experts was associated with lower CTB, whereas greater trust in digital media and family/friends predicted higher CTB levels.

Hypothesis 2 (H2) received partial support. Lower fear of COVID-19 and higher private religiosity were significantly associated with stronger CTBs, while greater engagement in religious practices was linked to lower CTB. However, the gender effect observed, higher CTB levels among women, was contrary to initial expectations and warrants further investigation.

Hypothesis 3 (H3) was fully confirmed. Left-wing political orientation was positively associated with conspiracy beliefs, reflecting the specific ideological landscape of post-communist Central and Eastern Europe.

Overall, the findings indicate that psychological, informational, and ideological factors interact in shaping conspiracy thinking in the post-communist context. The patterns observed underscore the necessity of culturally sensitive approaches to understanding and addressing conspiracy beliefs in this region.

DISCUSSION

This study investigated the sociocultural and psychological determinants of conspiracy beliefs (CTBs) among unvaccinated individuals in three post-communist countries: Poland, Romania, and Slovenia. The findings offer empirical support for the hypothesis that trust in institutions, information sources, religiosity, political orientation, and psychosocial factors such as fear of COVID-19 play a significant role in shaping conspiracy beliefs within this regional context.

Consistent with prior research, greater trust in traditional media and medical professionals was negatively associated with CTBs, whereas greater reliance on digital media and informal information sources predicted higher CTB endorsement. These results align with findings that fragmented media ecosystems and online echo chambers amplify distrust and facilitate the spread of conspiratorial narratives (Vosoughi et al., 2018, pp. 1146–1151; Bridgman et al., 2020; Garrett, 2017, pp. 370–376).

As anticipated, fear of COVID-19 emerged as a protective factor against CTBs. Individuals with lower levels of fear were more likely to reject official narratives and endorse alternative explanations, corroborating the patterns observed in prior studies (Pummerer et al., 2021, pp. 49–59; Jolley & Douglas, 2014).

Religiosity displayed a dual effect. While participation in religious practices correlated with lower CTBs, higher private (intrinsic) religiosity was associated with stronger conspiracy thinking. This distinction echoes previous findings that individualized belief systems may act as alternative epistemologies, increasing susceptibility to conspiratorial explanations (Swami & Furnham, 2014, pp. 218–236; Hart & Graether, 2018, pp. 229–237).

A notable regional pattern emerged regarding political ideology. Contrary to trends reported in Western Europe, left-wing political orientation was positively associated with CTBs in our sample. This result likely reflects specific post-communist dynamics, including historical distrust of neoliberalism and disillusionment with political elites (van Prooijen & Krouwel, 2019, pp. 159–163; Astapova et al., 2020).

Unexpectedly, women reported higher CTB levels than men. Although prior studies typically associate stronger conspiracy beliefs

with male respondents (Guess et al., 2019; Biddlestone et al., 2020, pp. 663–673), this deviation may reflect pandemic-specific dynamics, such as heightened perceptions of vulnerability or differences in media consumption patterns among women during the COVID-19 crisis.

The analysis of socioeconomic and educational variables also revealed non-linear patterns. Higher subjective socioeconomic status and urban residence were associated with lower CTBs, whereas education demonstrated a curvilinear relationship: individuals with middle levels of education exhibited higher CTB scores than those with either lower or higher educational attainment. This finding highlights the complexity of cognitive and social factors underlying conspiracy thinking (Douglas et al., 2019, pp. 3–35).

Country-level differences, particularly higher CTBs observed in Slovenia and Poland, likely stem from historically rooted institutional distrust and the enduring influence of religious and community-based knowledge networks. These findings underscore the importance of culturally sensitive strategies in public health communication, tailored to the specific historical and social contexts of Central and Eastern Europe.

While the regression model explained a modest portion of variance in CTBs (adjusted $R^2 = 0.153$), the observed patterns reinforce the multifactorial nature of conspiracy beliefs. Future research should further explore emotional, cognitive, and exposure-related mechanisms underlying CTB formation, especially in transitional societies characterized by persistent distrust.

CONCLUSIONS

This study contributes to a growing body of research on the psychological, ideological, and informational determinants of conspiracy beliefs (CTBs) in post-communist Central and Eastern Europe. Our findings reveal that lower trust in institutions and traditional media, greater reliance on informal digital networks, personal religiosity detached from institutional practice, and left-wing political orientation are significant predictors of stronger CTB endorsement among unvaccinated individuals.

Country-level differences, particularly the higher CTBs observed in Slovenia and Poland compared to Romania, likely reflect the historical and cultural legacies of institutional distrust and the enduring influence of alternative information networks. These patterns emphasize the necessity of culturally sensitive approaches to public health communication that address dominant epistemic sources outside official channels.

While our findings offer valuable insights, they must be interpreted in light of certain limitations, including the non-representative sampling and the modest explanatory power of the regression model. Future research should further investigate the emotional, cognitive, and media-related mechanisms that foster conspiracy thinking, particularly in transitional societies marked by political polarization and historical distrust.

Overall, this study highlights the complex interplay of psychosocial, ideological, and informational factors in shaping conspiracy beliefs and underscores the importance of contextually grounded strategies to rebuild public trust and resilience against misinformation.

LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

Several limitations of this study should be acknowledged. First, although data were collected in four Central and Eastern European countries, the final regression analyses included only Poland, Romania, and Slovenia. The Hungarian sample was excluded due to smaller size and delayed data collection, which may limit the generalizability of findings across the broader CEE region.

Second, the focus on unvaccinated individuals, while methodologically justified by the research aims, restricts comparisons with vaccinated populations. Future studies should incorporate broader sampling frames to allow a more comprehensive analysis of ideological and informational predictors across different groups.

Third, the non-probabilistic, online sampling approach introduces potential selection biases. Although post-stratification weighting was applied to adjust for gender and age, participants may overrepresent digitally active or ideologically polarized individuals, thereby limiting generalizability to the full populations of the surveyed countries.

Finally, the cross-sectional design precludes causal inference. Longitudinal research is needed to explore the dynamic relationships between trust, media consumption, political ideology, and conspiracy beliefs over time, particularly during periods of societal upheaval.

Despite certain limitations, this study provides significant insights into the socio-psychological mechanisms underlying conspiracy beliefs in post-communist societies and underscores the necessity of culturally sensitive approaches in combating misinformation and fostering trust.

REFERENCES

- Allport, G.W., & Ross, J.M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.
- Asapova, A., Colăcel, O., Pintilescu, C., & Scheibner, T. (eds.) (2020). *Conspiracy Theories in Eastern Europe: Tropes and Trends* (1st ed.). Abingdon–New York: Routledge.
- Biddlestone, M., Green, R., & Douglas, K.M. (2020). Cultural orientation, power, belief in conspiracy theories, and intentions to reduce the spread of COVID-19. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 663–673.
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., & Wójcik, A. (2013). Harmful ideas: The structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland. *Political Psychology*, 34(6), 821–839.
- Bridgman, A., Merkley, E., Loewen, P.J., Owen, T., Ruths, D., Teichmann, L., & Zhilin, O. (2020). The causes and consequences of COVID-19 misperceptions: Understanding the role of news and social media. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3).
- Brotherton, R., French, C.C., & Pickering, A.D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The Generic Conspiracist Beliefs Scale. *Frontiers in Psychology*, 4, 279.
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, 225.
- Douglas, K.M., Sutton, R.M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542.
- Douglas, K.M., Uscinski, J.E., Sutton, R.M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C.S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3–35.

- Dow, B.J., Johnson, A.L., Wang, C.S., Whitson, J.A., Menon, T. (2021). The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. *Social and Personality Psychology Compass*, e12636.
- ECDC (2020). *COVID-19 vaccination and communication: A guide to improving vaccine uptake in the EU/EEA*. European Centre for Disease Prevention and Control. <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/covid-19-vaccination-and-communication-guide-improving-vaccine-uptake> (accessed on: 03.03.2025).
- Ejaz, W., Ittefaq, M., & Seo, H. (2021). Factors associated with the belief in COVID-19 related conspiracy theories in Pakistan. *Health, Risk & Society*, 23(3-4), 162–178.
- Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., & Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 1–30.
- Garrett, R.K. (2017). The “echo chamber” distraction: Disinformation campaigns are the problem, not audience fragmentation. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 370–376.
- Guess, A.M., Nagler, J., & Tucker, J.A. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), eaau4586.
- Hart, J., & Graether, M. (2018). Something’s going on here: Psychological predictors of belief in conspiracy theories. *Journal of Individual Differences*, 39(4), 229–237.
- Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25–43.
- Jin, S., Zilinsky, J., Pradel, F., & Theocharis, Y. (2024). Beliefs in conspiracy theories and online news consumption during the onset of the COVID-19 pandemic. *Journal of Quantitative Description: Digital Media*, 4.
- Jolley, D., & Douglas, K.M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *PLoS ONE*, 9(2), e89177.
- Luca, I. (2017). Postcolonial Europe? Essays on post-communist literatures and cultures. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 25(2), 279–281.
- Marková, I. (2004). *Trust and democratic transition in post-communist Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ortmann, S., & Heathershaw, J. (2012). Conspiracy theories in the post-Soviet space. *The Russian Review*, 71(4), 551–564.
- Popa, A.D., Enache, A.I., Popa, I.V., Antoniu, S.A., Dragomir, R.A., & Burlacu, A. (2022). Determinants of the Hesitancy toward COVID-19

- Vaccination in Eastern European Countries and the Relationship with Health and Vaccine Literacy: A Literature Review. *Vaccines*, 10(5), 672.
- Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2021). Conspiracy theories and their societal effects during the COVID-19 pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49–59.
- Sinatra, G.M., & Lombardi, D. (2020). Evaluating sources of scientific evidence and claims in the post-truth era may require reappraising plausibility judgments. *Educational Psychologist*, 55(3), 120–131.
- Slavec, A., Iwanowska, M., Bałandynowicz-Panfil, K., Olah, Ș., Šoštarič Zvonar, M., Štebe, J., Łosiewicz, M. (2024). Determinants of COVID-19 vaccination intention in Central and Eastern Europe: A cross-sectional study in Poland, Romania, and Slovenia. *Archives of Public Health*, 82, 60.
- Swami, V., & Furnham, A. (2014). *Political paranoia and conspiracy theories*. In J.W. van Prooijen & P.A.M. van Lange (eds.), *Power, Politics, and Paranoia: Why People Are Suspicious of Their Leaders* (pp. 218–236). Cambridge: Cambridge University Press.
- Šrol, J., Čavojová, V., Ballová Mikušková, E. (2022). Finding Someone to Blame: The Link Between COVID-19 Conspiracy Beliefs, Prejudice, Support for Violence, and Other Negative Social Outcomes. *Frontiers in Psychology*, 12, 726076.
- University Of Amsterdam (2023). *Conspiratorial Memory: Cultures of Suspicion in Post-Socialist Europe*. <https://asca.uva.nl/research/funded-research-projects/conspiracies/conspiracies.html> (accessed on: 27.02.2025).
- Uscinski, J.E., Klofstad, C., & Atkinson, M.D. (2016). What drives conspiratorial beliefs? The role of informational cues and predispositions. *Political Research Quarterly*, 69(1), 57–71.
- Van Prooijen, J.-W., & Krouwel, A.P.M. (2019). Psychological features of extreme political ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 159–163.
- Van Prooijen, J.-W. (2022). The psychological benefits of believing conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101352.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons
Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

MALWINA SZAREK

<http://orcid.org/0000-0003-0355-9275>

Uniwersytet Szczeciński
malwina.szarek@usz.edu.pl

HUBERT PACHCIAREK

<http://orcid.org/0000-0003-0582-1740>

Uniwersytet Szczeciński
hubert.pachciarek@usz.edu.pl

BARTOSZ MAZURKIEWICZ

<http://orcid.org/0009-0005-3371-3706>

bartosz.mazurkiewicz@usz.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2728

Shaping the images of local politicians in social media using patriotic themes; with examples from towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of the article is to examine the use of patriotic themes in social media by local politicians of selected towns in Subcarpathia (Dębica, Jarosław) and Western Pomerania (Police, Szczecinek) as part of the creation of the personal brand image of town councilors.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem is to determine the attitude of local politicians toward patriotism as a tool for personal branding on social media. Therefore, a content analysis of posts made on the social networking site Facebook by councilors of selected cities in the period from January 1, 2024 to June 30, 2024 was conducted, and examined the audience's reaction to the posts in question. This was followed by a comparative analysis of local politicians in Subcarpathia and West Pomerania.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The specific nature of the work of councilors, means that patriotism should be an important element in shaping the personal brand image of councilors, emphasizing their dedication to the service they perform.

Suggested citation: Szarek, M., Pachciarek, H., & Mazurkiewicz, B. (2026). Shaping the images of local politicians in social media using patriotic themes; with examples from towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania. *Horizons of Politics*, 17(58), 345–365. DOI: 10.35765/HP.2728.

RESEARCH RESULTS: Posts of a patriotic nature accounted for 2% in Police, 3.4% in Szczecinek, 11.7% in Jarosław and 12% in Dębica of all posts published via Facebook during the period under study. Most often, these messages were about local patriotism, and least often about economic patriotism. Audience reactivity to posts of a patriotic nature was low.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: There is a lack of consistent and conscious basing of the personal brand image of local politicians in social media on patriotism. By far, local politicians of the researched towns of Subcarpathia (Dębica and Jarosław) placed patriotic posts much more often than those from Polish Western Pomerania (Police and Szczecinek). Councilors adjust the intensity of patriotic posts according to audience expectations.

KEYWORDS:

social media, image shaping, national patriotism, local patriotism, economic patriotism

INTRODUCTION

Contemporary social media not only provides communication, but also a space in which the image of one's personal brand is constructed, either at a private or professional level, and this affects individuals (e.g., politicians), business enterprises (e.g., companies) and public bodies (e.g., towns). The ever-growing number of users of social networking sites such as Facebook (FB) or Instagram means that these have real consequences on social and professional life. One undisputed advantage of this form of communication platform is that it is accessible everywhere, anywhere, and at any time (the only limiting factor being access to the Internet) which makes the spread of information to the recipient fast. Election campaigns are increasingly conducted with the help of social media, which provide effective tools to formulate one's image and build a personal brand (Boratyn, 2020; Lakomy, 2013). In the political context, the latter becomes especially relevant when promoting relations with the younger sections of the electorate. The politicians act both at central and local levels through their profiles online: creating and sharing content with the express purpose of earning the trust and interest of the citizens; they represent their point of view and popularize the values which are guiding them

within their political activity, and because they have been elected by the citizens of a town or a region, they also bear the values of a given community. An engagement in public affairs, whether this is at the national level (taking care of state community affairs between the state and the homeland), or whether it is at the local (involvement in activities for the “small homeland”, or at the economic level (being concerned with the economic well-being of the country) would not be effective without a patriotic sentiment. Development of patriotism in these three dimensions (national, local, and economic), along with coherence of the activities undertaken in this field, are determined as two significant features of an efficient functioning of the state. Patriotism is a value in itself that is placed in service for the consolidation of national and local identity (Tischner, 1994, p. 515).

Over the last decade, through numerous publications in the Polish literature, increased interest can be observed into research on the possibility of using social media by politicians (e.g., Porębski & Karasek-Kędzior, 2015; Bodys, 2015; 2016; Szwed-Walczak, 2017), or there are narrower studies concerning the use of social media by local politicians in communication with the local community (e.g., Bąk & Kubisz-Muła, 2017; Choroś & Skrabacz, 2014; Olszanecka-Marmola, 2015), the creation of an image (Szmigiel-Rawska & Tavares, 2019; Posyłek, 2017; Adamik-Szysiak, 2023, 2014) presenting the relationship of a politicians' activity in social media to the election result (Boratyn, 2018, 2020) or emotionality and bias of political messages disseminated on social media (Adamik-Szysiak, 2025). Equally rich is the foreign literature on the subject (e.g., Heiss, Schmuck, & Matthes, 2019; Bossetta, Dutceac Segesten, & Trenz, 2017; Bellström, Magnusson, Pettersson, & Thorén, 2016).

The development of the image of a politician's personal brand with patriotic leading topics is one of the most relevant but so-far unexplored areas. In the face of this, the present article will strive to evaluate attitudes of local politicians, in selected towns of Subcarpathia and Polish Western Pomerania, regarding patriotism in its national, local, and economic dimensions and to verify whether patriotic motives are used by town councilors in social media as part of the creation of their image as local politicians. The subjects of analysis were posts that were placed on FB by the town councilors in the period from 1st January 2024 to 30th June 2024. Therefore, based

on the performed analysis mentioned above, an attempt has been made to answer the following research questions:

1. Of the surveyed councilors in these towns, what proportion create posts concerning patriotism on FB?
2. What is the dimension of the patriotic posts, that is, national, local or economic?
3. Did more frequent patriotic posts appear during the pre-election period?
4. Were patriotic messages more frequent in the posts of politicians from the towns in Subcarpathia or in Polish Western Pomerania?
5. Did the patriotic posts spur the receiver into reacting, and if so, to what kind of reaction: as a “like”, share, or comment?

RESEARCH METHODS AND TOOLS

This paper has been prepared within the framework of the research project “Local politicians, patriotism and threat perception. Comparison of towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania” realized within the framework of the program: Science for Society II at the Ministry of Science and Higher Education during the years 2024–2026. This seeks to analyze the attitudes of local politicians towards patriotism and to position them on the scale of national, local, or economic dimensions, together with the perception of threats to security in the largest towns (over 20 000 residents, referred to here as “towns”) in Subcarpathia (10 towns) and Polish Western Pomerania (11 towns). The selection of these extreme regions was dictated by the assumption that local politicians would have different approaches to shaping patriotism (taking into account the history and geographical location of both regions).

The first step in the research involved the analysis of social media platforms of the local politicians – the councilors for the 2024–2029 term of office – in two towns of Subcarpathia: Jarosław and Dębica, and two towns of Polish Western Pomerania: Szczecinek and Police. It was decided to select towns with similar numbers of residents that are not provincial cities. An attempt was also made to take into consideration the location of the outermost towns of a given region,

i.e., in Subcarpathia: Dębica in the west, Jarosław in the east; in Polish Western Pomerania: Police in the west, Szczecinek in the east. The research conducted involved an analysis of posts published by councilors of the chosen towns in social media ($n=6698$) in the period from 1st January 2024 to 30th June 2024 (six months). It included the time before the local elections, during the election campaign and after the elections. The source of data was FB, a social networking site most frequently used for communication by over 3 billion people around the world (Statista.com, 2024), but also by local politicians in Poland (Bąk & Kubisz-Muła, 2017, p. 135; Choroś & Skrabacz, 2015, pp. 111–112). The basic research method was the content analysis (quantitative and qualitative).

The subject of the analysis was the content of posts published by councilors of the chosen towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania. In this paper, every message displayed by a local politician – the owner of the given profile in the period under review – was analyzed, taking into consideration its content (e.g. text, graphics, photo, film) and the recipients' reaction to a given post with the number of "likes", comments, and shares.

The general objective of the research was to confirm that using patriotic threads by town councilors in social media is one of the elements used to shape the image of local politicians. Attention was given particularly to confirm whether the town councilor used patriotic threads as one of the elements to shape their image as a local politician. For this purpose, the general subject of each post needed to be identified to classify them. Taking into account our own observations of councilors' activity in social media and similar studies to date (see Bellström et al., 2016, Szmigiel-Rawska & Tavares, 2019), seven categories of threads were defined, classifying the topics raised by local politicians in posts posted via FB. The following thematic categories were distinguished:

- **Patriotism.** Posts composed of national, local, and economic patriotism; discussed later in this article.
- **Family, Private Life.** From what has been observed so far, a large number of the councilors use one social media account for both private or professional purposes.
- **Cultural, sporting, and entertaining activities.** Events promoted by councilors and those in which they took part.

- **Economy, Finances, Investments.** All concerning national or local economies.
- **Politics, democracy, town council.** Posts political in their nature, connected with election campaigning or relations in the town council.
- **Education and Science.** Everything related to the scientific sphere and education, including town schools.
- **Prosocial activities.** Involvement in the local community engagement or the encouragement of prosocial activities.

To define the categories of social media posts, a pilot study was conducted, analyzing posts by selected councilors from the analyzed cities in a period prior to the research period. The goal was to determine the thematic scope of the posts and their frequency. It should be emphasized that the defined categories stem from the pilot study results and are therefore optimally adapted to the conditions in which councilors in the studied cities maintain their Facebook profiles. The introduction of additional categories was deemed inappropriate due to the fact that no posts were identified that could not be assigned to any of the categories described above.

The pilot study also allowed for the identification of an analytical problem related to the ambiguity of some posts: for example, a councilor went for a walk with his family, during which he stumbled upon a forgotten monument commemorating a local event from years past. The analysis then focused on which activity was dominant in the context of a given post: walking (sporting activity), walking with family (family, private life), or promoting local heritage (patriotism). Therefore, the authors decided to prioritize post categories from the highest priority (1), through the intermediate priority (2), to the least important (3). The study did not identify any posts that could be assigned to more than three categories. Furthermore, after collating the analysis results from all councilors, the number of posts assigned to more than one category proved to be marginal and, from the research perspective, negligible. Therefore, the presented research results concern the highest priority category (1) assigned to each post.

The analysis of posts in the main study was conducted directly by each researcher. No IT tools were used for this purpose. This decision was dictated by the authors' determination to correctly assign the context of individual posts to the appropriate categories.

However, to achieve a common understanding of the individual categories, after pilot studies and the designation of post categories, workshops were held during which the authors jointly assessed the numerous and diverse posts from councilors from different cities. The workshops were concluded when the authors achieved a common understanding of the post categories and a high level of uniformity in the assignments of the analyzed posts.

Comparative analysis then aimed at underlining differences or similarities between the two regions: Polish Western Pomerania and Subcarpathia, based on the patriotic threads of FB posts by local politicians.

PERSONAL BRANDING OF LOCAL POLITICIANS AND PATRIOTIC THEMES

The popularization of the Internet then created such conditions that nowadays nearly everybody shapes their image, their personal brand, more or less consciously. This applies especially to people holding elected functions, including the town councilors. Thanks to the construction of their personal brand, they can underline their distinctiveness, and this is extremely effective in building credibility and recognition within the social sphere (Mazurek, 2018, pp. 449–450). A personal brand is not only a person's name and surname, but also a pseudonym, the way a given person is perceived by the audience, and contributes to self-awareness. It is a set of functional features resulting from demographics, competences, experiences or declared attitudes, supplemented with an emotional element resulting from associations with the way the person is perceived by the audience. It has to be underlined that the functional parts of a personal brand can be managed relatively easily, whereas the emotional parts require not only greater involvement but also a more profound knowledge of the way the person is perceived (Niedźwiedziński et al., 2016, pp. 342–343).

It would seem that this personal brand has become one aspect of political success at all levels of government, from the central to the local. Whether this is effective depends on whether the following list of functions are correctly implemented: (1) the information: reaching recipients with information enabling identification of the

person; (2) the guarantee: effective shaping of the personal brand will permit an expectation that the person will be equally effective in carrying out commitments as in the care of their own image; (3) the promotional: to indicate positive associations with the person; (4) authenticity: the confirmation and evidence of the person's characteristics; (5) facilitating the decision-making processes of recipients: especially important in the case of politicians and members of local authorities; building a relation with a person allows electors to become accustomed to their own choices; (6) the symbolic: identification with the features personified by a given person; and, above all, (7) the function of distinction: by underlining the uniqueness and difference in relation to other candidates and building up recognition in this context (Nitkiewicz-Jankowska, 2016, pp. 25–26).

Building up an efficient personal brand, that is, a personal brand image via the Internet, calls for an indication of the values with which they would like to identify themselves and be identified by their recipients. The target market of recipients, together with the identification of competitors, also needs to be indicated. It is only on such grounds that the goals can be outlined for which a personal brand, and consequently its image, is set (Mazurek, 2018, pp. 452–454). One tool to define a personal brand is provided by the archetypes of personal brands elaborated by Mark and Pearson (2001) and these allow, based on images and references to broader categories, the definition of the type of desired image (Gałęcka, 2020, pp. 126–127).

Any work on the creation of a personal brand or image should always derive its starting point from the purpose for which it is to be created. Whichever the adopted range of goals, it is important that actions taken are consistent with regard to the image, be it in the private or professional spheres of a given person. It is the compatibility of personal individual activities and compatibility in values and views propounded that ensures credulity of the image of a person between public and private activity. It is worth mentioning here the concept of political authenticity as a social construction which is created and negotiated in communication processes among politicians, the media, and the audience (Luebke, 2021).

A resultant effect of choosing the target group, to whom the one's personal brand will be directed, is the selection of which channels and

tools of communication to use. Various recipients have different preferences for communication channels (either traditional or modern), tools used for this purpose, and the form of messages transmitted (Mazurek, 2018, p. 457). In social media, different groups of recipients have different preferences in regard to specific internet platforms. That often comes from the orientation of particular platforms towards particular social environments. It is well-known, for example, that LinkedIn is used by business people. By using different methods and depending on the various purposes, while building an image of a personal brand one should select such a combination of social media which would allow the best possible communication with recipients. In this respect, it was noticed during the research that, for the local government officials, FB still remained the most popular medium. FB enabled them to reach the voters directly, discuss issues with supporters or opponents, perform comparative activities by posting diverse messages, perhaps different in form and content, and perhaps containing the written word, recording, video, images, and more.

Following literature reports and our own research, the Authors resolved the following dominating categories of posts posted on FB: patriotism, private, events, economy, politics, education and science, and prosocial activity. Taking into consideration the specifics of the councilors' work, usually treated as a service for the local community, and considering the length limitation of the present paper, it was decided to analyze results of the patriotic content analysis in posts published by councilors. These were people responsible for the fate of their "Small Homeland", and part of the "Large Homeland", i.e., Poland. It would follow, therefore, that patriotism might be a necessary ingredient that needs to be a part of the candidates' image for the councilors, and the councilors themselves, in testifying to the commitment of the performed service. It is patriotism that needs to provide one support for the implementation of the function of a personal brand: involving warranty, promotion, symbolism, and, consequently, easier decisions for the electors.

According to general understanding, the meaning of the word "patriotism" has gained several explanations given by Polish and foreign authors, depending on several factors. A few definitions of patriotism in the three dimensions are given in Table 1.

Table 1. The concept of Patriotism in national, local and economic perspectives

Source	Definition
<i>National patriotism</i>	
Richey (2023, p. 358)	"the love of the nation-state"
Kopaliński (2001, p. 380)	"love of the homeland, the ability to sacrifice oneself for it, placing the good of one's country above one's own particular interests"
Heywood (2007, p. 176)	"feeling, psychological attachment to one's nation"
Kosterman & Feshbach (1987, p. 271)	"level of love and pride about one's nation"
<i>Local Patriotism</i>	
Bar-Tal & Staub (1997, p. 4)	"referring to individuals' attachment to a particular place defined mainly by geographical parameters, such as a neighborhood, village, city, and even a region"
Skorowski (1996, p. 151)	"love of the local community and affirmation of its goods, such as culture and territory"
Ossowski (1984, p. 18)	"small homeland"
<i>Economic Patriotism</i>	
Clift & Woll (2012, p. 312)	"evokes the subordination of economic objectives to the protection of homeland interests"
Sułkowski et al. (2022, p. 300)	"is steering national economy towards: statism, stronger country orientation and local entrepreneurship. From the entrepreneur's point of view, it is about making decisions that take into account the positive impact on the national community with which the entrepreneur identifies"
Obląkowska & Bartoszewicz (2023, p. 87)	"the economic patriotism of citizens is their attitude in life and their recognition of the vital importance of the forces of the national economy to their autonomy, security and prosperity, both as a national community and as individuals"

Source: own study.

This article consequently uses the division of patriotism into national, local, and economic. An attempt has been made to single out, after getting acquainted with the literature on the subject and the studies of public opinion research institutions (CBOS, 2017, 2016), the factors – characteristic elements – testifying to the occurrence of a specific type of patriotism.

It is thus that national patriotism occurs and manifests itself in the following aspects, among others: learning and cultivating the history of Poland; remembering the anniversaries of important events; passing to children respect for the homeland; promoting the native

language; participation in the celebration of national holidays; pride in the successes of Polish athletes; and educating the young generation in the spirit of patriotism.

The following may be evidence of local patriotism: participation in the celebration of local holidays; rooting for the local teams; support for local athletes; study of local history and traditions and their cultivation; memory about local heroes whose achievements are known to a wider audience; taking part in local elections; volunteer work for the local community; display of local symbols (coats of arms, flags, bugle calls) testifying attachment to the town; and creation and care for the places of remembrance, e.g., monuments, museums.

The third dimension to patriotism – economic – as seen from the consumer, producer and state perspectives (Krzemień, 2019, pp. 65–71) includes evidence showing the promotion of Polish origin (was the product produced in a Polish company? Was it made in Poland? Does this company pay taxes in Poland?); the buying from shops with local ownership; paying taxes honestly; and further: the investment and development in local businesses; popularisation of the local economy; and formation of an economic identity of the town.

RESEARCH RESULTS

Each of the towns had a town council composed of 21 councilors. During the first half of the year 2024, 18 councilors of Police, Dębica and Jarosław and 17 councilors of Szczecinek had an active FB profile account (Table 2). In fact, in the case of Polish local government officials, their private accounts were joined in most cases with professional activity (in Szczecinek for 14 councilors; Police, 17 councilors; Jarosław, 12 councilors; and Dębica, 9 councilors). That is why information about their private lives so often gets intertwined with the political message and socio-economic life in the town.

Table 2. Profiles of town councilors, on the FB social networking site, from selected towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania

Town	No. of town councilors	No. of councilors on Facebook	No. of councilors with a profile		Total number of posts in the research period
			Private	Professional	
Szczecinek	21	17	14	3	1550
Police	21	18	17	1	2290
Dębica	21	18	9	9	2160
Jarosław	21	18	12	6	698

Source: own study.

Analysis of posting of patriotic posts in the first half of 2024, i.e., in the period covering the time before, during, and after the elections showed increase in active work of the local politicians, especially in the pre-election period. Moreover, many of them became more active in late February/early March, keeping an extremely high posting frequency until election day. Afterwards, the activity either stopped completely or the posts appeared seldom. Yet in over 2000 posts, the activity of local politicians from Police and Dębica was definitely higher on the FB social networking site in the first half of 2024 when compared to Szczecinek, which had 1550 posts and much greater than in Jarosław, with less than 700 posts.

Table 3. Patriotic threads in posts by councilors of selected towns of Subcarpathia and Polish Western Pomerania

Town	% patriotic posts	% of councilors that didn't publish a single patriotic message	Maximum % of patriotic posts
Szczecinek	3.4%	35%	18%
Police	2.0%	39%	10.4%
Dębica	12.0%	17%	31.9%
Jarosław	11.7%	39%	30.8%

Source: own study.

The contents of messages posted by town councilors mainly referred to two areas: First, local politics, i.e., information on the activity of the town council or a specific political group; they usually were of a nature to encourage support for a specific political option, especially

favored during the election campaign. The second most frequently appearing topic concerned cultural, sports, or entertainment events taking place in a given town or region.

According to data in Table 3, patriotism was not an issue that has been exploited while the local politicians built their images. Patriotic posts which appeared in the towns of Polish Western Pomerania accounted for only 2% in Police and 3.4% in Szczecinek of all posts published in the first half of 2024. As many as 7 councilors (39%) in Police did not publish one message that touched on patriotic topics in the period under review. A similar situation was observed in Szczecinek, since every third councilor did not touch patriotic topics in their posts on FB. In Subcarpathia there were far more than the average within the entire group – the frequency of patriotic content in messages published by councilors from Jarosław and Dębica was 11.7% and 12%, respectively. There were only 3 councilors who did not publish patriotic content messages in Dębica (17%), while in Jarosław as many as 7 councilors did not publish this type of message (39%). All discussed towns have local politicians who outshine the rest of the members in terms of the number of patriotic messages.

Table 4. Reaction to patriotic messages of councilors of selected towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania

Town	% comments on patriotic posts	% "likes" on patriotic posts	% shares of patriotic posts
Szczecinek	1.9%	4.3%	1.3%
Police	1.4%	2.8%	2.1%
Dębica	9.0%	11.8%	11.5%
Jarosław	3.9%	10.3%	9.9%

Source: own study.

The reaction to patriotic posts was practically without interest and motivation of the recipients for discussion (Table 4). Yet here, too, a difference between the towns of Subcarpathia and Polish Western Pomerania was maintained. Less than 2% of all comments appeared under patriotic posts in Szczecinek, but even fewer did so in Police – 1.4% had comments. Similar values appeared in the shares of patriotic messages, i.e., 1.3% in Szczecinek and 2.1% in Police. In Dębica, on

the other hand, under patriotic threads 9% comments and 11% shares were found, while in Jarosław almost 4% had comments and 10% had shares resulting from the posts with features of patriotism. Most often posts gained so-called “likes”, which are a sign of approval from the recipient. Almost 12% of posts had likes in Dębica, and over 10% in Jarosław – on patriotic content which appeared within the analyzed period on the pages of local politicians. In the towns of Polish Western Pomerania there were three times fewer likes: 4.3% of posts had likes in Szczecinek, and less than 3% had likes in Police.

Table 5. Patriotic threads according to the type in the publications of councilors of selected towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania

Town	Number of posts		
	National patriotism	Local patriotism	Economic patriotism
Szczecinek	32	45	2
Police	50	28	3
Dębica	61	198	31
Jarosław	29	81	21

Source: own study.

According to the chosen methodology, the content analysis of posts published by local politicians on FB allowed us to distinguish three types of patriotism: national, local, and economic (Table 5). Messages with manifest local patriotism were the most common, apart from in Police, where more posts were created on the subject of national patriotism than on the subject of local patriotism. It is significant to note that Dębica had more than six times more posts regarding local patriotism than Police did (198 and 28 posts, respectively). Comparing the three types of patriotism, economic patriotism occurred the least; only a few appeared in the profiles of town councilors from Szczecinek and Police, though slightly more were seen from local politicians from Dębina and Jarosław: 31 and 21 respectively.

Posts on national patriotism were mainly about:

- The following free national holidays and anniversaries: Constitution Day, May 3rd; Flag Day; National Day of Remembrance for Victims of German Nazi Concentration Camps and

Extermination Camps; and the National Day of Remembrance for the Cursed Soldiers.

- National heroes and distinguished persons, e.g., Maksymilian Kolbe, Captain Witold Pilecki, the blessed Ulm family, and Polish sports champions (e.g., Iga Świątek, Natalia Kaczmarek).
- Activities for the good of the Homeland, e.g., reminding people of the importance of going to the elections and casting a vote, or cheering for Polish teams and athletes.

Further, announcements published by town councilors showing local patriotism concerned:

- Current and historical local events: the 40th Anniversary of the Osiński Race in Szczecinek; the Dominican Family Picnic in Jarosław, the birthday of Dębica.
- Important and distinguished persons for the town or region.
- Places of remembrance which are typical of the local identity and representative for the town or region, such as: The Szczecinek Regional Museum, roundabout with a great white and red flag in Dębica.

Economic patriotism was articulated in contents either encouraging people to buy Polish and local products, and praising local services and products.

CONCLUSIONS

The few threads of patriotism in the contents posted on FB by the local politicians hint that patriotism has of late been a subject taken up by the local government officials to a small extent for building up their personal brand image. Interestingly, many electoral slogans, such as “Szczecinek in our hearts”, and “Together for Dębica” could be found in election materials, but while presenting the activity in social media it was quite rare to see patriotic attitudes called for, or if so – they were not demonstrated greatly from examples of the politician’s own actions. Among those that did call for patriotic attitudes, local patriotism was the one more frequently called upon by the locally elected politicians in their messages, while economic patriotism remained the least frequent. It is interesting to underline that an analogous number of councilors did not publish patriotic

posts in the three towns under study, excluding Dębica, which had the smallest number of councilors who did not publish any type of patriotic posts during the research period.

There was no correlation between the number of postings containing patriotic content and the period examined, i.e., the election campaign period compared to the pre- and post-election campaign periods. It was rather hard to trace any notable time-dependent trend in patriotic posts for the four towns under consideration. However, one could say that the patriotic posts had to do more with the dates of national holidays, such as Constitution Day on May 3rd; National Remembrance Day of the Cursed Soldiers; local events, e.g., the birthday of a given town or the birthday of an important figure for this town; and nationwide events, such as local elections or football championships. It was, therefore, rather a campaign and an ad hoc activity, not a permanent element of conscious shaping of a personal brand image.

The local politicians of the researched towns of Subcarpathia (Dębica and Jarosław) placed patriotic posts much more often than those from Polish Western Pomerania (Police and Szczecinek). It is difficult to clearly indicate the causes for such a fact in the researched towns. A conclusion that the residents of Subcarpathia, including the councilors, might have deeper roots, might be judged from the much higher number of posts of a local patriotism character in Jarosław and especially Dębica. However, this requires further in-depth research on this topic.

In each of the towns, only individual exceptions were identified: people who treated the patriotic category as important for their image. Another interesting issue that requires further work will be to extend the analysis to other towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania and to examine the patterns of patriotic attitudes typical of Subcarpathia and Polish Western Pomerania. One possible trend that the Authors have noticed is the fact that the personal brand image of councilors, set in social media, was not consistently or consciously based on patriotism, irrespective of type. Taking into account the relatively low percentage of patriotic posts in all the towns under research, an investigation of recipients' reaction to patriotic posts, in comparison with the rest, was carried out according to the number of "likes", comments, and shares. It can be seen distinctly that the

reactivity of recipients to patriotic posts was not higher and, in the majority, was lower than to posts from other thematic categories. This was seen especially in comments: if we consider the percentage of comments under patriotic posts in comparison with the percentage of comments under other posts, and comparing this with the actual number of posts, we noticed that the degree of interactivity among the recipients was much lower with patriotic posts. Similar conclusions can be drawn based on the analysis of the number of shares. Only “likes” were at a level corresponding to the percentage of patriotic posts. It might therefore be hypothesized that candidates for councilors and councilors have varied the strength and frequency of their patriotic posts in relation to the expectations of their recipients. If the patriotic posts were to become more in demand than they are presently, their reactivity would surely become much higher. The local politicians who build their own brand are probably conscious of the recipients’ lack of reaction to the patriotic posts; they therefore do not take up this problem in a systematic way and limit themselves to campaign activities related to current events or anniversaries “which they cannot miss”. In each of the towns, just a few exceptions were found: the people who treated the patriotic category as important for their image.

An interesting issue that requires further work will be to extend the analysis to other towns in Subcarpathia and Polish Western Pomerania and to verify that the patterns of patriotic attitudes shown above are typical for Subcarpathia and Polish Western Pomerania.

REFERENCES

- Adamik-Szysiak, M. (2014). Social media marketing – kreowanie wizerunku polityka w przestrzeni wirtualnej na przykładzie liderów polskiej sceny politycznej. *Rocznik Nauk Społecznych*, 6(42), 111–136.
- Adamik-Szysiak, M. (2024). Images of Polish politicians on Facebook and Twitter on the example in communication strategies of Andrzej Duda and Donald Tusk. *Polityka i Społeczeństwo*, 21(4), 20–40. DOI: 10.15584/polispol.2023.4.2
- Adamik-Szysiak, M. (2025). The bias and emotionality of the media message – main Polish news editorial offices on Twitter during the 2020 presidential campaign. In A. Walecka-Rynduch (Ed.), *Word and*

- emotion in everyday propaganda messages: studies on political communication in Poland* (pp. 37–53). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. DOI: 10.13173/9783447123785.037
- Bar-Tal, D., & Staub, E. (1997). *Introduction: Patriotism: Its scope and meaning. Patriotism in the lives of individuals and nations*, 1–19.
- Bąk, A., & Kubisz-Muła, Ł. (2017). Facebook jako narzędzie odwoływania się do ogólnokrajowych sporów politycznych przez lokalnych polityków – analiza na przykładzie samorządowców z miast na prawach powiatu z województwa śląskiego. *Polityka i Społeczeństwo*, 15(4), 134–149. DOI: 10.15584/polispol.2017.4.10
- Bellström, P., Magnusson, M., Pettersson, J.S., Thorén, C. (2016). Facebook usage in a local government – a content analysis of page owner posts and user posts. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 10(4), 548–567. DOI: 10.1108/TG-12-2015-0061
- Bodys, M. (2015). Wykorzystanie mediów społecznościowych przez polskie parlamentarne partie polityczne poza okresem kampanii wyborczych. *Wrocławskie Studia Politologiczne*, 18, 109–133.
- Bodys, M. (2016). Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców. *Political Preferences*, 12, 165–179.
- Boratyn, D. (2018). Wizerunek kandydatów na urząd prezydenta miasta Rzeszowa na portalu społecznościowym Facebook a preferencje wyborcze elektoratu. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(9), 89–100. DOI: 10.15584/johass.2018.4.4
- Boratyn, D. (2020). Aktywność posłów do Parlamentu Europejskiego IX kadencji na portalu społecznościowym Facebook – analiza porównawcza. *Nowa Polityka Wschodnia*, 2(25), 160–176.
- Bossetta, M., Dutceac Segesten, A., & Trenz, H.-J. (2017). Engaging with European Politics through Twitter and Facebook: Participation beyond the National? In M. Barisione & A. Michailido (Eds.), *Social Media and European Politics, Rethinking Power and Legitimacy in the Digital Era* (pp. 53–76). London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/978-1-137-59890-5_3
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2016). *Między patriotyzmem a nacjonalizmem*. Komunikat z badań nr 151. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty/open_file.php?id=5486
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2017). *Patriotyzm gospodarczy*. Komunikat z badań nr 143. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty/open_file.php?id=5662
- Choroś, B., & Skrabacz, E. (2014). Internetowa aktywność polityków na szczeblu lokalnym – wyborcza i pozawyborcza komunikacja polityczna (przypadek województwa opolskiego). *e-Policon*, 16.

- Clift, B., & Woll, C. (2012). Economic patriotism: reinventing control over open markets. *Journal of European Public Policy*, 19(3), 307–323. DOI: 10.1080/13501763.2011.638117
- Davidov, E. (2009). Measurement equivalence of nationalism and constructive patriotism in the ISSP: 34 countries in a comparative perspective. *Political Analysis*, 17(1), 64–82. DOI: 10.1093/pan/mpn014
- Gałęcka, M. (2020). Kształtowanie marki personalnej polskich sportowców w mediach społecznościowych oraz ocena ich potencjału marketingowego w kontekście bycia ambasadorem marki. In G. Botwiny (Ed.), *Zarządzanie w polskim sporcie* (pp. 123–142). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Heiss, R., Schmuck, D., & Matthes, J. (2019). What drives interaction in political actors' Facebook posts? Profile and content predictors of user engagement and political actors' reactions. *Information, Communication & Society*, 22(10), 1497–1513. DOI: 10.1080/1369118X.2018.1445273
- Heywood, A. (2007). *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kopaliński, W. (2001). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Świat Książki.
- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257–274.
- Krzemień, R. (2019). Patriotyzm ekonomiczny – droga do wzmocnienia gospodarki czy droga donikąd? *Civitas Hominibus*, 14, 63–75.
- Lakomy, M. (2013). *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*. Kraków: Akademia Ignatianum; Wydawnictwo WAM.
- Luebke, S.M. (2021). Political Authenticity: Conceptualization of a Popular Term. *The International Journal of Press/Politics*, 26(3), 635–653. DOI: 10.1177/1940161220948013
- Mark, M., & Pearson, C.S. (2001). *The hero and the outlaw. Building extraordinary brands through the power of archetypes*. New York: McGraw-Hill.
- Mazurek, G. (2018). *E-Marketing*. Warszawa: Poltext.
- Myers, M.B. (2015). Ethnocentrism: a literature overview and directions for future research. In R. Gomes (Ed.), *Proceedings of the 1995 Academy of Marketing Science (AMS) Annual Conference. Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science* (pp. 202–207). London: Springer.
- Niedźwiedziński, M., Klepacz, H., & Szymańska, K. (2016). Budowanie marki osobistej w mediach społecznościowych. *Marketing i Zarządzanie*, 4(45), 339–349.
- Nitkiewicz-Jankowska, A. (2016). *Strategia marki osobistej – czyli co robić, aby nasza marka pracowała, kiedy my realizujemy marzenia*. Sosnowiec: Premium Personal Branding Anna Nitkiewicz-Jankowska.

- Obląkowska, K.A., & Bartoszewicz, A. (2023). *Wybrakowany potencjał. Deficyty w polskim kapitale społecznym i patriotyzmie gospodarczym*. Warszawa: Fundacja Pomyśl o Przyszłości.
- Olszanecka-Marmola, A. (2015). Wykorzystywanie serwisu Facebook w komunikowaniu politycznym na szczeblu lokalnym – przypadek województwa śląskiego. *Vademecum Śląsk*, 3, 73–99.
- Ossowski, S. (1984). *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Porębski, L., & Karasek-Kędzior, K. (2015). Facebook a polityka. Wykorzystanie serwisów społecznościowych przez polskie partie polityczne. *Athenaeum – Polskie Studia Politologiczne*, 45, 176–190. DOI: 10.15804/athena.2015.45.10
- Posyłek, M. (2020). Rola mediów społecznościowych w procesie budowania wizerunku kobiet prezydentów miast na przykładzie serwisu Facebook. *Polityka i Społeczeństwo*, 15(4), 150–166. DOI: 10.15584/polispol.2017.4.11
- Richey, S. (2023). The Influence of Local Patriotism on Participation in Local Politics, Civic participation, Trust in Local Government and Collective Action. *American Politics Research*, 51(3), 357–372. DOI: 10.1177/1532673X221125449
- Skorowski, H. (1996). *Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*. Warszawa: Wyd. Salezjańskie.
- Statista.com (2024). *Social media – statistics & facts*. <https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/> (accessed on: 24.09.2024).
- Sułkowski, Ł., Ignatowski, G., Stopczyński, B., & Sułkowska, J. (2022). International differences in patriotic entrepreneurship – the case of Poland and Ukraine. *Economics and Sociology*, 15(1), 297–319. DOI: 10.14254/2071-789X.2022/15-1/19
- Szmigiel-Rawska, K., & Tavares, A.F. (2019). Rozważni czy romantyczni? Polscy wójtowie, burmistrzowie i prezydenci w mediach społecznościowych. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(77), 27–38. DOI: 10.7366/1509499537702
- Szwed-Walczak, A. (2017). Komunikowanie ugrupowań politycznych na Facebooku w trakcie kryzysu sejmowego na przełomie 2016 i 2017 roku. *Polityka i Społeczeństwo*, 15(4), 117–133. DOI: 10.15584/polispol.2017.4.9
- Tischner, J. (1994). *Myślenie o wartościach*. Kraków: Wyd. ZNAK.

Ministry of Science and Higher Education
Republic of Poland

Regionalna
Inicjatywa
Doskonałości

Co-financed by the Minister of Science under the “Regional Excellence Initiative”.

Co-financed by The Ministry of Science and Higher Education. Project entitled Local Politicians vs. Patriotism and Threat Perception. A comparison of the cities of Subcarpathia and Western Pomerania. (Politycy lokalni a patriotyzm i percepcja zagrożeń. Porównanie miast Podkarpacia oraz Pomorza Zachodniego), no. NdS-II/SP/0355/2023/01, Program „Nauka dla Społeczeństwa II”. Amount of funding PLN 859,100.00 Total value of the project PLN 859,100.00.

“Acknowledgements. One version of this article has been checked by an English Academic Editor.”

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

BARBARA CYREK

<http://orcid.org/0000-0002-3270-6548>
DSW University of Lower Silesia Wrocław
barbara.cyrek@dsw.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2683

Israeli-Palestinian conflict according to Polish YouTube comments: first month since the 7th October 2023

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to outline main axes of sentiment about the Israeli-Palestinian conflict, emerging from Polish YouTube comments, following an escalation in the fall of 2023. The methodological aim of the study is to provide a contribution to the social media literature by presenting sentiment and overview of often used means of expression of support or criticism.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem concerns the attitudes of YouTube users towards the Israeli-Palestinian conflict, in particular in the light of the intensification of military activities in October 2023. A qualitative sentiment analysis was conducted on a sample of Polish YouTube comments, revealing the support and criticism of Internet users towards entities involved in the conflict.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introduction of the article outlines the challenges of the mediatization of war, including the mediatization of public opinion. A description of methodology precedes the presentation of the results of scientific analysis. The article ends with conclusion on research results and discussion about limitations and directions for further research.

RESEARCH RESULTS: Main entities involved in the conflict were identified and sentiment towards them was assessed. Results show axes of criticism and approval for both sides of the conflict. Criticism may be driven by prejudice and hatred towards Jews or Muslims. Jewish/Israeli is much often a target of the sentiment, which is usually negative. Sentiment towards Muslim/Palestinian side is not so unequivocal. YouTube users use specific forms of expression, clustered in the article into categories.

Suggested citation: Cyrek, B. (2026). Israeli-Palestinian conflict according to Polish YouTube comments: first month since the 7th October 2023. *Horizons of Politics*, 17(58), 367–384. DOI: 10.35765/HP.2683.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The outline of Israeli-Palestinian conflict according to YouTube users was depicted, taking into account the sentiment of provided narratives. Article presents a number of recommendations of an applied nature. Internet users use different ways of sentiment expression, either verbal or pictorial, discussed in the study. Computer-assisted analyses need to consider those means to ensure credibility.

KEYWORDS:

Keywords: comment analysis, sentiment analysis,
Israeli-Palestinian conflict, qualitative study

(Trigger warning: This article aims to study statement of internet users. Citations and symbols provided in the article are uncensored research material which is often offensive and harmful.)

INTRODUCTION

Modern media landscape allows for mediatization of war on a scale previously unattainable. Both professional journalists and non-professional (sometimes random) witnesses may provide media content, even live broadcasts. Fundamental division between sender and receiver no longer applies (Kaempf, 2013).

Approaching the war and media ecology from historical perspective, Hoskins and O'Loughlin (2015) differ three mediatization phases, calling the warfare since 2010's an *arrested war*. One of key media challenges in *arrested war* is a shift from creating to verifying content for news. Khaldarova and Pantti (2016) call modern information warfare "crowdsourced". This phenomenon results from the ubiquity of social media. Studies have proven that news media use social media as sources on the everyday basis (Humeira & Ramadhan, 2022; Paulussen & Harder, 2014). Moreover, the perspective of media audience is today also mediatized thanks to the social media. Thus, social media reflect not only what used to be "sender's perspective" but also how empowered audience react to such content.

YouTube is the second most popular social media platform (Jo Dixon, 2023) and the second most popular website worldwide by total visits (Bianchi, 2023). Similar to Facebook (Cyrek et al., 2022), YouTube may become the only news source, as it suggests videos, shorts

and posts even from unsubscribed channels. Nonetheless, YouTube studies are still underrepresented in the social media research, in comparison to, for example, Twitter (Inwood & Zappavigna, 2023). YouTube provides insight into almost all spheres of mediatization of the contemporary warfare: professional journalism; experts' opinion; point of view of politics, social commentators and celebrities; video documentation from the battlefield; and compilations of them all. At the same time, and perhaps most importantly, it allows access to user comments on all of these materials.

Globalization comes with risk that even war which broke out on the other side of the world may soon escalate into a global conflict. Thus, mediated reality, biased towards bad news (Weiner, 2022), is soaked with information about ongoing military operations. On the October 7th 2023 news about escalation of Israeli-Palestinian conflict spread around the world. Palestinian Sunniv Islamist group Hamas attacked Israel from Gaza Strip. The assault, led by land, sea and air, came on a Jewish holiday. In response, Israel formally declared war on Hamas (Zanotti & Sharp, 2023). Since the Hamas attack on 7th October, the lasting for decades Israeli-Palestinian conflict escalated. The war is being reported by news agencies, both at national and international level. The military actions are also reported on social media. YouTube political commentary channels do not avoid commenting on the conflict. The Polish YouTube scene also undertook this topic.

The essential aim of this study is to outline main axes of sentiment of the Israeli-Palestinian conflict, emerging from Polish YouTube comments, following an escalation in the fall of 2023. The methodological aim of the study is to provide a methodological contribution to the social media literature by presenting qualitative overview of often used means of expression of support or criticism. In particular, the article aims to answer following research questions:

- RQ1. What type of sentiment (positive or negative) derives from comments posted by YouTube users and who are the target entities about which opinions are being issued?
- RQ2. What are the main forms of verbal expression of support or criticism?
- RQ3. What are the main forms of visual expression of support or criticism?

The study covers comments on videos published by Polish YouTube channels, within the first month since the attack on Israel on 7th October 2023. Considering users' discussions in comment section as new dimension of mediatization, this article aims to meet the two challenges of mediatization research: fill the important yet unexplored gap, and provide non Anglo-American perspective (Kopecka-Piech & Bolin, 2023). The first challenge is taken up with research material (YouTube comments) and methodology (sentiment analysis). The second one is taken up with Polish context of the research.

MATERIALS AND METHODS

Ethical aspects

To provide highest ethical standards and credibility of the study, following rules have been applied:

- Only publicly available YouTube videos have been included in the study.
- All users' names have been pseudonymized.
- To provide comparability, all comments included in the study are published due to the same day (11 Dec 2023) to ensure that all the comments are published in the same time span of the conflict.

Sampling process

Channels selection

Only Polish channels, publishing videos in Polish language, have been selected for the study. The sampling process was based on qualitative search on YouTube. Author searched for political commentary channels who have posted videos about the Israeli-Palestinian conflict after the attack on October 7th 2023. From several channels proposed by YouTube's browser, three were randomly chosen: ORB, Polityka Zagraniczna and OSW – Ośrodek Studiów Wschodnich.

Videos and comments selection

First step of video sampling was to select materials about Palestine and/or Israel (even from historical perspective) posted by chosen channels from 7th October to 7st November. This study does not include archived livestreams, posts on “community” tab, and shorts. The first step of sampling resulted in 2 videos posted on ORB channel, 7 videos posted on OSW channel and 1 video posted on Polityka Zagraniczna channel. At this point, the material consisted of 10 videos and 6016 comments. Second step was narrowing the sample in order to conduct manual coding for sentiment. The final sample consisted of 2 videos posted on ORB channel, 1 video posted on Polityka Zagraniczna channel and 2 videos posted on OSW channel, randomly chosen from the seven videos extracted in step 1. Overall, 5 videos accompanied with 2615 comments have been included in the study. All studied videos are listed in the references.

All 2615 comments published on the studied videos have been qualitatively analyzed. Sometimes the comments’ meaning derived not from the sentence itself, but from the context, given either by the (a) video title, (b) video content or (c) the discussion between users. Such cases were possible to identify thanks to qualitative verification.

For example video by ORB (2023a), was entitled “Israel Is Burning Again – And There Are Still Elections In Poland” (pol. *Izrael Znowu Płonie – A w Polsce Dalej Wybory*). Comments such as “It should burn” only carried unambiguous meaning in the context of video title.

In the following article all comments are translated to English by author. Quotations keep any original lowercase spelling of states, nations or organizations. Sometimes meaning is hard to grasp, either due to translation to English or taking a comment out of context, so the author puts annotations in brackets.

Sentiment analysis

This study employs qualitative approach, as qualitative research is case-oriented, inductive, reflexive, situational and naturalistic (Schreier, 2012). Social media comments are research material gathered within users natural environment. YouTube does not require

users to give their real names, hence the sense of anonymity may encourage greater honesty. Communication is always located within context, and such context is hard to grasp with a quantitative methods.

As stated by Schreier (2012, p. 22):

Qualitative researchers [...] are interested in all those messy features that make up real-life contexts. They assume that it is this very context that makes their data meaningful and rich in information. Because of this, qualitative researchers often try to capture as much of this context as possible [...]

This study employs sentiment analysis based on manual coding. According to the assumptions of the applied method (Appel et al., 2015), author has conducted a three-step process of analysis:

1. subjectivity classification – classification of comments as opinionated or not opinionated;
2. sentiment classification – classification of comments according to the polarity of opinion [*positive/negative*]
3. complimentary task – identification of the target entity about which opinions are being issued.

The third step was narrowed to entities directly involved in the conflict, without those whose involvement was suspected by commentators (e.g. USA, Russia, China). Before subjectivity classification, author extracted comments concerning Israeli-Palestinian conflict. This was a necessary pre-step to exclude comments on the YouTubers' appearance or speaking style, video background, frequency of publishing new videos or simply greetings for YouTubers and viewers, as well as insults users throw at each other. These were coded as non-related to the studied topic.

RESULTS

Recognized entities and sentiment towards them

The sample of 2615 comments was qualitatively analyzed and manually coded. First step was to exclude comments not related to the studied topic. Excluding unrelated comments resulted with the sample of 1423 comments, which then undergone subjectivity classification.

At this step both not opinionated comments as well as comments which were impossible to assess were excluded. This resulted with the sample of 758 comments.

There is no agreement among YouTube users when it comes to the Israeli-Palestinian conflict. Even civilians are not always perceived as innocent, as Palestinian civilians are accused of supporting Hamas and Israeli civilians are accused of settling the Palestinian territories. Most of comments recognized following entities involved in the Israeli-Palestinian conflict in fall 2023 (listed alphabetically): civilians, Israel and its citizens, Hamas, Jews and Judaism, Muslims and Islam, Palestine and Palestinians. Since in Polish language there may be an implied subject in sentences, which can be read from the context (e.g. the discussion in many comments), the analysis also indicates two separate targets of the sentiment (the Palestinian/Muslim side in general and the Israeli/Jewish side in general).

H a m a s was recognized by users both as

- separate entity, not to be confused with Palestine:
Palestine does not do this. Hamas does this. [...]
- a Palestinian unit, either
  - a terrorist organization:

[...] [war] not between Israel and Palestine, but between a peaceful country and a bunch of savages from the terrorist organization Hamas that does not represent Palestine

- a political party:

It is not that Palestine is not Hamas, Germany 1944 is not the Wehrmacht and today Russia is not Putin... Hamas won the elections in Gaza, people there generally support Hamas, or rather they collectively hate Jews.

- or heroes fighting for their independence:

Calling Hamas a terrorist organization is like calling PPS [Polish Socialist Party] a terrorist organization instead of a national liberation movement. [...]

- or as an Israeli partner:

[...] Hamas was funded by Israel, which created and supported it as a far-right, religious organization in response to the secularist, left-wing freedom movements that were gaining popularity among Palestinians a dozen or so years ago. [...]

Palestine was recognized either as supportive for Hamas, same entity as Hamas, or completely different entity.

Israel was sometimes portrayed as US or Russian ally, which could also finance Hamas. Another interesting case is accusing Israel of being aware of planned attack on 7th October 2023 or even organizing the attack under the Palestinian flag:

How naive do you have to be to believe that Israel didn't know an attack was coming? ./ now they can start fighting and drive the Palestinians away

The analysis also reveals the phenomenon of expressing support for one side of the conflict due to prejudice or hatred towards Muslims or Jews. Also, some comments issued criticism or even hate towards both sides of the conflict:

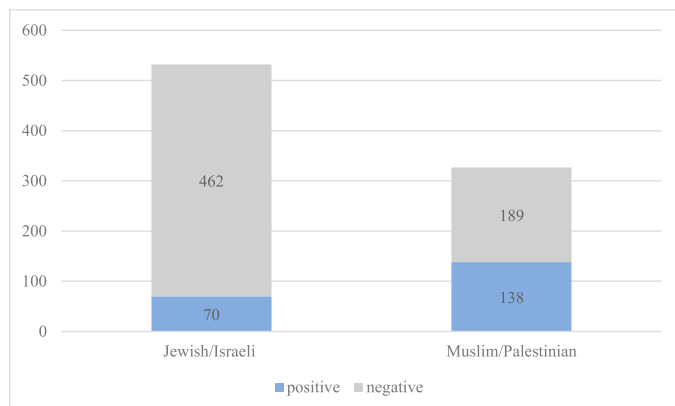
Jihadists and terrorists are fighting [against] the chosen nation of banksters. [...]

We have religious lunatics on both sides, and I don't like them equally. The entire Holy Land with mosques and temples should be excavated to a depth of 10 meters and sunk to the bottom of the ocean. Let them fight after completing their diving course.

This conflict is nothing more than terrorists fighting terrorists. Let Poland stay away from this.

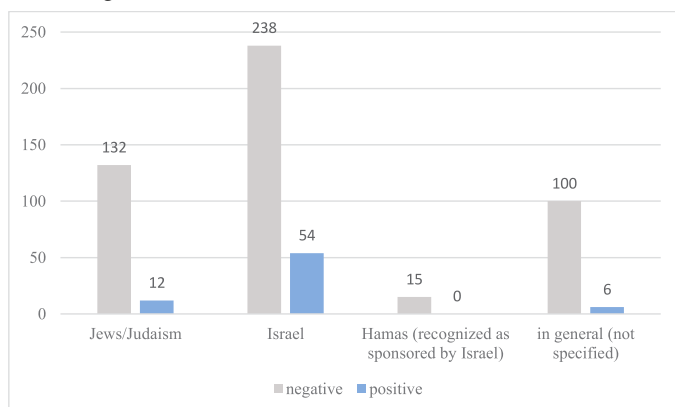
These basic characteristics of how entities involved in the conflict are perceived by YouTube users, was a starting point for sentiment analysis, results of which are presented in Fig. 1, 2, 3. It has to be noted, that one comment may either be negative/positive towards one side of the conflict, or state positive attitude towards one side and negative towards the other.

Figure 1. Distribution of opinionated comments according to sentiment and group of target entities

Source: own work.

Figure 2. Distribution of opinionated comments according to target entities among Jewish/Israeli side

Source: own work.

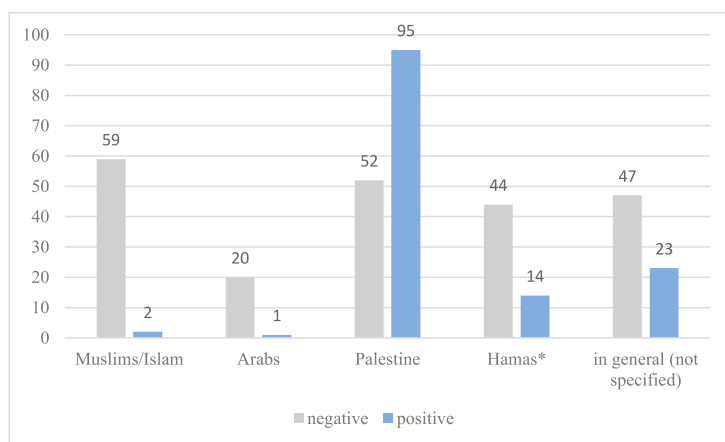
There is an observable disproportion between opinionated comments regarding Jewish/Israeli side (532 comments) and opinionated comments regarding Muslim/Palestinian side (328 comments). Going deeper into these differences, we may observe that comments about Jewish/Israeli side are clearly more critical: 462 comments with negative sentiment and 70 comments with positive sentiment. Therefore only 13,16% of opinionated comments on Jewish/Israeli side are

positive. At the same time comments regarding Muslim/Palestinian side are more balanced when it comes to the sentiment: 138 positive (42,2%) and 189 negative (57,8%).

Opinionated comments most often issued sentiment about Israel, both in case of negative and positive sentiment. Hamas recognized as funded by Israel was always criticized.

Figure 3. Distribution of opinionated comments according to target entities among Muslim/Palestinian side.

*Hamas – recognized as fighting for Palestinian citizens or being supported by them.

Source: own work.

Comments issuing sentiment towards Muslim/Palestinian side most often concerned Palestine, which gathered mostly positive opinions. There is an observable dominance of negative sentiment towards Muslims and Arabs. Hamas recognized as supportive for citizens or being supported by them was mostly criticized.

As already mentioned, Hamas was also recognized as an independent unit, not supported by either Israel or Palestine. There were 74 opinionated comments regarding Hamas as independent entity. Among those, only 2 (2,7%) were positive, and remaining 72 (97,3%) were negative.

In conclusion, there is a disproportion between opinionated comments when it comes to target entities – far more comments regard Jewish/Israeli side, and most of them are negative. Yet, there is no

one main narrative about the course of Israeli-Palestinian conflict. Both parties are being accused for terrorism, for supporting Hamas, for organizing the attack on 7th October, for bombing the hospital and for collaborating with Russia, to name just a few allegations. The very same idea, e.g. collaboration with US, may meet both criticism or approval.

Common types of verbal expression

For the methodological contribution to the social media literature, this article presents qualitative overview of verbal expressions used by YouTube users in order to issue approval or criticism.

Support and approval

The analysis of thousands of YouTube comments revealed that one of most popular form of expressing approval for Palestine was fight for the independence. Comments in favor for Palestinian side wish Palestine freedom:

Freedom for Palestine 🇵🇸

Let Palestine stand proud <3 It's better to die standing than to live on your knees They fight for freedom like our uprisings

Another common form of expression was referring to recovery of lost lands:

And very well they will finally chase them down and regain the lands taken by the occupier

[...] The Palestinians are only defending themselves and fighting to regain the occupied lands.

The support for Israel was expressed with praise for democracy and Western culture:

Besides, I don't know what people have in their heads to support the liquidation of the only relatively civilized democracy in the Middle East and replacing it with the Palestinian version of ISIS.

Criticism

Common form of expression was stating, that “there is no such state” – either towards Israel or Palestine. Also, negativity for Israel was expressed by using terms such as “invader” or “occupier”. Calling Palestine a “concentration camp” or “prison” was also a mean to express lack of acceptance for Israeli actions (not only those taken since 7th October 2023).

Comments expressing negativity or even hate towards were published not only with reference to Palestine (and/or Hamas) and Israel, but also Muslims, Arabs and Jews. These comments concerned stereotypes and prejudices, e.g. Jews being allowed more:

Israel must be well spoken of or not at all. Jews are allergic to truth and any criticism. Then they launch the anti-Semitism protocol and accuse everyone of it.

while Muslims being wild terrorists and jihadists:

Give birth only so that your sons and daughters will die for jihad. [...] Here one sentence comes to mind: “Not all Muslims are terrorists – but ALL TERRORISTS were Muslims” [...]

All entities involved in the conflict were accused of propaganda, and some also of terrorism.

Another way of sentiment expression is use of historical and geographical comparisons. This, however, may serve both for criticism and approval.

Historical and geographical comparisons

The qualitative nature of the study helped to identify some often used means of expression of criticism and support, presented here for the methodological contribution to the literature and support of further studies.

Presented examples of metaphorical expressions may also be helpful for creating dictionaries for future computer-assisted sentiment analysis. Those types of comparison, however, may serve as

independent research problem, e.g. for historians or public opinion researchers. Main types of comparisons found in the research material, are presented below, along with examples.

1. Comparison to Russia-Ukraine war

Can someone explain to me why Israel is occupying Palestine and in this situation israel is harmed, and in the case of the occupation of Ukraine by Russia, ukraine is harmed?

[...] The war of Russia and Ukraine, like that of Palestine and Israel, is a war of totalitarian regimes against democracy. The victims here are Israel and Ukraine, not the other way around. [...]

2. Comparison to Nazi Germany and Polish Home Army (AK).
The metaphor of Nazis was also present in spelling "Israel" as "iSSrael".

[...] The occupiers call the Palestinians terrorists!... The Germans called the Home Army soldiers Polnische banditen... Because they fought for the Freedom of their country... [...]

[...] AK [Home Army] planted bombs in cinemas where civilians were sitting, children were also killed. During the uprising, children were used in combat, which is a war crime. In the east, AK [Home Army] units often liquidated Jews in hiding, I can even send you a link to the materials. Exactly like Hamas. Circumstances alter cases.

3. Comparison to Nazi Germany and Warsaw Uprising

this is not a war, this is genocide, a fight like in the Warsaw Uprising, although if you look at it, the Poles had a better chance.

4. Comparison to Stalin or Hitler – not necessarily mentioned by name

Two jewish criminals: J.Biden and Nataniachu. They are no different from A.Hitler and J.Stalin. The goal of these Jewish criminals is to annex Gaza and establish a jewish regime in Ukraine.

Pictorial expressions

The range of symbols possible to use in online communication is enormous, and users may invent their own emoticons using font characters, which was proven by the example of the Lenny Face: (ಠ_ಠ)(ಠ_ಠ). Therefore, full list of pictorial expressions is impossible to create, especially as the meaning is constantly negotiated by the internet culture. Yet, some examples provided below may be helpful as framework for further analyses. However, it has to be underlined, that use of symbols does not exclude the use of words – sometimes images and sentences are complementary, but they may be contradictory as well.

Pictorial ways of showing support:

- symbol of flag or religious symbol , – used as way to signal the presence of supporters of a given side, similarly to, for example, sports fans;
-             symbol of flag or religious symbol assisted by symbol(s): heart, muscle, thumb up or similar, e.g.
-    symbols of flags and/or religious symbols and symbol of shaking hands between them, e.g.

Pictorial ways of showing criticism:

-   symbol of flag or religious symbol assisted by symbol(s): middle finger out, devil, stop sign or similar, e.g.
- symbols of flags and/or religious symbols showed in equation, e.g. =

CONCLUSION

In the mediatized world, where even non-professionals may play a role of news sources, it is important for researchers to pay attention to social media. YouTube channels provide information about the current political events and comment section is a place for users to share their opinions, fears and hopes, as well as information from other sources. YouTube comment section may be vulnerable to troll raids or bots, and thus caution is advised when treating comments as source of public opinion. Nonetheless, it may be difficult for everyday user

to distinguish propaganda, fake news and hateful content, let alone fake accounts. Thus, awareness of what emerges from comments may be a good starting point for other research and social interventions, e.g. against propaganda or conspiracy narratives.

This study aimed to outline the image of Israeli-Palestinian conflict emerging from comments on Polish YouTube. The sentiment analysis, conducted in order to answer RQ1, revealed which entities involved in the conflict are targets of issued opinions and how many positive and negative opinions they get. The results show that Jewish/Israeli side gets more opinions, which are mostly negative, while the positive/negative disproportion is much smaller in comments on Muslim/Palestinian side.

The study also revealed main verbal and pictorial forms of expressing sentiment towards sides of Israeli-Palestinian conflict. Recognition of common forms of verbal expression, such as stereotypes, metaphors, or historical comparisons, answered the RQ2, and recognition of use of emoticons and sets of symbols provided answer for RQ3. These findings may help to improve future research. Also, problems indicated in the article, such as hatred toward Jews and Muslims or references to history of Poland may serve as separate research problems.

LIMITATIONS AND FURTHER STUDIES

Despite every effort being made to ensure research reliability and methodological precision, this study is not without limitations. Due to its qualitative nature the researcher bias cannot be excluded – there might be some other means of carrying out meaning unrecognized by the author or sentiment incorrectly recognized. Also, the qualitative nature of study required smaller sample size.

Moreover, the basic unit of this study is a single comment, not a particular user. It is limiting in the way that one user may be responsible for many comments. Comment stating that

The Gaza Strip is a concentration camp for Palestinians, a General Government was published 14 times. Future studies could focus on distinguishing “discursive personae” (Inwood, Zappavigna, 2023) in the comments sections.

YouTube comments are constantly active source of public opinion. However, it has to be underlined, that without distinguishing real accounts from bots, and without access to content blocked by either platform or channel moderators, comments are limited source of public opinion.

The research paper format is also limiting – there are many other conclusions that can be drawn from further analyzes of the collected database and YouTube comments in general, e.g. which comments get most “likes”, is there a correlation between support/criticism towards given entity and the duration of the account’s existence (which is public information for every YouTube account), or whether a positive/negative sentiment is expressed towards a given entity more often using feminine or masculine forms of verbs.

REFERENCES

- Appel, O., Chiclana, F., & Carter, J. (2015). Main Concepts, State of the Art and Future Research Questions in Sentiment Analysis. *Acta Polytechnica Hungarica*, 12(3), 87–108.
- Bae, S.Y. (2020). The social mediation of political rumors: Examining the dynamics in social media and belief in political rumors. *Journalism*, 21(10), 1522–1538. DOI: 10.1177/1464884917722657
- Bianchi, T. (2023, 15th November). *Most popular websites worldwide as of November 2022, by total visits (in billions)*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1201880/most-visited-websites-worldwide/> (accessed on: 15th March 2026).
- Cyrek, B., Popiołek, M., & Gorbachevsky, M. (2022). Russian Aggression of Ukraine from the Perspective of CNN, PBS, and Fox News – Analysis of Facebook Posts. *Zarządzanie Mediami*, 10(3), 179–192. DOI: 10.4467/23540214ZM.22.013.17296
- Gaspar, R., Pedro, C., Panagiotopoulos, P., & Seibt, B. (2016). Beyond positive or negative: Qualitative sentiment analysis of social media reactions to unexpected stressful events. *Computers in Human Behavior*, 56, 179–191.
- Hoskins, A., & O’Loughlin, B. (2015). Arrested war: the third phase of mediatization. *Information, Communication & Society*, 18(11), 1320–1338. DOI: 10.1080/1369118X.2015.1068350
- Humeira, B., & Ramadhan, A. (2022). The Uses of Social Media in Journalism Practices: The Reversed-Agenda Setting on Television News

- Production. *JSJ: Jurnal Studi Jurnalistik*, 4(2), 19–34. DOI: 10.15408/jsj.v4i2.28964
- Inwood, O., & Zappavigna, M. (2023). Attitudes about propaganda and disinformation: Identifying discursive personae in YouTube comment sections. In S.M. Maci, M. Demata, M. McGlashan, & P. Seargeant (Eds.), *The Routledge Handbook of Discourse and Disinformation*. (pp. 239–257). Routledge. DOI: 10.4324/9781003224495-18
- Jo Dixon, S. (2023, Oct 27). Most popular social networks worldwide as of October 2023, ranked by number of monthly active users (in millions). *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (accessed on: 15th March 2026).
- Kaempf, S. (2013). The mediatisation of war in a transforming global media landscape. *Australian Journal of International Affairs*, 67(5), 586–604. DOI: 10.1080/10357718.2013.817527
- Khaldarova, I., & Pantti, M. (2016). Fake News: The narrative battle over the Ukrainian conflict. *Journalism Practice*, 10(7), 891–901. DOI: 10.1080/17512786.2016.1163237
- Kopecka-Piech, K., & Bolin, G. (2023). Limitations and New Directions for the Development of Mediatisation as a Research Field. In K. Kopecka-Piech, & G. Bolin (Eds.). *Contemporary Challenges in Mediatisation Research* (pp. 195–200). Routledge. DOI: 10.4324/9781003324591
- Paulussen S., & Harder R.A. (2014). Social Media References in Newspapers: Facebook, Twitter and YouTube as sources in newspaper journalism. *Journalism Practice*, 8(5), 542–551. DOI: 10.1080/17512786.2014.894327
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Los Angeles–London–New Delhi, Singapore & Washington: SAGE.
- Tamul, D.J., Holz Ivory, A., Hotter, J., & Wolf, J. (2020) All the President's Tweets: Effects of Exposure to Trump's "Fake News" Accusations on Perceptions of Journalists, News Stories, and Issue Evaluation. *Mass Communication and Society*, 23(3), 301–330. DOI: 10.1080/15205436.2019.1652760
- Weiner, E. (2022, 12th January). *The Media Is Biased, But Not in the Way You Think*. Medium. <https://gen.medium.com/the-real-media-bias-7a91d35e70fa> (accessed on: 15th March 2026).
- Zanotti, J., & Sharp, J.M. (2023). *Israel and Hamas 2023 Conflict In Brief: Overview, U.S. Policy, and Options for Congress*. (R47828). Congressional Research Service. <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1215299.pdf>

Videos included in the study

- ORB (2023a, 8th October). *Izrael Znowu Płonie – A w Polsce Dalej Wybory*. https://www.youtube.com/watch?v=_bzq0D5iT_0

ORB (2023b, 23th October). *Wojna Izraela z Palestyną – Co się dzieje?*. https://www.youtube.com/watch?v=uq00eI0_g3U

OSW – Ośrodek Studiów Wschodnich (2023a, 10th October). *Czy Rosja chce eskalacji konfliktu w Izraelu? Wojna Izrael – Hamas*. <https://www.youtube.com/watch?v=IGt5aATzbpE>

OSW – Ośrodek Studiów Wschodnich (2023b, 20th October). *Izrael vs Hamas. Biden w Izraelu, atak na szpital w Gazie i operacja lądowa*. <https://www.youtube.com/watch?v=neTkRwqyIAw>

Polityka Zagraniczna (2023, 12th October). *Izrael i Hamas – podstawowe fakty i krótka opinia*. https://www.youtube.com/watch?v=FYhLmchsO_8

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

ADRIANA ZABŁOCKA-ABI YAGHI

<http://orcid.org/0000-0002-8483-4517>

University of Gdańsk

adriana.zablocka-abi-yaghi@ug.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2690

Public Support, Innovation and Productivity in Polish Manufacturing: Evidence from an Extended CDM Model

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: This paper examines whether public financial support strengthens the R&D-innovation-productivity nexus in Polish manufacturing firms.

THE RESEARCH PROBLEMS AND METHODS: Building on Crépon-Duguet-Mairesse framework (1998) (hereafter CDM model) and its extension by Busom & Vélez-Ospina (2017), we estimate a multi-stage model that incorporates public support as a determinant of innovation investment. The analysis uses survey data from 1049 Polish manufacturing firms covering the period 2015–2017, combined with financial information from the Orbis database.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The paper conceptualize public support as a factor potentially affecting each stage of the innovation process: investment in innovation activities, the probability of introducing innovation, and subsequent labour productivity – the empirical model tests whether public funding reinforces these sequential links.

RESEARCH RESULTS: Public support significantly increases innovation expenditure intensity but does not affect the decision to engage in innovation. Innovation inputs stimulate product, process, and marketing innovation; however, none of these innovation outputs translates into higher labour productivity.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The findings indicate the presence of input and output additionality, but no

Suggested citation: Zabłocka-Abi Yaghi, A. (2026). Public Support, Innovation and Productivity in Polish Manufacturing: Evidence from an Extended CDM Model. *Horizons of Politics*, 17(58), 385–401. DOI: 10.35765/HP.2690.

evidence of productivity additionality. This suggests a structural limitation in translating innovation into performance gains. The study contributes firm-level evidence from Poland and highlights the need for policy instruments that strengthen the productivity effects of innovation.

KEYWORDS:

CDM model, public support, R&D, innovation, labor productivity, Poland

INTRODUCTION

Innovation is widely recognised as a key driver of long-term economic growth. In the Schumpeterian “Mark II” tradition, innovation emerges within established firms shaped by competitive and institutional conditions (Freeman et al., 1982). In catching-up economies, however, the relationship between innovation efforts and productivity may differ from what is observed in advanced countries.

Microeconomic evidence based on the CDM model (Crepon, Duguet, & Mairesse, 1998) confirms a positive link between R&D, innovation output, and productivity in high-income economies. Yet findings for Central and Eastern European Countries (CEECs) remain mixed, suggesting that the transmission from innovation to productivity may be structurally weaker in post-transition contexts.

Public financial support has become a central instrument of EU innovation policy, particularly in cohesion economies. Cross-country studies point to substantial heterogeneity in its effectiveness, while firm-level evidence from Poland remains scarce. This leaves open the question of whether public support strengthens the R&D-innovation-productivity mechanism in the Polish economy.

This paper addresses this gap by estimating an extended CDM model for 1049 Polish manufacturing firms. Building on Crépon, Duguet and Mairesse (1998) and incorporating public financial support as a determinant of innovation investment, we examine whether public funding reinforces the innovation-productivity nexus in a catching-up economy. The results indicate that public support increases innovation expenditure intensity, but does not significantly affect the likelihood of introducing innovation, nor does innovation input translate into higher labour productivity.

By providing micro-level evidence from Poland, the study contributes to the literature on innovation and productivity in post-transition economies. It offers an insight into the functioning of public innovation support within the CDM framework.

THE RESEARCH PROBLEMS AND METHODS

The growing availability of firm-level microdata has enabled structural analyses of the innovation-productivity nexus. Earlier studies embedded R&D within a standard production function, treating it as a direct input to output. However, such approaches overlooked the sequential nature of the innovation process.

The CDM framework addresses this limitation by modelling innovation as a three-stage process linking innovation inputs, outputs, and productivity. The first stage captures firms' engagement in innovation and their investment intensity; the second estimates a knowledge production function; the third evaluates the impact of innovation output on productivity.

While empirical applications for high-income economies generally confirm a positive innovation-productivity relationship, evidence for Central and Eastern European countries (CEECs) remains mixed. Masso and Vahter (2008), Hashi and Stojčić (2013) and Ramadani et al. (2019) report positive links between innovation inputs and performance, whereas Tevdovski et al. (2017), Disoska et al. (2020), Toshevska-Trpchevska et al. (2019), and Zabłocka-Abi Yaghi and Tomaszewski (2024) find weak or insignificant productivity effects. These discrepancies suggest that the transmission of innovation to productivity may depend on structural and institutional conditions.

As argued by Slavo Radosevic (2022), post-socialist restructuring of firms and strong integration into multinational production networks often limited the endogenous development of R&D capabilities in CEECs. Consequently, many studies adapted the original CDM specification by using broader innovation expenditure measures and survey-based indicators of product, process, marketing, or organizational innovation, rather than patent applications.

Recent research further highlights contextual moderators. Fedyunina and Radosevic (2022) stress the importance of

technology-upgrading paths in middle-income economies, while Poszytek et al. (2023) and Guzmán Cofré et al. (2023) emphasize the roles of collaboration, digital competences, and firm heterogeneity.

Cross-country evidence on public support adds another layer. Lewandowska et al. (2022) document heterogeneous additional effects across EU Member States, with limited productivity additionality in several CEECs. Foreman-Peck and Zhou (2022) show that structural constraints may limit the productivity impact of the EU subsidies in cohesion economies.

Despite this growing literature, firm-level evidence from Poland within a structural CDM framework remains scarce. Our study therefore, estimates an extended CDM model for Polish manufacturing firms. Following Busom and Vélez-Ospina (2017), public financial support is incorporated as a determinant of innovation investment. The analysis combines survey data for 2015–2017 with financial information from Orbis to assess whether public support reinforces the sequential innovation-productivity mechanism.

RESEARCH METHODOLOGY

Our analysis is based on a 2018 survey of 1049 Polish manufacturing firms, selected from the InfoCredit (Orbis) database to ensure sectoral and regional representativeness. Due to low response rates via Computer-Assisted Web Interviewing (CAWI), direct engagement with managers was employed to secure full responses. Survey data were supplemented with financial information from Orbis.

We adopt the extended CDM framework proposed by Busom and Vélez-Ospina (2017), which incorporates firms' access to public funding as a selection mechanism affecting innovation investment. Our model examines five interrelated stages:

1. Access to public support for innovation;
2. Decision to invest in R&D&I;
3. R&D&I investment intensity;
4. Innovation output;
5. Labor productivity as a function of innovation output.

The first equation represents firms' access to the public support for business innovation:

$$S_i = \begin{cases} 1 & \text{if } S_i^* = \sum x_{0i} \beta_0 + \varepsilon_i > c \\ 0 & \text{if } S_i^* = \sum x_{0i} \beta_0 + \varepsilon_i \leq c \end{cases}$$

Where:

S_i is a binary variable indicating whether a firm has received public support for R&D&I.

x_{0i} are explanatory variables,

β_0 are coefficients for specific explanatory variables,

ε_i is the error term.

This equation assesses firms' eligibility for public support, considering factors such as exporter status, company size (SME), abandoned or ongoing innovations, and the Herfindahl-Hirschman Index (HHI). We employ a probit model to estimate this equation using the entire sample of enterprises.

The following two equations represent firms' engagement in R&D&I: the decision to invest in R&D&I (D_{rd}) and the intensity of R&D&I expenditures (Inn_{input}).

$$D_{RDi} = \begin{cases} 1 & \text{if } D_{RD\ 0,i}^* = fS_i + \sum x_{1i} \beta_1 + \varepsilon_{1i} > \tau \\ 0 & \text{if } D_{RD\ 0,i}^* = fS_i + \sum x_{1i} \beta_1 + \varepsilon_{1i} \leq \tau \end{cases}$$

$$Inn_{input\ i} = \begin{cases} Inn_{input\ i}^* = fS_i + \sum x_{2i} \beta_2 + \varepsilon_{2i} & \text{if } D_{RDi} = 1 \\ = 0 & \text{if } D_{RDi} = 0 \end{cases}$$

These equations are simultaneously estimated using the Heckman model. The dependent variable D_{RDi} indicates whether firms invest in innovative activities, and the continuous variable Inn_{input} quantifies their R&D&I expenditures. Independent variables include exporter status, cooperation in innovative activities, patent applications, foreign ownership, market activities, CEO age group, and the predicted probability of receiving public R&D and I support (S_i). The equation

modelling the extent of firms' investment in innovation is linked to the estimated probability of public support (S_i), exporter status, employee skill level, capital group affiliation, engagement in cooperative innovative activities, and the regular introduction of innovations.

This approach enables a comprehensive examination of the determinants of firms' decisions to invest in R&D and the magnitude of these investments, accounting for both firm-specific characteristics and the potential impact of public support.

In the subsequent stage, we estimate a probit equation to capture a firm's propensity to introduce innovations.

$$Inn_{output\ i} = \begin{cases} 1 & \text{if } Inn_{output\ i}^* = \alpha_1 Inn_{input}^* + \sum x_{3i} \beta_3 + \varepsilon_{3i} > 0 \\ 0 & \text{if } Inn_{output\ i}^* = \alpha_1 Inn_{input}^* + \sum x_{3i} \beta_3 + \varepsilon_{3i} \leq 0 \end{cases}$$

We analyse four types of innovation: product, process, organisational, and marketing, by estimating probit models for each. Each model incorporates the predicted innovation input value from the previous stage. The independent variables included in each estimation vary to capture the specific factors influencing firms' introduction of each type of innovation.

Finally, we estimate labour productivity, assuming its dependence on the estimated likelihood of innovation introduction and other firm characteristics denoted by x_4 :

$$y_i = \alpha_0 + \alpha_1 Inn_{output\ i}^* + \beta_4 x_{4i} + \varepsilon_{4i}$$

We conduct four separate OLS estimations, each focusing on Inn_{output}^* representing the predicted value of one of four types of innovations. The other variables include firm age (in logs), exporter status, location in Warsaw, and physical capital (tangible fixed assets in logs).

All variables used in the model, along with their respective explanations and statistics, are presented in the tables 1–3.

Table 1. Explanation of variables

Variable	Sources	Description
HHI	Orbis	A market concentration in 2017 (Herfindahl-Hirschman Index)
Age (ln)	Orbis	A company's age in 2017
EMPSKILL (ln)	survey	Percentage of employees with a tertiary degree in 2017
Innovation expenditure (ln)	survey	Total spending (2015–2017) on in-house and external R&D, machinery, equipment, software & buildings, knowledge acquisition, and other innovation-related activities (design, training, marketing, and other)
Physical capital (ln)	Orbis	Physical capital in 2017
Labor productivity (ln)	Orbis	Labor productivity – sales per worker in 2017
R&D State Aid	survey	1 if the company received public R&D&I support (local/regional, national, or EU) from 2015 to 2017, otherwise 0
Export	survey	1 if the company had export sales in 2015, otherwise 0
SME	survey	1 if the company is classified in 2017 as a small or medium-sized enterprise according to the EU definition, and is included in the Orbis database (i.e. registered with KRS), otherwise 0. The sample therefore excludes many micro-enterprises without KRS reporting obligations.
Patent applications	survey	1 if the company applied for a patent between 2015 and 2017, otherwise 0
City WAW	survey	1 if the company's headquarters is in Warsaw, otherwise 0
Product innovation	survey	1 if the company introduced a product innovation (2015–2017), otherwise 0
Process innovation	survey	1 if the company introduced a process innovation (2015–2017), otherwise 0
Organisational innovation	survey	1 if the company introduced an organisational innovation (2015–2017), otherwise 0
Marketing innovation	survey	1 if the company introduced a marketing innovation (2015–2017), otherwise 0
Cooperation	survey	1 if the company engaged in innovative cooperation (2015–2017), otherwise 0
Group	survey	1 if the company is part of a larger capital group, otherwise 0
Foreign	survey	1 if the company has a foreign investor, otherwise 0
Regular R&D	survey	1 if the company has permanently changed its product range, production processes, or organisation, otherwise 0
National market	survey	1 if the company sold goods/services in national markets (2015–2017), otherwise 0
European market	survey	1 if the company sold goods/services in European markets (2015–2017), otherwise 0
All other countries	survey	1 if the company sold goods/services in other than European markets (2015–2017), otherwise 0
Abandoned or ongoing innovations	survey	1 if the company abandoned, suspended, or has ongoing innovation activities (2015–2017), otherwise 0
CEO age group	survey	Categorical variable for CEO's age group (one of five categories)

Table 2. Descriptive statistics of continuous variables

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
HHI	1,049	165.5965	160.1623	0	3023.88
Age (ln)	1,049	2.600927	.8933262	0	5.298317
EMPSKILL (ln)	623	3.025584	1.061761	.6931472	4.60517
Innovation expenditure (ln)	383	11.87096	1.674142	7.600903	14.7318
Physical capital (ln)	955	7.683509	2.56612	2.995732	13.71247
Labor productivity (ln)	721	5.814172	.9649186	1.609438	10.3338

Table 3. Descriptive statistics of dichotomous variables

Variable	Obs	0	1
R&D State Aid	1,049	941	108
Export	1,049	591	458
SME	1,049	80	969
Patent applications	1,049	994	55
City WAW	1,049	954	95
Product innovation	1,049	519	530
Process innovation	1,049	689	360
Organisational innovation	1,049	841	208
Marketing innovation	1,049	759	290
Cooperation	1,049	857	192
Group	1,049	883	166
Foreign	1,049	946	103
Regular R&D	1,049	995	54
National market	1,049	46	1003
European market	1,049	361	688
All other countries	1,049	798	251
Abandoned or ongoing innovations	1,049	802	247
CEO age group:	1,049:		
1 – up to 40	75		
2 – between 41–45	225		
3 – between 46–50	367		
4 – between 51–60	191		
5 – more than 61	191		

Descriptive statistics indicate substantial variation in innovation activities and firm characteristics. Continuous variables exhibit wide dispersion, reflecting heterogeneity in firm capabilities and market conditions. The chosen methodology allows us to account for firm heterogeneity, selection effects, and the specific structural characteristics of Polish manufacturing, while tracing the sequential influence of public support on innovation inputs, innovation outputs, and productivity.

RESEARCH RESULTS

The empirical evidence confirms a sequential but incomplete additional mechanism in Polish manufacturing firms (see Table 4). Exporter status, firm size, and ongoing or abandoned innovation activities increase the likelihood of receiving public R&D&I support. The economic magnitude of these effects indicates that funding is concentrated among firms already structurally advantaged in scale and market access. Compared with other CDM-based studies in catching-up economies (Busom & Vélez-Ospina, 2017; Masso & Vahter, 2008; Tevdovski et al., 2017), this allocation pattern is not unusual; however, in Poland, the concentration is particularly strong, suggesting limited redistribution toward financially constrained firms.

Table 4. Results of the public financial support equation

R&D State Aid		
	Coefficient (s.e.)	Marginal Effects
Export	0.454*** (0.12)	0.073***
SME	-0.747*** (0.17)	-0.170**
HHI	0.001* (0.00)	0.0001*
Abandoned or ongoing innovations	0.447*** (0.12)	0.081**
Constant	-1.116*** (0.19)	
Number of observations	1,049	
LR chi2 (4)	77.552	
Prob > chi2	0.0000	
Log likelihood	-308.99704	
Pseudo R2	0.1115	

t statistics in parentheses * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001.

The second stage of the model (see Table 5) confirms that public support does not increase the probability of engaging in innovation activities but significantly raises the intensity of R&D&I expenditure. This reinforces the interpretation that policy instruments scale up existing innovation efforts rather than activate new innovators. Compared with the evidence from other CEECs and emerging economies (Masso & Vahter, 2008; Tevdovski et al., 2017; Busom & Vélez-Ospina, 2017), where broader activation effects are sometimes observed, the Polish case reflects the reinforcement of established innovation trajectories rather than the expansion of the innovation base.

Market orientation plays a differentiated role. Exporters are more likely to engage in R&D&I, consistent with the competition-driven innovation hypothesis documented by Kahn et al. (2022) and Crespi & Zuniga (2012). Activity in non-European markets further strengthens this propensity, while orientation toward European markets is negatively associated with innovation decisions – a result also noted, though insignificantly, by Hashi & Stojčić (2013). In contrast, domestic market orientation positively correlates with R&D&I engagement (in line with Hashi & Stojčić (2013), Disoska et al. (2020), and Tevdovski et al. (2017)), suggesting that competitive pressures in the national market remain a relevant drive of innovation in Polish manufacturing.

Cooperation increases the likelihood of undertaking innovation but does not raise R&D&I expenditure intensity. This pattern, frequently observed in CEECs and other emerging economies (Tevdovski et al., 2017; Masso & Vahter, 2008; Crespi & Zuniga, 2012), is typically attributed to weak innovation networks (Crespi & Zuniga, 2012) and limited depth of collaboration (Tevdovski et al., 2017), particularly between firms and research institutions (Masso & Vahter, 2008). Managerial characteristics also matter: firms led by older CEOs display a higher propensity to innovate than those led by younger CEOs, potentially reflecting accumulated experience and risk assessment capacity (You et al., 2020; Worthy et al., 2011). Interestingly, submitting patent applications reduces the probability of engaging in further innovation, suggesting that formal knowledge appropriation substitutes for subsequent R&D efforts.

Regarding innovation intensity, belonging to a capital group and a higher share of tertiary-educated employees are associated with lower R&D&I expenditure. These findings diverge from several CEEC and emerging-market studies (Hashi & Stojčić, 2013; Ramadani et al., 2019; Busom & Vélez-Ospina, 2017), and may reflect internal resource allocation within capital groups and structural specificities of Polish manufacturing, where formal human capital does not necessarily translate into higher R&D spending.

The knowledge-production function (see Table 6) further reveals that innovation expenditure significantly increases the probability of product, process, and marketing innovations, but not organisational innovation, indicating that non-technological innovation follows a different logic than formal R&D investment. Complementarities between

innovation types are strong and multidirectional: process and organisational innovation reinforce product and marketing innovation and vice versa, suggesting bundled innovation strategies rather than isolated activities (Danneels, 2002; Mothe & Thi, 2010; Rust et al., 2012).

Table 5. Results of the selection and innovation intensity equations

	Decision (selection)	Innovation expenditure (ln)
R&D State Aid ^{pred}	0.980 (1.36)	3.651** (2.95)
Export	0.467*** (3.42)	0.903*** (4.27)
Cooperation	0.740*** (6.05)	-0.278 (-1.24)
EMPSKILL		-0.184* (-2.37)
Group		-1.666*** (-5.76)
Regular R&D		0.580 (1.54)
Constant		12.24*** (31.13)
Patent applications	-0.837*** (-3.90)	
Foreign	-0.261 (-1.78)	
National market	1.127*** (3.85)	
European market	-0.268* (-2.25)	
All other countries	0.335** (2.93)	
CEO age group:		
– group 1.	0 (.)	
– group 2.	0.334 (1.67)	
– group 3.	-0.300 (-1.53)	
– group 4.	0.670*** (3.43)	
– group 5.	0.847*** (4.28)	
Constant	-2.158*** (-6.04)	
/mills		
lambda	-0.492* (-2.00)	
Number of observations	989	
Selected	323	
Nonselected	666	

t statistics in parentheses * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Ownership structure introduces additional heterogeneity. Foreign-owned firms show a higher propensity for product and marketing innovation but a lower likelihood of process and organisational innovation, consistent with multinational firms adapting products to local markets while relying on headquarters-based technological capabilities. Exporter status negatively affects certain technological innovations, possibly reflecting the relatively low R&D intensity of exported goods (Crespi & Zuniga, 2012).

Table 6. Results of the innovation output equations

	Product innovation		Process innovation		Organisational innovation		Marketing innovation	
	Coeff. (s.e)	Marginal effects	Coeff. (s.e)	Marginal effects	Coeff. (s.e)	Marginal effects	Coeff. (s.e)	Marginal effects
Innovation expenditure predict	1.784*** (6.29)	0.688***	0.701*** (6.74)	0.270***	-0.0421 (-0.18)	-0.0094 (-0.05)	0.515*** (5.95)	0.200***
EMPSKILL	0.206** (2.69)	0.080**					0.315*** (5.41)	0.120***
Export	-2.764*** (-7.23)	-0.746***			0.635 (1.96)	0.141* (0.071)		
Foreign	0.909*** (4.91)	0.302***	-0.580** (-3.12)	-0.210**	-1.294*** (-5.13)	-0.288*** (0.052)	0.366* (2.30)	0.143*
Group	1.710*** (3.97)	0.430***	1.736*** (5.93)	0.574***	1.048* (2.30)	0.2332* (0.101)		
Process innovation	0.815*** (6.30)	0.300***			0.259 (1.79)	0.058 (0.032)	0.617*** (4.59)	0.236***
Organisational innovation	1.050*** (7.11)	0.362***	0.267 (1.71)	0.104			0.984*** (7.38)	0.380***
Product innovation			0.774*** (5.59)	0.290***	0.945*** (6.21)	0.210*** (0.031)		
Marketing innovation			0.757*** (5.35)	0.290***	1.093*** (8.04)	0.243*** (0.025)		
Cooperation			1.838*** (10.37)	0.633***			-0.447** (-2.96)	-0.163**
SME			0.498 (1.70)	0.180	-0.810* (-2.56)	-0.180** (0.069)	0.443* (1.99)	0.156*
_cons	-21.87*** (-6.23)		-10.85*** (-7.50)		-0.884 (-0.31)		-8.594*** (-7.22)	
Number of observations	623		623		623		623	
LR chi2	187.87		299.11		259.29		198.00	
Prob > chi2	0.0000		0.0000		0.0000		0.0000	
Log likelihood	-333.1264		-271.60120.3551		-251.00800.3406		-321.00390.2357	
Pseudo R2	0.2200							

t statistics in parentheses * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

The final stage of the CDM model (Table 7) indicates that there is no statistically significant relationship between innovation outputs and labour productivity in Polish manufacturing firms. Instead, productivity is primarily driven by tangible capital and metropolitan location (Warsaw), while firm age and exporter status are negatively associated with productivity. The absence of innovation's impact on productivity aligns with several CDM applications in catching-up economies (Raffo et al., 2008; Benavente, 2006; Masso & Vahter, 2008; Disoska et al., 2020; Tevdovski et al., 2017; Crespi & Zuniga, 2012), although in contrast with findings for Colombia (Busom & Vélez-Ospina, 2017). Even when short lags are introduced (firms' labour productivity in 2018 and 2019), results remain unchanged. Overall, the evidence supports input and output additionality but not productivity additionality for Polish manufacturing firms.

Table 7. Results of the productivity equations

	Labor productivity (ln)	Labor productivity (ln)	Labor productivity (ln)	Labor productivity (ln)
Product innovation predicted	-0.111 (-1.64)			
Process innovation predicted		-0.227 (-1.44)		
Organisational innovation predicted			-0.164 (-0.95)	
Marketing innovation predicted				-0.00860 (-0.04)
Age (ln)	-0.279*** (-5.54)	-0.226*** (-3.50)	-0.230*** (-3.54)	-0.226*** (-3.49)
Physical capital	0.127*** (8.61)	0.119*** (6.18)	0.119*** (6.17)	0.118*** (6.13)
Export	-0.239*** (-3.50)	-0.182 (-1.74)	-0.209* (-2.02)	-0.253* (-2.25)
City WAW	0.326** (2.75)	0.531** (3.28)	0.525** (3.24)	0.518** (3.18)
_cons	5.748*** (33.47)	5.664*** (24.89)	5.648*** (24.82)	5.626*** (24.51)
N	679	399	399	399
Prob > F	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
R-squared	0.1419	0.1416	0.1391	0.1371
Adj R-squared	0.1356	0.1307	0.1281	0.1261

t statistics in parentheses * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The study provides evidence that public R&D&I support in Polish manufacturing generates input and output additionality but fails to translate into measurable productivity gains. Public funding increases the intensity of innovation expenditures. It strengthens the likelihood of technological and marketing innovation, yet it does not expand the pool of innovators nor produce statistically significant improvement in labour productivity. The additionality mechanism is therefore sequential but incomplete: policy instruments reinforce existing innovation trajectories without triggering broader structural upgrading.

The allocation pattern suggests a reinforcement logic rather than a corrective one. Support is disproportionately directed toward exporters and structurally stronger firms, while financially constrained firms remain underrepresented. As a result, public intervention appears to scale up ongoing activities rather than activate new innovation actors. From a policy perspective, this raises concerns about limited transformative impact and potential path dependency in the innovation systems.

The absence of a link between innovation and labour productivity has important implication for the policy design. Innovation in Polish manufacturing firms seems oriented more towards product adaptation, market positioning, and incremental upgrading than towards efficiency-enhancing technological transformation. This may reflect structural characteristics of the sector, including medium-technology specialization, fragmented innovation networks, and limited absorptive capacity. However, it also suggests that current instruments insufficiently incentivizing productivity-oriented innovation and organizational change.

Future policy should therefore move beyond input-based logic focused primarily on increasing R&D expenditure. Greater emphasis should be placed on activating new innovators – particularly SMEs facing financial constraints – and on strengthening managerial and organisational capabilities that enable productivity gains. Selection criteria could incorporate clearer performance expectations, including post-project monitoring of efficiency outcomes. Complementary instruments fostering deeper and more systemic collaboration

between firms and research institutions may also be necessary to overcome weak knowledge diffusion mechanisms.

At the same time, the findings should be interpreted with methodological caution. The cross-sectional nature of the model limits the ability to fully capture time lags between R&D expenditure, innovation output and productivity effects. A longitudinal extension of the analysis constitutes a natural next step and would allow for a more precise assessment of dynamic productivity additionality. Nevertheless, even within these limitations, the results suggest that without addressing structural bottlenecks and absorptive capacity constraints, public R&D support in catching-up economies risks reinforcing existing hierarchies rather than fostering genuine productivity-based transformation.

REFERENCES

- Benavente, J.M. (2006). The role of research and innovation in promoting productivity in Chile. *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4-5), 301–315. DOI: 10.1080/10438590500512794
- Busom, I., & Vélez-Ospina, J.A. (2017). Innovation, Public Support, and Productivity in Colombia. A Cross-industry Comparison. *World Development*, 99, 75–94. DOI: 10.1016/j.worlddev.2017.07.005
- Crepon, B., Duguet, E., & Mairesse, J. (1998). Research, innovation and productivity: An econometric analysis at the firm level. *Economics of Innovation and New Technology*, 7(2), 115–158. DOI: 10.1080/104385998000000031
- Crespi, G., & Zuniga, P. (2012). Innovation and Productivity: Evidence from Six Latin American Countries. *World Development*, 40(2), 273–290. DOI: 10.1016/j.worlddev.2011.07.010
- Danneels, E. (2002). The dynamics of product innovation and firm competences. *Strategic Management Journal*, 23(12), 1095–1121. DOI: 10.1002/smj.275
- Disoska, E.M., Tevdovski, D., Toshevska-Trpchevska, K., & Stojkoski, V. (2020). Evidence of innovation performance in the period of economic recovery in Europe. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 33(3), 280–295. DOI: 10.1080/13511610.2018.1524288
- Foreman-Peck, J., & Zhou, P. (2022). R&D subsidies and productivity in eastern European countries. *Economic Systems*, 46(2), 100978. DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.100978

- Fedyunina, A., & Radosevic, S. (2022). The relationship between R&D, innovation and productivity in emerging economies: CDM model and alternatives. *Economic Systems*, 46(3), 100998. DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.100998
- Freeman, C., Clarke, J., & Soete, L. (1982). *Unemployment and Technical Innovation: A Study of Long Waves in Economic Development*. London: Pinter.
- Guzmán Cofré, C., Vásquez Lavin, F., & Sánchez Henríquez, F. (2023). Firm heterogeneity and innovation strategy decisions. *Journal of Business Research*, 160, 113760. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.113760
- Hashi, I., & Stojčić, N. (2013). The impact of innovation activities on firm performance using a multi-stage model: Evidence from the Community Innovation Survey 4. *Research Policy*, 42(2), 353–366. DOI: 10.1016/j.respol.2012.09.011
- Kahn, A., Sithole, M., & Buchana, Y. (2022). An analysis of the impact of technological innovation on productivity in South African manufacturing firms using direct measures of innovation. *South African Journal of Economics*, 90(1), 37–56. DOI: 10.1111/saje.12310
- Lewandowska, M.S., Weresa, M.A., & Rószkiewicz, M. (2022). Evaluating the impact of public financial support on innovation activities of European Union enterprises: Additionality approach. *International Journal of Management and Economics*, 58(3), 248–266. DOI: 10.2478/ijme-2022-0020
- Masso, J., & Vahter, P. (2008). Technological innovation and productivity in late-transition Estonia: Econometric evidence from innovation surveys. *European Journal of Development Research*, 20(2), 240–261. DOI: 10.1080/09578810802060751
- Mothe, C., & Thi, T.U.N. (2010). The link between non-technological innovations and technological innovation. *European Journal of Innovation Management*, 13(3), 313–332. DOI: 10.1108/14601061011060148
- Poszytek, P., Fila, J., & Jeżowski, M. (2023). University–business collaboration as a mean to enhance the development of competences 4.0. *Proceedings of the 14th International Multi-Conference on Complexity, Informatics and Cybernetics: IMCIC 2023*, 1, 45–50.
- Radosevic, S. (2022). Techno-economic transformation in Eastern Europe and the former Soviet Union – A neo-Schumpeterian perspective. *Research Policy*, 51(1), 1–43. DOI: 10.1016/j.respol.2021.104397
- Raffo, J., Lhuillery, S., & Miotti, L. (2008). Northern and southern innovativity: A comparison across European and Latin American countries. *European Journal of Development Research*, 20(2), 219–239. DOI: 10.1080/09578810802060777

- Ramadani, V., Hisrich, R.D., Abazi-Alili, H., Dana, L.P., Panthi, L., & Abazi-Bexheti, L. (2019). Innovations and enterprises performance in transition countries, with special emphasis on Kosovo: CDM model approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 271–280. DOI: 10.1016/j.techfore.2018.12.010
- Ramadani, V., Hisrich, R.D., Abazi-Alili, H., Dana, L.P., Panthi, L., & Abazi-Bexheti, L. (2019). Product innovation and firm performance in transition economies: A multi-stage estimation approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 140(December 2018), 271–280. DOI: 10.1016/j.techfore.2018.12.010
- Rust, R.T., Ambler, T., Carpenter, G.S., Kumar, V., Rajendra, K., Rust, R.T., Ambler, T., Kumar, V., Carpenter, G.S., & Srivastava, K. (2012). Measuring Marketing Productivity. Current Knowledge and Future Directions. *Journal of Marketing*, 68(4), 76–89. DOI: 10.1509/jmkg.68.4.76.42721
- Tevdovski, D., Tosevska-Trpcevska, K., & Disoska, E.M. (2017). What is the role of innovation in productivity growth in Central and Eastern European countries? *Economics of Transition*, 25(3), 527–551. DOI: 10.1111/ecot.12121
- Toshevska-Trpchevska, K., Disoska, E.M., Tevdovski, D., & Stojkoski, V. (2019). The Impact of a Crisis on the Innovation Systems in Europe: Evidence from the CIS10 Innovation Survey. *European Review*, 27(4), 543–562. DOI: 10.1017/S1062798719000218
- Worthy, D.A., Gorlick, M.A., Pacheco, J.L., Schnyer, D.M., & Maddox, W.T. (2011). With age comes wisdom: Decision making in younger and older adults. *Psychological Science*, 22(11), 1375–1380. DOI: 10.1177/0956797611420301
- You, Y., Srinivasan, S., Pauwels, K., & Joshi, A. (2020). How CEO/CMO characteristics affect innovation and stock returns: findings and future directions. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(6), 1229–1253. DOI: 10.1007/s11747-020-00732-4
- Zabłocka-Abi Yaghi, A., Tomaszewski, T. (2024) The interdependence of R&D, innovations, and productivity: case of Polish manufacturing companies. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 23(1), 195–212. DOI: 10.12775/eip.2024.0010

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

RECENZJE

REVIEWS

RAFAŁ SZALAACKI<http://orcid.org/0009-0008-2574-7449>

Szkola Główna Mikołaja Kopernika

rafal.szalacki1@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2893

**Goldsworthy, A. (2023). *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy*.
J. Szczepański (Tłum.).
Poznań: Dom Wydawniczy Rebis
[recenzja]**

Postacie władców Macedonii – Filipa II (359–336 p.n.e.) oraz Aleksandra Wielkiego (336–323 p.n.e.) – należą do najbardziej intensywnie badanych zagadnień historiografii starożytnej zarówno w perspektywie politycznej i militarnej, jak i w kontekście filozoficznej refleksji nad władzą, wojną oraz etosem przywództwa. Na tym tle książka Adriana Goldsworthy’ego *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy*, wydana w 2023 roku nakładem Domu Wydawniczego Rebis, podejmuje próbę syntetycznego ujęcia dziejów Imperium Macedońskiego, ukazując działania obu władców na tle idei i praktyk charakterystycznych dla świata greckiego IV wieku p.n.e. Goldsworthy wyraźnie zaznacza we wstępie, że praca adresowana jest do szerokiego kręgu odbiorców, a jej adresatami nie są wyłącznie specjaliści zajmujący się dziejami starożytnymi (Goldsworthy, 2023, s. 54). Autor recenzowanej książki jest absolwentem St John’s College, jednego z kolegiów Uniwersytetu Oksfordzkiego; stopień doktora uzyskał w 1994 roku na podstawie dysertacji *The Roman Army as a Fighting Force, 100 BC–AD 200*. Specjalizuje się w zagadnieniach militarnych starożytnej Grecji i Rzymu, a recenzowana książka stanowi czternastą pozycję w jego dorobku poświęconą tej problematyce.

Analiza spisu treści wskazuje, że monografia została skonstruowana w sposób zbliżony do układu pracy Petera Greena *Aleksander Wielki*, po raz pierwszy wydanej w 1974 roku. Zbieżność ta dotyczy

nie tylko ogólnej struktury narracji, lecz także tytułów poszczególnych rozdziałów – przykładem jest rozdział *Pan Azji*, który w obu publikacjach nosi identyczne brzmienie (Green, 2010, s. 7). Czytelnik znający pozycję Petera Greena poruszać się więc będzie w obszarze nieustannych skojarzeń i porównań obydwu książek.

Książka Adriana Goldsworthy'ego spełnia podstawowe wymagania stawiane publikacjom o charakterze syntetycznym. Posiada chronologicznie uporządkowaną narrację wydarzeń, uzupełnioną o kalendarium oraz zestaw map i planów. Materiał kartograficzny ma jednak formę czarno-białą, a jego skala jest ograniczona formatem książki, co skutkuje jedynie ogólnym przedstawieniem uwarunkowań geograficznych omawianych obszarów. Geografia Półwyspu Bałkańskiego oraz Azji Mniejszej, ściśle powiązana z treścią narracji, została zaprezentowana w sposób nadmiernie syntetyczny, co może utrudniać czytelnikowi dokładniejszą orientację przestrzenną i skłaniać do sięgania po dodatkowe materiały kartograficzne.

Zastosowanie w książce rozkładanych kolorowych map znacząco podniosłoby jej walory poznawcze i edytorskie. Ich brak jest tym bardziej zastanawiający, że publikacja zawiera liczne kolorowe fotografie obiektów archeologicznych, dzieł malarskich i rzeźbiarskich, zamieszczone w dwóch wklejkach w bloku książki. Plany bitew, również utrzymane w czarno-białej konwencji, nie uwzględniają poszczególnych faz starć i ograniczają się do ogólnego przedstawienia rozmieszczenia wojsk przed rozpoczęciem walk. Jako przykład schematycznego ujęcia może posłużyć plan bitwy pod Gaugamelą, który autor – z nie do końca jasnych powodów – opatrzył informacją o jego hipotetycznym charakterze (Goldsworthy, 2023, s. 32–33).

Znacznie bardziej szczegółowe opracowanie ustawienia początkowego oraz kolejnych faz bitwy znaleźć można w *Atlasie bitew do historii wojskowości starożytnej* autorstwa Johanna Kromayera i Georga Veitha, gdzie materiał kartograficzny uzupełniono o zwięzłe zestawienie kwestii spornych (Kromayer & Veith, 2014, s. 46–49). Jeszcze dokładniejsze mapy zawiera monografia *Gaugamela* Edwarda Dąbrowy, choć wydana w typowo popularno-naukowej serii *Historyczne Bitwy*, w której cztery czytelne schematy, z wyraźnym podziałem sił obu stron, umożliwiają szybką i precyzyjną orientację w przebiegu bitwy (Dąbrowa, 1988, s. 119–125).

Każdy badacz dziejów starożytnych, podejmujący problematykę Imperium Macedońskiego, ma świadomość rozległości literatury przedmiotu poświęconej temu obszarowi badań. Jak zauważa Ryszard Kulesza, w opublikowanej w 1970 roku bibliografii prac dotyczących różnych aspektów działalności Aleksandra Wielkiego Nancy J. Burick odnotowała 338 monografii oraz 691 artykułów (Kulesza, 2009, s. 17). W ciągu kolejnych ponad pięciu dekad zasób ten uległ znacznemu rozszerzeniu. Niemniej Adrian Goldsworthy – świadomy imponującego międzynarodowego dorobku badawczego w tej dziedzinie – uzasadniając podjęcie tematu, stwierdził, że jego zamiarem nie było „dołożenie kolejnej pozycji na stertę” (Goldsworthy, 2023, s. 49). Intencją autora stało się natomiast zestawienie, w porządku chronologicznym, sylwetek dwóch najwybitniejszych przedstawicieli dynastii Argeadów, tak aby, poświęcając obu porównywalną uwagę, wydobyć postać Filipa II z cienia jego syna.

Książka podzielona jest na trzy części. Pierwsza z nich poświęcona jest Filipowi II, druga i trzecia dotyczą panowania Aleksandra Wielkiego odpowiednio w okresach 336–329 p.n.e. oraz 329–323 p.n.e. Zagadnienia źródłoznawcze z uwagi na przyjętą przez autora formę narracji zostały omówione jedynie syntetycznie we wstępie. Pewne rozszerzenie tej problematyki stanowią krótkie noty biograficzne autorów antycznych, zamieszczone w Aneksie nr 1. Z kolei Aneks nr 2 został poświęcony zagadnieniom archeologicznym związanym z tzw. grobowcem królewskim w Verginie (na obszarze pierwszej stolicy Macedonii – Ajgaj), co niewątpliwie należy uznać za istotny walor publikacji.

Rozdział pierwszy poświęcony jest dziejom dynastii Argeadów, a jego treść w znacznym stopniu kompensuje brak graficznego schematu drzewa genealogicznego rodu królewskiego, jaki spotykamy na przykład w monografii Petera Greena. Autor przedstawia w nim także podstawowe informacje dotyczące Macedonii oraz wydarzeń bezpośrednio poprzedzających objęcie tronu przez Filipa II.

W rozdziale drugim omówione zostały okoliczności przejścia władzy przez Filipa II, a także początkowy okres jego panowania, obejmujący reorganizację armii oraz umacnianie pozycji Macedonii na jej północnych granicach. Rozdział ten wprowadza również pierwsze informacje dotyczące odkryć archeologicznych w Verginie, gdzie w 1976 roku, w wyniku badań kurhanu, odkryto trzy grobowce

królewskie, z których dwa zachowały się w stanie nienaruszonym. Znaleźiska te datowane są na drugą połowę IV wieku p.n.e. Opierając się na szeregu przesłanek – przy jednoczesnym braku inskrypcji identyfikujących pochówki – autor skłania się ku tezie, iż Grobowiec II zawiera szczątki Filipa II. Najistotniejszym argumentem przemawiającym na rzecz tej interpretacji jest identyfikacja zwłok na podstawie uszkodzenia prawego oczodołu, odpowiadającego ranie odniesionej przez Filipa II w 354 roku p.n.e. podczas oblężenia Metone. W dalszej części książki zamieszczono fotografię rekonstrukcji twarzoczaszki władcy, wykonaną – jak zaznacza autor – „w oparciu o skremowane fragmenty czaszki z Grobowca II” (Goldsworthy, 2023, s. 191).

Konkurencyjna hipoteza została przywołana w Aneksie nr 2, gdzie szczątki z Grobowca II identyfikowane są jako należące do Filipa III Arridajosa, syna Filipa II, proklamowanego przez armię macedońską następcą tronu po śmierci Aleksandra Wielkiego (Nowotka, 2004, s. 136).

W kolejnych rozdziałach autor przedstawia złożoną sieć zależności pomiędzy greckimi *poleis*, Macedonią oraz Imperium Perskim. Problematyka ta ujęta została wieloaspektowo – w wymiarze historycznym, militarnym, politycznym i ustrojowym, a także ekonomicznym i kulturowym. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu greckiego etnocentryzmu oraz wynikającej z niego idei panhellenizmu, zakładającej istnienie naturalnej wspólnoty interesów Greków wobec Persów jako wspólnego przeciwnika. Zjednoczenie Greków w obliczu perskiego zagrożenia, określane mianem antymedyzmu, nie zostało jednak przez Goldsworthy’ego szerzej rozwinięte. Autor jedynie sygnalizuje problem medyzmu, czyli properskiego nastawienia części *poleis*, które w polityce zagranicznej kierowały się często doraźnym interesem politycznym lub finansowym, niejednokrotnie zmieniając orientację sojuszniczą. Władcy perscy z dynastii Achemenidów, dysponując rozbudowanym aparatem informacyjnym, umiejętnie wykorzystywali długotrwałe animozje pomiędzy poszczególnymi *poleis*, co w znacznym stopniu utrudniało realizację idei panhellenizmu. Wśród czynników podważających koncepcję powszechnego zjednoczenia Greków przeciwko wspólnemu wrogowi należy również wskazać znaczący udział najemników greckich – w tym wybitnych dowódców wojskowych – po stronie Achemenidów w trakcie wyprawy Aleksandra Macedońskiego.

W pracy Goldsworthy'ego Filip II zarysowuje się wyraźnie jako monarcha budujący imperium od podstaw, metodycznie, opierając się na przemian – a często równocześnie – na dyplomacji i wojnie. Zarys historii greckich konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych umiejętnie wpleciony w treść książki ułatwia zrozumienie zadania jakiego podjął się ten władca. Nie znajdziemy jednak w książce dokładnego wyjaśnienia specyfiki sporu toczącego się pomiędzy zwolennikami ówczesnej greckiej demokracji i oligarchii ani będącej dla Greków przejawem perskiego barbarzyństwa monarchii, co stanowi ważne tło dla wzrostu Macedonii jako państwa coraz dobitniej dyktującego warunki współistnienia w świecie greckim. Idąc w ślad za tezami stawianymi przez Arystotelesa w *Polityce*, władza monarsza Argeadów według moralnej koncepcji ustroju państwowego mogłaby być uważana rządy „jednego”, mającego na względzie dobro wspólne (Arystoteles, 2012, s. 64). Skonfrontowanie tej teorii z istniejącymi w świecie greckich *poleis* systemami politycznymi z pewnością wzbogaciłoby książkę.

Autor poświęca istotną część wywodu zagadnieniom innowacji w zakresie uzbrojenia, w szczególności wprowadzeniu do użytku sarisy, a także związanym z tym zmianom taktycznym. Na uwagę zasługuje zwłaszcza szczegółowe omówienie ugrupowania uderzeniowego konnicy formowanej w klin, które w wielu starciach odgrywało rolę czynnika przesądzającego o ich wyniku (Goldsworthy, 2023, s. 18). Pomimo rzetelnego przedstawienia kolejnych zagadnień z zakresu wojskowości brak wyraźnie sformułowanych wniosków syntetyzujących tę część narracji może pozostawiać czytelnika z poczuciem niedostatecznego domknięcia analizy. Jako przykład wskazać można opis reorganizacji armii macedońskiej przeprowadzonej przez Filipa II. Macedonia nie dysponowała warstwą społeczną na tyle liczną i zamożną, by – na wzór greckich *poleis* – wystawiać wielotysięczne armie hoplitów. Niedobór ten Filip II zrekomensował poprzez utworzenie armii zawodowej, uzbrajanej i utrzymywanej w stałej gotowości bojowej na koszt państwa. Zmiany te miały charakter przełomowy, co podkreśla Krzysztof Nowotka w pracy *Aleksander Wielki* (Nowotka, 2004, s. 50, 62). Goldsworthy nie rozwija jednak wielu zagadnień istotnych z punktu widzenia historii wojskowości. W szczególności zabrakło omówienia innowacyjnego zastosowania zasady ekonomii sił, polegającej na skorelowaniu starcia piechoty

ustawionej w szyku ukośnym z uderzeniem konnicy na flankę przeciwnika – rozwiązania, które odegrało kluczową rolę w sukcesach militarnych armii macedońskiej.

Filip II w książce Goldsworthy'ego to człowiek kreatywny i pełen energii. Autor zwraca także uwagę na fakt, iż był poligamistą (żonaty siedem lub nawet osiem razy) postrzegany w związku z tym przez ówczesną – używając współczesnego języka – mainstreamową kulturę grecką jako barbarzyńca. Autor przywołuje w tym kontekście nośny obecnie termin „seksualny drapieżnik” (Goldsworthy, 2023, s. 63). W tym – jak i w wielu innych przypadkach – autor nie wykorzystuje jednak szansy, jaką daje paralela starożytności i współczesności w aspektach społecznych i obyczajowych, co z całą pewnością zainteresowałoby czytelnika „spoza kręgu specjalistów”. Wielożeństwo praktykowane przez Argeadów pełniło przede wszystkim funkcję narzędzia politycznego, służącego cementowaniu sojuszy, choć zdarzały się od tej reguły odstępstwa. W tym kontekście Goldsworthy interpretuje małżeństwo Filipa II z Kleopatry-Eurydyką, zawarte w 337 roku, jako związek motywowany względami osobistymi. Poligamia Filipa II mogła jednak w istotny sposób komplikować kwestię sukcesji tronu macedońskiego, co z perspektywy trwałości monarchii dziedzicznej stanowiło ważny element tzw. spraw wewnętrznych państwa (Goldsworthy, 2023, s. 215). Zwieńczeniem dzieła budowy Imperium Macedońskiego było dla Filipa II zwycięstwo w bitwie pod Cheroneją w roku 338 p.n.e. Zbrojny opór skonsolidowanych przeciwko Filipowi II greckich *poleis* został złamany a zwycięzca podyktował łagodne warunki pokojowe. Obradujący w Koryncie przedstawiciele greckich *poleis* utworzyli Związek Koryncki, na którego czele stanął władca macedoński. Związek powołano do życia pod dyktando Filipa II w celu zorganizowania wspólnej wyprawy wojennej przeciwko Persji. Państwa związkowe odgrywały rolę służebną w stosunku do hegemonu a panhellenizm w swojej istocie stał w opozycji do partykularyzmu greckiej *polis*.

Śmierć Filipa (336 p.n.e.), będąca następstwem niesmacznych intryg pałacowych, jawić się może jako mord polityczny. Autor nie oparł się pokusie, jaką niesie ze sobą prokuratorskie pytanie: *cui bono*? Dywagacje, jakie Goldsworthy prowadzi pod kątem udziału w morderstwie osób trzecich, są jednak powściągliwe. Morderstwo motywowane było pobudkami osobistymi. U Goldsworthy'ego

królobójca, członek straży przybocznej Filipa II o imieniu Pauzaniusz, nosi stygmaty pokrzywdzonego, szukającego sprawiedliwości, pomimo iż intryga ma swój początek w rzuconych przez niego oszczerstwach, w konsekwencji których kolejny przyboczny – jego imiennik – poniósł śmierć. Według autorów tekstów źródłowych za spiskiem i morderstwem stoi demonizowana przez nich Olimpias, a Aleksander miał o wszystkim wiedzieć (Goldsworthy, 2023, s. 228). Cztery lata później Aleksander, walcząc z Dariuszem III, oskarżył go o sprawstwo kierownicze w morderstwie Filipa II – jak ujął to Krzysztof Nowotka – we wzmiankowanej już monografii *Aleksander Wielki* (Nowotka, 2004, s. 124).

Aleksander, przejmując władzę po zamordowanym ojcu, pod pretekstem ukarania spiskowców stojących za śmiercią Filipa II przeprowadził czystkę, w wyniku której stracili życie między innym bratanek nieżyjącego króla Amyntas. Arridajosa – przyrodniego brata Aleksandra – oszczędzono, najprawdopodobniej uznając go za niegroźnego ze względu na jego opóźnienie umysłowe. Czystki będące efektem mniej lub bardziej zasadnych oskarżeń o zdradę lub spiskowanie pojawiały się przez cały okres panowania Aleksandra Wielkiego. Młody król został zatwierdzony jako następca tronu przez zgromadzenie żołnierzy, które stanowiło płaszczyznę porozumienia władcy i zmobilizowanych poddanych. Nie była to jednak jedyna rola zgromadzenia żołnierskiego, które przyjmowało na siebie ciężar judykatury w sprawach o zdradę stanu. Z czasem ocena stanu rzeczy wynikająca z konsensusu żołnierskiego nabrała tak znacznej siły, iż pod jej naporem Aleksander zmuszony był okiełznać swoje *pothos* – pragnienie, by dokonywać rzeczy niemożliwych, jak za Arrianem tłumaczy nam Goldsworthy. Po pogrzebie Filipa II przedstawiciele państw członkowskich zatwierdzili Aleksandra jako hegemonia Związku Korynckiego. Greckie elity polityczne *poleis* w IV wieku p.n.e., niezależnie od przyjętego ustroju, postrzegały monarchię macedońską jako byt obcy i marginalny wobec tradycyjnego świata hellenistycznego. Narzuconą przez Macedonię hegemonię w świecie greckim przyjęto z wyraźną niechęcią, a próby jej obalenia podejmowane były zarówno za panowania Filipa II, jak i Aleksandra Wielkiego. Przez cały okres ekspansji Imperium Macedońskiego ze strony greckich *poleis* – obok oporu zbrojnego – obserwować można intensywne działania dyplomatyczne, których celem było

spowolnienie lub osłabienie wzrostu potęgi macedońskiej. Za przykład fundamentalnej formy tego sprzeciwu uznać można wystąpienia Demostenesa przeciwko Filipowi II, znane pod nazwą *Filipik* (Demostenes, 1922, s. 68–78).

Aleksander Wielki, który uzyskał swój przydomek, jak nam przypomina Goldsworthy, dopiero w czasach rzymskich, odziedziczył królestwo wybudowane na solidnych fundamentach, jednak świeżość konstrukcji wymagała ciągłego jej umacniania (Goldsworthy, 2023, s. 47). Młody władca ustabilizował wciąż trudną sytuację na północnym pograniczu państwa, ale jego przedłużająca się nieobecność w Macedonii stała się asumptem do gwałtownej erozji Związku Korynckiego w którym idea panhellenizmu miała charakter fasadowy. Najgroźniejszym przeciwnikiem były Teby. Błyskawiczny i niespodziewany powrót Aleksandra przyniósł Tebom zastosowanie przez niego wobec zbuntowanego miasta *andrapdismos* (ἀνδραποδισμός). Miasto zostało zburzone, kobiety i dzieci sprzedane w niewolę, natomiast męska ludność poddana egzekucji. W filozofii politycznej omawianego okresu wojna postrzegana była jako zjawisko naturalne i nieuniknione, stanowiące immanentny element relacji między państwami (Platon, *Prawa*, s. 15). Współczesne badania historyczne – w tym również ujęcie zaproponowane przez Goldsworthy’ego – koncentrują się w dużej mierze na analizie aspektów politycznych i militarnych ekspansji Imperium Macedońskiego, marginalizując często problem ludzkiego cierpienia, jakie ekspansja ta ze sobą niosła. Gloryfikacja geniuszu militarnego Aleksandra Wielkiego prowadzi niekiedy do pominięcia faktu, że jego *pothos* (πόθος), rozumiany jako nieustanne dążenie do chwały i przekraczania granic, dla tysięcy ludzi oznaczał śmierć, utratę bliskich, głód, niewolę oraz przymusowe przesiedlenia.

Autor poświęca sporo uwagi wypowiedzianemu przez Aleksandra przy okazji wizyty u Diogenesa w Koryncie słynnemu zdaniu: „Gdybym nie był Aleksandrem, byłbym Diogenesem”. Pisarz nie wykorzystał jednak szansy, by porównać cynizm Diogenesa i *pothos* Aleksandra. Wszakże jeden miał wszystko w pogardzie, drugi natomiast pragnął chwały ponad wszystko. Diogenes to abnegat, syn bankruta i uczeń Antystenesa, który praktykując cynizm, odrzucał wszelkie wytwory kultury. Mimo iż opis spotkania władcy i mędrca nosi znamiona apokryfu, to jednak stwarza płaszczyznę do głębszego

zastanowienia się nad motywami, którymi kierował się Aleksander Wielki. Goldsworthy redukuje te dywagacje w swoim stylu, stwierdzając: „Słowo cynik – *kynikos* – znaczy dosłownie spsiały” (Goldsworthy, 2023, s. 238). W *Historii filozofii* Władysława Tatarkiewicza przedstawiona została odmienna interpretacja etymologii terminu „cynizm”. Autor wywodzi nazwę szkoły cynickiej od ateńskiego gimnazjonu Cynosarges, w którym nauczał Antystenes, uznawany za jej założyciela (Tatarkiewicz, 1984, s. 60). Na alternatywną możliwość etymologiczną zwraca natomiast uwagę Frederick Copleston, który w swojej *Historii filozofii*, odwołując się do niekonwencjonalnego stylu życia cyników, wskazuje, że termin ten mógł również wywodzić się od określenia charakteryzującego ich sposób funkcjonowania i postawę wobec norm społecznych (Copleston, 1998, s. 139).

W recenzowanej pracy wielkie bitwy Aleksandra – nad rzeką Granik, pod Issos i pod Gaugamelą – opisane są dość szczegółowo. Poza analizą tekstów źródłowych autor wprowadza kilka dygresji dotyczących logistyki i taktyki co znacznie poprawia wgląd w sytuację. Szczególnie dobrze czyta się akapity, w których pisarz używa współczesnej nomenklatury militarnej czy politologicznej. Omawiając starcia na polach bitewnych, autor nie unika też kwestii dotyczących umiejscowienia geograficznego bitew, stanowiących od lat przedmiot sporu wśród badaczy. Po zwycięskiej bitwie nad Granikiem Aleksander rozwiązał swoją flotę, uważając że jest słabsza w porównaniu z siłami morskimi, jakimi dysponuje przeciwnik. Nie bez znaczenia pozostawały też wysokie koszty utrzymania tego rodzaju wojsk. Wojska Aleksandra, posuwając się wzdłuż wybrzeża, zajmowały kolejne miasta portowe, dążąc do całkowitego pozbawienia przeciwnika możliwości uzupełniania zapasów. Strategia określana przez Arriana jako „pokonanie floty z lądu” (Arrian, 2004, s. 45), choć czasochłonna, okazała się skuteczna. Pomimo stosunkowo łagodnej polityki wobec miast portowych decydujących się na kapitulację, Aleksander napotykał również na przypadki zdecydowanego oporu. Szczególnym przykładem była kampania przeciwko Tyrowi w 332 roku p.n.e., której powodzenie wymagało nadzwyczajnych nakładów sił i środków. Oblężenie miasta wiązało się z budową grobli o długości około 700 metrów, łączącej wyspę z lądem stałym – przedsięwzięcie to zajęło armii macedońskiej blisko siedem miesięcy. Równocześnie Aleksander, kierując się względami strategicznymi,

przystąpił do odbudowy floty, niezbędnej do skutecznego prowadzenia operacji oblężniczych. Zdobycie Tyru zakończyło się masowym uprowadzeniem jego mieszkańców w niewolę.

Goldsworthy poświęca w swojej książce sporo miejsca problemowi apoteozy Aleksandra Wielkiego. Boskie pochodzenie wraz z początkowo niesprecyzowanymi i niejednoznacznie wyartykułowanymi aspiracjami do boskości kroczyło w ślad za Aleksandrem Wielkim przez całe jego życie. Począwszy od mitologizowania aktu poczęcia Aleksandra (Olimpias śpiąca z Zeusem, który przybrał postać węża) aż po transcendentalne przeżycie w oazie Siwah w 331 roku p.n.e., gdzie przywitany został przez kapłana jako syn Amona (Goldsworthy, 2023, s. 238, 331), utożsamianego wszakże przez Greków z Zeusem, boskie powinowactwo zdaje się tylko tłem. Z czasem problem boskości staje się dla Aleksandra coraz poważniejszy. Achemenidzi uznawani byli za namiestników Ahura Mazdy, egipskim faraonom oddawano boską cześć. Czy Aleksander, pragnąc zostać prawowitym władcą podbitej Azji, uwierzył w swoje boskie pochodzenie? Tendencja do apoteozy dla samego Aleksandra Wielkiego początkowo zdaje się jedynie sposobem do uzyskania możliwie najsilniejszej legitymizacji władzy na nowo zdobytym terytorium. Jednak w 324 roku p.n.e. Aleksander oficjalnie zażądał od miast greckich boskiej czci. Nieśmiertelny w pamięci ludzi Aleksander Macedoński umiera po krótkiej chorobie w czerwcu 323 p.n.e., przewidując po swojej śmierci wielkie igrzyska funeralne.

Książka Adriana Goldsworthy'ego *Filip i Aleksander. Królowie i zdobywcy* przedstawia w przystępnej, a zarazem spójnej narracji etos starożytnych dowódców, łączących funkcje władców państwowych z bezpośrednim udziałem w działaniach militarnych. Autor, posługując się klarownym i komunikatywnym językiem, ukazuje mechanizmy sprawowania władzy oraz kulturowe i ideowe uwarunkowania przywództwa wojskowego w świecie starożytnym, co pozwala na dotarcie do szerokiego kręgu odbiorców, także spoza środowiska specjalistów. Publikacja może pełnić funkcję rzetelnego wprowadzenia do dziejów Macedonii i epoki klasycznej, stanowiąc punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych studiów nad historią świata antycznego. Jednocześnie ograniczona obecność refleksji metodologicznej i krytycznej analizy źródeł sprawia, że praca ta powinna być traktowana przede wszystkim jako syntetyczne opracowanie

o charakterze wprowadzającym, a nie jako pełnoprawna monografia naukowa.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles (2012). *Polityka*. L. Piotrowicz (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Copleston, F. (1998). *Historia filozofii*. H. Bednarek (Tłum.). Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Dąbrowa, E. (1988). *Gaugamela*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Demostenes (1922). *Wybór mów*. J. Kowalski (Tłum.). Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Flawiusz Arrian (2004). *Wyprawa Aleksandra Wielkiego*. H. Gesztoft-Gasztołd (Tłum.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Goldsworthy, A. (b.d.). *Author*. <http://www.adriangoldsworthy.com/author.htm> (dostęp: 20.09.2025).
- Green, P. (2010). *Aleksander Wielki*. A. Konarek (Tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kromayer, J., & Veith, G. (2014). *Atlas bitew do historii wojskowości starożytnej*. P. Grysztar (Oprac.), M. Chmielarz (Tłum.). Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon.
- Kulesza, R. (2009). *Aleksander Wielki*. Warszawa: Wydawnictwo MADA.
- Nowotka, K. (2004). *Aleksander Wielki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Platon, *Prawa* (1997) M. Maykowska (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Alfa.
- Tatarkiewicz, W. (1984). *Historia filozofii* (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

DYSKURS POLITOLOGICZNY

Seria wydawnicza Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie pod redakcją Włodzimierza Bernackiego, Wita Pasierbka, Bogdana Szlachty

Dotychczas w części „monografie” ukazały się publikacje:

- Anna Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010, ss. 416.
- Paweł Kaźmierczak, *Dietrich von Hildebrand wobec narodowego socjalizmu*, Kraków 2011, ss. 324.
- Radosław Rybkowski, *Upadek stopni – stopnie upadku. Problemy amerykańskiego szkolnictwa wyższego*, Kraków 2011, ss. 224.
- Konrad Oświecimski, *Grupy interesu i lobbying w amerykańskim systemie politycznym*, Kraków 2012, ss. 652.
- Mirosław Lakomy, *Rynek radiowy w Polsce*, Kraków 2012, ss. 144.
- Paweł Armada, *Szkoła myślenia politycznego Leo Straussa*, Kraków 2012, ss. 612.
- *The Problem of Political Theology*, ed. by Paweł Armada, Arkadiusz Górniewicz, Krzysztof C. Matuszek, Kraków 2012, ss. 228.
- Agnieszka Puszkow-Bańka, *Polska i Polacy w myśli narodowej demokracji na przełomie XIX i XX wieku (Jan Ludwik Poptawski, Zygmunt Balicki, Roman Dmowski)*, Kraków 2013, ss. 314.
- Mirosław Lakomy, *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków 2013, ss. 404.
- Rafał Lis, *Ku społeczeństwu cywilnemu i bogactwu narodów. Główne koncepcje polityczne i prawne szkockiego Oświecenia*, Kraków 2014, ss. 399.
- Konrad Oświecimski, *Lobby etniczne a polityka zagraniczna USA – wybrane przykłady*, Kraków 2014, ss. 311.
- *Problemy demokracji*, redakcja naukowa Mirosław Lakomy i Maria Nowina Konopka, Kraków 2014, ss. 221.
- Mirosław Lakomy, Leszek Porębski, Natalia Szybut, *Polityka 2.0. Aktorzy polityczni w świecie nowych technologii*, Kraków 2014, ss. 254.

- Aleksandra Pohl, *Autorytaryzm. Studium psychologiczne*, Kraków 2015, ss. 286.
- *NetoDEMOKracja: Web 2.0 w sferze publicznej*, redakcja Konrad Oświecimski, Aleksandra Pohl, Mirosław Lakomy, Kraków 2016, ss. 268.
- *Zarządzanie i nowe technologie ICT w sferze publicznej*, redakcja Mirosław Lakomy, Konrad Oświecimski, Kraków 2017, ss. 178.
- Konrad Oświecimski, Mirosław Lakomy, *E-kampanie prezydenckie w USA i w Polsce*, Kraków 2017, ss. 286.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Radosław Zyzik, *Aktualna debata wokół zasad ustrojowych w Polsce*, Kraków 2019, ss. 168.
- Mateusz Filary-Szczepanik, *Anarchia i dyscyplina. Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019, ss. 460.
- Wojciech Michnik, *Wojny hegemonu? Interwencje zbrojne USA w latach 1990–2003*, Kraków 2020, ss. 392.
- Mateusz Nieć, Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, *Populizm – modele i praktyka. Polskie odniesienia*, Kraków 2021, ss. 182.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Mateusz Nieć, *Czwarta władza. Ujęcie wieloaspektowe*, Kraków 2023, ss. 162.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Mateusz Pękala, *Opozycja medialna na przykładzie Polski w okresie rządów Zjednoczonej Prawicy*, Kraków 2024, ss. 168.

Dotąd ukazały się następujące zeszyty tematyczne
„Horyzontów Polityki”

2010, Vol. 1, N° 1	– Polityczna natura człowieka / Political Nature of Man
2011, Vol. 2, N° 2	– Polityczny potencjał człowieka / Political Potential of Man
2011, Vol. 2, N° 3	– Edukacja polityczna / Political Education
2011, Vol. 3, N° 4	– Nie-ludzki wymiar polityki / Non-Human Dimension of Politics
2012, Vol. 3, N° 5	– Religijne wizje polityki / Religious Visions of Politics
2013, Vol. 4, N° 6	– Patriotyzm i tożsamość / Patriotism and Identity
2013, Vol. 4, N° 7	– Rzeczpospolita i republikanizm / Polish Commonwealth and Republicanism
2013, Vol. 4, N° 8	– Europeizacja Europy / Europeanization of Europe
2013, Vol. 4, N° 9	– Poza horyzont / Beyond the Horizon
2014, Vol. 5, N° 10	– Procesy europeizacji / Europeanisation Processes
2014, Vol. 5, N° 11	– Ćwierć wieku wolności: Polska 1989-2014 / 25 Years of Freedom: Poland 1989-2014
2014, Vol. 5, No 12	– System polityczny: autonomia, autoreprodukcja i dehumanizacja? / The Political System: Autonomous, Self-Reproducing and Non-Human?
2014, Vol. 5, N° 13	– Różne oblicza polityki / Politics, Policy and Polity
2015, Vol. 6, N° 14	– Suwerenność / Sovereignty
2015, Vol. 6, N° 15	– Dehumanizacja adwersarza politycznego / The Dehumanization of the Political Adversary
2015, Vol. 6, N° 16	– Polityka publiczna / Public Policy
2015, Vol. 6, N° 17	– European Economy and Geopolitics / Gospodarka europejska a geopolityka

- 2016, Vol. 7, N° 18 – Wokół sporów o suwerenność / Around the Disputes over Sovereignty
- 2016, Vol. 7, N° 19 – Osoba, wspólnota, polityka / Person, Community, Politics
- 2016, Vol. 7, N° 20 – Konflikt na Ukrainie – reaktywacja geopolityki? / The Conflict in Ukraine – the Reactivation of Geopolitics?
- 2016, Vol. 7, N° 21 – Secularization of Political Thought in Russia: From the “Right of Existence” to the Empire and Geopolitics
- 2017, Vol. 8, N° 22 – Handel międzynarodowy / International Trade
- 2017, Vol. 8, N° 23 – Międzynarodowe stosunki gospodarcze / International Economics
- 2017, Vol. 8, N° 24 – Globalne dobra publiczne / Global Public Goods
- 2017, Vol. 8, N° 25 – The Scottish Enlightenment and the Challenges of Commercial Society
- 2018, Vol. 9, N° 26 – Analiza zapisów Konstytucji z 1997 r. / Analysis of the Provisions of the Constitution from 1997
- 2018, Vol. 9, N° 27 – Procesy sekularyzacyjne w Kościele katolickim / Secularization in the Catholic Church
- 2018, Vol. 9, N° 28 – Namysł politologiczny nad Konstytucją RP z 1997 roku / The Reflection on the Constitution of the Republic of Poland 1997 from the Political Science Perspective
- 2018, Vol. 9, N° 29 – Local Public Policies
- 2019, Vol. 10, N° 30 – Namysł nad władzą polityczną / The Reflections on the Power
- 2019, Vol. 10, N° 31 – Władza polityczna w tradycji judeo-chrześcijańskiej / Political Power in Judeo-Christian Tradition
- 2019, Vol. 10, N° 32 – Władza polityczna i natura ludzka w refleksji starożytnej / Political Power and Human Nature in Ancient Thought
- 2019, Vol. 10, N° 33 – Koncepcja władzy politycznej w refleksji średniowiecznej i renesansowej / The Notion of Political Power in Medieval and Renaissance Thought
- 2020, Vol. 11, N° 34 – Władza i rozum – władza polityczna w świetle idei oświeceniowej i Rewolucji Francuskiej / Reason

- and Political Power: Political Power in light of the Enlightenment and French Revolution
- 2020, Vol. 11, N° 35 – W okresie światowych konfliktów – problematyka władzy politycznej w pierwszej połowie XX stulecia / In an Age of Global Conflicts – the Problem of Political Power in the First Half of the 20th Century
- 2020, Vol. 11, N° 36 – Społeczeństwa postpandemiczne / Post-pandemic Societies
- 2020, Vol. 11, N° 37 – Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego i biznesu dla przedsiębiorczości / Internationalization of Higher Education and Business for Entrepreneurship
- 2021, Vol. 12, N° 38 – „Zimna wojna”. Refleksja polityczna w okresie 1945-1990 / “Cold War”: Political Reflection in the Period between 1945 and 1990
- 2021, Vol. 12, N° 39 – Globalizacja – problematyka władzy politycznej w świecie współczesnym / Globalisation – the Issue of Political Power in the Contemporary World
- 2021, Vol. 12, N° 40 – Wyzwania gospodarki polskiej i unijnej w kontekście pandemii COVID-19 / COVID-19 pandemic: challenges for the Polish and European economy
- 2021, Vol. 12, N° 41 – Systemy stanowienia prawa – aspekty teoretyczne i praktyczne / Law-Making Systems – Selected Theoretical and Practical Aspects
- 2022, Vol. 13, N° 42 – Instrumenty regulacyjne a skuteczność polityk publicznych / Regulatory Instruments and the Effectiveness of Public Policies
- 2022, Vol. 13, N° 43 – Prawo a społeczeństwo – aktualne problemy legislacji i polityk publicznych / Law and Society – Current Issues in Legislation and Public Policies
- 2022, Vol. 13, N° 44 – Legitymizacja władzy i demokracja współczesna / The legitimation of power and contemporary democracy
- 2022, Vol. 13, N° 45 – Autorytet władzy politycznej / The Authority of Political Power
- 2023, Vol. 14, N° 46 – Czwarta władza – aspekty teoretyczne i praktyczne / The fourth estate – theoretical and practical aspect

- 2023, Vol. 14, N° 47 – Granice władzy w demokracji konstytucyjnej /
The limits of power in constitutional democracy
- 2023, Vol. 14, N° 48 – Władza stanowienia i interpretowania prawa /
The power to make and interpret law
- 2023, Vol. 14, N° 49 – A multidisciplinary perspective on the knowledge
economy
- 2024, Vol. 15, N° 50 – Homo politicus et res publica
- 2024, Vol. 15, N° 51 – Mediation and mediatization of the contemporary
warfare
- 2024, Vol. 15, N° 52 – Wizerunek władzy – media, polityka, komuni-
kacja / The image of power: media, politics, and
communication
- 2024, Vol. 15, N° 53 – Władza i wspólnota / Power and community
- 2025, Vol. 16, N° 54 – Prawda, autorytet, polityka / Truth, authority,
and politics
- 2025, Vol. 16, N° 55 – Przemiany porządku światowego / Transforma-
tions of the world order
- 2025, Vol. 16, N° 56 – Unia Europejska jako model integracji regionalnej /
The European Union as a Model of Regional
Integration
- 2025, Vol. 16, N° 57 – Współczesna *res publica* / The contemporary *res
publica*